LIETUVOS FILOSOFIJOS IR SOCIOLOGIJOS INSTITUTAS

Mykolo RÖMERIO MOKSLAS APIE VALSTYBĘ

Skiriama

Vytauto Didžiojo universiteto 75-mečiui

Mykolo Römerio pirmojo išrinkimo
Vytauto Didžiojo universiteto rektoriumi 70-mečiui

Lietuvos filosofijos ir sociologijos instituto 20-mečiui

VILNIUS,
1997

Prof. Mykolas Römeris
Vytauto Didžiojo universiteto rektorius
(1927-1928, 1933-1936, 1936-1939)

UDK 342.2
Ro-97

Mykolo Römerio mokslas apie valstybę
Monografija

Leidinio mokslinis redaktorius
prof.habil.dr. *Mindaugas Maksimaitis*

Leidinį recenzavo:
doc.dr. *Antanas Čiužas*
Lietuvos policijos akademijos konstitucinės teisės katedra

Leidinio išleidimą parėmė:
Lietuvos Mokslo taryba
Vytauto Didžiojo universitetas

Leidinį redagavo dr. *Palmira Katinaitė,*
maketavo *Marê Baublytė*

Viršelio autorė:
Albina Galadauskienė

ISBN 9986 523 44 3

Vytauto Didžiojo universiteto istorijoje ryškiais šviesuliais išsiskiria plejada garbingų jam vadovavusių mokslo vyrų - prof. *Jonas Šimkus*, prof. *Pranas Jodelė*, prof. *Vincas Čepinskis*, prof. *Pranciškus Bučys*, prof. *Petras Avižonis*, prof. *Mykolas Biržiška*, prof. *Stasys Šalkauskis*, prof. *Antanas Purėnas*.

Ilgiausiai Universiteto rektoriumi buvo vienas įžymiausių Lietuvos teisininkų - profesorius Mykolas Römeris, į šias pareigas išrinktas net tris kartus (1927-1928, 1933-1936, 1936-1939). Save laikęs Lietuvos lenku, jis visu savo gyvenimu, mokslo darbais, valstybine tarnyste ir visuomenine veikla niekada nedavė pagrindo suabejoti meile, atsidavimu ir ištikimybe gimtajai Lietuvai, patriotiniu pasišventimu jai.

Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutą ir Vytauto Didžiojo universitetą sieja gili akademinio ir pedagoginio bendradarbiavimo tradicija. Manytume, kad gražiu tokio bendradarbiavimo pavyzdžiu yra ir šis leidinys, kuriuo pažymimos net trys abiem institucijom reikšmingos datos - Vytauto Didžiojo universiteto 75-metis, prof. Mykolo Römerio pirmojo išrinkimo Universiteto rektoriumi 70-metis ir Lietuvos filosofijos ir sociologijos instituto įkūrimo 20-metis.

Lietuvos filosofijos ir sociologijos instituto direktorius — Dr. ***Vacys Bagdonavičius***

Vytauto Didžiojo universiteto rektorius — Prof.habil.dr. ***Vytautas Kaminskas***

TURINYS

ĮVADAS

"Žymus žmogus, juo toliau jis nužengia į amžių - juo labiau jis pasidaro vertingas ir sociališkai brangus, juo labiau jisai, jei taip galima išsitarti, visuomenėja, nebepriklauso sau vienam, virsta moraliniu visuomenės turtu, kurį reikia inventorizuoti, įvertinti, rūpestingai saugoti ir tinkamai gyviems tautos ir visuomenės reikalams naudoti" (1). Šie M.Römerio žodžiai, adresuoti kitam garbingam žmogui, taikytini ir pačiam jų autoriui. Jie filosofiškai pagrindžia Lietuvos priedermę apibendrinti bei įvertinti ir šio įžymaus pirmosios mūsų šimtmečio pusės veikėjo, šviesios, iškilios asmenybės, ilgamečio Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus darbus ir nuopelnus.

Mykolas Römeris - neeilinė asmenybė ne tik savo nuopelnais mokslui, visuomenei ir valstybei. Ji neeilinė dar ir tuo, kad jo pasirinktas gyvenimo kelias nesutapo su tipišku bajoriškos lenkiškos visuomenės atstovo, kokiu jis buvo, įprastu Lietuvoje keliu. Nepaprasta energija, plati erudicija, tvirtos demokrato pažiūros ir tolerancija, gilus pilietiškumo suvokimas ir aukščiausios žmogiškosios savybės, leido jam išties daug nuveikti gimtojo krašto labui.

M. Römeris (pagal gimimo dokumentus - Michael Pius Paschalis von Römer) gimė 1880 m. gegužės 17 d. Bagdoniškio dvare (dabar Rokiškio raj.) bajorų Mykolo Kazimiero ir Konstancijos Römerių šeimoje. Gimtuosiuose namuose viešpatavo lenkiška dvasia, šeimoje buvo bendraujama lenkiškai, tačiau, bendraudami su paprastais vietiniais gyventojais, visi Römeriai laisvai mokėjo ir lietuviškai. Augantis vaikas nejuto prieštaravimų tarp lietuvių ir lenkų, vieni ir kiti jam atrodė lygiai savi, bet tiek

tėvo, tiek motinos giminė buvo aiškiai nusiteikusi prieš carinę priespaudą.

Bajorų vaikams skirtoje Peterburgo Imperatoriškoje teisės mokykloje gavęs aukštąjį teisinį išsilavinimą, bet iš principo nesutikdamas dirbti caro įstaigose, M.Römeris išvyko tęsti mokslų į užsienį. Vieną semestrą klausęs paskaitų Krokuvos Jogailos universiteto filosofijos fakulteto istorijos skyriuje, jis pakeitė nusistatymą ir 1902-1905 m. jau studijavo Paryžiaus Laisvojoje politinių mokslų mokykloje. Studijų metai Paryžiuje M.Römeriui buvo ypač reikšmingi pilietinio apsisprendimo prasme: įtakojamas atvykusių iš Lietuvos studentų būrelio įkurtos draugijos "Lithuania" ir asmeniškai jos vadovo Juozo Petrulio, jis suvokė, ir jau visam gyvenimui, tiesą, jog jo, Lietuvos lenko, pareiga yra žengti drauge su savo gimtojo krašto žmonėmis, jog lietuvių tautinis judėjimas esąs ir jo, kaip šio krašto piliečio, reikalas. Tokį savo nusistatymą M.Römeris viešai motyvavo lenkų kolonijos Paryžiuje susirinkime (2).

Baigęs studijas ir apsigyvenęs Vilniuje, M.Römeris ėmėsi aktyvios visuomeninės ir publicistinės veiklos, įsijungė į Vilniaus lenkų demokratinį judėjimą bei lietuvių veiklą. Iki Pirmojo pasaulinio karo Vilniaus inteligentai M.Römerį gerai pažino kaip publicistą ir istoriką, bet ne kaip teisininką. Netgi įstojęs į advokatūrą, advokato praktika užsiiminėjo nedaug, tik kiek buvo būtina stažui.

Ypatingai turiningi bei produktyvūs buvo M.Römeriui metai, sutapę su tarpukario Lietuvos Respublikos gyvenimu. Įdomu, kad, nepriklausydamas jokioms politinėms partijoms, nesiekdamas valdžios, per palyginti trumpą laiką jis sugebėjo įsilieti į iškiliausių mūsų krašto žmonių gretas.

Iš pradžių, 1920 m., M.Römeris skiriamas apygardos teismo, o netrukus - Vyriausiojo Tribunolo teisėju. Įkūrus 1928 m. naują valstybinę instituciją - Valstybės Tarybą, ten prisireikia M.Römerio kompetencijos, ir Respublikos prezidentas skiria jį jos nariu. Lietuvos Vyriausybė į M.Römerį kreipiasi, kai tik iškyla svarbūs, gilių žinių ir didelio autoriteto reikalaujantys dalykai. Jam 1932 m. patikimas Lietuvos tautinio teisėjo pareigos Hagos tarptautiniame teisingumo tribunole, šiam nagrinėjant bylą dėl Klaipėdos krašto Statuto interpretavimo, o vėliau - 1938-1939 m. - lietuvių-estų ginčą dėl atsiskaitymų už Panevėžio-Saldutiškio

geležinkelio statybą. Jo laukė kiti ne mažiau reikšmingi ir atsakingi vyriausybiniai pavedimai Lietuvoje ir užsienyje.

Užsiėmęs didžiule visuomenine veikla, M.Römeris nuo pat Lietuvos Universiteto atidarymo (1922 m.) dirba ir mokslinį pedagoginį bei administracinį darbą.

Dėl savo žmogiškųjų savybių M.Römeris didžiai vertinamas ir gerbiamas bendradarbių ir kolegų, - jis net tris kartus buvo išrinktas Vytauto Didžiojo universiteto rektoriumi ir šias pareigas ėjo septynerius mokslo metus (1927-1928, 1933-1936 ir 1936-1939) - ilgiau nei kuris kitas šio Universiteto rektorius. 1939 m. į šį postą išrinktas prof. S.Šalkauskis labai aukštai vertino savo pirmtako veiklą. Jis rašė, kad M.Römeris esąs vienas produktyviausių Universiteto mokslininkų, jam būdinga "stipri intelektualinė kultūra, aiškus metodingumas, objektyvinis nusistatymas tiesos ieškojime", taip pat "platūs kultūriniai interesai, ryškus individualinis stilius, originali mąstysena, savotiškas jungimas krašto tradicijų su modernaus gyvenimo reikalavimais". "Jei prie to pridėsiu, - tęsė S.Šalkauskis, - kad prof. M.Römeris yra visuomeninio pobūdžio žmogus, sugebąs tinkamai vertinti ir intensyviai gyventi krašto, visuomenės, valstybės ir tautos interesais, tai bus aišku, kad tokiame rektoriuje mūsų universitetas turėjo ryškų reprezentavimą, kuris taip gražiai ir sėkmingai sugebėjo atstovauti Universitetui tiek mūsų krašte, tiek ir už jo ribų" (3).

1940 m. sausio mėn. M.Römeris kartu su Vytauto Didžiojo universiteto teisių fakultetu persikėlė į Vilniaus universitetą. Jis vėl buvo realus pretendentas ir į pirmojo lietuviško Vilniaus universiteto rektoriaus postą, bet nebuvo išrinktas tik todėl, kad ką tik Lietuvai sugrįžusiam universitetui politiniais sumetimais buvo nepageidautinas rektorius, laikęs save lenku (4).

Vilniaus universitete M.Römeris profesoriavo iki mirties - 1945 metų.

Per 65 gyvenimo metus M.Römeris suspėjo daug nuveikti. Jo nuopelnai savo kraštui įvertinti Gedimino ir Vytauto Didžiojo antrojo laipsnio ordinais. Jam buvo įteiktas Latvijos Trijų Žvaigždžių antrojo laipsnio ordinas, jis išrinktas Prancūzijos Garbės legiono karininku.

Teisės mokslų daktaras profesorius Mykolas Römeris į didįjį mokslą atėjo jau subrendęs, bet neeilinių gabumų ir ypač

neapsakomo darbštumo dėka suspėjo padaryti stebėtinai daug. Jo pasiekimai moksle buvo pastebėti ir aukštai įvertinti ne tik savo krašte, bet ir užsienyje. Jis išrinktas Čekoslovakijos mokslo ir meno akademijos, Tarptautinio Prancūzijos revoliucijos instituto nariu, Rumunijos Karališkojo administracinės teisės instituto nariu korespondentu.

M.Römerio mokslinis palikimas nepaprastai įvairus ir gausus, - tai daugybė monografijų ir mokslinių straipsnių. Jis nebuvo siauras specialistas, o domėjosi ir tyrė įvairias administracinės, baudžiamosios, tarptautinės ir kitų teisės šakų, taip pat istorijos mokslų problemas. Tačiau pagrindinė jo mokslinio darbo sritis - konstitucinė teisė, kurioje buvo laikomas visuotinai pripažintu autoritetu.

M.Römerio, teisinį išsimokslinimą įgijusio Rusijoje, mokslines pažiūras paveikė ten vyravusios koncepcijos, ypač jo profesoriaus, vieno psichologinės teisės mokyklos pradininkų L.Petražickio idėjos. Tačiau kur kas didesnę įtaką jam padarė studijos Paryžiuje, kurių dėka jis gerai susipažino su XIX a. pabaigos - XX a. pradžios Vakarų Europos, pirmiausia Prancūzijos, teisės teoretikų darbais. Tarp jų buvo Römerio profesorius teisės pozityvistas A.Esmein, institucionalizmo atstovas M. Horiou, solidarizmo šalininkas L. Duguit ir kiti. Tačiau, ir naudodamasis savo pirmtakų moksliniais darbais, moksle M.Römeris nėjo išmintais takais, atmetė tai, kas, jo nuomone, buvo perdėta ar klaidinga. Jo pažiūrų originalumą sudarė liberalinės doktrinos ir socialinio solidarumo idėjų sintezė.

Vieną M.Römerio tyrinėtų problemų grupę sudaro bendrasis mokslas apie valstybę. Šiai problematikai buvo skirtas pirmasis monografinis M.Römerio darbas - "Reprezentacija ir mandatas" (1926). Knyga parašyta tada, kai Lietuvoje visomis teigiamomis ir neigiamomis savybėmis reiškėsi kraštutinis parlamentarizmas, M.Römerio vadintas seimokratija. Politinio tautos atstovavimo klausimai buvo svarbūs ne tik mokslui, bet ir politikai. Turėdamas galvoje literatūros lietuvių kalba stygių, autorius šioje monografijoje išėjo iš užsibrėžtų tyrinėjimo rėmų ir palietė platų konstitucinės teisės teorinių klausimų spektrą. Praplėsti nagrinėjamos temos ribas autorių taip pat skatino jo visai mokslinei kūrybai būdingos nuolatinės sistemos, bendresnių sąvokų ir dėsnių paieškos.

Po šio veikalo viena po kitos sekė monografijos "Administracinis teismas" ir "Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose", skirtos siauresnei konstitucinės teisės problemai - teisinei valstybei.

M.Römerio mokslinius tyrimus apie valstybę vainikavo kapitalinis, deja, neužbaigtas veikalų ciklas "Valstybė ir jos konstitucinė teisė", pradėtas rašyti 1929 m. Pirmosios ciklo dalies, pavadintos "Valstybė", du tomai buvo išleisti 1934-1935 m., antrosios dalies, pavadintos "Konstitucinės institucijos", 1939 m. tesuspėjo išeiti I tomas - "Suverenitetas" (pastarosios trys knygos Atviros Lietuvos fondo dėka buvo pakartotinai išleistos 1995 m.). Trečioji dalis - "Valstybės formos ir konstituciniai režimai" - iš viso dienos šviesos neišvydo, nors, turimais duomenimis, vokiečių okupacijos metais jis ją buvo užbaigęs.

Kita svarbi konstitucinės teisės sritis, kurioje M.Römeris daug dirbo, buvo konkrečių šalių konstitucinė teisė. Studentų padedamas, jis išvertė į lietuvių kalbą ir paskelbė su komentarais 16 šalių galiojančių konstitucijų tekstus. Pažymėtinas jo dėmesys sovietinei konstitucinei raidai.

Ypač reikšmingi M.Römerio darbai, leidžiantys jį laikyti Lietuvos konstitucinės teisės mokslo kūrėju,- jis pirmasis nuosekliai tyrė Lietuvos nacionalinio valstybingumo atkūrimą ir jos konstitucinę raidą. Be mažesnės apimties darbų šiai problematikai skirtas M.Römerio dviejų dalių neužbaigtas veikalas "Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos" (1937, 1990).

Pastarasis M.Römerio veikalas specialistų buvo labai aukštai vertinamas, gretinamas su pasaulinio garso konstitucinės teisės autoritetų A.Esmein, L.Duguit, H.Kelseno darbais. Buvo, pavyzdžiui, rašoma, jog nedaug esama valstybių, kurių konstitucijos būtų susilaukusios panašaus lygio komentarų, deja, neprieinamų užsienio specialistams ir todėl jų deramai neįvertintų tik dėl kalbos barjero (5).

Būdinga, kad M.Römeris savo tyrinėjimų srityje buvo savotiškas monopolistas: kitų autorių darbų panašia tematika to meto lietuvių teisinėje literatūroje faktiškai beveik nėra. M.Römeris savo laiku buvo pastebėjęs ir net reiškęs tam tikrą apgailestavimą ir nusivylimą, kad nepaisant didelių jo paties pastangų, papildomo darbo ir bendravimo su studentais, jo žodžiais tariant, "kolektyvinio susidomėjimo mano dėstomuoju

dalyku nesu pastebėjęs" (6). Galima manyti, kad rimtesnė priežastis šiai monopolijai atsirasti buvo visuotinai pripažintas M.Römerio autoritetas šioje srityje, subjektyvus kitų potencialių autorių įsitikinimas, jog neperspektyvu konstitucinės teisės mokslo srityje galynėtis su pačiu M.Römeriu. M.Römerio autoriteto šešėlyje tuomet liko ir jo kolegos, taip pat dėstę Universitete valstybinę teisę - doc. A.Tumėnas, kiek vėliau - asistentai F.Mackus, K.Račkauskas (kaip mokslininkas pastarasis atsiskleidė jau būdamas priverstinėje emigracijoje).

Nors visi M.Römerio moksliniai darbai buvo parašyti daugiau nei prieš pusšimtį metų, daugelyje jų nagrinėjamos ir šiandien aktualios politinės ir visuomeninės problemos. Propaguodamas teisinę valstybę ir jos konstitucinio bei administracinio teismo institucijas, kritikuodamas nacionalizmą kaip nesuderinamą su demokratija reiškinį, puoselėdamas tokias vertybes kaip asmens laisvė, privataus gyvenimo neliečiamumas, tautinių mažumų teisių apsauga, pasisakydamas prieš diskriminavimą, už vienodas galimybes daugumai ir mažumai, M.Römeris rengė Lietuvą ateičiai. Jo mokslas apie valstybę, ypatingas dėmesys demokratinių institucijų kūrimui padeda šių dienų Lietuvai pasirengti jungtis į Europos struktūras ir žengti į XXI amžių.

Įdėmaus tyrinėtojų dėmesio vertos taip pat politinės bei visuomeninės M.Römerio pažiūros, politinių bei visuomeninių reiškinių vertinimai, beje, nulėmę ir paaiškinantys jo paties gyvenimo kelius, apsisprendimą, vienokį ar kitokį elgesį. Šių savo pažiūrų pats M.Römeris nėra tiek susisteminęs, kiek teisinių, bet jų esmė nesunkiai tyrinėtojų gali būti atsekama iš tų pačių mokslinių konstitucinės teisės darbų, bet dar labiau - iš publicistikos, dienoraščio, kurį nuo jaunų dienų beveik kasdien jis rašė iki pat mirties, taip pat iš kito rankraštinio palikimo.

Šio vieno žymiausių Lietuvos mokslininko nuopelnai mokslui iki šiol nėra tyrinėtojų susisteminti ir aptarti, apibendrinančio pobūdžio darbų, skirtų M.Römeriui, tėra palyginti nedaug, daugiausia nedideli straipsniai. Ir tai suprantama: sovietinės okupacijos sąlygomis rimčiau M.Römeriu užsiimti buvo neįmanoma, nes savo mokslinėmis pažiūromis, o juo labiau socialine kilme ir padėtimi jis nepriklausė proteguojamų asmenų kategorijai. Lietuvos išeivijos atstovams to neleido padaryti šaltinių stoka (7), nors kai kurie jų buvo įsitikinę, kad laisvoje

Lietuvoje M.Römerio "didelis palikimas vėl bus tinkamai įvertintas ir suprastas" (8).

Reikia konstatuoti, kad pastaruoju metu pastebimas didėjantis susidomėjimas M.Römerio asmeniu, visuomeninėmis politinėmis jo pažiūromis ir moksliniu palikimu. Jo autoritetu savo mintims argumentuoti naudojasi mokslo žmonės ir politikai, vis dažniau šia problematika publikuojama straipsnių, o neseniai pasirodė straipsnių ir publikacijų rinkinys (9), skirtas M.Römerio pažiūroms į lietuvių nacionalinį judėjimą ir jo pamąstymams apie savo vietą jame.

Skaitytojui pateikiama monografija - kolektyvinis darbas, apibendrinantis grupės Lietuvos filosofijos ir sociologijos instituto mokslo darbuotojų - teisininkų ir istorikų - atliktų M.Römerio mokslinio palikimo bei pažiūrų tyrinėjimų rezultatus. Monografija, suprantama, nepretenduoja į visaapimantį jo mokslinių nuopelnų įvertinimą - tai iš viso yra sunkiai įmanoma dėl labai turtingos M.Römerio darbų problematikos ir gausaus publikuoto ir rankraštinio palikimo. Tai tėra iš esmės pirmasis mėginimas nušviesti M.Römerio požiūrį į kai kurias, autorių nuomone, labai svarbias valstybės problemas, kurių pasirinkimui, suprantama, reikšmės turėjo monografijos autorių moksliniai interesai ir galimybės.

Dėl šių aplinkybių skaitytojui siūlomoje studijoje pateikiama nevientisa medžiaga, dėmesys sutelktas į tris iš pirmo žvilgsnio tarpusavyje menkai tesusijusius problemų blokus, kurie monografijoje sudaro savarankiškus skirsnius. Pirmasis skirsnis skiriamas M.Römerio pažiūrų į Lietuvos valstybingumą ir modernios visuomenės raidą analizei. Ši problematika M.Römerį apibūdina daugiau kaip istoriką.

Kiti du problemų blokai monografijoje skirti gausiam M.Römerio moksliniam palikimui konstitucinės teisės srityje: vieną jų sudaro pažiūros į valstybės ir visuomenės santykius, besiremiančios aktualiu, šiuolaikišku ir giliai demokratiniu visuomenės, jos socialinių junginių savarankiškumo, atskiro valstybės egzistavimo pripažinimu; antrasis skirtas ne mažiau svarbiai teisinės vastybės problemai. Visas M.Römerio konstitucinės teisės mokslas persunktas pagarba įstatymui, jo idealas ir viso mokymo šerdis - teisinė valstybė. Monografijoje atskleidžiama M.Römerio teisinės valstybės vizija, asmeninės jo

pastangos ir indėlis, įgyvendinant teisinės valstybės idėją Lietuvoje, taip pat jo tiesiogiai neįvardintas, bet pakankamai akivaizdus savotiško teisinės valstybės antipodo matymas sovietinėje valstybėje.

Autoriai yra įsitikinę, kad pradėti M.Römerio mokslinio palikimo tyrinėjimai turėtų būti tęsiami, nes tas palikimas vertas ne vienos studijos.

Monografijos I skirsnį parašė *Rimantas Miknys* (1§) ir *Egidijus Motieka* (2§), II skirsnį - *Ona Ruželytė*, III skirsnį bei įvadą, - *Mindaugas Maksimaitis*.

Drauge su tyrinėjimų rezultatais leidinio rengėjai ryžosi pateikti visą mokslinę bei publicistinę M.Römerio veiklą apibūdinančią ir tolesnėms jo mokslinio palikimo ir pažiūrų studijoms reikšmingą gausią, bet labai išblaškytą ir todėl sunkiai aprėpiamą šio autoriaus mokslinių bei publicistinių darbų, ta pačia proga ir darbų apie jį bibliografiją.

Bibliografiją rengiant buvo pasinaudota Vytauto Andriulio septintojo dešimtmečio pabaigoje parengta, bet dėl to meto politinių sąlygų nepaskelbta bibliografija, kurioje 125 pozicijos M.Römerio knygų bei straipsnių ir 73 - literatūros apie Römerį. Bibliografiją specialiai šiam leidiniui papildė ir atnaujino Rimantas Miknys. Nustatant M.Römerio straipsnių autorystę, naudotasi jo Dienoraštyje pateikta informacija. Be to, straipsnių, spausdintų Vilniaus laikraščiuose "Przegląd Wileński" ir Głos Wileński" 1911-1912 m., autorystė nustatyta pagal paties Römerio sudarytą iškarpų rinkinį (Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius F.1 - F.178). Parengiant bibliografiją naudotasi Lenkijos Mokslų akademijos Istorijos instituto mokslininko Krokuvos istoriko Zbigniewo Solako konsultacijomis. Tačiau bibliografijos sudarytojai supranta, kad M.Römerio publikacijų sąrašas gali būti nevisiškai pilnas jau vien dėl to, kad dalis jo straipsnių įvairiais metais buvo skelbiami užsienio (Lenkijos, Prancūzijos, Rumunijos) periodikoje ir todėl visai tikėtina, kad ne visi jie galėjo patekti į sudarytojų akiratį.

Tai, kad iš gyvųjų tarpo pasitraukia paskutiniai žmonės, kurie M.Römerį asmeniškai pažino ir kuriems teko laimė asmeniškai su juo bendrauti, paskatino monografijos rengėjus bent nedidelę leidinio dalį paskirti gyviems amžininkų atsiminimams apie šią labai spalvingą asmenybę. Tam panaudotas pluoštelis *Mindaugo*

Maksimaičio įvairiu laiku surinktų neskelbtų atsiminimų - Sigito *Mykolo Bareišio*, *Prano Dičiaus* (1907-1989), *Alfonso Misevičiaus* (1911-1988), *Antano Patacko, Antano Šidlausko* (*Jono Jonaičio*) ir *Alfonso Žilėno,* taip pat emigracijoje gyvenančių *Jurgio Gliaudos* (*Gliaudžio*) ir *Petro Stravinsko* atsiminimai, 1965 m. paskelbti Čikagoje leistame žurnale "Teisininkų žinios". Jie platesniam skaitytojų ratui Lietuvoje nežinomi.

Leidinyje panaudotos fotografijos iš M.Römerio šeimos archyvo. Jas maloniai pateikė jo dukra Jadvyga Römerytė-Vitkauskienė.

Monografija, manome, turėtų būti naudinga visiems, besidomintiems teisinės minties Lietuvoje istorija, konstitucinės teisės, valstybės ir teisės teorijos ir istorijos problemomis, visiems skaitantiems Lietuvos žmonėms.

Nuorodos

1. M.Römerio 1934 11 17 laiškas P.Leonui . -LCVA. f. 631, ap., 12, b., 694, l., 191.
2. Petrulis J. Iš autobiografijos. - *Rokiškio J.Tumo-Vaižganto mokykla* - 75. -Rokiškis, 1993, p. 59.
3. Šalkauskis S. Universiteto koncepcija. - *Židinys*, 1939, Nr. 8-9, p. 145.
4. Biržiška M. Prof. Mykolas Römeris. - *Tremties metai.* - Tübingen, 1947, p. 554.
5. Račkauskas K. Rec.: Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, I dalis. Mykolas Römeris. - *Teisė*, 1937, Nr. 38, p. 265-266.
6. Valiukėnas A. Pas J.M. universiteto rektorių prof. Römerį . - *Akademikas*, 1933, Nr. 11, p. 199.
7. Liūdžius J. Prof. Mykolą Roemerį prisiminus. - *Teisininkų žinios*, 1955, Nr. 11, p.8.
8. Mackus F. Mykolas Römeris (1880-1945). - *Teisininkų žinios,* 1955, Nr. 13-14, p. 13.
9. Lietuvių atgimimo istorijos studijos, t. 13: *Mykolas Römeris.* - V., 1996, p. 313.

Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus
M. Römerio šaržas
(Dail. Bor - Jer, 1933 m.)

I skirsnis. LIETUVOS VALSTYBINGUMAS IR MODERNIOS VISUOMENĖS RAIDA

LIETUVOS VALSTYBINGUMO KONCEPCIJOS ISTORINIAI GEOPOLITINIAI ASPEKTAI. TEORIJA IR PRAKTIKA

Daugeliui tyrinėtojų Mykolo Römerio asmenybė atrodo kontroversiška (1). Jautęs save Lietuvos lenku kalbine kultūrine, o lietuviu - pilietine prasme, jis dažnai būdavo nesuprastas abiejų pusių. Nestebina endekiškos (tautinės-demokratinės) pakraipos lenkų istoriografų kritiškas požiūris į Römerį kaip į "apsisprendusį lietuvių renegatą" (2). Nestebina ir lietuvių istoriografų įtarumas dėl Römerio kai kurių biografijos faktų, ypač susijusių su Pilsudskio legionais. Tačiau kiek netikėtas kai kurių jo artimiausių idėjinių bendražygių, pvz., Zygmunto Jundziùo, vertinimas, pagal kurį M.Römeris tėra "siaurų lietuviško valstybingumo interesų" reprezentantas (3). Iš kur toks, nors ir užslėptas, tačiau iš esmės negatyvus požiūris į M.Römerį?

Sunku į šį klausimą atsakyti tiesiogiai. Tačiau pasiremiant juo kaip tam tikra intriga galima pačiais bendriausiais bruožais aptarti M.Römerio politines pažiūras į Lietuvos valstybingumą, laipsnišką valstybingumo perėjimą nuo daugiatautės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau - LDK) iki tautinės Lietuvos tikrovės. Pažymėtinas "laipsniškas perėjimas", o ne "atsivertimas" ar "perėjimas į kurią nors pusę"...

Pats M.Römeris Lietuvos valstybingumo koncepcijos nėra kaip nors susisteminęs į teisinių pažiūrų visumas. Tačiau atidžiai skaitydami jo publicistiką, Dienoraštį, mokslinius konstitucinės teisės darbus šią koncepciją nesunkiai atsekame.

Nemanau imtis M.Römerio "teisintojo" vaidmens, nes objektyviai žiūrint to ir nereikia. Paprasčiausiai stengiuosi pristatyti, aprašyti ir paaiškinti, kiek leidžia mano kompetencija, jo

pažiūrų minėtu klausimu raidą bei su jomis susijusius kai kuriuos jo veiklos faktus.

Iki šiol istoriografijoje Römerio valstybingumo koncepcija išsamiau specialiai nėra nagrinėta*. Be aukščiau minėtų autorių, pačiais bendriausiais bruožais ir vos keliais sakiniais apibūdinusių M.Römerio valstybingumo pažiūras krajovcų idėjų kontekste, vertos dėmesio Jano Jurkiewicziaus kelios pastabos apie M.Römerio ir Ludwiko Abramowicziaus pažiūrų į Lietuvos valstybingumą skirtumus (4). Bene giliausiai ir naujoviškai į aptariamą problemą pažvelgė Česlovas Laurinavičius, savo straipsnyje išanalizavęs, kokią prasmę M.Römeris skyrė tokioms sąvokoms kaip Lietuvos valstybingumo tradicija, pilietybė, tauta (5). Ne viena tame straipsnyje išsakyta mintis labai padėjo šiame darbe, aiškinantis koncepcijos esmę.

Chronologiškai išskirtini du pagrindiniai Lietuvos valstybingumo koncepcijos raidos etapai: 1. Iki Lietuvos tautinio valstybingumo pirmųjų metų (1911-1919); 2. Tarpukario Lietuvos valstybės egzistavimo metai (1920-1939). Tuo pasiremiant ir aptariama M.Römerio pažiūrų į Lietuvos valstybingumą esmė ir evoliucija.

Koncepcijos mentalinės, socialinės ir geopolitinės ištakos

Koncepcijos paskirtis ir esmė liktų, matyt, neaiški, gal ir nesuprantama, jeigu nebandytume aptarti Römerio 1911-1915 m. nuostatų, kuriomis jis rėmėsi, konstruodamas Lietuvos valstybingumo projekciją. Galima išskirti dvi esmines nuostatas: 1) M.Römerio savimonė ir iš jos išplaukianti *"krajovcinė" ideologija*, sąlygojanti specifinį požiūrį į Istorinę Lietuvą, į krašto tautų (lietuvių, baltarusių, lenkų) poreikių ir siekių suderinamumo galimybes, bei į Lenkiją ir lenkiškos kultūros misiją krašte; 2) Istorinės Lietuvos geopolitinės situacijos vertinimas.

---

* Kai tekstas buvo atiduotas į leidyklą, pasirodė straipsnių rinkinys (Lietuvių atgimimo istorijos studijos, t.13: Mykolas Römeris - Vilnius, 1996, 313 p.), kuriame aptariama M. Römerio keltos visuomenės raidos, ypač pilietinės visuomenės klostymosi, problemos, tarp jų ir Lietuvos valstybingumo idėjos klausimai.

Pirmoji nuostata. M.Römeris buvo vienas iš daugelio kalbos ir kultūros požiūriu sulenkėjusios buvusios LDK bajorijos atstovų, kurie laikėsi valstybinio ir kultūrinio senosios LDK atskirumo nuo Lenkijos karalystės principų, nepraradę LDK piliečio savimonės ir buvo lietuviais istorine (politine) prasme. Tokį savęs suvokimą jis yra užfiksavęs ne viename savo Dienoraščio puslapyje: "Esu lenkas, - rašė jis, - tikras Lietuvos pilietis, Lietuvos kraštietis, bet ne Lenkijos pakraščio gyventojas (...) Lietuva man su sostine Vilniumi yra bendra lietuvių ir Lietuvos lenkų krašto Tėvynė (...). Nerimsta manyje galbūt kažkokia protėvių dvasia, dvasia tų kilnaus kraujo senelių ir prosenelių, kurie priešdemokratiniais laikais būdami "natione" ir kultūros požiūriu lenkais, vis dėlto turėjo pilietinį pojūtį ir savo poelgiais išreiškė ne vien tiktai tautybės (narodowości - R.M.) valią ir poreikius, bet visumos, bendrijos, ištiso krašto su visa jo liaudimi, pasyvia ir apatiška jėga, siekius. Gal būt yra manyje išlikęs atavizmas iš tų močiučių, kurios, kaip a.a. senelė Tukałowa, laikė save ir savo giminę ne lenkiška, bet krajovcine, rusiniška, iš dalies lietuviška, kultūros požiūriu derinančia visa tai su lenkų tautybe. Gal būt, tai yra visuomeninės pareigos senasis instinktas, iškilęs viršum luomo egoizmo dar tais laikais, kada luominiai skirtumai dar nebuvo visiškai išryškėję ir kada aukščiausi politinės tautos sluoksniai iš esmės sukaupė viso krašto istoriją, o geriausi žmonės jautė pareigą ir sąžinės balsą veikti inertiškos, pasyvios, politiškai beteisės ir nebrandžios visumos vardu. Gal būt, esu vienas iš paskutiniųjų mohikanų tos didžiosios epigonų epochos, kuri Lietuvoje XIX a. pirmoje pusėje pasižymėjo nuostabia Lietuvos lenkų gulbės giesme. Ir kas žino, mano potraukis prie liaudies ir demokratijos, harmoningai derantis su mano pilietiška Lietuvos atžvilgiu nuostata, nėra tas pat minėto gilaus visuomeninio instinkto padarinys geriausių praeities dalelių atavizmo ir asmeninių mano įsitikinimų lydinys"(6). M.Römeris tapatino save kaip pilietį su *Istorine Lietuva*, kuri XX a. pradžioje apėmė maždaug tuometines Gardino, Vilniaus, Kauno, Minsko, Mogiliovo ir Vitebsko gubernijas. Matydamas, kad kylanti lenkiškojo, lietuviškojo nacionalizmo banga gali suskaldyti šį kraštą į atskiras dalis, sukelti čia gyvenančių tautų gilią nesantaiką, įžiebti dėl ginčijamų teritorijų ilgalaikius nesantaikos židinius, M.Römeris bandė šiai griaunančiai jėgai priešpastatyti specialią "krajovcinę" ideologiją.

Leisdamas 1906 m. pilietinės savimonės ir su ja susijusių idėjų propagandai skirtą laikraštį "Gazeta Wileńska", M.Römeris diskusijose ir aštriuose ginčuose su panašios savimonės Vilniaus lenkų demokratų veikėjais Tadu Vrublevskiu, Ludwiku ir Witoldu Abramovicziais, Bronisùawu ' Krzyýanowskiu, Zygmundu Nagrodzkiu ir kitais išryškino svarbiausius šios ideologijos bruožus. Jos esmę sudarė požiūris į *Istorinę Lietuvą kaip integralų kraštą, besiremiantį istoriniu, teritoriniu, ekonominiu ir kultūriniu bendrumu (7).* Krajovciškumas buvo apibrėžtas kaip griežtai demokratinė, nesusijusi nei su viena krašte gyvenančia tauta (lietuviais, lenkais, žydais, baltarusiais), t. y. antinacionalinė ideologija, grindžiama bendros pilietybės principu. Traktuodamas senąją LDK kaip kelių tautų tėvynę ir nematydamas galimybių joms civilizuotai atsiskirti dėl neišvengiamų teritorinių tautinių konfliktų, M.Römeris pasisakė prieš vienos kurios nors tautos interesų iškėlimą aukščiau krašto bendrųjų interesų, deklaravo krašto (Istorinės Lietuvos) tautų lygias teises į laisvą ekonominį, kultūrinį, tautinį vystymąsi (8). Taigi krašto tautų tautinių kultūrinių poreikių ir siekių suderinamumo galimybes jis siejo su pilietinio principo iškėlimu virš tautinio, demokratijos įsigalėjimu krašte, t. y. išsivysčius liaudies tautinės savimonės formavimosi ir visuomenės pilietėjimo procesams. Jis griežtai kritikavo tuometinį Ludviko Abramovicz'iaus "grynąjį" demokratiškumą, skelbiantį vien tik krašto lenkų liaudies įtautinimą, įvisuomeninimą, įvardindamas jį tautiniu ir atveriančiu kelią nacionalizmui. M.Römeris rašė: "Krajovcinė demokratija yra viena, nesvarbu ar ji lietuviška, ar lenkiška, ar baltarusiška, ar žydiška... Tai yra statymas vieno visuomeninio pastato, bet ne eilės atskirų tautinių trobelių"(9). Kai M.Römerio oponentas ir krašto demokratiją (liaudį), ir visą visuomenę aiškino kaip kelių atskirų lygių visuomenių - lenkų, lietuvių, baltarusių - darinį, pats Römeris siekė konsoliduoti lenkų, lietuvių, baltarusių demokratų veiklą, orientuodamas ją ne tik į etniškai kultūriškai daugialytės Istorinės Lietuvos liaudies tautinės savimonės vystymą, bet ir kad, pasiremiant pastarąja, būtų diegiamas tai liaudžiai viso krašto - Istorinės Lietuvos - bendrumo suvokimas (10). Šia prasme krašto demokratiniai tautiniai judėjimai, ypač lietuvių, buvo vertinami jo kaip organizuojantys veiksniai Istorinės Lietuvos žmonių pasyvioje

masėje, kaip potencialūs veiksniai pilietinei krašto visuomenei susidaryti (11).

Tautiniu požiūriu tokios visuomenės neatskiriama dalimi M.Römeris laikė ir lenkų visuomenę (ko dažnai nenorėjo pripažinti net lietuvių bei baltarusių demokratai), pabrėždamas, jog "lenkų demokratinė krajovcinė kryptis siekia įtvirtinti lenkų visuomenę krašte kaip vieną iš vietinių visuomenių šalia lietuvių ir baltarusių... - čia pat nurodydamas: - be "tuteišių" masės, kurios "įtautinimo" forsuoti negalima, yra dar demokratija, kitaip tariant, liaudies masė, - lenkiška, jau įtautinta (tautiškai susivokusi) ir turinti teisę savarankiškai tautinei būčiai krašto visuomenėje"(12). Kadangi ši visuomenė, skirtingai nuo lietuvių ir baltarusių, nebuvo lokalizuota, o buvo išsibarsčiusi po visą Istorinę Lietuvą, tai jau M.Römeris numatė jungiančios grandies tarp baltarusių ir lietuvių paskirtį. Čia visų pirma buvo atsižvelgiama į lenkiškosios kultūros reikšmę krašte, ypač katalikiškoje Baltarusijoje, Vilnijoje. "Savo esme kraštas nėra lenkiškas, tačiau lenkiškumas ir katalikybė yra tas cementas, tie klijai, kurie jungia įvairiatautę liaudį į vieną krašto visumą. Lenkiškumas turi ten net paramą ir vaidina svarbų teigiamą vaidmenį, - kultūrinį, ir visuomeninį, ir politinį"(13). Pagrindinė sąlyga tokiam lenkiškumo vaidmeniui ir sėkmės laidas - krajovcinė demokratija. Jo nuomone, pati Lenkija kultūriniu dvasiniu požiūriu buvo labai artima Istorinei Lietuvai. Todėl Lenkijos nepriklausomybės siekį M.Römeris apibūdino kaip "laisvės idėją, didžiąją Vakarų kultūros misiją Rytų pakraščiuose.Kaip Lenkija buvo krikščionybės atrama, taip dabar yra Europos kultūros ramstis. Lenkija ne tik savo tautinės idėjos, bet ir bendrosios idėjos riteris. Jos šūkis "Už mūsų ir jūsų laisvę" išreiškia seną istorinę tiesą ir viltį, kuriai dabar tikriausiai lemta išsipildyti..."(14). Matyt, nevertėtų stebėtis M.Römerio idealistinėmis aspiracijomis, nes 1915 m. pradžioje besivaduojančios iš nelaisvės "legioninės" Lenkijos įvaizdis dar nebuvo užtemdytas endekiško imperializmo šešėliu.

Antroji nuostata. M.Römerio Lietuvos valstybingumo koncepciją ne mažiau veikė ir Istorinės Lietuvos geopolitinės situacijos vertinimas. Pradėjęs šį klausimą svarstyti 1912 m., kai Vilniuje pasirodė Galicijoje kuriamų šaulių būrių kviesliai, ypač karštai ir gyvai juo domėjosi 1914-1915 m. Jis pažymėjo nuolatinę Rusijos ir Vokietijos - panslavizmo su bizantiškomis priemaišomis

ir ekspansyvaus germanizmo - grėsmę Istorinei Lietuvai. Ypač daug dėmesio M.Römeris skyrė pirmajai, nes Vilniaus lenkų demokratų pasitarimuose su baltarusių ir lietuvių demokratiškai nusiteikusiais politikais (Antonu ir Ivanu Luckevičiais, Vaclovu Lastauskiu bei Mykolu Sleževičiumi, Jurgiu Šauliu, Jonu Vileišiu, Steponu Kairiu, Andriumi Bulota) dėl politinės Lietuvos ateities išryškėjo pastarųjų aiški orientacija į autonomiją būsimos naujos Rusijos sudėtyje. Tuo tarpu M.Römeriui "įpilietinta" ir "įtautinta" (arba įsipilietinusi ir įsitautinusi) Rusija Istorinės Lietuvos atžvilgiu atrodė dar pavojingesnė nei gerai pažįstama valdininkų Rusija, su kuria, pasak jo, buvo galima tartis,derėtis, netgi ją apgaudinėti. Karą laimėjusios Rusijos buržuazinė tautinė formacija, jo nuomone, būtų imperialistinė, o jos asimiliacinės potencijos būtų ne mažesnės nei Vokietijos, kurios taip baiminosi lietuvių politikai (15). Todėl jam nekilo jokių abejonių dėl Lietuvos ir Lenkijos išsilaisvinimo iš Rusijos priklausomybės būtinumo.

Koncepcijos susiformavimo aplinkybės, pagrindiniai teoriniai teiginiai ir pirmieji praktiniai bandymai ją realizuoti 1911-1915 metais

Įrašai M.Römerio Dienoraštyje rodo, kad koncepcija beveik susiformavo 1914 m. rudenį - 1915 m. žiemą, kada Pirmojo Pasaulinio karo akivaizdoje atgimė realios viltys valstybingumui atgauti. Vilniuje, dažniausiai M.Römerio bute, vyko vietos lenkų demokratų bendri susitikimai - pasitarimai su baltarusių, lietuvių demokratais, siekiant surasti bendrą poziciją Lietuvos ir Baltarusijos autonomijos formulei. Tokią poziciją buvo numatoma pateikti planuotiems 1915 m. pradžioje pokalbiams - susitikimams Peterburge su kadetais ir kitais Rusijos liberaliaisiais sluoksniais. Diskusijų metu tarp minėtų demokratinių veikėjų ir išsikristalizavo savita M.Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija.

Nepaisant to, kad dėl anksčiau minėtų nuostatų jis nematė galimybių tokiai autonomijai įgyvendinti Rusijos sudėtyje, pačią autonomijos idėją jis traktavo kaip nepriklausomybės idėjos pradžią. Jis kritiškai vertino lietuvių keliamą etnografinės Lietuvos autonomijos koncepciją, nors lietuvių nuostatą suprato ir

pateisino. M.Römeriui buvo suprantamas lietuvių politikų nenoras susieti lietuvių tautos sąjūdį su "didžiule pasyvia, neįtautinta ir neįvisuomeninta baltarusių liaudies mase". Anot jo, jungimasis su baltarusiais lietuviams neatneštų jokios realios naudos, o tik apsunkintų jų politinį gyvenimą, poziciją, sukeltų grėsmę jų pačių teisinių valstybinių idealų realizavimui, nes kompromituotų jų siekius prieš galingąją Rusiją, nepripažįstančią baltarusių tautos (16). Tačiau pritarti lietuvių pozicijai negalėjo, nes buvo įsitikinęs, kad tokiu atveju Rytinė Baltarusija būtų palikta surusinimui ir amžinai prarasta, o Vakarinė dalis - katalikiška Baltarusija - būtų polonizuota. Lietuviai aiškiai stengtųsi sulietuvinti baltarusius, bet vargu ar jiems tai pasisektų. M.Römeris etnografinės Lietuvos koncepciją vertino kaip realiausią, kadangi pastaroji rėmėsi išsivysčiusiu tautiniu demokratiniu judėjimu, tautiškai susipratusia lietuvių liaudimi (17).

Nenusižengdamas krajovcinėms nuostatoms, neabejodamas būtinumu atsiskirti nuo Rusijos, M.Römeris suformulavo nepriklausomos Istorinės Lietuvos idėją, siedamas ją su Lenkijos nepriklausomybės atkūrimu. Tuo jis atgaivino ***Jogailaičių Žečpospolitos*** viziją, pasirinkdamas, kaip pats pažymėjo, "mažiau matomą, daugiau teorinį, nei lietuvių koncepcija, kelią", nes lietuvių koncepcija "nieko negali priešpastatyti Rusijos valstybingumui, jos imperializmui"(18). Visai kitaip M.Römeris aiškino Jogailaičių Žečpospolitos idėją, kuri, jo manymu, galėjo tapti įrankiu liaudžių* (lietuvių, ukrainiečių, baltarusių, lenkų) nuo "jūros iki jūros" politinei emancipacijai. "Tereikia į ją (Žečpospolitą - R.M.) įlieti federacinį turinį, pagrįstą tautinių ir krajovcinių formacijų poreikiais, bet išoriškai federacija turėtų būti emancipuota (lygiateisė) sanglauda - kuo glaudesnė tuo stipresnė"(19). M.Römerio nuomone, net ir lietuvių tautiniams siekiams jėgų santykis ir vystymosi tendencijos tokioje Žečpospolitoje (Respublikoje) daug palankesnės nei didžiulėje, besiremiančioje Azija (visų pirma istorine kultūrine prasme), Rusijoje. Tikėdamas lygiateisių liaudžių "nuo jūrų iki jūrų"

---

* Römeris, vartodamas lenkų kalboje sąvokas "lud", "ludy", apibūdino žmones, neturinčius tautinės-pilietinės savimonės. Nerasdami atitikmens sąvokai "ludy", mes vartojame daugiskaitinę "liaudies" formą. - R.M.

federalizmo principu įgyvendinimo galimybe, jis numatė tokio principo veikimo galimybę ne tik tarp senųjų aliantų (Lenkijos ir Istorinės Lietuvos - LDK), bet ir tarp Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos, Lenkijos ir eventualiai Latvijos kaip nepriklausomų tautinių valstybių, besijungiančių į tam tikrą sąjungą: "Tokia Žečpospolita (gali būti ir Karalystė, nes vartojam Žečpospolitos vardą to valstybingumo istorinės formos požiūriu) būtų savo prigimtimi nauja Austrija. Įvairių tautų jėgų santykis tos valstybės viduje būtų toks, jog federacinės tendencijos turėtų joje išryškėti ir vėliau arba anksčiau atvesti iki sudėtinės valstybės išsiskyrimo į nepriklausomas valstybes: Lenkiją, Lietuvą, Ukrainą, Baltarusiją ir eventualiai Latviją. Taigi Žečpospolita "... būtų Lenkijos, Lietuvos ir Rusijos liaudies emancipacijos įrankis, laisvės luotas ir taranas, skirtas sudaužyti Maskvos įkūnytam Rytų goduliui..."(20). Vadinasi, mažiausiai dviejų etnopolitinių darinių valstybei, t. y. Istorinei Lietuvai tokia federacija su Lenkija, arba Jogailaičių Žečpospolita, būtų pereinama forma į nepriklausomybę. Svarbiausias vaidmuo joje buvo skiriamas Lenkijai, jos potencijai, siekiant atsiplėšti nuo Rusijos: "Net tuo atveju, jeigu Žečpospolita išsirutuliuotų iki monolitiško lenkų valstybingumo, tai ir tada Lietuvai ji būtų įrankis ar kelias į laisvę, bet tai būtų tik pereinamoji forma"(21). M.Römeriui 1914-1915 m. principinių kolizijų dėl Lenkijos ir Lietuvos nepriklausomybės idealų nebuvo (22). Jo Lietuvos valstybingumo koncepcijos esmę sudarė Lenkijos ir Istorinės Lietuvos federacija, kuri turėjo dviejų savarankiškų demokratinių valstybių susivienijimas, užtikrinantis abiejų valstybių egzistenciją sudėtingoje geopolitinėje situacijoje ir pirmiausia garantuojantis išsivadavimą iš Rusijos valstybinės priklausomybės. Antra vertus, pasinaudojant Jogailaičių Žečpospolitos idėja, buvo numatyta galimybė šiam "susivienijimui" buvusioje Žečpospolitos teritorijoje "nuo jūrų iki jūrų" evoliucionuoti į modernių nepriklausomų tautinių valstybių sąjungą (23). Tuo būdu jo koncepcijoje buvo kalbama apie dviejų ir daugiau etnopolitinių darinių susivienijimą Lenkijos ar Žečpospolitos vardu. Taigi - ne endekų puoselėta imperialistinė tautinė "Didžioji Lenkija", o modernių demokratiniu, kultūriniu ir politiniu požiūriu artimų valstybių sukūrimas ir jų sąjunga bei Vakarų kultūros apsauga šiame regione nuo bizantiškosios kultūros ekspansijos.

Suprantamas politinėje diskusijoje dalyvavusių lietuvių (J.Šaulio, M.Biržiškos, A.Janulaičio, J.Vileišio, F.Bortkevičienės) būgštavimas, ar tokioje "unijoje" neįsivyraus endekų interesai, t. y. ar neatgims lenkų šovinizmas pirmiausia tarp vietos sulenkėjusios bajorijos, dvarininkų, M.Römeris pažymėjo šio susivienijimo demokratinį pobūdį, kuris ir turėjo neleisti ar susilpninti tokių tendencijų reiškimąsi. Demokratiškumas, lygiateisiškumas turėjo vyrauti vidaus ir išorės santykiuose. Čia pavyzdžiu buvo nurodomas tuo metu austromarksistų plačiai propaguotas "liaudžių Austrijos" modelis. "Kalbama ne apie Lietuvos ir Lenkijos senosios unijos atnaujinimą, nes dabartiniai visuomeniniai, kultūriniai ir tautiniai santykiai, veikiami demokratizacijos, yra jau kiti nei Jogailaičių unijos kūrimosi laikais. Kiti santykiai, kitos plėtros tendencijos reikalauja ir naujų formų. Kalbame ne apie Unijos atnaujinimą, bet apie nepriklausomų federacijų, apie išsivadavusių iš Rusijos valstybinės priespaudos naujų "liaudžių Austriją"(24). Planuojant į tokį susivienijimą įtraukti Ukrainą ir Latviją (25), buvo matyt, ieškota galimybių sumažinti Lenkijos politinės kultūrinės, militarinės hegemonijos grėsmę minėtoje federacijoje.

M.Römerio koncepcija iš esmės skyrėsi nuo 1915-1922 m. susiformavusių ir plačiai paplitusių vadinamų "federalistinių" koncepcijų. Pastarosios Istorinei Lietuvai politinį teritorinį vientisumą pripažino tik atnaujinus jos ryšius su Lenkija, o ir Lietuva buvo aiškinama kaip iš atskirų kantonų arba autonominių vienetų sudaryta valstybė (26). Tuo būdu buvo pasisakoma už federaciją federacijoje, kuri buvo visai kito lygmens nei išdėstyta M.Römerio. "Federalistų" koncepcijos garantavo aiškų politinį, kultūrinį ir kitokį Lenkijos dominavimą tokioje sąjungoje, tuo tarpu M.Römeris jos vengė.

M.Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcijos pagrindinių teiginių brandinimo laikotarpis sutapo su jos įgyvendinimo pradžia. Kyla klausimas, kaip minėta koncepcija išsikristalizavo bendros Vilniaus lenkų, lietuvių, baltarusių pozicijos Lietuvos autonomijos klausimu paieškų metu.

Minėta, kad rimtesni Vilniaus lenkų, lietuvių ir baltarusių demokratų pasitarimai arba pokalbiai Lietuvos autonomijos, politinio savarankiškumo klausimais prasidėjo 1914 m. rudenį, tačiau savotiška preliudija jiems buvo 1911-1913 m. asmeniniai

ryšiai, parengę idėjinį politinį klimatą artimesniam bendravimui ir diskusijoms. Tai buvo ypač svarbu, nes vis labiau politizuojantis lietuvių tautiniam judėjimui, stiprėjant endekų įtakai lenkų tautiniame judėjime, stiprėjo visų pirma lietuvių ir lenkų inteligentijos, šių judėjimų aktyvo, tarpusavio nepasitikėjimas, įtarumas, skatinę vidinę ir išorinę lietuvių-lenkų konfrontaciją. Dėl jos kilo problemų ir demokratinių pažiūrų inteligentijos bendravimui, nes reikėjo derinti siaurus jų atstovaujamų tautinių bendrijų interesus su bendraisiais demokratijos, krašto poreikiais. Šiomis sąlygomis inteligentijos suartėjimui svarbų vaidmenį suvaidino Vilniaus masonų organizacinės struktūros ir ryšiai. Kaip žinoma, masonai buvo ir yra žmonijos tarpusavio meilės, brolybės idealų, žmonių dvasios laisvės propaguotojai. Todėl suprantama, kad, apsijungusius į jų organizacines struktūras, Vilniaus lenkų, lietuvių, baltarusių veikėjus vienijo bendras siekis priešintis prievartai, kuri buvo tapatinama su Rusijos imperijos priespauda. Lietuvos politinio savarankiškumo įgyvendinimas, Lietuvos ir Lenkijos suartėjimas kovoje prieš bendrą priešą tapo šiems veikėjams praktine šio siekio išraiška.

Pagal M.Römerio dienoraščio įrašus, kitą literatūrą (27), Vilniuje jau nuo 1898-1899 m. veikė žymaus advokato, krajovcinių pažiūrų visuomeninio-politinio veikėjo T.Vrublevskio paramasoninė neošubravcų draugija, tęsusi XIX a. pirmojo ketvirčio žymios Vilniaus masonų ložės "šubravcų" tradicijas. Tačiau oficialiai tikroji ložė Vilniuje buvo atkurta 1910 m. M.Römeris teigia, kad tais metais buvo įkurta kadetų iniciatyva besiremianti "Didžiųjų Rusijos Rytų" provincinė ložė "Jedność"(28). Pats M.Römeris į ją įstojo 1911 m. kovo 26 d. (29). "Jedność" taip vadinamu "meistru" buvo Vilniaus gydytojas Jurgis Romas, jo pavaduotoju - kairysis endekas Liudwikas Czarkowskis. Iždo reikalus tvarkė meistro brolis Elijas Romas. "Jedność" eiliniais buvo lietuviai - M.Sleževičius, M.Biržiška, labai trumpai D.Malinauskis, lenkai - Vitoldas Abramowiczius, Wladysùawas Osmołowskis, Edwardas Sokołowskis, B.Krzyýanowskis, Zygmuntas Nagrodzkis, baltarusiai - Ivanas ir Antonas Luckevičiai, rusai - Ivanas Prozoras bei Ivanas Kraskovskis. Tais pačiais metais iš "Jedność" atsiskyrė nauja ložė - "Litwa". Jos meistras buvo M.Römeris, iždininkas ir sekretorius M.Sleževičius. Be jų, ložei priklausė rusai I.Prozoras ir I.Kraskovskis, Lietuvos lenkai B.Krzyýanowskis ir Z.Nagrodzkis,

baltarusis A.Luckevičius, žydai E.Romas ir Bramsonas. Vėliau į ją buvo priimti Vaclovas Biržiška (1911 m.), Vaclovas Bielskis, Peliksas Bugailiškis (1911 ar 1912 m.), Andrius Bulota (1913 m.), Jurgis Šaulys (1912 m.), Jonas Vileišis (1914 m.) ir vienintelė moteris - Felicija Bortkevičienė (1915 m.), taip pat baltarusis Vaclovas Lastauskis (1912 m.). Iš "Jedność" į"Litwa" buvo perėję ir M.Biržiška bei A.Zosztawtas. 1914 m. (spalio-lapkričio mėn.) iš "Litwos" atsiskyrė dar viena ložė - "Białoruś". Į ją perėjo A.Luckevičius, A.Bulota, P.Bugailiškis, M.Biržiška, A.Zosztawtas, I.Kraskovskis ir Kazimierzas Ostachiewiczius (30). Taigi ložėse veikė Lietuvos tautų (lietuvių, žydų, lenkų, rusų, baltarusių) demokratinės orientacijos veikėjai. Informuodami, konsultuodami vienas kitą, jie, pasinaudoję šiomis struktūromis, ieškojo kompromisinių idėjų, diegė jas savo politinių visuomeninių organizacijų, grupuočių veikloje. Jie stengėsi paskatinti įjungti visuomeninius judėjimus siekti tų idėjų įgyvendinimo. Pagrindinės tokios organizacijos buvo: Lietuvos demokratų partija (LDP) ir Lietuvos socialdemokratų partija (LSDP), Vilniaus lenkų demokratų grupė, kuri telkėsi apie laikraštį "Przegląd Wileński", ėjusį nuo 1911 m., bei baltarusių grupė, kuri leido periodinius leidinius "Nasza Niva", "Kurjer Krajowy" (1912-1914 m.). M.Römeris, aprašydamas savo ryšius su lenkų, lietuvių, baltarusių organizacijomis, apie masonų struktūras nutylėdavo (31). Mat, masono priesaika jam neleido to daryti net ir dienoraštyje, išskyrus vieną atvejį*, kur jis rašo apie masonus, bet neatviru tekstu, o tik užuominomis, pažymėdamas įvykius specialiais ženklais.

1911-1913 m. M.Römeris skatino masonų ložių narius apmąstyti ir ieškoti galimybių koordinuoti jų atstovaujamų tautinių visuomeninių politinių grupuočių siekius ir programas. Be to, M.Römeris daug pastangų padėjo, organizuodamas Lietuvos lenkų, lietuvių, baltarusių, žydų demokratinę inteligentiją bendram darbui - kovoti su nacionalistinėmis, šovinistinėmis tendencijomis krašte. 1911 m. lapkričio 19 d. "Nasza Niva" redakcijoje įvykusiame inteligentų susirinkime, kuriame dalyvavo, be paties

---

*Ruošdamasis išvykti 1915 m. pavasarį į Józefo Pilsudskio organizuotus legionus, M.Römeris dienoraštyje nurodė dienoraščio paskelbimo sąlygas ir trumpai supažindino su Vilniaus masonų veikla 1910-1915 m. Ši informacija pateikiama mūsų tekste (M.Römer, Dziennik, t.4. 1. 404).

M.Römerio, V.Abramowiczius, A. ir I. Luckevičiai, Aleksandras Vlasovas, M.Sleževičius, A.Rimka (abu LDP nariai), St.Kairys (LSDP), E.Romas ir I.Kraskovskis, buvo svarstytas bendros informacinės institucijos kūrimas (32). 1911 m. Vilniaus lenkų demokratinei grupei (V.Abramoviczius, B.Krzyýanowskis, J.Pilsudskis, Z.Nagrodzkis, A.Zosztawtas, Stanislavas Ksaveras Budny) pradėjus leisti laikraštį "Przegląd Wileński", M.Römeris stengėsi padaryti jį krajovcines idėjas propaguojančiu spaudos organu ir planavo apie jį suvienyti minėtus demokratinius sluoksnius (33). Nepavykus to padaryti dėl V.Abramowicziaus griežto nusistatymo naudoti laikraštį lenkų demokratinei partijai kurti (34), M.Römeris rėmė baltarusių iniciatyvą leisti laikraštį "Kurjer Krajowy", stengdamasis realizuoti savo siekius (35).

Istorinės Lietuvos integralumo, krajovcinės demokratijos idėjas M.Römeris propagavo tarp Vilniaus lenkų demokratinio jaunimo, skaitydamas paskaitas, dalyvaudamas jų pokalbiuose (36). Matydamas šios jaunuomenės užsidegimą remti Galicijoje 1912 m. kurtų legionų veiklą, jis atkreipė jos dėmesį ir į skirtingą Lenkijos ir Lietuvos geopolitinę padėtį, jų specifinius interesus (37). Kaistant Europos didžiųjų valstybių santykiams 1913 metais, M.Römeris ėmė skleisti ir tarp Vilniaus lenkų demokratų idėją, jog negalima mechaniškai tapatinti Lietuvos ir Lenkijos organizuojant tų kraštų išsivaduojamąjį judėjimą. Jis skatino lenkų demokratus užmegzti glaudesnius organizacinius ryšius su lietuvių demokratais ir parengti bendrą Lietuvos išsilaisvinimo koncepciją, atitinkančią visų krašto tautų poreikius. Jis teigė, jog lenkų demokratai veikdami turi būtinai laikytis pilietinio lojalumo kraštui principo, neprimesti kraštui lenkiško charakterio, nes tik tuo būdu galimas bendradarbiavimas su lietuviais (38).

M.Römerio pastangų dėka 1913 m. vasario 6 (19) d. pas jį susirinko A.Bulota, M.Sleževičius, J.Vileišis, Antanas Žmuidzinavičius, Stasys Šilingas, Vitoldas ir Liudvikas Abramovicziai, Janas Pilsudskis, A.Zosztawtas, V.Markowskis, Stanisławas Bagiński, Janas Vitoldas Boguszewskis. Pirmą kartą oficialiai bandyta svarstyti bendrą taktiką dėl tuomet Galicijoje rengto lenkų sukilimo. Kalbėję susirinkime A.Bulota bei J.Vileišis buvo nusiteikę antirusiškai, bet kartu su kitais dalyviais pripažino, kad toks pat sukilimas Lietuvoje negalimas, pavojingas Lietuvai, nes Lietuvos geopolitinė situacija buvo sudėtingesnė nei Lenkijos (39). Anot

minėtų lietuvių demokratų, nenorėta, kad vėl pasikartotų 1863 metai.

Paminėtina, kad M.Römeris, kaip ir J.Luckevičius, siekdami sukurti bendras krajovcinės demokratijos organizacines struktūras, daug vilčių dėjo į 1913 m. rudenį Maskvoje atnaujintos "Autonomistų-federalistų sąjungos" Lietuvos skyriaus kūrimą (40) (Tokia sąjunga buvo įkurta 1905 m. lapkričio 19-21 (gruodžio 2-4) dienomis Peterburge. I-II Dūmose jos idėjas bandė realizuoti parapartinė "autonomistų kuopa"). Juolab, jog Lietuvos demokratų partijos (LDP) iniciatyva, pritraukiant socialdemokratus, jau buvo įsikūrusi lietuvių "autonomistų" grupė. Ši grupė siekė Lietuvos politinės autonomijos bet kokiomis politinėmis aplinkybėmis. Tačiau pirmiausia ji orientavosi į Rusijos demokratinę revoliuciją, kuri iškeltų ne tik socialinius, bet ir pavergtų tautų laisvės siekius.

1913 m. gruodžio - 1914 m. vasario mėnesiais vyko Lietuvos tautų demokratinių veikėjų susirinkimai tokiam skyriui įkurti. Tarp dalyvių buvo: M.Römeris, A.Zosztawtas, Kazimierzas Ostachieviczius, A. ir J.Luckevičiai, Vaclawas Iwanowskis, J.Romas, Cemakas Šabadas, J.Černichovas, Čarnas, I.Kraskovskis, J.Šaulys, A.Janulaitis, A.Bulota, J.Vileišis. Manyta skyriaus darbą nukreipti Lietuvos politinės autonomijos siekiams ir palankios Rusijos viešosios nuomonės formavimui (41). Tačiau ginčai, kokia koncepcija (istorinės ar etnografinės Lietuvos) remtis, siekiant autonomijos (42), sutrukdė tokio skyriaus sukūrimą. 1914 m. pabaigoje minėtos sąjungos Lietuvos skyrius kaip organizacinė struktūra iš esmės neveikė.

Karui prasidėjus išryškėjo naujos aplinkybės. 1914 m. spalio 19-22 (lapkričio 1 - 4) d. Peterburge įvyko "Rusijos Didžiųjų Rytų" ložės* iniciatyva organizuotas opozicinių caro valdžiai jėgų suvažiavimas, arba ložės konventas, svarstęs tų jėgų taktiką karo metais. Jame dalyvavo ir M.Römeris. Iš viso buvo susirinkę 32 žmonės. Įtakingiausi šiame suvažiavime buvo jo iniciatoriai Rusijos kadetai Nikolajus Nekrasovas, V.Stepanovas, Fiodoras Golovinas, kun. Obolenskis, A.Koliubakinas, Piotras Sokolovas ir kt. Dalyvavo taip pat ir Darbo kuopos nariai Aleksandras

---

* 1913 m. sausio konvente Rusijos masonai išėjo iš tiesioginės Prancūzijos "Didžiųjų Rytų " priklausomybės, įkurdami savarankišką ložę - "Rusijos Didžiuosius Rytus".

Kerenskis, P.Pereverzevas, socialdemokratė Jekaterina Kuskova, V.Vasilenko, J.Jefremovas, S.Prokopovičius ir dar 4-5 asmenys. Vilniui, kartu Lietuvai ir Baltarusijai, be M.Römerio atstovavo C. Šabadas ir A.Luckevičius (43).

Suvažiavime išaiškėjo, kad rušų kadetai, liberaliai mąstantys inteligentai yra labai toli nuo pavergtų tautų siekių. Jų reformistiniai sumanymai toliau konstitucinio centralizmo nesiekė ir buvo priešingi autonomijos idėjoms. Jie buvo už stiprios Rusijos vieningumą modernios rusų politinės tautos (nacijos)pagrindu. Suvažiavime visų pirma kadetai nepritarė lietuvių "autonomistų grupės", kartu ir LDP, iniciatyvai sušaukti rusų-lietuvių pasitarimą, panašų į ankstesnius kadetų susitikimus su žydais, lenkais, ukrainiečiais. Jie atmetė Vilniaus atstovų atvežtą "autonomistų grupės" parengtą nutarimo projektą, kuriame rašyta: "Suvažiavimas, pripažindamas Lietuvos ir Baltarusijos autonomijų principus ir manydamas, kad atėjo laikas įtraukti tai į Rusijos liberalizacijos judėjimo programą, nutaria...". Paaiškėjo, kad Rusijos liberalizmas yra imperialistinis, o revoliucija Rusijoje, nors ir galima, bet negarantuoja tautų laisvės, išsivadavimo. Todėl tarp LDP narių bei socialdemokratų dar labiau sustiprėjo iki tol brendusi mintis apie galimybę spręsti Lietuvos politinio savarankiškumo problemą be Rusijos revoliucijos, derinant tai su Lenkijos valstybingumo atkūrimu (44).

Dar 1914 m. rugsėjo-spalio mėnesiais LDP, lietuvių socialdemokratai, tarpininkaujant M.Römeriui, dėstė savo požiūrį, konsultavosi Lenkijos nepriklausomybės, legionų klausimu su Lietuvos lenkų jaunimu, susijusiu su Varšuvos legionų vadovybe (45). Tačiau lenkai nepateikė konkrečių pasiūlymų, aiškiai išdėstytos pozicijos, todėl demokratų šie pokalbiai nepatenkino. M.Römerio iniciatyva 1915 m. sausio mėnesį Vilniaus lenkų demokratai (A.Zosztawtas, Mieczysùawas Niedzialkowskis, J.Jelenskis, K.Ostachiewiczius, Z.Nagrodzkis ir kt.) tokią poziciją suformulavo, faktiškai priimdami M.Römerio pasiūlytą atgaivinti Jogailaičių Žečpospolitos (Respublikos) idėją (46). 1915 m. sausio 14 (27) d. susirinkusiems pas M.Römerį J.Šauliui, M.Biržiškai, A.Janulaičiui J.Vileišiui ir F.Bortkevičienei buvo išdėstytas Lietuvos valstybingumo atkūrimo projektas, suderintas su nepriklausomybiniu Lenkijos judėjimu. 1915 m. vasario 1(14)d. įvykusiame Z.Nagrodzkio, M.Römerio ir F.Bortkevičienės bei

M.Sleževičiaus, atstovavusių LDP, susitikime paaiškėjo, jog lietuvių demokratai pasiruošę tartis su Varšuvos lenkais dėl bendrų veiksmų Lenkijos ir Lietuvos nepriklausomybei atkurti (48).

Taigi M.Römeris 1911-1915 m. ne tik suformulavo originalią Lietuvos valstybingumo koncepciją, bet savo aktyvia veikla parengė prielaidas jai realizuoti. Jis paskatino Lietuvos lenkų demokratus suartėti su lietuvių demokratinių pažiūrų veikėjais ir užmegzti su jais ryšius. Jis privertė lietuvius suabejoti Rusijos liberalų nuostatomis dėl Lietuvos politinio savarankiškumo perspektyvos, o lenkams padėjo suvokti, kad Lietuvos politiniai siekiai skiriasi nuo Lenkijos.

Paskutiniame susitikime buvo nuspręsta surengti Varšuvoje pirmąjį lietuvių-lenkų konsultacinį pasitarimą, kuris turėjo būti skirtas Lenkijos ir Lietuvos, dviejų valstybinių vienetų, santykiams nustatyti. Pasitarimas neturėjo būti su konsultacijomis bei susitarimais tarp Lietuvos lenkų ir lietuvių kaip vienos šalies piliečių. Be to, buvo konstatuotas Lietuvos ir Lenkijos lygybės, federacijos principas (49).

Kovo 10 (23) - 11 (24) d. Varšuvoje vietinio advokato Stanisławo Pateko ir "Zarania" redaktoriaus Władysùawo Malinowskio iniciatyva toks konsultacinis Lietuvos ir Lenkijos politinių veikėjų susitikimas įvyko. Lenkijai atstovavo nepriklausomybininkų bloko ir "Nepriklausomybės judėjimo unijos" atstovai (Stanisùavas Patekas, Rafałas Radziwiłowiczius, Zygmuntas Chmielewskis, Wùadysùawas.Malinowskis, Stanisławas Thuguttas ir kt.), o Lietuvai-nuo LDP M.Sleževičius, nepartinis demokratas J.Šaulys bei Lietuvos lenkų demokratai V.Abramowiczius ir M.Römeris. Buvo susitarta plėsti užsimezgusius ryšius ir įkurti konsultacinį biurą su skyriais Varšuvoje ir Vilniuje (50). Vilniuje biuras nebuvo įkurtas, nors minėti socialdemokratai, ypač S.Kairys bei nepartiniai J.Šaulys ir A.Bulota (jis 1915 m. išstojo iš LDP), jo organizavimo idėją palaikė (51). LDP neatsisakė ateityje dalyvauti pasitarimuose, bet į organizacines struktūras buvo pasirengusi jungtis tik su demokratinėmis liaudininkų orientacijos lenkų politinėmis jėgomis, susitelkusiomis apie leidinį "Zarania" ir kt.

Nepriklausomybininkų bloke buvo ne vien demokratiniai elementai. Bloką sudarė Lenkijos dešiniosios ir kairiosios politinės jėgos, kurias jungė antirusiška, antiprūsiška orientacija, legionų idėja, sąjunga. Be liaudininkų arba "zaraniažų", tautinių radikalų

(Radykałów narodowych) tame bloke buvo ir endekų grupė (Secesja Narodowo-demokratyczna), atsiskyrusi nuo Romano Dmowskio ir Zygmunto Balickio vadovaujamos tuometinės endekų partijos, bet išlaikiusi agresyvų lenkų šovinizmą, taip pat dalis "realistų" iš Peterburgo lenkų laikraščio "Kraj", susibūrusių į Tautinio darbo grupę ir t.t....(52). Tai, matyt, ir sukėlė LDP nepasitikėjimą tokiu politiniu partneriu. Kaip manė M.Römeris, LDP atsisakymą kurti Biuro skyrių lėmė M.Sleževičiaus, tuomet įtakingiausio LDP veikėjo, nuostata. M.Sleževičius, kaip ir ne vienas iš LDP, tebetikėjo vadinamaisiais rusų darbiečiais (trudovikais), jiems artimais liaudies socialistais (enesais), nes partija per savo atstovus Dūmoje palaikė nuolatinius ryšius su Darbo kuopos (trudovikų) frakcija. Todėl, jo nuomone, bręstanti Rusijos revoliucija ir galimas karinis pralaimėjimas įveiks agresyvųjį rusų valstybingumą, išardys jį arba sukurs sąjunginį darinį. Šiuo atveju ir M.Sleževičiui, ir LDP Lietuvos politinio savarankiškumo perspektyva atrodė patikimesnė nei derinys su nepriklausoma Lenkija (53).

Taigi LDP pozicija užkirto kelią tolesnėms bendroms Lenkijos ir Lietuvos politinių jėgų akcijoms, nes LD partijai M.Römeris skyrė projektuoto Biuro skyriuje lietuvių organizacinio branduolio vaidmenį. Ši nesėkmė nulėmė M.Römerio apsisprendimą (apie tai M.Römeris ėmė galvoti dar 1915 m. sausio mėn.) vykti į Józefo Pilsudskio organizuojamus Lenkijos legionus ir realizuoti, dalyvaujant jų karinėse akcijose, Lietuvos ir Lenkijos išlaisvinimo idėją. Iš tiesų tai buvo desperatiškas M.Römerio žingsnis. Be abejo, šį apsisprendimą veikė daugelis kitų motyvų ir aplinkybių. Visų pirma, tai buvo gilūs pergyvenimai dėl mylimos moters Anos Volberg mirties 1914 m. lapkritį (54). Antra, jį kankino abejonės dėl praktinių galimybių būnant Vilniuje įgyvendinti šį sumanymą, nes organizacinių struktūrų, reikalingų tokiai užduočiai, nepavyko suformuoti. Nebuvo suformuotos ir struktūros lietuvių su baltarusių demokratais, net ir pačių Vilniaus lenkų demokratų, kurie 1915 m. dar tik organizavosi (55) į 1916 m. gruodžio mėn. įkurtą Lietuvos nepriklausomybės sąjungą (Polski Niepodległościowy Związek Litwy). Kai kurie šį M.Römerio žingsnį įvardino kaip "dezertyravimą", bet pats M.Römeris dienoraštyje rašė, jog tai jis darąs krašto naudai. "Dėl to nepalieku šio krašto,- rašė jis, - o tik asmeniškai jam tarnauju, kaip kažkada nepaliko ir jam tarnavo,

pvz., lietuviai, kurie lietuviškos spaudos draudimo metais leido užsienyje lietuviškus laikraščius. Mano giliu įsitikinimu, taip kraštui tarnauju ir aš, Lietuvos sūnus, einantis vykdyti jos reikalo"(56). Ir tai buvo ne pozicija prieš ką nors arba kam nors, bet santykis su pačiu savimi, savo sąžine, su Lietuvos ir Lenkijos išlaisvinimo idėja. Ši idėja tuomet nepaliko vietos jo sąmonėje jokiam kitam asmeniškumui, ji buvo aukščiausia vertybė, privertusi susitapatinti su ja M.Römerio ego. Įvertindamas savo pasiryžimą stoti į legionus, M.Römeris yra pažymėjęs: "Taip man diktuoja instinktas ir sąžinė. Gal būt atrodau juokingas tokiu entuziazmu dėl savo amžiaus (tuomet jis turėjo 35m. - R.M), mano solidžios išvaizdos ar padėties, tačiau iš tikrųjų negaliu būti kitoks, jei noriu likti nuoširdus. Šiap jau kaip, esu kaip vaikas, kaip jaunuolis, tačiau bent dideliuose darbuose pagal mane reikia tokiu būti. Dieve mano, kaip man gaila, kad nesu karys(...). Esama akimirkų ir dalykų, kurie reikalauja paprastos drausmės, bet ne dezorganizacinio politikavimo..." (57).Nusivylimu dėl organizacinio darbo nesėkmių dvelkia ir šie sekantys žodžiai: "Kas žino, ar eidamas tuo keliu (stodamas į legionus-R.M.) nepadarysiu kraštui daugiau, nei beprasmiškai blaškydamasis čia tarp santykių, nuomonių, kurios pernelyg dažnai paraližuoja ar net iškreipia mano idėją." (58).

1915 m. gegužės pabaigoje M.Römeris paliko Vilnių ir per Rumuniją, Vieną liepos mėn. nusigavo į legionierių centrą - Piotrkową, kur įstojo į J.Pilsudskio organizuotus karinius būrius.

Memorialai: koncepcijos naujų prasmių ir galimybių jai įgyvendinti ieškojimai, kintant politinėms ir geopolitinėms aplinkybėms

Būdamas legionuose, M.Römeris nenusišalino nuo politinio gyvenimo. Jis ir toliau skelbė savos Lietuvos valstybingumo koncepcijos pagrindinius principus, ieškojo sąjungininkų jai realizuoti. Tuo klausimu jis parašė keletą straipsnių laikraščiui "Wiadomości Polskie". Laikraštis, skirtas "legionų" idėjos platinimui, buvo pradėtas leisti 1914 m. gruodį Cieszyne, o nuo 1915 m. kovo mėn. - Piotrkowe. Jį leido parlamentinės lenkų grupės pastangomis 1914 m. rugpjūtį Krokuvoje įkurto Vyriausiojo

tautinio komiteto (Naczelny Komitet Narodowy) (59), (toliau - VTK) Karinis departamentas. Kaip tik į šį departamentą, kuriam vadovavo papulkininkis Wladysławas Sikorskis, ir buvo paskirtas tarnauti M.Römeris. Pastebėjus jo fizinę negalią (trumparegiškumą), jis buvo nusiųstas dirbti į departamento Spaudos Biurą. Pastarajam vadovavo Stanisławas Kotas, kurį domino nuotaikos ir politinės orientacijos Lietuvoje (60). Todėl neatsitiktinai oficiozo 1915 m. 38/39 ir 43 numeriuose buvo išspausdinti du M.Römerio straipsniai apie Lietuvą - "Lietuva karo akivaizdoje" ir "Karas ir lietuviai"*. Tad atsirado puiki proga bandyti dar kartą sudominti Lenkijos politinius veikėjus Lietuvos nepriklausomybės idėja, angažuoti juos ją palaikyti. Pirmiausia, tai buvo siekis internacionalizuoti Lietuvos nepriklausomybės klausimą, sujungiant jį su Lenkijos. Bet Lenkijos nepriklausomybės idėja europinės politikos kontekste jau laukė savo sprendimo, ir niekas neabejojo, kad jis bus priimtas, suvedant tuo metu tebevykusio karo rezultatus.

M.Römeris netruko ta proga pasinaudoti. Be minėtų straipsnių, jis VTK vadovybei tą pačią vasarą įteikė du nemažos apimties slaptus memorialus**. Memoriale "Lietuvos germanofilizmas", rašytame liepos 30 d., jis informavo apie Lietuvos lenkų, baltarusių ir, be abejo, lietuvių politinių veikėjų provokiškas politines

* Straipsniai datuoti rugpjūčio 6 ir 1 dienomis.

** Iki šiol publikuotas tik vienas - antrasis- memorialas "Lietuva karo akivaizdoje". Parengtas spaudai "Litwa wobec wojny", in "Zeszyty Historyczne", Paryý, 1970, zesz.17, s.60-127.) Pirmasis memorialas - "Germanofilstwo Litwy" bei kiti M.Römerio rašyti dokumentai, kaip, pvz., 1916 m. kovo 25 d. pulk. W.Sikorskiui adresuotos "Pastabos apie lietuvių kompanijos įkūrimą lenkų legionuose" ("Notatki w sprawie utworzenia kompanii Litewskiej w legionach polskich") bei tų pačių metų gegužės 8 d. "Memorialas Lietuvos klausimu"("Memoriaù w sprawie litewskiej") - buvo nesurasti. Istorikas iš Krokuvos Zbigniewas Solakas rado juos Lenkijos Valstybiniame archyve Krokuvoje. Jie buvo saugomi VTK aktų grupėje bendru pavadinimu: "Lietuva. Vidaus situacija ir pažiūra į Lenkiją 1915-1918 m."(Signatūra NKN-142). Dėkoju kolegai Z.Solakui, atsiuntusiam minėtų dokumentų kopijas.
P.S.: kai tekstas buvo atiduotas į leidyklą, minėti dokumentai su Z.Solako pristatymu buvo publikuoti: Sprawa litewska a sprawa polska. Legionowe inicjatywy M.Römera w sprawie Litwy z 1916 r. Parengė Zbigniew Solak. - *Krakowski Rocznik Archiwalny*, t.3, 1997, s. 136-168.

orientacijas, trumpai nusakydamas tokios orientacijos motyvus, apibūdindamas priešininkus bei jų argumentaciją (61). Šiuo memorialu M.Römeris siekė supažindinti lenkų politinę vadovybę su Lietuvos politinio gyvenimo peripetijomis ir paruošti dirvą savo idėjoms pristatyti.

Tų pačių metų rugpjūčio 12 d. M.Römeris parašė VTK antrą slaptą memorialą pirmojo straipsnio - "Lietuva karo akivaizdoje"- pavadinimu. Memoriale M.Römeris, išplėsdamas straipsniuose bei pirmajame memoriale dėstytas mintis, apibūdino Istorinės Lietuvos (Lietuvos ir Baltarusijos) geopolitinę ir vidaus politinę situaciją, nagrinėjo eventualias krašto politinės ateities perspektyvas ir pateikė savo rekomendacijas VTK bei, jo žodžiais tariant, Komiteto darbo tęsėjams, būsimos "aukštesnio laipsnio organizacijos" vadovams (62). Jo nuomone, Lenkijos nepriklausomybę sprendžiant, svarbus yra ir Lietuvos klausimas, todėl lenkų vadovybei būtina turėti principinę ir aiškią poziciją dėl Lietuvos. Pagal jį, Lenkija, siekdama būti aktyviu išsilaisvinimo veiksniu, privalo rodyti iniciatyvą ir pirmoji pateikti tokią poziciją, o ne laukti, kol tai padarys Lietuva. Tokiai pozicijai yra tik alternatyva: ar atnaujinti Jogailaičių idėją, išreiškiančią laisvos Lenkijos ir laisvos Lietuvos jungtį, ar siekti valstybinio Lenkijos imperializmo, inkorporuojančio Lietuvą į Lenkijos valstybę. M.Römeris neabejodamas palaikė pirmąją, nurodydamas, jog Jogailaičių idėja labiausiai atitinka istorinę tiesą, gilias Lietuvos ir Lenkijos santykių tradicijas, Lietuvos tautų laisvės siekius. Svarbu, nurodė jis, kad ši idėja, jos realizavimo planai užgimė Vilniuje (63). Tad M.Römeris stengėsi VTK vadovybę orientuoti į Lietuvos klausimo politizavimą Lenkijoje, susiejant tai su Lenkijos nepriklausomybės problema ir Lietuvos valstybingumo koncepcijos įgyvendinimu, akcentuodamas tokios valstybės atkūrimo būtinumą Lenkijai, pastarosios nepriklausomybei bei viso regiono geopolitiniam stabilumui. Tačiau atsako iš VTK vadovų nesulaukė.

1916 m. kovo 25 d. M.Römeris parašė projektą dėl lietuviškų būrių J.Pilsudskio legionuose steigimo, pavadintą "Pastabos lietuvių kompanijos įkūrimo klausimu lenkų legionuose". Jame vėl dėstė pagrindinius Istorinės Lietuvos valstybingumo koncepcijos momentus. Jogailaičių unijos idėją jis pristatė kaip idealią sąjungos formą Lietuvos laisvei siekti, kaip įrankį, siekiant atplėšti Lietuvą

nuo Rusijos ir apsaugoti nuo vokiečių aneksijos. Jis pabrėžė, kad šios idėjos įgyvendinimui nepakanka vien jos šalininkų Lietuvoje bei Lenkijoje pastangų, nes daug kas priklausys nuo tarptautinės politinės nuomonės.

Todėl neišvengiamai būtina' jungti tarptautinio masto problema tapusį lenkų valstybingumo klausimą su tokios reikšmės neturinčiu Lietuvos valstybingumo klausimu, t.y. infiltruoti pastarąjį į tarptautinę lenkų problemą ir taip jį internacionalizuoti (64). M.Römeris to siekdamas buvo pasirengęs kraštutiniu atveju, nesant kitų variantų, sutikti netgi dėl Lietuvos aneksijos su Lenkija:... "Todėl šiandien nesu kategoriškai vien už lietuviškų žemių su išvaduota Lenkija unijos formą, bet sutinku ir su paprasta Lietuvos aneksijos lenkų valstybingumo naudai forma, jeigu jau kitaip nebegali jos būti" (65).

Išdėstydamas siūlymus, kaip šią idėją realizuoti, M.Römeris konstatavo, remdamasis karčiu savo veiklos ir stebėjimų patyrimu, kad to neįmanoma padaryti vien Lenkijos ir Lietuvos politinių jėgų dialogo, politinio susitarimo, bendros politinės veiklos būdu. Tai todėl jo manymu, kad : 1) VTK tiesioginis kontaktas su Lietuva neįmanomas, nes joje nėra analogiško organo, 2)Varšuva politiniu požiūriu yra labai marga, nevienalytė, netgi "nepriklausomybininkų" blokas susiskaidęs į atskiras politines grupeles, partijėles su savo politinėmis ambicijomis ir todėl sunku suformuoti bendrą poziciją dėl Lietuvos, 3)Tikėtina, jog gali būti parengtos atskiros įtakingų politinių grupuočių - Patriotų sąjungos (Związku Patriotów), Lenkų valstybingumo lygos (Ligi Pañstwowości Polskiej) ir Centrinio Tautinio komiteto (CKN) - deklaracijos tarptautinėms institucijoms apie Lietuvos ir Lenkijos valstybingumo problemos sujungimą. Tačiau nėra kam rašyti tokios deklaracijos Lietuvos vardu (66).

M.Römeris šiame dokumente tvirtina, kad liko vienintelis - tai praktinės veiklos kelias: "Ne deklaracijomis į politines lenkų grupes, bet savo dalyvavimu lenkų legionuose Lietuva turi pareikšti savo valią dėl lietuvių jungimosi su lenkais" (67). Aprašydamas konkretų veikimo planą, jis siūlė organizuoti Varšuvoje ir Vilniuje lietuviškus būrius ir jų pagalba bei iniciatyva rinkti žmones. Tokie būriai turėjo įeiti į 1-os legionų Brigados, vadovaujamos J.Pilsudskio, sudėtį (68).

M.Römeris projektą pristatė papulkininkui W.Sikorskiui, su juo supažindino ir Varšuvos P.O.W. komendantą Tadeuszą Kasprzyckį, o pastarasis, iš esmės pritaręs projekto idėjoms, pateikė spręsti J.Pilsudskiui. J.Pilsudskis po ilgo pokalbio su M.Römeriu, gegužės 2 d. projektą atmetė, nes legionai jau neatliko Austrijos įrankio vaidmens ir neturėjo perspektyvos J.Pilsudskio vykdomoje politikoje (69). Anot J.Pilsudskio, net ir tuo atveju, jeigu "teisingoji" Austrija kokia nors forma pritartų Lenkijos valstybingumui, nieko panašaus nepadarytų dėl Lietuvos (70).

Taigi, politinė situacija keitėsi ne M.Römerio koncepcijos naudai. 1915 m. pabaigoje - 1916 m. pradžioje Krokuvoje rezidavusios VTK vadovybės, jiems prijaučiančių politinių veikėjų, endekų, PPS, kitų politinių partijų požiūris į Lenkijos nepriklausomybės programą labai suartėjo. Išryškėjo tendencija plėsti lenkų ekspansiją į rytus. Net artimas J.Pilsudskiui profesorius iš Krokuvos Michałas Sokolnickis kurpė katalikiškos Baltarusijos su Vilniumi prijungimo prie Lenkijos planus, manydamas, jog ir lietuvių negalima palikti vokiečiams (71). Kiti J.Pilsudskio aplinkos veikėjai (T.Filipowiczius, H.Tennenbaumas, T.Gruýewskis, M.Downorowiczius, St.Thuguttas, Marianas Lempickis) 1916 m. vasario mėn. organizavo "šimto deklaraciją", kurios projekte buvo kalbama apie Lenkijos valstybės atkūrimą 1772 m. sienomis. (Originale sienų klausimas taktikos sumetimais neakcentuotas) (72). Ekspansijai, kaip žinoma, buvo nusiteikęs R.Dmowskis, kuris vis dar tebeskaičiavo, kiek "svetimo elemento" galima uždaryti "savo" valstybės sienose, kad būtų lengva jį įsiurbti ir asimiliuoti (73).

Susirūpinęs tokia situacija, M.Römeris 1916 m. gegužyje parašė laišką - memorialą vienam VTK vadovų - profesoriui W.L Jaworskiui. Jame M.Römeris labai kritiškai įvertino bandrą lenkų politikų nuostatą plėsti būsimos Lenkijos pozicijas į Rytus tiek, kiek leis realios sąlygos. Jo nuomone, tokia politika būtų pražūtinga Lenkijai: "Tarkime, kad tapo įgyvendinta trumparegiška koncepcija "griebk, kiek gali". Lenkija gauna dalį Baltarusijos, įsiurbia ją ir kolonizuoja. Etninė lenkų teritorija padidės tūkstančiais kilometrų ir gyventojų skaičius keliais milijonais galvų... O tuo pačiu metu vokiečiai savo ruožtu kolonizuos ir suvokietins užimtąjį Kuršą ir Lietuvą: ir vengdama lenkų įsigalėjimo, Rusija be jokios abejonės intensyviai surusins jos

rankose likusią rytinę Baltarusijos dalį. Ir taip tuo momentu, kai Lenkija baigs polonizuoti Vakarų Baltarusiją, ji atsitrenks į vientisą prūsų mūrą šiaurėje ir ne mažiau tvirtą mūrą rytuose. Ir kas toliau? Ar, neturėdama išėjimo į jūrą, nė galimybės plėstis į rytus, įspausta tarp dviejų milžinų, maža etninė Lenkija įstengs išsaugoti nepriklausomybę?" Vokiečių aneksinius planus, Rusijos siekius, jo nuomone, galėjo neutralizuoti tik "Istorinės Lietuvos kaip nedalomos visumos pripažinimas". Jo giliu įsitikinimu, to meto geopolitinė situacija vertė Lenkiją norom nenorom rinktis vienintelį kelią - pripažinti ir paskelbti pasauliui apie Lietuvos Didžiąją kunigaikštystę kaip valstybinę istorinę formaciją. Tuo keliu einant būtų galima palankiai sau nuteikti baltarusių ir lietuvių politikus, palenkti juos Lietuvos ir Lenkijos unijos (federacijos) sudarymui. Be to, buvo iškelta buferinės, neutralios valstybės - Istorinės Lietuvos su Kurliandija - idėja. Ši valstybė galėtų atskirti Vakarų Europą (su Lenkija) nuo Rusijos (74). M.Römeris bandė įrodyti LDK atkūrimo būtinybę, jos eventualiai teigiamą poveikį Lenkijos valstybingumo perspektyvai, pažymėdamas ir realias potencialias galimybes LDK atkurti, t.y. suinteresuotas politines to siekiančias jėgas. Sutvirtindamas, jog dėstomi užmanymai buvo ne "iš piršto išlaužti", prie laiško kaip pavyzdį pridėjo 1915 m. gruodyje Vilniuje įkurtos LDK konfederacijos Universalą, skelbusį pasiryžimą atkurti tokią valstybę*.

Beveik tuo pat metu, gegužės 8 d., M.Römeris parašė labai platų, išsamų, savo turiniu apimantį visus pagrindinius ankstesniuose dokumentuose išdėstytus teiginius, 29 mašinraščio lapų memorialą, adresuotą Centriniam Tautiniam Komitetui Varšuvoje (Centralny Komitet Narodowy, toliau - CTK) (75).

Šis komitetas, J.Pilsudskiui pritariant, buvo įkurtas 1916 m. sausį. Jis vienijo į Lenkijos nepriklausomybę orientuotas radikalias socialistines jėgas (PPS, Wyzwolenie, Związek Patriotów, Narodowy Związek Robotniczy). Pirmininku buvo Arturas Úliwiñskis (76). Kodėl būtent į šį komitetą, liekant vis mažiau vilčių sulaukti supratimo ir pritarimo, kreipėsi M.Römeris? Memoriale į šį

---

* Universalą pasirašė: J.Šaulys, J.Vileišis, A.Janulaitis, A.Luckevičius, I.Luckevičius, Dominikas Semaška, V.Lastauskis, A.Zosztawtas, C.Šabadas, Rozenbaumas (Lietuvos valstybės archyvas. 383, Ap.7, B.56, L.53. Informaciją apie Universalo autorius suteikė Česlovas Laurinavičius. Iki šiol Universalo autorystė buvo nenustatyta).

klausimą atsakęs jis pats. Jis prisipažįsta, jog ilgai abejojęs, ar verta tai daryti, nes CTK kaip politinė jėga buvo gana silpna. Bet jam imponavo CTK politinė nuostata orientuota į Lenkijos nepriklausomybę. Ši orientacija sutapo su J.Pilsudskio planais, gausėjo jai pritariančių iš plačiosios Lenkijos visuomenės ir ji turėjo neabejotiną perspektyvą (77).

Todėl šiame memoriale M.Römeris siūlė CTK kreiptis į Lietuvą dėl bendradarbiavimo ir spręsti Lietuvos klausimą kartu su lenkų. Jo nuomone, nepakako tos veiklos, kuriant minėtąjį Informacinį Biurą, neužteko Vilniuje turėti POW struktūras, nes rezultatų galima pasiekti tik kreipiantis į lietuvių ir Lietuvos lenkų politikus kaip veiksnius, sugebančius orientuotis tokiame sudėtingame, daugiataučiame, etnopolitiniame darinyje kaip Lietuva. Nesudarytų problemų ir dialogas su Lietuvos lenkais, kurie pritaria Lenkijos ir Lietuvos susijungimo idėjai. Sutarti sunkiau būtų tik dėl sąjungos formos. Tariantis visais atvejais - ar tai būtų sąjunga, ar federacija, ar autonomija vienalytėje valstybėje - reiktų atsižvelgti, kad Lietuva yra mažiausiai dvilypis (Lietuva ir Baltarusija) ar net trilypis (etnografinė Lietuva, Lietuvos Rusia, Baltarusija kraštas) (78).

Kur kas sunkiau ieškoti bendros pozicijos dėl Lietuvos ir Lenkijos valstybingumo sujungimo būtų su lietuviais, besiorientuojančiais arba į atskirą, arba į sąjunginę baltų (etnografinės Lietuvos su Latvija) valstybę, besibaiminančią dėl Lenkijos aneksijos (79). Tačiau M.Römeris kviečia CTK neaplenkti jų, nes lietuviai jau tautiškai subrendę, žino, kad jiems geopolitinė padėtis diktuoja tik tris pasirinkimo galimybes: Rusija, Vokietija ar Lenkija (80). Norėdamas išsklaidyti CTK politikų abejones dėl tokio dialogo perspektyvos, jis primena, kad lietuvių demokratai (LDP) iš esmės nėra priešingi pačiai sąjungos su Lenkija idėjai, o atskiri asmenys neprieštarautų netgi aneksijos variantui vardan Lietuvos klausimo internacionalizavimo. Pabrėžia, jog net tarp nacionalistų yra tokių, kurie bevelytų sutikti su lenkų, o ne rusų ar vokiečių aneksija (81).

Taigi, M.Römeris bandė įteigti VTK, jog lietuviai laukia, ir tereikia tik kreiptis į juos su konkrečiais siūlymais. Savo pastabose jis vėl akcentavo sąjungos ar kitokių ryšių su Lietuva geopolitinę reikšmę Lenkijai, jos valstybingumui, nes “lietuviškos - rusiškos (baltarusiškos)žemės yra Rusijai lyg raktas valdyti Lenkiją, kaip

Lenkija yra raktas tolesnei ekspansijai į Slavų žemes, o iš ten į Europą" (82). Lietuvos atplėšimo nuo Rusijos naudingumui įrodyti M.Römeris skyrė bent kelis memorialo lapus.

Antra vertus, jis ne vien taktiniais sumetimais, bet, matyt, iš tikro abejojo Istorinės Lietuvos gyvybingumu, jos gebėjimu egzistuoti kaip nepriklausoma valstybė : "...Kraštas yra tautiniu požiūriu mišrus, neturi tokių stiprių valstybinių tradicijų, kaip kad turi Lenkija..." (83). Todėl memoriale eilinį kartą pasisakydamas už laisvų, demokratiškų valstybių (minimos buvo, be Lietuvos, pirmiausia Latvija, po jos Ukraina) lygiateisį ryšį, sąjungą su Lenkija, manė, jog blogiausiu atveju priimtinesnė būtų Lenkijos, o ne Rusijos aneksija Lietuvos atžvilgiu (84). Tačiau pabrėžė, kad tai labai apsunkintų Lietuvos ir Lenkijos valstybingumo sujungimo problemos sprendimą.

Matyt nesuklystume manydami, jog išdėstytais pastebėjimais ir vertinimais M.Römeris Lietuvos valstybingumo koncepcijai suteikė naują prasmę: jis išryškino ir pabrėžė jos svarbą regiono politinio stabilumo užtikrinimui.

Tačiau konsekventi laiško-memorialo autoriaus pozicija buvo nepopuliari tarp lenkų politikų ir susilaukė priešiškumo. Minėto laikraščio "Wiadomości Polskie" 1916 m. gegužės 1 d. Nr.74 puslapiuose buvo išspausdintas straipsnis, atsiųstas iš Vilniaus, kuriame autorius (Wacławas Studnickis) M.Römerio minėtą LDK Konfederacijos Universalą pavadino "politine intriga" ir pažymėjo, jog Lietuvos lenkai "pirmiausia nori būti kartu su Lenkija" (85).

Vėlesni įvykiai parodė, jog tai ir buvo pirmieji požymiai, pranašavę M.Römerio koncepcijos įgyvendinimo nerealumą ir jo kaip politiko nesėkmę.

Visų pirma, jau 1916 m. Vilniuje įvyko politinių jėgų persiskirstymas. Karo pradžioje 1915 m. rugsėjo 23 d. įkurtas daugiatautis, tiesa, dominuojant lenkams, Piliečių komitetas skilo į tautinius. Vienas jų, Organizacinis lenkų komitetas Vilniuje lapkričio 3 d. visų Lietuvos ir Baltarusijos lenkų vardu deklaravo bendro valstybingumo su Lenkija siekį, kaip vienintelį ir svarbiausią politinį postulatą (86). Panašius patikinimus tas pats komitetas siuntė vokiečių įkurtai administracinei Tarybai Varšuvoje 1917 m. (87). Įžymiajame 44 Lietuvos lenkų įvairių politinių grupių atstovų 1917 m. gegužės 24 d. pasirašytame memoriale Ober Ost'o vadovybei Vilniuje bei Reicho Kancleriui

Theobaldui Bethmann-Hollwegui taip pat buvo kalbama apie valstybinių ryšių su Lenkija viltis (88). Dar aiškiau, jau kaip tam tikra veikimo programa, tie patys siekiai buvo išdėstyti 1917 m. lapkričio 7 d. Wùadysławo Zawadskio memoriale, adresuotame Varšuvos "aktyviems politiniams veiksniams". Jame iš esmės jau buvo atsisakyta nuo anksčiau ginto LDK žemių integralumo principo ir iškelta jų padalinimo idėja. W.Zawadskis, tuometinis Lenkų Komiteto Vilniuje viceprezidentas bei slaptos Nepriklausomybės sąjungos Vilniuje pirmininkas, kritikuodamas ką tik įkurtą lietuvių Krašto Tarybą, jos politinę orientaciją į savarankišką, t.y. Lietuvos valstybingumą be ryšių su Lenkija, siūlė Vilnių ir Vilniaus apskritį, kuri turėjo apimti žemes beveik iki Nevėžio, prijungti prie Lenkijos. Buvo tikimasi, jog tik tokiu būdu pavyktų lietuvius palenkti federaciniam susivienijimui su Lenkija (89).

Lietuvių politikai irgi neliko skolingi Lietuvos lenkų politikams. Jau 1916 m. vasario 28 - kovo 5 d. lietuvių politinių veikėjų konferencija Berne pasisakė už Lietuvą, nesusietą jokiais ryšiais su Lenkija. Brėžiant tokios Lietuvos valstybines ribas, Baltarusija buvo dalinama į dvi dalis. Mintis apie visiškai atskirą Lietuvą buvo pabrėžta Hagos (1916 m. balandžio 25-30 d.), Lozanos pirmojoje (1916 m. gegužės 31- birželio 4 d.) ir antrojoje (1916 m. birželio 30-liepos 4 d.) konferencijose (90) bei 1917 m. sausio 11d. Vakarų valstybių diplomatams Berne Lietuvių Tautos Tarybos vardu įteiktame "Memorandume dėl nepriklausomos Lietuvos atkūrimo" (91).

1916-1918 m. lenkų politikams labiausiai rūpėjo tik Lenkijos atkūrimo klausimas ir iš esmės tik lenkų tautos interesai. Tiesa, po 1916 m. lapkričio 5 d., Austro-Vengrijos ir Vokietijos akto apie Lenkijos valstybės atkūrimą, Varšuvoje dar buvo bandyta sukurti konkrečią programą Lietuvos klausimui spręsti. 1917 m. gegužės mėnesį Varšuvos politiniai veikėjai ir pasisakantys už LDK žemių nepriklausomybę bei ginantys tradicinius nepriklausomos LDK ryšius su Lenkija paskelbė "Deklaraciją Lietuvos klausimu". Tačiau ši deklaracija labai raiškiai paliudijo minėtų dviejų grupių atstovų nesutarimus: vieni buvo linkę akceptuoti ir gerbti Lietuvos nepriklausomybę ir be ryšio su Lenkija, kiti pasisakė už tokį ryšį (92).

Istorinės Lietuvos idėją vis daugiau įtakojo Lenkijos nepriklausomybės pozicijas ginantis R.Dmowskis. Jis savo memoriale, rašytame 1917 m. kovo mėn., Arturui Balfourui

(A.Balfurui), Anglijos užsienio reikalų ministrui, iškėlė Lenkijos valstybės sukūrimo idėją, valstybės stiprios, gebančios tapti Europos sąjungininke prieš Vokietiją. Jis siekė, jog Lenkijai atitektų be kitų žemių ir Gardinas, Vilnius, Minskas, Volynė (93), nes čia giliai buvo įsišaknijusi lenkiška civilizacija. O tai reiškė istorinės Lietuvos suskaldymą. Šie postulatai tapo 1917 m. rugpjūčio 15 d. Lozanoje įkurto Tautinio lenkų komiteto programiniais punktais. Komiteto pirmininku buvo išrinktas R.Dmowskis*. Po 1918 m. sausio 18 d. V.Vilsono išdėstytų 14 punktų, iš kurių tryliktasis skelbė apie būtinumą po karo įkurti nepriklausomą lenkų valstybę, šio komiteto reikšmė labai išaugo. Jis atstovavo besikuriančiai Lenkijai santykiuose su Vakarų valstybėmis (Antante). Tų pačių metų sausyje prancūzų valdžia Komiteto "globon" atidavė visus lenkų karinius bei politikos reikalus (94). 1917 m. liepos-rugpjūčio mėn. vokiečiai išformavo legionus, o jų vadą J.Pilsudskį įkalino Magdeburge. Tai dar labiau pakėlė R.Dmowskio ir endekų, nusiteikusių prieš bet kokias unijas bei federacijas ir iškėlusių inkorporacijos programą, akcijas. Lietuvos valstybingumo klausimo sprendimas po 1918m. kovo 3 d. Bresto taikos derybų tarp Vokietijos ir Rusijos tapo dar problemiškesnis - kilo grėsmė, jog Lietuva taps tik vokiečių politikos įrankiu Baltijos kraštuose. Be to, A.Smetonos vadovaujama Valstybės Taryba nuo 1917 m. rugsėjo mėn. formavo tautinės Lietuvos valstybės kūrimo idėją, kuri tiesiog kenkė Istorinės Lietuvos (Lietuvos ir Baltarusijos) valstybingumo koncepcijai. M.Römerio bendražygiai - Vilniaus lenkų demokratai, įkūrę 1916 m. "Demokratų partiją", 1918 m., kaip ir prieškariniais laikais, balansavo tarp nacionalizmo ir krajovciškumo. Dalis jų

* Pažymėtina, jog R.Dmowskis savo memoriale JAV prezidentui Vudro Vilsonui "Apie lenkų valstybės teritoriją" (1918 m. spalis) išsakė ketinimus įjungti į Lenkiją : visą etnografinę Lietuvą su Kaunu, Klaipėda, Palanga; pusę Baltarusijos su Polocku ir Minsku, Drysa; Volynią su Rovnu; Podolę su Płockinu ir Kamenecu, latvių Liepoją; buvusias infliantų žemes. Lietuviams buvo numatoma tik autonomija tokioje valstybėje. - Pobóg-Malinowski W. Najnowsza historia polityczna Polski. T.2, cz.1.- Londyn,1 956. S.51; Bóbr-Tylingo St. Wiktor Sukiennicki: East Central Europe during World War I: From foreign domination to national independence.-Boulder, 1984. 1288 s. /recenzija/; Teki Historyczne, t. XIX.-Londyn, 1988-1989 , s.297.

(V.Abramoviczius, Janas Pilsudskis, A.Turskis) buvo nusiteikę proendekiškai ir pasisakė už atskyrimą nuo etnografinės Lietuvos. Lenkiška - katalikiška -baltarusiška Lietuva su Vilniumi pagal juos turėjusi būti prijungta prie Lenkijos. Kita dalis (Ludwikas Chomińskis, Z.Jundziłłas) tebegynė Lietuvos federacinius ryšius su Lenkija (95), tačiau kaip reali politinė jėga jie nebuvo dar subrendę.

Šiomis aplinkybėmis M.Römerio koncepcija atsidūrė politiniame vakume. 1918 m. liepos 18 d. jis savo Dienoraštyje konstatavo, jog "ieškodamas balansuotos Lietuvos koncepcijos savo dvilypumu, dirbtinumu pasiekiau tiktai to, kad Varšuvos lenkų politikų akyse pelniau užmaskuoto litvomano vardą, o lietuvių - įtarimą slepiąs prolenkiškas tendencijas. Nei ten, nei čia nesulaukiau supratimo. Tiesą sakant, įprasta, kad giliausios intencijos, prasmės dažnai yra vienišos ir nesuprastos, bet negaliu patikėti, kad toks yra kaip tik šis atvejis. Konstatuota šio karo lauktų rezultatų pagrindu mano programinė Lietuvos koncepcija piktnaudžiavo nerealiu Lietuvos ir Lenkijos istorinio solidarumo atskleidimu, perspektyvomis, kurios buvo labai tolimos nuo tikrovėje esančių tautinių nusiteikimų ir norų..." (96).

Józefas Pilsudskis ir nauji koncepcijos bruožai

1918 m. rudenį - 1919 m. žiemą iš esmės pasikeitė Europos geopolitinė ir Lenkijos vidaus politinių jėgų konsteliacija. Atsirado vilties, jog M.Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija turi įgyvendininmo perspektyvą. Baigiantis karui 1918 m. spalio-lapkričio mėn. įvyko Centro valstybių bloko katastrofa. Subyrėjus Habsburgų monarchijai, Austro-Vengrijos vietoje kūrėsi naujos - tautinės valstybės. 1918 m. lapkričio 3-9 d. kilusi revoliucija Vokietijoje, plačiai atvėrė kelią savarankiškos Lenkijos valstybės susikūrimui. Dezorganizuoti vokiečių kariai buvo nuginkluoti, okupacija baigėsi. Regentų taryba lapkričio 11 d. visą valdžią perdavė J.Pilsudskiui, kuris kaip valstybės viršininkas ("Naczelnik Państwa") organizavo vyriausybę, kariuomenę ir inicijavo 1919 m. sausio 26 d. rinkimus į steigiamąjį seimą, susirinkusį jau vasario mėn. J.Pilsudskiui vadovaujant, Lenkijai pavyko stabilizuoti vidaus padėtį, pelnyti tarptautinį pripažinimą ir pradėti karo veiksmus dėl

valstybės teritorijos išplėtimo. 1919 m. sausio 16 d. atėjus į valdžią Ignacui Paderewskiui (Ig. Paderewski), ministrų kabinetas pasiekė kompromiso su R.Dmowskio vadovaujamu lenkų tautiniu komitetu, nuo 1917 m. rezidavusiu Paryžiuje. Šis reprezentavo Lenkiją prieš Aliantus (97) (Prancūziją, Angliją, JAV). Taigi likviduotas "dviejų lenkų valdžių precedentas" sustiprino minėtų valstybių pasitikėjimą Lenkija ir J.Pilsudskio kaip tokios valstybės vadovo autoritetą. Tuo tarpu išrinktasis seimas buvo opoziciškas J.Pilsudskiui. Seimo patvirtinta laikina, taip vadinama "Mažoji konstitucija" suteikė labai plačius įgaliojimus seimui ir apribojo valstybės viršininko teises, bet iš esmės karo sąlygomis pastarasis kaip karinis viršininkas disponavo nemaža valdžia (98). Tai J.Pilsudskiui teikė vilčių, jog sprendžiant Lenkijos valstybės teritorijos ir vietos naujoje geopolitinėje Europos konfigūracijoje klausimą pavyks atsispirti R.Dmowskio, endekų nuostatoms ir vykdyti savo programą. Be to, ir J.Pilsudskio pasirinkta "įvykusių faktų" taktika santykiuose su seimu stiprino galimos sėkmės akcijas.

R.Dmowskis su endekais ir toliau pasisakė už tautinę lenkų valstybę, sudarytą iš visų etnografinių Lenkijos dalių, kurios sudarytų tarsi branduolį, ir apimančią, be to, germanizuotus lenkiškus pakraščius vakaruose bei tokius pat rytuose, kurių gyventojai buvo veikiami lenkiškos kultūros ir katalikybės. Iš esmės jie tebesilaikė minėto R.Dmowskio memoriale prezidentui Vilsonui pateiktų nuostatų ir prijungiant Lietuvos, Baltarusijos, Ukrainos žemes reikalavo, jog būtų išlaikytas valstybėje lenkiškos daugumos principas. Ši integracinė, inkorporacinė žemių įjungimo į Lenkiją programa buvo nukreipta prieš vokiečių ekspansiją. Dėl Rusijos buvo manyta, jog revoliucija panaikino jos agresyvius instinktus, pavojų iš jos pusės. Dėl savo tautinių tikslų paprastumo ir aiškumo programa sulaukė daugumos Seimo politinių jėgų pritarimo (99). Tuo tarpu J.Pilsudskio Rytų politikos programa kirtosi su minėtąja. Visų pirma, ji buvo nukreipta prieš Rusijos "amžiams užkoduotas" ekspansines užmačias, siekiama susilpninti pastarosios įtaką Baltijos ir Juodosios jūrų pakraščiams. Antra, savo siekiais ši programa pasisakė ne už tautinės Lenkijos, bet už savarankiškų, federaciniais, sąjunginiais ryšiais susijusių su Lenkija laisvai apsisprendusių valstybių darinį (100). Tuo buvo bandoma sukurti naują politinę sistemą Vidurio ir Rytų Europoje. Minėtas

J.Pilsudskio bendražygis Michałas Sokolnickis patetiškai ją yra prilyginęs viduramžiškai Rišeljė (Richelieu) programai (101). Edmundas Charaszkiewiczius ją apibūdino kaip bandymą sukurti Suomijos, Estijos, Latvijos, Lietuvos, Lenkijos, o susiklosčius palankioms aplinkybėms - ir Ukrainos su Baltarusija bendrą frontą prieš Vokietijos ir Rusijos nuolatinę grėsmę šiam regionui (102). Istoriografijoje ši koncepcija dažnai vadinama federalistine (103). Tačiau jau J.Bardachas yra įrodęs J.Pilsudskio nepritarimą federalistinėms koncepcijoms (104). Vis tik galima manyti, kad J.Pilsudskio koncepcijos esmę bene tiksliausiai nusakė ir ją išaiškino M.Römeris. Jo nuomone, J.Pilsudskio planuota Didžioji Rytų imperija nebūtų buvus federacija, tai būtų "Dominijų imperija" arba "Lenkų dominijų imperija", apėmusi ankstesnę Jogailaičių valdytą teritoriją. Ji būtų sudaryta iš trijų, o gal keturių valstybiškai susitvarkiusių narių - Lenkijos, Ukrainos ir Istorinės Lietuvos. Iš pastarosios buvo numatyta galimybė išsiskirti Baltarusijai. Šio darinio globėjo (protektoriaus) vaidmuo buvo numatytas Lenkijai, politiškai ir kultūriškai stipriausiam, labiausiai konsoliduotam nariui (105).

Siekdamas įgyvendinti savo koncepciją, J.Pilsudskis planavo užimti žemes, kurių centrais būtų buvę Vilnius, Minskas, Kijevas. Pagal jį, užėmus šias žemes, Lenkijos seime būtų atkritęs vieningos Lenkijos sukūrimo klausimas, o būtų iškilęs Ukrainos, Lietuvos, o gal ir Baltarusijos atkūrimo federaciniame ar konfederaciniame junginyje klausimas.

1919 m. balandį J.Pilsudskis ėmėsi šios programos įgyvendinimo, vykdydamas Vilniaus išvadavimo iš Sovietų Rusijos operaciją. Slapta buvo planuojama karinė operacija, bandoma sudaryti vyriausybę, kuri užėmus Vilnių turėjo pasiskelbti Lietuvos vyriausybe, turinčia ruošti Lietuvos steigiamojo seimo sušaukimą. Tokio seimo pagalba buvo planuota susijungti su tuomet jau egzistavusia Lietuvos valstybe, kurios valdžia rezidavo Kaune. Seimas turėjo nustatyti ir santykius su Lenkija. Tokios vyriausybės vadovu- ministrų kabineto pirmininku - turėjo tapti (ir jau buvo numatytas) M. Römeris, žmogus, turintis autoritetą ir tarp lietuvių, ir tarp Lietuvos lenkų bei baltarusių (106).

J.Pilsudskio programos įgyvendinimo organizacija bei jos vykdymas 1919 m. kovą - balandį istoriografijos yra plačiai aprašyta ir analizuota. Tiesa, dažniausiai ne specialiai, bet

analizuojant Lenkijos to meto politiką, aptariant Lenkijos-Lietuvos santykius, analizuojant J.Pilsudskio politinę veiklą (107). Tik J.Ochmanskis savo studijoje, naudodamasis M.Römerio Dienoraščio medžiaga, nuodugniai išnagrinėjo šį klausimą, išsamiai aprašė M.Römerio vaidmenį, realizuojant šią programą (108). Subjektyviai yra nušvietęs pačią akciją, M.Römerio vaidmenį, kritikuodamas jo veiksmus Kaune 1919 m. balandį vienas iš aktyvių akcijos dalyvių Z.Jundziłłas (109). Todėl tik bendrais bruožais nušviesdami įvykių eigą, paminėdami pagrindinius faktus, pabandysime atsakyti į klausimą: koks buvo M.Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcijos ir J.Pilsudskio programos bei su jos įgyvendinimu susijusios akcijos santykis.

Po legionų 1-osios brigados internavimo M.Römeris, atleistas iš tarnybos, nuo 1917 m. rugsėjo iki 1918 m. gruodžio mėnesio dirbo taikos teisėju Kolne, o vėliau apygardos teisėju Lomžoje. Čia bedirbdamas jis ir įsijungė į J.Pilsudskio programos realizavimą. Nuo 1919 m. kovo 7 d. šiais klausimais su juo konsultavosi, tarėsi ir įkalbinėjo dalyvauti vykdant J.Pilsudskio sumanymus labai artimas J.Pilsudskio draugas ir bendražygis W.Sławekas. Vėliau prie pastarojo prisijungė Aleksandras Prystoras (110). Jų įkalbėtas balandžio 5-6 dienomis M.Römeris dalyvavao Varšuvoje vykusiose konsultacijose, kuriose buvo aptariamas minėtas planas. Be M.Römerio paskutinėje konsultacijoje dalyvavo Witoldas Abramowiczius, Jan Pilsudskis, Aleksandras Prystoras, Switalskis, pats Józef Pilsudskis (111). M.Römeris nesutiko su ankstesniu W.Sławeko siūlymu dirbti oficialiose Lenkijos valdžios institucijose, nenorėdamas būti lenkų agentu Lietuvoje, atsisakė vykti į Vilnių ir ten formuoti ministrų kabinetą, įjungiant į jo sudėtį pirmai pradžiai "po ranka pasitaikiusius" lietuvius, t.y. tik dėl dekoracijos (112). Sutiko tik vykti į Kauną, supažindinti tenykščius politikus su J.Pilsudskio siūlymais, programa ir tik gavus jų pritarimą važiuoti į Vilnių ir toliau vykdyti planą. Beje, ir Kauno misijoje sutiko dalyvauti ne kaip J.Pilsudskio agentas, o kaip tarpininkas tarp J.Pilsudskio ir lietuvių.

Kodėl M.Römeris taip nusprendė nesunku atsakyti.

Visų pirma, abi koncepcijos - M.Römerio ir J.Pilsudskio - rėmėsi istorizmu ir tradicija. Savo esme J.Pilsudskio "Rytų imperijos" sukūrimo idėja atitiko M.Römerio Jogailaičių Žečpospolitos idėją. ***Antra,*** abi koncepcijos buvo nukreiptos prieš

Rusijos ekspansiją, abiejose buvo fiksuotas ryšių užmezgimo su Lenkija momentas, akcentuojant apsisprendimo laisvę. ***Trečia***, abi pasisakė prieš prievartinį Istorinės Lietuvos vientisumo panaikinimą. ***Ketvirta***, M.Römeriui neatrodė grėsmingos ir imperialistinės tendencijos J.Pilsudskio koncepcijoje, nes jos padėsiančios neutralizuoti bendrą gynybą nuo Rusijos ekspansijos ir realizuoti demokratijos, laisvės principus įstatymdavystės ir tarpusavio bendravimo praktikoje (114).

Antra vertus, M.Römeris įkvėpė vilčių realizuoti J.Pilsudskio programą, o kartu ir savo koncepciją. Tam pamatą davė J.Pilsudskio užuominos konsultacinio susitikimo metu, jog pagrindinės programos idėjos sutampa su Anglijos politikos šiame regione intencijomis bei V.Vilsono deklaruotomis solidarių tautų taikaus sambūvio idėjomis (115).

Pats metodas, Vilniaus užėmimo planas, nedalyvaujant lietuviams, M.Römeriui kėlė labai daug abejonių, ir iš esmės jis nepritarė tokiam J.Pilsudskio nusiteikimui. Tačiau jis sutiko su J.Pilsudskio argumentu, jog prieš "įvykusį Vilniaus paėmimo" faktą bus pastatyti ne tik lietuviai, bet ir Lenkijos seimas su savo aneksionistinėmis užgaidomis (116). Šiuo požiūriu jis nerado kontrargumentų J.Pilsudskiui, kad toks veikimas neišvengiamas (117).

Todėl jis tikėjo J.Pilsudskio kaip išlaisvintojo misija*.

"Pilsudskis nori įžengti į Lietuvą arba tiesiogiai ir asmeniškai, ar tik per jam pavaldžius ir jam vadovaujant nukreiptus į Lietuvą karinius būrius - kaip Lietuvos ir jos žmonių, taip pat ir jos teisių laisvintojus ir gynėjas, kuris atneša ne priespaudą ir nelaisvę, ne vienų prieš kitus viršenybę, bet tiktai žmonių teisę laisvai

---

* J.Pilsudskis laikėsi savo žodžio. 1919 m. balandžio 22 d., jau po Vilniaus užėmimo, jis paskelbė atsišaukimą "Į buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojus", kuriame žadėjo Lietuvos žmonėms apsisprendimo laisvę, sąlygas patiems tvarkyti likimą (J.Piùsudski, Pisma zbiorowe. Warszawa, 1937. T.5., P.75). Dar ir 1920 m. vasarį interviu "Echo de Paris" korespondentui jis pažymėjo: "Mūsų okupuotų kraštų valia man yra svarbiausias veiksnys. Nieko pasaulyje labiau nenorėčiau, kaip to, kad Lenkija valdytų didžiulę erdvę, apgyventą priešiškai nusiteikusių žmonių..." (E.Charaszkiewicz. Przebudowa Wschodu Europy. Materiały do polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego w latach 1893-1921, Niepodlegùość, t.5., Londyne 1955, s.149.)

apsispręsti ir gerbti jos valią. Laisvė išorinio veikimo ir vidinė nepriklausomybė - štai tezės, kurios, Pilsudskio supratimu, Lietuvai taptų realija po lenkų akcijos", - rašė M.Römeris Dienoraštyje prieš išvykdamas į Kauną (118).

Tačiau gyvenimas sutvarkė kitaip nei buvo tikėtasi. Balandžio 15-20 d. M.Römerio misija į Kauną nepasisekė. Senieji M.Römerio pažįstami - Jonas Vileišis, Steponas Kairys, Petras Leonas - nepatikėjo J.Pilsudskio programos įgyvendinimo realumu. Beveik be išlygų jai pritarė tik Stanislovas Narutavičius (119).Tuo tarpu J.Vileišis pareiškė, kad "jeigu Lenkija ir Lietuvos lenkai nenori pripažinti to, kas nuveikta, kuriant Lietuvos valstybę, ir jeigu jie dabar siūlo susitarimą, užbraukiant visą Lietuvos valstybinį darbą ir mano ją esant "tabula rasa", jeigu dar rengiasi jai daryti spaudimą, užimdama Vilnių, ir ten įkurti militarinės prievartos atramą, kad galėtų diktuoti lietuviams sąlygas, nesiskaitydami su lietuvių valstybingumo įvykdytais faktais (...), lietuviai (...) užims nepalenkiamai priešišką poziciją" (120). Taigi jiems šie planai atrodė pernelyg imperialistiški ir todėl nuo bendradarbiavimo juos realizuojant atsisakė. Neabejotina, jog jų sprendimą sąlygojo tai, kad St.Kairys ir J.Vileišis buvo M.Sleževičiaus vadovaujamos liaudininkų vyriausybės nariais - pirmasis - tiekimo, o antrasis - finansų ministru. Nepavykus sumanymui būtų sukompromituotas bendradarbiavęs su lenkais visas kairysis lietuvių politinių jėgų sparnas (121).

M.Römeriui teliko tik konstatuoti, kad "Pilsudskio programai prijaučia tik lenkų kultūros lietuviai (Narutavičius, Józef Lukomski). Nei tikrųjų lietuvių, valstiečių sūnų, nei lenkų ji "neuždega" (122). Balandžio 20 d. M.Römeris paliko Kauną ir išvyko į Varšuvą.

Žinią, kad balandžio 19 d. J.Pilsudskio kariai išstūmė bolševikus iš Vilniaus, su nepasitenkinimu sutiko Lenkijos seimo endekiška dauguma, kuri tikėjosi vienu kartu aneksuoti ir Vilniaus kraštą. Sustiprėjo antilenkiškos nuotaikos Kaune ir Lietuvoje (123).

Kauno misijos nesėkmė atskleidė tiek J.Pilsudskio, tiek M.Römerio koncepcijų nerealumą. Pats M.Römeris, praėjus vos dešimčiai dienų nuo Vilniaus paėmimo, 1919 m. gegužės 30 d. Dienoraščio įraše nurodė J.Pilsudskio koncepcijos silpnumą, jos priemonių ir būdų jas įgyvendinti nevaisingumą. Jo nuomone, toks veikimas "iš esmės atveria kelią lenkų imperializmui, skatina

grobikiškas užmačias, palieka Lietuvos reikalą spręsti nacionalizmui, militarizmui ir kovai" (124). Tačiau jis ir toliau neabejojo pačios idėjos verte. Dar pokalbiuose Kaune su J.Vileišiu ir S.Kairiu, savo akimis stebėdamas lietuvių padarytą pažangą kuriant tautinę valstybę, jis pabrėžė, kad ir tokios valstybės gerovę, jos tolesnį valstybingumo plėtojimą gali laiduoti tik J.Pilsudskio realizuota koncepcija. Save jis laikė šios koncepcijos šalininku." Tautų ir kraštų kooperacija nuo Lenkijos per Lietuvą ir Baltarusiją, Latviją, eventualiai iki Estijos - kaip karinė prieš bolševikus, taip ir valstybinė ar tai gynybos, ar tikėjimo, ar ūkio srityje (...)" (125). Suvokdamas abiejų koncepcijų nerealumą, ieškodamas pagrindimo to meto politinėse realijose, M.Römeris ima vis labiau akcentuoti koncepcijų geopolitinę prasmę. Norom nenorom reikėjo atsižvelgti, kad jau egzistuoja tautinės Lenkijos, Lietuvos valstybės, o Istorinės Lietuvos valstybingumui vargu ar beatsiras vietos.

Sekę tolimesni įvykiai - 1921 m. kovo mėn. Rygoje pasirašyta Lenkijos - Sovietų Rusijos susitarimas, 1920 m. spalio mėn. Liucijano Želigovskio akcija ir 1922 m. "Vidurio Lietuvos" seimo nutarimai abejones Istorinės Lietuvos valstybingumo perspektyva patvirtino. Didžioji dalis Istorinės Lietuvos žemių buvo prijungta prie Sovietų Rusijos ir Lenkijos, jos virto pastarosios "Kresais". Niekam nebekilo abejonių dėl nacionalistinės - endekų- politikos pergalės.

Taigi M.Römerio Istorinės Lietuvos valstybingumo koncepcija pasirodė besanti utopija. Tiek lietuvių, tiek lenkų politiniai veiksniai pirmiausia rūpinosi tautiniais interesais. Jie nebuvo subrendę ir pasiruošę spręsti politinių buvusios Žečpospolitos teritorijų problemų ar nesuprato jų sprendimo svarbos, tautinių valstybių kūrimo perspektyvos.

Požiūris į modernią - tautinę - Lietuvos valstybę

Istorikas Č.Laurinavičius yra pastebėjęs, kad po minėtų 1919 m. įvykių, kai Lenkija panaudojo prieš Lietuvą jėgą ir lietuvių - lenkų konfliktas tapo chronišku tarpvalstybiniu karo židiniu, M.Römeris ryžtingai stojo lietuvių pusėn (126). Atsikėlęs į Kauną, dalyvaudamas aktyvioje valstybinėje ir švietėjiškoje veikloje, rašydamas fundamentalius veikalus teisės teorijos klausimais (127),

jis, anot minėti istoriko, stengėsi pagrįsti Lietuvos tautinės valstybės su Vilniumi teisėtūmą, racionalizuodamas Lietuvos valstybės pagrindus. Jo nuomone, "būtent tokia Lietuva - etnografinė su Vilnium būtų buvusi neišvengiamai visuotinai pripažinta, jeigu būtų vadovautasi protu ir gera valia" (128). Norom nenorom kyla klausimas, kokia šio kardinalaus politinės minties posūkio logika? Juk imta ginti tai, kas buvo priešpastatyta jo išpuoselėtai Istorinės Lietuvos valstybingumo koncepcijai, t.y., imta prieštarauti pačiam sau. Kodėl ir ar tikrai taip? Žlugus 1919 m. J.Pilsudskio programai, M.Römeris birželio 3 d. laiške Mieczysławui Niedziaùkowskiui, Vilniaus laikų veiklos geram pažįstamam, tuo metu jau Lenkijos Seimo atstovui, konstatavo, kad Istorinės Lietuvos valstybingumo koncepcija patyrė bankrotą. Jis nurodė, kad J.Pilsudskio sumanymai sutapo su jo siekiais, jo koncepcija. Tačiau Lenkijos seimo aneksionistinė nuostata dėl Istorinės Lietuvos jį įtikino, kad "jos nepasiseks realizuoti, nes veikiama yra vulgaraus masių maksimalizmo dvasia. Šią koncepciją žlugdo Lenkijos militarizmas, nacionalizmas (...). Masės sutryps viską, kas neatitinka jų supratimo arba, kaip atsitiko su J.Pilsudskio koncepcija, pritaikys sau (gilia ir gražia J.Pilsudskio mintimi pasinaudojo kiti)" (129). 1919 m. spalio 19 d. laiške Ludvikui Abramowicziui, rašydamas apie savo apsisprendimo motyvus vykti gyventi į Kauną, jis nurodė: "Tą pačią valandą, kai tik netekau vilties įgyvendinti lietuvišką J.Pilsudskio programą, kuri, tiesą sakant, išreiškė ir mano idealo esmę, nutariau pasitraukti..."(130). Ir Lenkija, ir Lietuva organizavosi visų pirma kaip valstybės, integruojančios individus į tautines visuomenes. Istorinės Lietuvos koncepcija, kuri iš esmės buvo kuriama problemoms dėl LDK suirimo spręsti arba bent joms švelninti, šiomis sąlygomis prarado prasmę.

Jau vizito į Kauną metu M.Römeris įsitikino, kad lietuvių formuojamas valstybinis organizmas yra gyvas pavyzdys, kaip reikia valstybiškai jungti ir organizuoti žemes, buvusias LDK erdvėje. Į šias žemes, kurios istorijos bėgyje tapo tik pasyvia, išsibarsčiusia geografine samprata kaip į skanų kąsnelį pretendavo kaimyninės valstybės Rusija ir Lenkija (131). 1920 m. sausio 21 d. laiške J.Tumui M.Römeris apibūdino "Kaune kuriamą Lietuvą" kaip gyvenimo ir kūrybos simbolį, kaip potencialų veiksnį, kuris "anksčiau ar vėliau savo kūryba apims visas LDK žemes" (132).

Patyręs Lenkijos aneksionistines užmačias ir toliau neabejodamas tokiomis pat iš Rusijos pusės, M.Römeris manė, kad tik "jauna buvusiose LDK žemėse lietuvių kuriama valstybė yra pirmas aiškus gaivinančių liaudies masių sukurtas simbolis... Ne Rusija ir ne Vokietija ar Lenkija - bet ji ..." (133). Jis kaip neginčijamą vertybę akcentavo jau egzistuojantį Lietuvos valstybingumą, atkurtą pasiremiant ne tautos - populi (politinės tautos), bet nacionalinės (etninės) tautos principu. Jis kartą yra pabrėžęs, kad "bet kokia Nepriklausoma Lietuva yra nepriklausomybe ir individualumu apjungtos visos Lietuvos žemės /LDK -R.M./." (134).

Taigi M.Römeris ne tik 1937 m. išleistose "Lietuvos konstitucinės teisės paskaitose" (135), bet ir vėliau, 1919 m. skirtingai nei kiti Lietuvos lenkų demokratai teigiamai vertino Lietuvos Tarybos nuveiktą darbą, nors ir nesutiko su racionalistinėmis jos veiklos apraiškomis. Jis neigė ypač tarp Lenkijos politikų paplitusią nuomonę dėl nacionalistinių Tarybos orientacijų, jos germanofiliškumo, vokiečių politikos įrankio įvaizdžio (136). M.Römeris teigė, kad tai buvo tuo metu vienintelis galimas kelias, kuriuo buvo galima vaisingai siekti tikslo "...iš tikrųjų kitokia Lietuvos valstybė kitų, vadinasi, ne lietuvių, ir negalėjo būti kuriama, nes tiktai iš *tautinio lietuvių judėjimo* (pabraukta R.M) jos idėja ir kilo, o jei kiti imtų ką kurti, tai jie savo socialiniais tikslais ir savo nusistatymu kurtų ne Lietuvos valstybę, bet kitokią politinę konstrukciją" (137). Tokia Lietuvos valstybė buvo laikmečio išraiška, to laiko sąlygota būtinybė. Tai M.Römeris yra ne kartą pabrėžęs ir savo publicistikoje bei Dienoraštyje (138), ir moksliniuose darbuose (139).

Aiškindamas modernios valstybės raidą, M.Römeris atkreipė dėmesį į tai, kad beveik visi žymiausieji XIX amžiaus, ypač antrosios jo pusės ir XX amžiaus įvairių valstybių gyvenimo faktai rodo, kad daugelis valstybės teorijos koncepcijų buvo paženklintos nacionalizmu (140). Nacionalizmas plito Europoje. Tai buvo judėjimas, kuriuo nacionalinės tautos stengėsi užvaldyti valstybę ir paversti ją tarnauti sau. Kylant nacionalizmui, plėtėsi ir tautiniai judėjimai, sukėlę senųjų valstybių nacionalteritorinės reformos procesą. Teritorinis valstybinis junginys virto nacionalteritoriniu (141). Ryškiausi buvo italų ir vokiečių valstybių susikūrimo, Austro - Vengrijos, Rusijos reformavimo pavyzdžiai (142). Valstybė virto "tautos sindikatu", tautos organizacine forma (143).

Antra vertus, nacionalistiniai judėjimai, spręsdami valstybės problemą, ne tik pavertė valstybę teritoriniu junginiu, bet ir "teritorizavo" nacionalines tautas. Valstybė virto vienos tautos namais, kitoms tautoms paliekant tik įnamio statusą (144). Kaip pastebėjo M.Römeris, kitos tautos, išskyrus kelias privilegijuotąsias, pasiekdamos savo tautinio (nacionalinio) valstybinio idealo, turėjo įrodyti "darbu ne tiktai savo pasiryžimą, bet ir sugebėjimą sukurti nacionalinėse teritorijos sienose savo nacionalinę valstybę" (145). Lietuva jam buvo vienas ryškiausių tokio atvejo pavyzdžių. "Jeigu, pavyzdžiui Didžiojo Karo padarinių tarpe mūsų tapo laimėta nepriklausoma Lietuvos valstybė, tai nėra ir negali būti mažiausios abejonės, kad ši valstybė yra ne kieno nors dovana, ne nacionalinės teoremos kieno nors padarytas išsprendimas, bet Lietuvių nacionalinės tautos laimėjimas, gyvas jos jėgų vaisius" (146). Pagal jį "faktinė lietuvių tautinio judėjimo jėga jos santykyje su kitomis veikiančiomis šią teritoriją nacionalinėmis jėgomis" lėmė Lietuvos tautinės valstybės konkretų įgyvendinimą (147).

Kaip žinoma, M.Römeris buvo demokratinių idėjų šalininkas, propaguotojas, su jomis jis siejo visuomenės progresą, LDK žemių ateitį. Dar knygoje "Litwa" 1908 m. jis įrodinėjo, kad lietuvių judėjimas esąs natūralus ir demokratiškas, o to judėjimo aspiracijos - racionaliai pagrįstos (148). Verta prisiminti, kad ir Istorinės Lietuvos valstybingumo koncepciją M.Römeris grindė krašto demokratijos principais. Lietuvių tautinio judėjimo kaip stipriausio demokratinio veiksnio pagalba jis tikėjosi sužadinti panašius baltarusių ir lenkų judėjimus. Pagal jį, klasikinė demokratija turėtų padėti susiformuoti Istorinės Lietuvos pilietinei visuomenei.

M.Römeris ne kartą pažymėjo, kad po 1919 m susiformavusios aplinkybės padėjo šiuolaikinei demokratijai kurti tik tautines valstybes (149), o tokį sugebėjimą buvusiose LDK žemėse kol kas teparodė vieni lietuviai (150). Tad negali būti verdikto dėl valstybės pobūdžio, "kai valstybė,- anot M.Römerio, - pati susiformuoja iš demokratinių ir liaudinių pagrindų"(151).

Lietuvos tautinės valstybės teisėtumas M.Römeriui nekėlė jokių abejonių. Tačiau net ir tautinės valstybės realijų padiktuotoje vertybių skalėje jo akademinė pozicija liko ne tautinės, o klasikinės demokratijos pusėje (152). Dirbdamas lietuvių politinio, teisinio švietimo darbą, M.Römeris daug jėgų padėjo, kad tautinėje

Lietuvos valstybėje būtų kuriama ne sociokratinė tauta, t.y. kai valstybė pajungiama vienos tautos interesams, o tauta - populus (politinė tauta), kai valstybė atstovauja vienodai visiems jos teritorijoje gyvenantiems tautiniams junginiams. Jis buvo už tai, kad būtų sukurta ne nacionalizmo principais besitvarkanti visuomenė, o demokratinė, pilietiškumo principu besiremianti visuomenė. Dar 1919 m. gegužį jis manė, jog lietuviai dėl savo, iš esmės vakarietiškos arba demokratinės, prigimties buvo pasiruošę demokratinės visuomenės kūrimui, bet akivaizdus Lenkijos ir Vilniaus lenkų siekis viešpatauti Lietuvos ir Baltarusijos žemėse su Vilniumi trukdė ir kreipė juos į siaurų etninių kultūrinių interesų, poreikių, vedančių į nacionalizmą, gynimą (153). Principingai šią savo poziciją jis gynė ir 1939-1940 m., kritikuodamas oficialią Lietuvos valdžios vykdytą politiką Vilniuje ir Vilniaus krašte, susigrąžinus šias teritorijas Lietuvai. M.Römeris pasisakė prieš prievartinę (valstybinę) lituanizaciją, pirmiausia lietuvių etninių kultūrinių interesų gynimą, jų pozicijų įtvirtinimo Vilniuje siekį, kuris trukdė lietuvių politikams suprasti įjungtos daugiatautės teritorijos specifiką ir sėkmingai spręsti šio krašto integravimo į Lietuvos valstybę problemą (154). Tokia dvasia atsispindi ir minėtose studijose, pašvęstose Lietuvos konstitucinės teisės, tautinių mažumų teisinės apsaugos problemų analizei.

M.Römeris gana aiškiai pasisakęs dėl modernios - tautinės - Lietuvos valstybės istorinių ryšių su LDK, dėl Istorinės Lietuvos tradicijų perimamumo. “Mano supratimu, - rašė M.Römeris, - tai mūsų nepriklausomos Lietuvos tąsa. (Ne tas pats kaip Prancūzija, Ispanija, Didžioji Britanija ar net Lenkija)” (155). Iš esmės reikia sutikti su istoriko Č.Laurinavičiaus nuomone, kad M.Römeris nepriklausomą Lietuvą laikė valstybe, nutraukusia ryšį su pilietine tradicija, vadinasi, kuriančia naują tradiciją.Tuo tarpu dėl Lenkijos M.Römeris manė, kad šiai daugiau ar mažiau pavyko išsaugoti perimamumo ryšį, ir todėl jai prijautė daugelis istorinės tradicijos auklėtinių iš Lietuvos (156). Tačiau M.Römeris visiškai neatmetė modernios Lietuvos pretenzijų būti LDK tąsa. Pažymėdamas, jog lietuvių tautinis atgimimas turėjo istorinių ambicijų šią tąsą išlaikyti ir “Lietuvą ne kaip naująjį kūrinį statyti, bet kaip tik ją atstatyti, atgaivinti”, jis kaip vieną iš tokių ambicijų apraiškų nurodė “Istorinės Lietuvos sostinės Vilniaus reikalavimą, jungimą su politiniu Lietuvos atstatymu” (157). Vilnių M.Römeris laikė

svarbiausiu ir pagrindiniu organišku modernios Lietuvos ryšiu su Istorine Lietuva ir todėl kovai dėl jo grąžinimo teikė gilią politinę, ir ypač geopolitinę, prasmę.

Akivaizdu, kad susikūrus moderniai - tautinei - Lietuvos valstybei turėjo iškilti Lietuvos ir Baltarusijos - pagrindinių buvusios LDK žemių - atsiskyrimo problema. 1940 m. M.Römeris konstatavo, kad Lietuvai atgavus Vilnių ir dalį Rytų Lietuvos ši problema dar nėra išspręsta. Ją teks spręsti tolesniuose valstybingumo raidos etapuose, remiantis ne kokiais nors kaprizais, Dievu ar "stebuklingomis aplinkybėmis", bet nuoseklia visuomeninių procesų eiga, jų išsivystymo lygiu (158). Reikia suprasti, kad viską turėjo spręsti tautinių valstybių kūrimosi teorijos logika, -kuria tas, kuris pajėgia. M.Römerio manymu, Lietuva turėtų būti suinteresuota baltarusių tautinio veiksnio stiprėjimu, nes "liaudies Lietuva politiškai ir tarptautiškai galėtų tik laimėti, jeigu šis visas kraštas (Baltarusija - R.M.) konstitutuotųsi į nepriklausomą liaudies Respubliką tais pačiais pagrindais, kuriais konstitutavosi visos tautinės valstybės ant tautinių griuvėsių" (159). Lietuvai suteikus kokią nors paramą, vėlesnius valstybinius tarpusavio santykius, kaip ir teritorines problemas, turėtų būti nesunku išspręsti tiesioginio susitarimo būdu. Be kita ko, šis klausimas buvo ir jo diskusijų su krajovcais objektu.

Be abejonės, galima tvirtinti, kad M.Römerio pažiūrų į Lietuvos valstybingumą kaita yra susijusi ne su pasikeitusia politine konjunktūra, jo savimonės pokyčiais (dar ir 1939-1940 m. jis nesijautė šimtaprocentiniu kurios nors modernios tautos - (lietuvių ar lenkų) - sūnumi, bet liko tuo pačiu krajovcu (160)), ideologinių nuostatų raida, bet su susiklosčiusios realios situacijos objektyviu, moksliniu įvertinimu.

Krajovcų pažiūrų į Lietuvos valstybingumą kritika

Istorijoje dažnai susiduriame su paradoksais. M.Römerio politinių pažiūrų raida Lietuvos valstybingumo klausimu suformavo vieną tokių paradoksų, kai pagrindinis krajovcinės ideologijos pradininkas, teoretikas tampa tos ideologijos šalininkų, tęsėjų, savo buvusių bendražygių nuostatų kritiku. Galima išskirti

du šios kritikos laikotarpius: 1) 1919-1922 metai, t.y. Vilniaus ir Rytų Lietuvos inkorporavimo į Lenkijos sudėtį periodas; 2)1939-1940 metai, kai Vilnius ir dalis Rytų Lietuvos buvo sugrąžinti Lietuvai.

1919-1922 metai. Nenagrinėdami krajovcų ideologinės raidos, politinio veikimo peripetijų, tačiau pasiremdami kai kuria medžiaga, atliktų tyrimų rezultatais, labai bendrais bruožais apibūdinsime krajovcų veiksmus, kad galima būtų išryškinti M.Römerio kritinio požiūrio esmę.

Idėjiniu požiūriu krajovcai kaip buvo, taip ir liko Istorinės Lietuvos nedalomumo ir jos ryšių su Lenkija koncepcijos šalininkai. Daugelis jų, kaip tam tikru laiku ir M.Römeris, šios koncepcijos įgyvendinimą siejo su J.Pilsudskio programa, jo veiklos planais. Iš esmės krajovcus atstovavo Vilniaus lenkų demokratai: Witoldas ir Ludwikas Abramowicziai, Ludwikas Chomiñskis, Zygmuntas Nagrodzkis, Bronisławas Krzyýanowskis, Jan Pilsudskis, Stefanas Mickiewiczius, Zygmuntas Jundziłłas, Janas Kùottas, Teofilis Szopa, Aleksandras Zasztowtas, Helena Romer - Ochenkowska, Tadeuszas Wróblewskis, Czesławas Jankowskis, Marianas Swiechowskis (161)...per šį gana trumpą laiką ne vienas iš jų keitė savo požiūrį į J.Pilsudskio programą, jos realizavimo metodus. Priklausomai nuo to evoliucionavo ir jų tarpusavio ryšiai, kurie organizacijos prasme buvo labai neapibrėžti.

Tik 1920 metų liepos 26 d., lietuviams atsiėmus Vilnių, jie susitelkė apie ką tik pradėtą leisti laikraštį "Gazeta Krajowa". Jį redagavo L.Abramowiczius, o į redakciją įėjo Cz.Jankowskis, T.Wróblewskis, Helena - Romer Ochenkowska, M.Römeris. Savo programa laikraštis skelbė bendrą lietuvių ir lenkų darbą Lietuvos valstybingumo labui, visų gyventojų lygiateisiškumo idėjas (162). Tačiau praktinėje savo veikloje, ypač jo lyderiai Witoldas Abramowiczius, Br.Krzyýanowskis, L.Chomiñskis, T.Szopa, S.Mickiewiczius, Janas Pilsudskis ir kt. laikėsi Lietuvos lenkų, o ne viso krašto gyventojų interesų gynimo nuostatų. Šias jų nuostatas, kaip prisimename, kritikavo M.Römeris diskutuodamas su L.Abramowicziumi, įrodinėdamas pastarajam, kad jo nuostatose esama lenkų nacionalizmo apraiškų. Todėl jie laikėsi įsikibę į J.Pilsudskio planus, griežtai pasisakė už būtiną ryšį su Lenkija, įtariai ir su baime žvelgė į lietuvių nacionalizmą, į Kaune kuriamą

Lietuvos valstybę ir faktiškai nereagavo į lietuvių nuveiktą Lietuvos valstybingumo atstatymo darbą (163). "Gazeta Krajowa" dažnai pasirodydavo straipsniai, ypač H.Romer - Ochenkowskos, kuriuose buvo aštriai kritikuojama lietuvių politika (kalbos lietuvinimas, Vilniaus seimo nesušaukimas, Vilniaus krašto gyventojų nuomonės nepaisymas, lenkų, kaip tautinės mažumos, negatyvus traktavimas, tautinių kultūrinių Vilnijos savitumų netoleravimas, tautinis (lietuviškas) valstybės pobūdis, Kauno valdžios diktatas, 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos - Rusijos taikos sutartis, neva griaunanti Istorinės Lietuvos vientisumą ir t.t.).

B.Krzyýanowskis, W.Abramowiczius ir kiti dalyvavo rengiant Lucijano Želigovskio "maištą" (164). W.Abramowiczių, A.Zasztowtą, T.Szopą, L.Želigovskis paskyrė į Laikinąją valdančiąją komisiją (Tymczasowa Komisja Rządząca) (165) "Gazeta Krajowa" sveikino Vilnijos išvaduotojus 1920 m. spalio 10 dieną.

Sukūrus vadinamą Vidurio Lietuvą, dalis krajovcų atsisakė bendradarbiauti su J.Pilsudskiu, paneigė fiktyvų valstybinį darinį ir nutraukė ryšius su "Gazeta Krajowa". Taip padarė Z.Jundziłłas, L.Abramowiczius, vėliau atnaujinęs "Przegląd Wilenski" leidimą, T.Wróblewskis (166). Tačiau kiti tebepuoselėjo viltis, kad Vidurio Lietuvos pagalba pavyks Vilnijai suartėti su Lenkija, užmezgus su ja federacinius ryšius, pasiseks "Įvykusių faktų " taktikos būdu "išprievartauti" ir prijungti "Kauno Lietuvą" prie "Vidurio Lietuvos", įgyvendinant savo idėją. 1922 m. kai kurie jų, pamindami krajovcines nuostatas, tapo aktyviais Vidurio Lietuvos įjungimo į Lenkiją veikėjais. Pavyzdžiui, W.Abramowiczius vadovavo minėtai Komisijai - faktiškajai vyriausybei, o B.Krzyýanowskis, Vilniaus seimo vicemaršalka pasirašė 1922 m. sausio 20 d. kreipimąsi dėl Vidurio Lietuvos ir Rytinių žemių įjungimo į Lenkiją. Jis taip pat buvo Vilniaus seimo delegatas į Lenkijos seimą Varšuvoje (167).

M.Römeris krajovcus kritikavo dviem aspektais, - tiek jų koncepcijos esmę, jos atitrūkimą nuo realios tikrovės, tiek jos įgyvendinimo metodus.

Pirmuoju aspektu M.Römeris, nematydamas savo ir krajovcų pozicijos skirtumo požiūryje į Nepriklausomą Lietuvą kaip neginčijamą vertybę, kritikavo juos dėl nepriklausomos Lietuvos teritorijos. Jis sakė: "Jeigu kalbama apie teritorijas, tai esu priešininkas taip vadinamos Istorinės Lietuvos, t.y. Lietuvos,

apimančios Lietuvą ir Baltarusiją" (168). Šią savo nuostatą jis aiškino, pasiremdamas jau anksčiau aptarta modernių - tautinių - valstybių teorija. Pažymėdamas savo simpatijas baltarusių tautai ir jų nepriklausomybei, jis nurodė, jog "tą nepriklausomybę baltarusiai, kaip ir kiekviena tauta, turi pati savarankiškai realizuoti kaip *savo nepriklausomybę* /pabraukta R.M./, Baltarusijos nepriklausomybę" (169). M.Römerio nuomone ne kažkas turįs atnešti, suteikti tai tautai valstybingumą, o subrendusi ir tam pasiruošusi baltarusių tauta gali sukurti valstybę, valstybiniu lygiu apibrėžti santykį su kaimynais. "Ir jeigu tokia nepriklausomybė bus realizuota, tai tik tuomet galima bus kalbėti apie Baltarusijos ir Lietuvos santykius ir t.t., tokiu pat būdu tegali iškilti ir sienų tarp Baltarusijos ir Lietuvos klausimas" (170). Pažymėtina, kad M.Römeriui atrodė konsekventiškos, t.y. pagrįstos 1920 m. liepos 12 d. Rusijos ir Lietuvos taikos sutartimi nustatytos rytinės Lietuvos sienos. Vienok, krajovcai jas ginčijo, reikalaudami plebiscito nustatyti Baltarusijos sienoms, bet ne Rytų Lietuvos. Anot M.Römerio, šios sienos apėmė katalikiškąją Lietuvą, kuri žmonių kultūros, visuomenės ir ūkinės tvarkos požiūriu buvo logiškai vieninga. Kol Baltarusija nesusikūrė kaip valstybė, šis klausimas, pagal jį, buvo neaktualus. Aktualiu jis laikė tik Lietuvos ir Lenkijos santykių klausimą (171). M.Römeris pasisakė prieš krajovcų siekius dirbtinai organizuoti Istorinės Lietuvos valstybingumą, paneigė jų siekius griežta logine argumentacija.

Antruoju aspektu M.Römeris kritikavo krajovcus dėl jų idėjų įgyvendinimo metodų. Jis nepritarė ir vertino kaip ydingą krajovcų siekį įgyvendinti Lietuvos valstybingumą visų pirma su karine Lenkijos pagalba, ignoruojant lietuvius ir priverčiant juos susitaikyti ir priimti krajovcų peršamą Lietuvos valstybingumo variantą.

Dar 1919 m. gegužės 25 d. laiške Lenkijos seimo pasiuntiniui Vilniuje Janui Dąbskiui, M.Römeris akcentavo, jog Vilniaus lenkų demokratai (krajovcai) labai klysta, stengdamiesi kartu su J.Pilsudskiu realizuoti Lietuvos valstybingumo atkūrimo programą nedalyvaujant lietuviams: "...raktas tokiai formacijai sukurti /Istorinei Lietuvai - R.M./ yra lietuvių rankose. Ir kol tai nebus pripažinta, tol ši koncepcija bus negyva" (172).

Pagrindinė ir karščiausia jo diskusija su krajovcais užsimezgė, L.Želigovskiui užėmus Vilnių ir įkūrus Vidurio Lietuvą, kuri ir

turėjo tapti krajovcų įrankiu tikslui pasiekti. Jau 1920 m. spalio 15 d. M.Römeris paskelbė M.Biržiškos redaguotame laikraštyje "Głos Litwy" straipsnį su jo poziciją apibrėžiančiu pavadinimu "Naiwni". "Naivuoliai, - anot jo, - yra tie, kurie mano, jog kokio nors judėjimo kryptis priklauso ne nuo aplinkos padėties ir siekių, t.y. aplinkos, kuria jie stengiasi remtis, spręsdami problemas". Tokie , pagal jį, buvo Vilniaus krajovcai , kurie, sudarydami "Vidurio Lietuvos" vyriausybėje daugumą, tikėjosi išspręsti valstybingumo problemą. "Vidurio Lietuvos" pagalba jie siekė užmegzti santykius su tikrąja Lietuva, tuo užkertant kelią Vilniaus ir Gardino prijungimo prie Lenkijos valstybės siekiams pačios Lenkijos jėgomis. Taip galvodami, anot M.Römerio, atviros lenkų aneksijos šalininkai būtų logiški, nes spaudžiami to meto tarptautinės opinijos (Tautų Sąjungos, Anglijos, pagaliau ir Prancūzijos), neturėjo kitokių būdų prijungti Vilniaus ir Rytų Lietuvos krašto prie Lenkijos. M.Römeriui buvo akivaizdu, kad "Vidurio Lietuva" kaip dirbtinis darinys neturėjo nei ekonominių, nei politinių galimybių gyvuoti savarankiškai be Lenkijos pagalbos. To, jo manymu, nereikia net įrodinėti. Jam atrodė naivūs krajovcai, dalyvavę L.Želigovskio maište ir tikėję, jog Lenkija sujungs Vilnių su Kaunu, Šiauliais, Marijampole, o ne su Varšuva.

Aiškindamas minėtame straipsnyje savo poziciją ir gilindamas krajovcų pažiūrų kritiką, M.Römeris pažymėjo, kad, kaip negalima siekti Lietuvos nepriklausomybės, dalinant Lietuvą į dalis, taip negalima yra ir valstybės nepriklausomybė, kuriama išorės jėgomis ir svetimųjų pagalba, kai pasiremiant nepriklausomybe įgyvendinami vienos dalies piliečių siekiai ir paminami tokie patys kitos. "Suprantu pagaliau sukilimą, pilietinį karą, tačiau intervencija visada sunaikina nepriklausomybę ir nė vienu atveju jos nerealizuoja (...). Todėl tai yra pirmagimė "Krajovcų" iš "Vidurio Lietuvos" aplinkos nuodėmė ir kartu aneksijos šalininkų iš tos pačios aplinkos jėga" (173), - konstatavo viename savo straipsnių M.Römeris. Jis įrodinėjo, kad lenkų aneksijos šalininkai, siekdami įgyvendinti Lenkijos seimo remiamą Lietuvos padalinimo ir Vilniaus vaivadijos inkorporavimo idėją, tai daro krajovcų rankomis, patys stovėdami nuošalyje. Tuo tarpu krajovcai, būdami tokio padalinimo priešininkais, to nemato. Organizuodami L.Želigovskio "maištą", kurdami "Vidurio Lietuvą" kaip įrankį ir būdą Kauno ir Vilniaus sujungimui, padeda

aneksijos šalininkams (174). Ypač griežtai M.Römeris kritikavo krajovcų remto ir propaguoto plebiscito, kurio idėją iškėlė 1920 m. spalio 20-28 d. Briuselyje įvykusi Tautų Sąjungos tarybos dešimtoji sesija ir kuris turėjo spręsti "Vidurio Lietuvos" likimą, klausimą. "Plebiscito rezultatai gali išspręsti tik įjungimo į Lenkiją arba į Lietuvą klausimą, bet tai nepadės pasiekti "krajovcų" tikslų. /.../ Abi pusės prieš "krajovcų" postulatus. Tačiau niekas kitas, o tik jie pasirinko tokį kelią" (175). Nepriimtina jam, jo nuomone, ir pati krajovcų Lietuvos valstybingumo koncepcijos esmė: Vilniaus krajovcų siekis kurti Lietuvą iš dviejų teritorijų, pasiremiant tautiniu principu, legalizuojant vieno kurio nors tautinio elemento hegemoniją. Jis pastebėjo, kad krajovcai, kritikuodami Kauno vyriausybę dėl prolietuviškos politikos, "siekia Vilnijoje pasiekti ir įtvirtinti tokią poziciją, kuri iš esmės majorizuotų lenkiškąjį veiksnį." (176). Jau 1920 m. pabaigoje M.Römeris fiksavo krajovcų politikos pralaimėjimą: jie neteko lietuvių pasitikėjimo, sužadino nacionalistines lietuvių, kurie neigė Vilniaus ir Kauno susijungimo galimybę, nuotaikas. Taip Vilniaus klausimas tapo "nebe vidine namine problema tarp lietuvių ir lietuviškųjų lenkų", bet klausimu tarp Kauno ir Varšuvos. Krajovcų dėka taip jį ėmė traktuoti lietuviai, Europa, Varšuva ir dauguma Vilniaus lenkų (177). M.Römerio įžvalgumą patvirtino ir "Vidurio Lietuvos" inkorporavimo į Lenkiją 1922 m. faktas.

1939-1940 metai. Diskusija atsinaujino, Lietuvai atgavus Vilnių 1939 m. spalio 10 d. pagal sutartį su Sovietų Sąjunga. Politikams, visuomenės ir kultūros veikėjams iškilo Vilniaus ir Vilniaus krašto integravimo į Lietuvos valstybę, išsaugant šios teritorijos etninį kultūrinį savitumą, problema. M.Römerio iniciatyva šiai problemai svarstyti 1940 m. kovo - balandžio mėnesiais vyko susirinkimai, kuriuose dalyvavo lenkų ir lietuvių veikėjai Z.Jundziłłas, B.Krzyýanowskis, Romualdas Węckowiczius, Józefas Mackiewiczius, L.Chomiñskis, Sewerinas Wyslouchas, Marianas Swięciskis, Witoldas Staniewiczius, Adolfas Narkiewiczius, Viktoras Čečetas, Vincas Krėvė - Mickevičius, Antanas Krutulis, J. Jankauskas, Bohdanas Podolskis, Kazys Valeckas (178).

Šiuose susirinkimuose krajovcai (Z.Jundziłłas, B.Krzyżanowskis, J.Mackiewiczius, L.Chomiñskis ir kiti) bandė revizuoti tuometinės Lietuvos valstybingumo koncepciją. Pasiremdami Vilniaus ir Vilniaus krašto atgavimo faktu, jie bandė pakeisti ją Istorinės

Lietuvos valstybingumo koncepcija. Anot, Z.Jundziłło, J.Mackiewicziaus, atėję į Vilnių lietuviai turi įsigilinti į istoriją, LDK valstybingumo tradicijas, o ne paprastai tęsti Kaune pradėtą valstybės kūrimą (179).

Atsakydamas į tokias krajovcų pretenzijas, M.Römeris pažymėjo, kad istorija jų nepakeitė: "Neatsisakė jie nuo Pilsudskio Rytų politikos ir Želigovskio "įvykdytų faktų" metodo" (180). Jo nuomone, krajovcai ir toliau sėdėjo ant dviejų kėdžių, - viena vertus, jie tarsi buvo pasiruošę akceptuoti Lietuvos pusę, o antra vertus, rezervavo sau eventualų sugrįžimą į Lenkiją, jeigu pastaroji po karo atgautų valstybingumą. Jų elgesys nebuvo lojalus esamam Lietuvos valstybingumui, vietinei visuomenei, M.Römerio žodžiais tariant, jie "negalėjo tikėtis iš Lietuvos specialaus dėmesio ir supratimo" (181). Krajovcų ginama valstybingumo koncepcija neturėjo jokio rimto visuomenės pagrindo. Pagal M.Römerį, Istorinės Lietuvos politinės tautos paveldėtojai - Lietuvos ir Baltarusijos dvarininkai, bajorija - laikui bėgant virto atgyvenomis, jų liko labai nedaug. Jaunoji karta jau buvo tapusi moderniais lenkais, tapatinusiais save su Lenkija kaip savo Tėvyne. Todėl krajovcų pastangas plėtoti valstybingumą su tokių lenkų pagalba M.Römeris vadino "donkichotišku romantizmu" (182). Dar daugiau Istorinės Lietuvos idėjos plėtotę to meto sąlygomis jis pavadino realios Lietuvos kūrimo obstrukcija bei sabotažu (183). Nes "neįmanoma pagalvoti, - sakė M.Römeris, kad vienu ypu galima būtų išbraukti egzistuojančią valstybę, kad į Vilnių atėjusi Lietuva galėtų grįžti į "tabula rasa" padėtį, buvusią prieš 20 metų, kada beveik viskuo, kas buvo sukurta nuo pat pradžių, bus suabejota. Taip klausimas buvo iškilęs prieš 20 metų, bet ne dabar" (184). M.Römeris pabrėžė, jog "Lietuvos kūrimas buvo tuomet pradėtas, be abejo, Vilniuje, bet ar Vilniaus lenkai dalyvavo jame? Ne, atvirkščiai, jie boikotavo Lietuvos kūrimą /.../ Todėl dabar jie tegali tikėtis, jog jie bus išklausyti tik kaip normalūs piliečiai, siekiantys įtakoti valstybės plėtotę" (185).

Taigi M.Römeris, kritikuodamas ir atmesdamas krajovcų gintą Istorinės Lietuvos valstybingumo koncepciją, valstybingumo perspektyvą siejo su tautine Lietuva, kurios visuomeniniai santykiai būtų pagrįsti pilietiškumo principu. Lietuviai tokioje valstybėje turėtų ne išskirtines teises, bet atliktų aktyviausiojo veiksnio funkcijas, kaip kad buvo valstybės atkūrimo pradžioje.

Vilnius ir Klaipėda - Lietuvos valstybingumo ir regiono geopolitinio stabilumo garantas

M.Römeris, vystydamas laikmečio padiktuotą modernios - tautinės - Lietuvos valstybės koncepciją, tautinės valstybės egzistavimą siejo su viena labai svarbia sąlyga - tai Vilniaus ir Klaipėdos buvimas Lietuvos sudėtyje. Be jų M.Römeris abejojo Lietuvos valstybingumo išsaugojimu ir plėtojimu.

Viename savo straipsnių M.Römeris yra pažymėjęs, kad tautinė valstybė turi ne tiktai susikurti, bet ir išsilaikyti, rūpintis išsilaikyti iškovotą laisvę ir valstybės stabilumą, pašalinti kylančias grėsmes (186). Lietuvai grėsmių netrūksta, pavyzdžiui, kad ir kaimynų siekis sutapatinti tautos ir valstybės sienas, o dar galingesnių kaimynų troškimas ne tik susigrąžinti, bet ir užgrobti naujų žemių. M.Römerio manymu, tiek Istorinei, tiek tautinei Lietuvai buvo ir yra tos pačios jau Pirmojo pasaulinio karo metais gyvavusios Rytų ir Vakarų, Rusijos ir Vokietijos grėsmės. Šių grėsmių įveikimu rūpinosi Istorinė Lietuva, tuo tenka ir teks rūpintis ir moderniai tautinei Lietuvai.

M.Römeris manė, kad esant tokiai situacijai, Lietuvai svarbu išspręsti ne tik Vilniaus, dėl kurio buvo susirūpinusi visa Lietuvos visuomenė, bet dar svarbiau - Klaipėdos - problemą. Mat, "Klaipėda, apie kurią, palyginus su Vilniumi, daug mažiau kalbama ir kurią šalyje mažiau jaučia ir mažiau žino, tikrovėje yra Lietuvos talismanu, gal būt yra jos valstybingumo raktu, sąlyga, kuri apspręs jos ateitį. Klaipėdos jūra, jeigu ji taps lietuviška jūra, jūra, sugebančia persverti Vilniaus svarstykles Lietuvos naudai labiau nei diplomatų derybos Briuselyje ir Ženevoje. Lietuviška jūra vilios Vilnių ir ginčijamus rytinius pakraščius stipriau, nei tradicijos /istorinės - R.M/ instinktas ir sugyvenimui duoti pažadai..." (187). M.Römerio pastebėjimai nereiškia, jog buvo neįvertinta Vilniaus atgavimo reikšmė Lietuvos saugumui. Atvirkščiai, jis ieškojo išeities iš tos aklavietės, į kurią Lietuvą atvedė kova dėl Vilniaus, aklavietės, kuri grėsė jos valstybingumui. Todėl M.Römeris dažnai prisimindavo, jog "nepriklausoma Lietuva kaip valstybė negali užsidaryti tik Vilniaus ginčo perspektyvose, nors šis ginčas, be abejonės, yra svarbiausia

valstybės problema" (188). Klaipėdos problemos aktualumą M.Römeris akcentavo ne tik kylant atviriems Vokietijos revanšiniams kėslams 1933-1935 m., bet gerokai anksčiau, dar prieš Klaipėdos prijungimą prie Lietuvos 1920-1921 metais. Jau tuomet jis įžvalgiai pastebėjo Klaipėdos reikšmę Lietuvos saugumui ir viso Baltijos jūros regiono stabilumui. Daugelyje straipsnių (189) jis nubrėžė schemą, pagal kurią galėjo būti sukurtos palankios geopolitinės sąlygos Lietuvos egzistavimui, ir ne tik jos, bet ir Lenkijos, Latvijos, Estijos.

Jo nuomone, visoms išvardytoms valstybėms didžiausia grėsmė kol kas kyla ne iš Rusijos, užsiėmusios kitokiomis problemomis, bet iš Vokietijos, tebesilaikančios tradicinės orientacijos "Drang nach Osten". Vykdant šią politiką, Vokietija, pasinaudodama Prūsų avanpostu bei Pamario koridoriumi, stengsis plėstis ir užvaldyti visą Baltijos pakraštį, visų pirma Klaipėdą. Kita vertus, Klaipėda kaip Lietuvos uostas, esantis Lietuvos ir visų Baltijos šalių nepriklausomybės garantas. Vokietija, atplėšusi Klaipėdą, užvaldytų ne tik Pabaltijį (Latviją, Estiją, Lietuvą), bet ir Pamarį bei didžiąją Lenkiją. Todėl Klaipėda, Pamarys ir didžioji Lenkija, anot M.Römerio, gali būti realiausi minėtų valstybių solidarumo veiksniai. Tuomet tokio solidarumo būtinybės suvokimas galįs pažadinti lenkų politikus ir paskatinti juos solidarumo vardan "teisingai ir atsižvelgiant abiejų šalių interesų ir bendrų tikslų spręsti Vilniaus klausimą" (190).

Išsprendus Vilniaus klausimą, neliktų kliūčių sukurti Baltijos sąjungos, į kurią įeitų pirmiausia Lenkija, Lietuva, Latvija ir Estija. Šią idėją M.Römeris kėlė, projektuodamas Istorinės Lietuvos valstybingumo koncepcijos įgyvendinimo planus. Ją jis aiškino Kaune 1919 m. balandį, aptardamas J.Pilsudskio programą, o jai nepavykus vylėsi, kad ji taps realybe po 1919 m. lapkričio mėnesio Dorpato (Tartu) ir 1920 m. rugpjūčio 3 d. Buldurio (Latvija) konferencijų svarstymo. Pagaliau kurios propagandai ir Lietuvoje, ir tarptautiniuose forumuose (191) jis paskyrė daug jėgų 1921-1939 metais.

Baltijos valstybių sąjungą M.Römeris laikė būtina tų valstybių saugumo, valstybingumo išlaikymo sąlyga. Lietuvai nepavyko išlaikyti Klaipėdos, išspręsti ginčo su Lenkija dėl Vilniaus, o Lietuvos, Latvijos ir Estijos bandymai 1934-1939 m. įgyvendinti Baltijos sąjungos idėją, neišsprendus Vilniaus klausimo, tebuvo tik

tos idėjos šešėlis. Pasekmės buvo tokios, kokias ne kartą prognozavo M.Römeris : visos minėtos valstybės 1939-1940 metais neteko nepriklausomybės. Jos nesilaikė jo iškelto imperatyvo - būkit solidarūs, saugokitės Rytų ir Vakarų.

* * *

M.Römerio pažiūrų į Lietuvos valstybingumą sistema yra svarbi tiek akademine, tiek dabartinės politikos prasme. Ji padeda aiškiau suvokti modernios Lietuvos valstybės genezę, jos ypatumus, orientuotis lietuvių - lenkų ir Lietuvos - Lenkijos, lietuvių - baltarusių ir Lietuvos - Baltarusijos santykių labirintuose.

Nuorodos

1. Pasmo czynności ciągem lat idące...Z dziejów Romerów na Litwie. Parengė Anna i Andrzej Rosnerowie. Epiłog Andrzej Romer.- Warszawa, 1899, s.157 ; Bardach J. O dawnej i niedawnej Litwie. - Poznań, 1988, s. 220-221; Miłosz Cz. Tėvynės ieškojimas., V., 1995, p.211-212 ir kt.
2. Górski K. Divide et impera.- Białystok, 1995, s.181
3. Jundziłł Z. Z dziejów polskiej myśli politycznej na ziemiach b. W.X.Litewskiego. Wspomnienia wileńskie. - Alma Mater Vilnensis, t. V. - Londyn, 1958, s.43.
4. Jurkiewicz J. Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905-1922. - Poznań, 1983, s.186.
5. Laurinavičius Č. Mykolas Römeris - Lietuvai, arba dar kartą apie Lietuvos pilietinio paveldo problemą. - *Kultūros barai*, 1995, Nr.2, p.52-56.

6. Römer M. Dziennik, t. 26,- Lietuvos Mokslų Akademijos biblioteka, rankraščių skyrius (toliau-LMAB RS), f. 138-2252, 1.375*.
7. Römer M. Dziennik, t.1, f.138-2228, 1.53, 64, 88, 93; ten pat t.2,f.138-2229, p.42,49, 50, 55, 89, 105, 227, 252, 409, 412, 465-470; ten pat t. 3, f. 138-2230,1.62, 65, 66, 89, 90, 262, 305, 323, 324.
8. Römer M. Dziennik, t.2, f. 138-2229, 1. 89, 227, 489; ten pat, t.3, f. 138-2231, 1. 62, 66.
9. Römer M. Dziennik, t.2, f. 138-2229, 1. 89, 252; ten pat, 1. 227.
10. Römer M. Dziennik, t.3, f.138-2230, 1.62, 66.
11. Römer M. Dziennik, t.2, f. 138-2229, 1. 489.
12. Ten pat, 1. 323.
13. Römer M. Dziennik, t. 26, f. 138-2252, 1. 195
14. Römer M. Dziennik, t.4, f. 138-2231, 1. 368.
15. Ten pat, 1. 206.
16. Ten pat, 1. 257.
17. Ten pat, 1. 300.
18. Ten pat, 1.315.
19. Ten pat.
20. Ten pat, 1. 332.
21. Ten pat, 1. 333.
22. Ten pat, 1. 334.
23. Ten pat, 1. 334, 347.
24. Ten pat, 1. 355.
25. Ten pat, 1. 329, 371.
26. Bardach J. Krajowcy, federaliści, inkorporacjoniści. - *O dawnej i niedawnej Litwie,* s. 271-273.
27. Römer M. Dziennik, t.1., f. 138-2228, 1. 11, 13; Toliušis Z. Lietuvos masonai. - LMAB RS, f. 29-1232, 1. 5; Hel. Rom./E.Romer/. Úp. Tadeusz Wróblewski. - *Kurjer Wileński,* 10 lipca, 1905, Nr. 152.
28. Römer M. Dziennik, t.4, f. 138-2231, 1. 404.
29. Römer M. Dziennik, t.1, f. 138-2228, 1. 17, 66, 72.

---

* 1-34 (1911-1933) m. M.Römerio Dienoraščio tomai saugomi Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekoje rankraščių skyriuje (LMAB RS) sign.F.138-2228-2263, o 35-40 (1933-1945) m. tomai - Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje, sign. F.75-MR 11-24.

30. Römer M. Dziennik, t.4, 1. 404.
31. Mykolo Römerio autobiografija. Parengė M.Maksimaitis. - *Lietuvos mokslas*, 1994, t.2, kn. 4(5), p. 135-136.
32. Römer M. Dziennik, t.1, 1. 82.
33. Ten pat, 1. 107, 144, 213, 227.
34. Ten pat, 1. 412, 426, 434; Römer M. Dziennik, t.3, f. 138-2230, 1. 67.
35. Ten pat, 1. 449, 487.
36. Ten pat, 1. 448, 489-490.
37. Ten pat, 1. 490; Römer M.Dziennik, t. 3, f. 138-2230, 1.1, 16.
38. Ten pat, 1. 19-20.
39. Ten pat, 1. 40.
40. Ten pat, 1. 334, 352.
41. Ten pat; Römer M. Dziennik, t.4, f. 138-2231, 1. 20, 21.
42. Ten pat, f. 138-2231, 1. 253-257.
43. Ten pat, 1. 268-269.
44. Litwa wobec wojny (Poufny memoriał Michała Römera z sierpnia 1915). - Zeszyty Historyczne, zesz. 17. - Paryý, 1970, s.109.
45. Ten pat.
46. Römer M. Dziennik, t. 4, 1. 331-334.
47. Ten pat, 1. 335.
48. Ten pat, 1. 373.
49. Ten pat.
50. Römer M. Dziennik, t.5, f.138-2232, 1. 6-7.
51. Ten pat, 1. 36, 37, 38.
52. Römer M. Dziennik, t.4, 1. 319, 320.
53. Römer M. Dziennik, t. 5, 1. 38, 45, 46.
54. Römer M. Dziennik, t.4, 1. 272.
55. Ten pat, 1. 369, 371, 383.
56. Ten pat, 1. 392.
57. Ten pat, 1. 369.
58. Ten pat, 1. 393.
59. Pobóg-Malinowski W. Najnowsza historia polityczna Polski 1864-1945, - t.1, Paryý, 1953, s. 253.
60. Solak Z.Krakowskie obchody rocznicy powstania legionów polskich w Dziennikach Michała Römera. - *Rocznik Krakowski, t. LX,* 1994, s. 130; L.A./Ludwik Abramowicz/. Michał Römer, - *Przegląd Wileński,* 17 lipca, 1927, Nr. 12, s. 3.

61. Römer M. "Germanofilstwo" Litwy (Obserwacye z tamtej i tej strony linii bojowej). - Archiw Państwowy w Krakowie (toliau - APKr.), NKN-142, 1. 381-396.
62. Litwa wobec wojny (Poufny memoriał Michała Römera z sierpnia 1915). - *Zeszyty Historyczne*, zesz. 17, Paryz, 1970, s. 60-127.
63. Ten pat., p. 122-125.
64. Römer M. Notatki w sprawie utworzenia Kompanii Litewskiej w legionach polskich. - APKr., NKN - 142, 1. 685-686.
65. Ten pat.
66. Ten pat, p. 687, 688, 690-691.
67. Ten pat, p. 692.
68. Ten pat, p. 694-695, 696.
69. Ochmański J. Kulisy wyprawy wileńskiej Piùsudskiego 1919 r. - Z dziejów stosunkow polsko-radzieckich. - Warszawa, 1968, t. 3, s. 66.
70. Römer M. Memoryał w sprawie litewskiej. - APKr., NKN - 142, 1. 717.
71. Römer M. Dziennik, t. 11, f. 138-2237, 1. 18.
72. Pobóg - Malinowski W. Najnowsza historia polityczna Polski 1864-1945, t. 1, s. 287.
73. Tomaszewski J. Kresy Wshodnie w polskiej myśli politycznej XIX i XX w., - Polska myśl polityczna XIX i XX wieku, t. VI.-Wrocław, 1988 s. 102.
74. Miłosz Cz. Tėvynės ieškojimas, p. 210: Litwa wobec wojny, op. cit., p. 126-127.
75. Römer M. Memoriał w sprawie litewskiej, op. cit., 1. 702-731.
76. Pobóg-Malinowski W. Najnowsza historia polityczna Polski, t. 1, s. 289; Mały słownik historii Polski. - Warszawa, 1991, s. 28.
77. Römer M. Memoriał w sprawie litewskiej, op. cit., 1. 719-720.
78. Ten pat, 1. 706, 721-722.
79. Ten pat. 1. 711, 721-722.
80. Ten pat, 1. 710.
81. Ten pat, 1. 712.
82. Ten pat, 1. 714.
83. Ten pat, 1. 707.
84. Ten pat, 1. 728-729.
85. Litwa wobec wojny, op. cit., p. 127.

86. Sukiennicki W. Memoriał o sprawie litewskiej złoýony przez Władysława Zawadzkiego w Warszawie w listopadzie 1917. - Zeszyty Historyczne, zesz. 30.- Paryý, 1974, s. 73.
87. Ten pat.
88. Ten pat, p. 73-74.
89. Memoriał w sprawie litewskiej złoýony przez prof. W.Zawadzkiego 7.11.1917. - Zeszyty Historyczne, zesz. 30. - Paryý, 1974, s. 81, 84-85.
90. Žepkaitė R. Diplomatija imperializmo tarnyboje. - V., 1980, p. 24.
91. Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914-1918 metais. (Lietuvių atgimimo istorijos studijos, t. 9.) - Vilnius, 1996, p.114.
92. Sukiennicki W. Memoriał w sprawie litewskiej złoýony przez Wùadysława Zawadzkiego w Warszawe w listopadzie 1917, op. cit., p. 72.
93. Pobóg-Malinowski W. Najnowsza historia polityczna Polski, 1864-1945, t. 1, s. 325. Dmowski R. Polityka polska i odbudowanie państwa, t. 2, - Warszawa, 1989, s. 219-222.
94. Ten pat, p. 346.
95. Römer M. Dziennik, t. 25, f. 138-2251, 1. 166.
96. Ten pat, 1. 166.
97. Pobóg- Malinowski W. Najnowsza historia polityczna Polski, t.1, s. 394.
98. Pobóg- Malinowski, W. Najnowsza historia polityczna Polski, t.2, cz. 1, s. 12-13
99. Ten pat, p. 50-53; Dmowski, R. Polityka polska i odbudowanie państwa, t. 2. - Warszawa, 1989, s. 307-308.
100. Ten pat, p. 47-49.
101. Ten pat, p. 48.
102. Charaszkiewicz E. Przebudowa Wschodu Europy. Materiały do polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego w latach 1893-1921. - Niepodlegùość, t.5. - Londyn, 1955, s. 148-149.
103. Žepkaitė R. op.cit., p.30; Senn A.E. Lietuvos valstybės atkūrimas 1918-1920. - V., 1992, p.39.
104. Bardach J. O dawnej i nedawnej Litwie, s. 275-276.
105. Römeris M. Juozas Pilsudskis. - Lietuvių atgimimo istorijos studijos, t.3. - Vilnius, 1991, p. 464-465.

106. Römer M. Dziennik, t. 25, 1. 127-130; Ochmański J. Kulisy wyprawy wileńskiej Piùsudskiego 1919 r., op. cit.,p.70-71.
107. Pobóg-Malinowski W. Najnowsza historia polityczna Polski, t.2, cz.1, s. 146-150; Chocianowicz W. Historia dywizji litewsko-białoruskiej w swietle listów Józefa Piùsudskiego. - Niepodległość, t.7.- Londyn-Novy Jork, 1962, s. 206-207; Katelbach, T. Moja misja Kowieñska. - *Zeszyty Historyczne, zesz. 36.* - Paryý, 1976, s. 60; Iwanowski J. Diaùog polsko-litewski. - *Kultura.* - Paryý 1956, styczen-marzec, s. 84-85; Charaszkiewicz E. Przebudowa Wschodu Europy. Materiały do polityki wschodniej Józefa Piùsudskiego w latach 1893-1921, op.cit., s. 151; Senn, A.E., op.cit., p.80-82; Žepkaitė, R., op.cit., p. 43-45.
108. Ochmański J. ,op.cit.,p.65-78
109. Jundziłł Z. Niefortunna wyprawa Kowieńska. - *Teki Historyczne,* t. XIX. - Londyn, 1988-1989, s. 206-211.
110. Ochmański J., op. cit., p. 66-71.
111. Ten pat, p. 71-72.
112. Ten pat, p. 68-69, 72.
113. Ten pat, p. 70, 72.
114. Römer M. Dziennik, t. 25, 1. 129-131, 138, 141.
115. Ten pat, 1. 131.
116. Ten pat, 1. 128, 129, 130.
117. Ten pat, 1. 131.
118. Ochmański J, op. cit., p. 67-68.
119. Ten pat, p. 73-74.
120. Ten pat, p. 74-75.
121. Ten pat, p. 76.
122. Ten pat
123. Senn A.E., op. cit., p. 82.
124. Ochmański J., op.cit., p.77.
125. Römer M. Dziennik, t. 25, 1. 141.
126. Laurinavičius Č. Mykolas Römeris - Lietuvai arba dar kartą apie Lietuvos pilietinio paveldo problemą, op.cit., p. 55.
127. Römeris M. Valstybė ir jos konstitucinė teisė, I dalis, Valstybė, t. 1-2, - Kaunas, 1934, 1935; Römeris M. Valstybė ir jos konstitucinė teisė II dalis, Konstitucinės institucijos Suverenitetas, t. I, - Kaunas, 1939; Römeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, d.I. - Kaunas, 1937.

128. Laurinavičius Č., op.cit., p.55.
129. Römer M. Dziennik, t. 26, 1.195.
130. M.Römerio laiškas L.Abramowicziui (1919 10 19), LMAB RS, f. 79-45, k. 38-39.
131. Römer M. Proces odrodzeniowy narodu litewskiego i jego rezultaty. - *Nowe słowo*, 1940 02 25, Nr. 38; Römer M. Naiwni. - *Głos Litwy*, 1920 10 15, Nr. 2.
132. Römer M. Dziennik, t. 26, 1. 418.
133. Ten pat, 1. 447.
134. Römer M. Proces odrodzeniowy narodu litewskiego i jego rezultaty, op. cit. Römer M. Dwie teorie o polakach litewskich. - *Kurier Wileński*, 1994 10 19, s.9.
135. Römeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. - V., 1990, p. 40-76.
136. Römer M. Dziennik, t. 26, 1. 196, 197.
137. Rėmeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, p. 42.
138. Rys (Römeris-Red.) Z prasy Kowieńskiej /Litwa. - *Dzwon Litwy*, 1921 08 04, Nr. 43(49); Römer M. Proces odrodzeniowy narodu litewskiego i jego rezultaty, op. cit., Römer M. Jeszcze o logice. - *Gazeta krajowa*, 1920 10 28, Nr. 28; Römeris M. Lietuvos-Baltijos padėtis tarptautinėje arenoje.-*Vairas*, 1934, Nr. 5, t. XI, p. 17-18; Römeris M. Dziennik, t. 37, - Vilniaus universiteto biblioteka /toliau VUB/, f. 75-MR 22, 1. 196, 215, 215 a.
139. Römeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, p. 36, 45; Römeris M. Valstybė t. 2, p. 233-238.
140. Ten pat, p. 225, 227.
141. Römeris M. Nacionalizmas ir valstybė. - *Kultūra*, 1932, Nr.5(103), p. 258-259.
142. Römeris M. Valstybė, t. 2, p. 227-230.
143. Römeris M. Nacionalizmas ir valstybė, op. cit., p. 259.
144. Ten pat, p. 260; Rėmeris M. Lietuvos konstitucijos paskaitos, p. 45.
145. Römeris M. Valstybė, t. 2, p. 233.
146. Ten pat.
147. Ten pat, p. 234.
148. Laurinavičius Č.op. cit., p. 54.
149. Römer M. Naiwni, op.cit.

150. Römer M. Proces odrodzeniowy narodu litiewskiego i jego rezultaty, op.cit.; Römeris M. Nacionalizmas ir valstybė, op. cit., p. 261; Römer M. Dziennik, t. 37, 1. 196.
151. Römer M. Naiwni, op.cit.
152. Laurinavičius Č., op.cit., p. 55.
153. Römer M. Dziennik, t. 26, 1. 189.
154. Römer M. Dziennik, t. 37, 1. 214 a; Römer M. Niema Ludwika Abramowicza, - Gazeta Codzienna, 1940 01 25.
155. Römeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, d. 1, - Kaunas, 1937, p. 19.
156. Laurinavičius Č., op. cit., p. 55.
157. Römeris M. Kad Vilniaus problema yra viena svarbiausiųjų..., /nebaigto straipsnio rankraštis./ - LMAB RS, f. 138-2265, 1.2-3.
158. Römer M. Proces odrodzeniowy narodu litiewskiego i jego rezultaty, op.cit.
159. Z prasy Kowieńskiej, op.cit.
160. Römer M. Dziennik, t. 37, 1. 245 a.
161. Jundziłł Z. Z dziejów polskiej myśli politycznej na ziemiach b.W.X. Litewskiego. - *Alma Mater Vilnensis*, t. 5. - Londyn, 1958, s. 41-43; Srebrakowski A. Sejm Wileński 1922 roku. Idea i jej realizacja. - *Acta universitatis wratislaviensis r.1363.* Historia, XCIX, -Wrocław, 1995, s. 30.
162. Hernik J. W kręgu krajowcow polskich. - *Więý,* 1991, Nr. 10, s. 100.
163. Jundziłł Z. Zdziejów polskiej myúli politycznej na ziemiach b.W.X. Litewskiego, op.cit., s. 73-77.
164. Ten pat, s. 73-74.
165. Srebrakowski A., op. cit., s. 41.
166. Hernik J., op.cit., s. 100.
167. Jundziłł Z. Z dziejów polskiej myśli politycznej na ziemiach b.W.X. Litewskiego, op.cit.., s. 74.
168. Römer M. Jeszcze o logice.- Gazeta Krajowa, 1920 10 28, Nr. 48.
169. Ten pat
170. Ten pat
171. Ten pat
172. Römer M. Dziennik, t. 26, 1. 187.
173. Römer M. Jeszce o logice, op. cit.

174. Römer M. O "krajowcach" wileńskich. - *Głos Litwy,* 1920 11 30, Nr. 39.
175. /M.Römer/. Krajowcy a plebiscyt. - *Głos Litwy*, 1921 03 15, Nr. 44.
176. Ten pat
177. Römer M. Dziennik, t. 28, f. 138-2254, 1. 10.
178. Miknys R. Mykolo Römerio požiūris į Vilniaus problemą. - *Lituanistica*, 1994, Nr.4 (20), p.32.
179. Römer M. Dziennik, t.37, 1. 219 a, 258.
180. Ten pat, 1. 208 a.
181. Ten pat
182. Ten pat, 1. 257 a.
183. Ten pat, 1. 258.
184. Ten pat
185. Ten pat
186. Römeris M. Lietuvos -Baltijos padėtis tarptautinėje arenoje. - *Vairas*, 1934, Nr. 5. T. XI, p. 15-16.
187. Rys /Römer M./ Klajpėda. - *Litwa,* 1921 09 14, Nr. 204.
188. /R.Römer M./ Dwie Litwy. - *Przegląd Wileński*, 1926, Nr. 11.
189. Römeris M. Klaipėda ir jos padariniai Lietuvos politikoje. - *Lietuvos aidas*, 1935, Nr. 84, 85; Roemeris M. Lietuvos - Baltijos padėtis tarptautinėje arenoje. - *Vairas*, 1934, Nr. 5, t. XI, p. 15-24; Römeris M. Vilnius ir Pamarys. - *Židinys*, 1934, Nr. 12 (120), t. XX, p. 486-491; Römeris M. Vilnius ir tarptautinė teisė. - *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 42/43, p. 749-750; M./R.Römer M./ Dwie Litwy. - *Przęgląd Wileński*, Nr. 10, 11; Römer M. Klajpėda, jako element solidaryzmu Baltyckiego. - *Przegląd Wileński*, Nr. 7-8.
190. Römeris M. Vilnius ir Pamarys, op.cit., p. 490.
191. L'Entente baltique et la Solidarité regionale / M.Römerio pranešimas, perskaitytas konferencijoje Europos Carnegie Centre 1935 12 20. L'organization de la paix.- *Bulletin*, Nr. 5-6, 1936, p. 167-185.

LIETUVOS PILIETINĖS VISUOMENĖS MODELIS M.RÖMERIO VEIKALE "LIETUVA. STUDIJA APIE LIETUVIŲ TAUTOS ATGIMIMĄ" *

M.Römerio knyga "Lietuva. Studija apie lietuvių tautinį atgimimą" ("Litwa. Studyum o odrozeniu narodu litewskiego") parašyta 1907 m. Krokuvoje, išspausdinta 1908 m. Lvove. Prieš tai pasirodžiusi nedidelė knygutė "Etnografiniai kultūriniai santykiai Lietuvoje" ("Stosunki etnograficzno kulturalne na litwie", Kraków, 1906) buvo tarsi įžanga į didelę studiją. "Lietuvos" autorius buvo pirmasis sistemiškai, visapusiškai ir nuosekliai tyrinėjęs ne tik lietuvių tautos atgimimo procesą, bet ir lietuvių nacionalinį judėjimą apskritai.

Galima išskirti kelis mokslinius M.Römerio monografijos lygius: politinė bei kultūros istorija; tautinės bei pilietinės savimonės raidos istorija; sociologinis, iš dalies ir geopolitinis, tyrimas. Tiesa, tai nėra detalus tyrimas, nes autorius kaip šaltinį naudojo tik negausią lietuvių periodiką, tačiau visa tai kompensavo tyrimo metodų universalumas ir tuometinės Lietuvos politinės, socialinės ir kultūrinės situacijos pažinimas. Atkreiptinas dėmesys, kad M.Römeris net ir 1905 m. įvykius sugebėjo įvertinti ne tik politiniu, bet ir istoriniu požiūriu. M.Römerio knyga vertinga ne tik kvalifikuotu lietuvių ir Lietuvos XIX a. - XX a. pradžios istorijos aptarimu. Joje siekiama nustatyti lietuvių tautos kultūrinę ir politinę brandą, jos pasirengimą atkurti Lietuvos valstybingumą. Taigi darbe brėžiami Lietuvos ateities modelio kontūrai. Schema praeitis - dabartis - ateitis (t. y. vystymosi perspektyva) labai aiški. Vis dėlto, gali kilti klausimas, į ką ši schema orientuota? Juk M.Römeris, būdamas Lietuvos bajorijos atstovas ir senosios valstybės - Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK), apimančios tuometinės Lietuvos etnografines ribas, ir Baltarusijos - atkūrimo šalininkas, vertino iš dalies jam svetimą reiškinį - lietuvių tautinį

---

* Römer M. Litwa. Studyum o odrodzeniu narodu litewskiego. -Lwów, 1908. Autorius dėkoja Linui Saldukui, rengiant šį straipsnį, suteikusiam naudingos informacijos.

judėjimą, kurio socialinė bazė buvo ne bajoriška, kaip XIX a. pradžioje, o valstietiška. Taigi, jis gerai suprato XX a. pr. susiklosčiusių dviejų Lietuvos valstybės atkūrimo koncepcijų - tradicinės valstybės (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės) ir modernios, tautinės Lietuvos - sankirtą. Tačiau M.Römeris tikėjo, kad šias viena kitai oponuojančias koncepcijas galima suderinti, t.y., kad įmanoma garantuoti tautinės (modernios) Lietuvos visapusišką saviraišką bendroje valstybėje - Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, atkurtoje pagal demokratinius pilietinės visuomenės principus, užtikrinančius visų Lietuvoje ir Baltarusijoje gyvenančių tautų lygiateisiškumą. Todėl galima teigti, kad M.Römeris yra abiejų koncepcijų šalininkas, atiduodantis pirmenybę pirmajam variantui - LDK atkūrimui.

Gali kilti klausimas, kodėl šiuo atveju autorius tiek daug dėmesio skiria lietuvių tautiniam atgimimui. M.Römerio vertinimu, lietuvių nacionalinis judėjimas, 1905-1906 m. baigęs transformuotis į lietuvių politinę struktūrą, buvo objektyvus ir neišvengiamas reiškinys. Būtent šito ir nesugebėjo suprasti bei įvertinti didesnė dalis Lietuvos ir Baltarusijos bajorijos. Lietuvių tautos politinę brandą buvo svarbu atskleisti ir Lenkijos lenkams, neretai nesugebėjusiems autentiškai reflektuoti Lietuvoje vykstančių procesų ir lietuvių nacionalinį judėjimą traktavusiems kaip "Rusijos intrigą". Antra vertus, lietuvių nacionalinio judėjimo atstovai tinkamai neįvertino senosios - LDK - valstybės politinių teisinių tradicijų reikšmės, atkuriant Lietuvos valstybę. Nepakankamai buvo suvokiamas ir Lietuvos bei Baltarusijos bajorijos, kaip senosios valstybės reprezentanto, ir Lenkijos, kaip potencialaus sąjungininko (tiesa, privalančio atsisakyti hegemonistinių tendencijų) prieš Rusiją, vaidmuo. Taigi M.Römerio knyga iš esmės buvo skirta lietuviams, baltarusiams, Lietuvos lenkams (tiksliau, lenkiškai kalbančiai Lietuvos bei Baltarusijos bajorijai) ir Lenkijai. Tai bandymas sugestijuoti lietuvius, baltarusius bei Lietuvos lenkus konsoliduotis LDK kultūrinių ir politinių pilietinių tradicijų pagrindu.

Šios svarbios problemos gali būti kvalifikuojamos ne tik kaip M.Römerio idėjų aiškinimas, bet ir kaip šio skyriaus autoriaus tų idėjų laisva interpretacija. Tačiau tolesnis aiškinimasis turi pagrįsti šias teorines prielaidas. Taigi, šiuo tyrimu siekiama atkreipti dėmesį į tuos M.Römerio veikalo aspektus, kuriuose futurologinė

vizija išplaukia iš realios kultūrinės, socialinės ir politinės situacijos tyrinėjimų, t.y. suvokti, kiek M.Römerio Lietuvos pilietinės visuomenės modelis buvo nulemtas XIX amžiaus ir XX a. pradžioje Lietuvoje vykusių sociokultūrinių bei politinių procesų. Aišku, tuo neatmetama galimybė pažvelgti į M.Römerio veikalą kaip į *vieningą visumą ir suvokti*, ar *tikrai šios problemos* M.Römeriui buvo vienos svarbiausių.

Nagrinėdami XIX a. - XX a. pradžios Lietuvos ir Baltarusijos istorijos problemas, M.Römerio "Lietuvą" beveik visada paminėdavo lietuvių ir lenkų autoriai. Tačiau dažniausiai tai tebūdavo tik užuomina arba nuoroda į autoritetingą autorių ir jo veikalą, geriausiu atveju - pagalbinė priemonė įvesti skaitytoją į epochos kontekstą. Atrodo, kad į šią M.Römerio knygą kaip į visumą, kaip ir apskritai į M.Römerio asmenybę, sugebėjusią aprėpti svarbiausias Lietuvos, Lenkijos ir Baltarusijos kultūrines ir politines problemas, atidžiau bandoma pažvelgti tik dabar. Nors reikia pripažinti, jog tuomet, 1908-1909 metais, knyga sulaukė didelio dėmesio ir buvo iš esmės teigiamai įvertinta tiek Lietuvoje, tiek ir Lenkijoje (1). Neabejotina, kad lietuvių nacionalinio judėjimo veikėjai suprato M.Römerio veikalo strateginę reikšmę, tačiau modernios, tautinės Lietuvos idėja tuomet jau buvo iš dalies materializuota, t. y. jau buvo susiklosčiusi lietuvių politinė struktūra. Todėl nenuostabu, kad, pasirodžius knygai, "Varpe" 1908 m. buvo rašoma, jog M.Römeris "nesilaikąs lenkų prietarų ir jam rūpi tiktai lietuvių tauta"(2).

1908-1910 m. galima konstatuoti ne knygos poveikį Lietuvos visuomenėje vykstantiems procesams, o jos sukeltą įspūdį. Veikalo poveikis lietuvių, Lietuvos lenkų ir iš dalies Lenkijos visuomenei tampa ryškus tik nuo 1911 m., kai prasidėjo konkretus darbas integruoti Lietuvos ir Baltarusijos visuomenę ir išsaugoti konfederacinius, sąjunginius ryšius su Lenkija, panaudojant masonų ložių struktūrą.

Aišku, M.Römerio knyga nebuvo vienintelė paskata veikti šia linkme. Apie minėtas problemas XX a. pradžioje rašyta nemažai (3). Tačiau savo konceptualumu šis veikalas buvo idėjų bazė ne vienam LDK atkūrimo šalininkui. Taigi, knygos poveikis ryškesnis 1911-1920 m., t. y. prasidėjus konkrečiai veiklai Lenkijos ir Lietuvos valstybingumui atkurti.

Po 1920 m. veikalas vėl buvo primirštas. Tiesa, lenkų emigracija Amerikoje ir Vakarų Europoje per visą XX a. neužmiršo M.Römerio idėjų ir vienaip ar kitaip puoselėjo jo koncepciją kaip originalią netgi konfederacinės Lenkijos-Lietuvos valstybės projektų XX a. pradžioje kontekste ir kaip bene labiausiai išgrynintą "krajovcų" savimonės fenomeną (4).

Sovietmečiu M.Römerio "Lietuva" nors ir buvo mokslinėje apyvartoje, tačiau tai, kad knyga nebuvo išversta į lietuvių kalbą, daug ką pasako.

Taigi, kaip minėta, susidomėjimas M.Römerio asmenybe labiau pastebimas XX a. 9 dešimtmečio pabaigoje - 10 dešimtmečio pradžioje. Tyrinėjama jo politinė veikla XX a. pradžioje ir jo požiūris į Vilniaus klausimą (M.Miknys, 5), pilietinio apsisprendimo vingiai (M.Maksimaitis, 6), politinės ir pilietinės savimonės fenomenas (E.Motieka, 7). Pastaruoju metu Atviros Lietuvos fondas išleido svarbiausius M.Römerio veikalus. Šiuo metu spaudai parengtos dar dvi M.Römeriui skirtos knygos. Paminėtinas parengtas spaudai Lietuvių Atgimimo istorijos studijų 13-asis tomas "Mykolas Römeris"(8), kur skelbiami R.Miknio, Č.Laurinavičiaus, R.Lopatos ir V.Sirutavičiaus straipsniai, tiesiogiai ar netiesiogiai nagrinėjantys ir M.Römerio "Lietuvą"(9). Iš R.Miknio, tyrinėjusio M.Römerio Lietuvos valstybingumo koncepciją 1911-1919 m., straipsnio ryškėja , jog šiuo laikotarpiu susiklosčiusią politinę situaciją M.Römeris numatė dar 1907 m., t.y. rašydamas "Lietuvą". Panašiai mano ir R.Lopata, Č.Laurinavičius. R.Lopata didesnį dėmesį sutelkė M.Römerio iškeltų Lietuvos geopolitinės situacijos ir Lietuvos valstybės atkūrimo problemų analizei (besąlygiškas LDK *restitutio in inegrum* principo įgyvendinimas), o Č.Laurinavičius, paskyręs keletą puslapių "Lietuvos" analizei, pačią knygą vertina kaip Lietuvos ateities projekciją (10).

V.Sirutavičiaus straipsnis skiriamas M.Römerio "Lietuvos" analizei ir jo lyginimui su J.A.Herbačiausko studija "Lietuvos atgimimas prieš lenkų idėją"(11). Jis gana plačiame kontekste interpretuoja M.Römerio samprotavimus apie Lietuvos lenkų ir lietuvių politinės pilietinės savimonės fenomenus ir galimybes integruoti šias dvi Lietuvos visuomenės dalis. Tačiau jis griežtai laikosi istorizmo principo: M.Römerio veikalo V.Sirutavičius tiesiogiai neaiškina kaip futurologinio. Jis aptaria pilietinės

savimonės fenomeną, tačiau nebando ieškoti M.Römerio idėjų patvirtinimo po 1907 m. susiklosčiusioje kultūrinėje ir politinėje situacijoje.

M.Römerio visuomeninę politinę veiklą 1904-1907 m., tai yra tuomet, kai brendo ir buvo realizuojama knygos idėja, galima suskirstyti į tris etapus, kurie iš dalies atitinka ir to laikotarpio Lietuvos bajoriškosios visuomenės raidą.

Pirmasis etapas - 1904 metai - 1905 m. I pusė. Tai M.Römerio pilietinio politinio apsisprendimo laikotarpis, kai jo lenkiška savimonė, turinti ir jai subordinuotos LDK politinės savimonės apraiškas, laipsniškai transformuojasi į LDK piliečio savimonę (tiesa, M.Römerio požiūriu, projektuojamos atkurti LDK egzistencija yra neatsiejama nuo Lenkijos, tačiau jis aiškiai fiksuoja LDK atskirumą nuo jos). Tuo metu Lietuvoje ir Baltarusijoje kaip tik ir brendo bajoriškojo judėjimo, orientuoto į LDK atkūrimą, atgimimas. Šių M.Römerio savimonės pokyčių pasekmė - studija "Etnografiniai-kultūriniai santykiai Lietuvoje" (12).

Antrasis etapas - 1905 m. II pusė - 1906 m. I pusė. M.Römeris aktyvia politine veikla, leidžiant "Vilniaus laikraštį" ("Gazeta Wileńska"), siekia pilietiniu pagrindu suartinti lietuvių nacionalinį judėjimą su Lietuvos ir Baltarusijos bajorijos politinėmis ir kultūrinėmis struktūromis. Tai kartu Lietuvos bajorijos artėjimo prie aktyvios politinės veiklos laikotarpis, pažymėtas krajovcų srovės ir Vilniaus vyskupo E. von der Roppo organizuotos Lietuvos ir Baltarusijos konstitucinės Katalikų partijos (LBKP) bandymais kurti integralią, visą Lietuvą ir Baltarusiją vienijančią politinę struktūrą.

Trečiasis laikotarpis - 1906 m. II pusė - 1907 metai. 1905-1906 m. revoliucijos pralaimėjimas nulėmė M.Römerio apsisprendimą giliau išanalizuoti Lietuvos sociokultūrinę ir politinę situaciją ir parašyti veikalą, orientuotą į globalines Lietuvos visuomenės problemas. Šį, naująjį, Römerio veiklos etapą atitinka ir Lietuvos bajorijos judėjimo posūkis nuo konkrečios politinės veiklos į visuomeninės politinės minties plėtojimą.

Taigi M.Römerio kelias į šį veikalą buvo logiškas ir natūralus. Tą diktavo istorinės aplinkybės ir jo asmenybės sklaida. Vis dėlto jam tai buvo sunkus ir sudėtingas procesas.

Lietuvos bajoriškoje visuomenėje 1904-1907 m. vyko dideli pokyčiai. 1905 m. situacija tiesiog sukrėtė šią Lietuvos visuomenės

dalį, išlaikiusią LDK pilietinę politinę savimonę ir kultūrines tradicijas ir tuo pagrindu konstravusią įvairiausius Lietuvos (LDK) atkūrimo planus. Vis dėlto šią valstybę tik dalis bajorijos įsivaizdavo kaip visiškai nepriklausomą. Unijos su Lenkija idėjos buvo populiaresnės.Abi tendencijas vienijo Lietuvos (LDK) valstybingumo atkūrimo reikalavimus, o skyrė nevienodas požiūris į šio valstybingumo formas, - vieni akcentavo visišką buvusių LDK žemių nepriklausomybę, kiti - būtinumą integruotis su Lenkija, tiesa, viena ar kita forma išlaikant Lietuvos valstybingumą bendroje valstybėje. Todėl neatsitiktinai šių dviejų koncepcijų šalininkai ieškojo sau sąjungininkų. Unijos tradicijų puoselėtojai tikėjosi Lenkijos politinių jėgų paramos. LDK šalininkai, nors nemaža jų dalis taip pat pasisakė už Lietuvos ir Lenkijos sąjungą, tačiau tik lygiais pagrindais, stengėsi suartėti su lietuvių nacionaliniu judėjimu ir baltarusių tautiniu sąjūdžiu (13).

Nors nepriklausomos LDK šalininkų tarp Lietuvos bajorų buvo kur kas mažiau, tačiau politiškai iki 1905 m. pabaigos jie buvo labiau konsoliduoti. Jie būrėsi apie besiformuojančią krajovcų visuomeninę politinę srovę (14), 1904-1905 m. besistengusią buvusiose LDK žemėse apjungti lietuvių, lenkų, baltarusių ir žydų politines jėgas (15). Krajovcai, buvę labai aktyvūs 1904 m. pabaigoje - 1905 m. I pusėje (tuo metu veikė "autonomistų" ratelis) suprato, kad konsoliduoti Lietuvos visuomenę ir kartu integruoti lietuvių ir Lietuvos politines struktūras gali tik politiškai subrendę visuomeniniai judėjimai, parengę programas ir pasiruošę jas įgyvendinti, be to, turintys socialinę bazę Lietuvos kaime. Šiuo atveju daugiausia galimybių turėjo lietuvių nacionalinis judėjimas. Todėl krajovcai ir siekė senojo privilegijuoto visuomenės luomo - Lietuvos bajorijos, atsiskyrusios nuo visiškai polonizuotos bajorijos dalies, sąjungos su lietuvių ir baltarusių tautiniais judėjimais. Ši sąjunga turėjo būti grindžiama visoms šioms sudėtinėms dalims bendru vardikliu - senosios Lietuvos (LDK) pilietybės institucija.

Pilietybės samprata turėjo implikuoti ne tik senąsias LDK pilietines tradicijas, bet ir naują, demokratinį, XX a. pradžios sąlygomis besiformuojantį šios institucijos turinį. Tai reiškė visų buvusios LDK teritorijoje gyvenusių tautų - lietuvių, lenkų, baltarusių, žydų, vokiečių ir kt. - lygių pilietinių teisių pripažinimą (16). Todėl tikėtasi, kad minėti trys socialiniai politiniai dariniai

taps sutelktinu subjektu, ilgainiui nulemsiančiu visos Lietuvos ir Baltarusijos visuomenės etnopolitinę integraciją, be abejo, nepažeidžiant kultūrinės autonomijos principo.

1904 metai - 1905 m. pradžia - tai ir M.Römerio savimonės lūžis. Iki 1904 metų jis, nors ir jausdamas lenko-lietuvio dvilypumą, buvo apsisprendęs būti lenku: "(...) Todėl aš ir galvojau šitaip: aš būsiu lietuvių draugas, aš jų niekuomet neišmesiu ir neisiu prieš juos, gerbsiu jų teises ir jų darbus, neužmiršiu, kad jie yra mano broliai, kuriuos pamylėjau dar kūdikiu būdamas, būsiu laimingas, jeigu kada nors mano gyvenimo keliai suves į bendrą darbą su lietuvių keliais, bet pasiliksiu lenku, dirbtinai nekeisiu savo odos.

Aš dar tuomet aiškiai nesupratau, kad mano oda yra savotiška ne grynai lenkiška ir ne grynai lietuviška, bet ypatinga, sukombinuota, kurioje randasi taip lenkystės, taip lietuvystės žymės - sena Adomo Mickevičiaus oda, ypatingas mūsų tėvynės istorijos pradas, oda, kurioje ir siela yra ypatinga - ne lietuviška, bet ir ne lenkiška."(17).

Taigi iš esmės tai buvo tiek politinis, tiek kultūrinis apsisprendimas dirbti Lenkijai, tačiau išlaikant vasalinę, subordinuotą lenkiškajai lietuvišką politinę ir kultūrinę savimonę. Dalyvavimas 1904 metais - 1905 m. pradžioje Paryžiaus lietuvių (ir lenkų!) draugijos "Lituanija" veikloje ir asmeniniai kontaktai su studentu Juozu Petruliu kardinaliai keitė M.Römerio nusistatymus. Šio esminio M.Römerio savimonės perversmo rezultatas buvo studija "Etnografiniai-kultūriniai santykiai Lietuvoje". Ši studija, pasak paties M.Römerio, buvo parašyta 1905 m. "žiemą ar pavasarį" (18). Prieš tai buvo parengtas analogiškas pranešimas Paryžiaus "Lituanijos" draugijos organizuotame lietuvių, baltarusių ir lenkų susirinkime. Tačiau studijos pabaigoje yra M.Römerio prierašas, kad ji parašyta (ar baigta rengti spaudai) 1905 m. spalio 19 d. Paryžiaus priemiestyje Saint-Clou (19). Bet 1905 m. spalio mėn. ir apskritai 1905 m. vasarą bei rudenį M.Römeris iš Lietuvos nebuvo išvykęs. Logiškai samprotaujant, išeitų, kad studija buvo parašyta 1905 m. žiemą ar pavasarį Paryžiuje (Saint-Clou), o užbaigta rengti spaudai 1905 m. spalio 19 d., tačiau ne Paryžiuje, o Lietuvoje.

Pats pasiruošimas rašyti šią knygą ir jos rašymas kartu buvo tarsi ir M.Römerio besitransformuojančios politinės ir kultūrinės

savimonės įtvirtinimas. Tai lenkiškos-lietuviškos politinės-pilietinės savimonės virtimo lietuviškai-lenkiška ir lenkiškos kultūrinės savimonės virtimo lenkiškai-lietuviška kultūrine savimone fiksavimas. Tur būt, tiksliausiai šį esminį M.Römerio apsisprendimą apibūdina jo paties perfrazuoti Paryžiaus "Lituanijos" draugijos nario J.Petrulio samprotavimai, kuriuos vis dėlto reikėtų laikyti jų abiejų bendra nuostata "(...) ji (t. y. Lietuva - E.M.) esanti tam tikras teritorinis istoriškas gyvas socialinis junginys, apimantis visą kompleksą įvairių kitų junginių. Aš esąs šio junginio dalyvis, šia prasme - Lietuvos pilietis ir jeigu aš turiu Lietuvoje turtą, gimines, pažintis ir manau jos teritorijoje gyventi, ką nors dirbti, tai vis tiek aš neišsisuksiu iš šio Lietuvos socialinio bendravimo, negalėsiu nutraukti savo pilietybės ryšių su Lietuva, negalėsiu gyventi vien tik Lenkija. Taigi nei lietuvių tautinis judėjimas, nei joks kitas socialinis procesas Lietuvos visuomenėje negalįs man būti svetimas, nes man teksią su šiais klausimais praktiškai susidurti ir šiaip ar kitaip dėl jų nusistatyti, ne tiktai teritorijoje, bet ir gyvame darbe. Šia prasme lietuvių tautinis judėjimas esąs ir mano, kaip Lietuvos piliečio, reikalas, kad aš ir būčiau asmeniškai, tautinės kultūros atžvilgiu, lenkas, o ne lietuvis."(20).

Lygindami "Etnografinius-kultūrinius santykius..." ir "Lietuvą" rasime ir daug panašumų, ir skirtumų. Esmė ne ta, kad "Lietuva" buvo daug stambesnis veikalas. Juk svarbiausi "Lietuvos" postulatai tilpo į pirmuosius 80 jos puslapių. Vėliau jie buvo tik plėtojami ir pagrindžiami. Tačiau aštuoniasdešimtyje pirmųjų "Lietuvos" puslapių svarbiausios buvusių LDK žemių tautinės, politinės ir sociokultūrinės problemos buvo suformuluotos konceptualiau, o kartu ten buvo užprogramuota ir Lietuvos ateities projekcija, t. y. politinių ir apskritai visuomeninių jėgų integracijos galimybės. "Etnografiniai-kultūriniai santykiai.." buvo daugiau realios tautinės kultūrinės situacijos konstatavimas. Politinės problemos (iš dalies ir tos pačios tautinės kultūrinės) šioje studijoje tarsi sustingę, joje praeitis jungiama su tuometine politine situacija, t. y. situacija, susiklosčiusia iki 1904 m. imtinai. Tuomet M.Römeris dar nebuvo susipažinęs su Lietuvoje ir Baltarusijoje prasidėjusiais politiniais pokyčiais. Aišku, jis studiją rašė Paryžiuje ir negalėjo disponuoti naujausia informacija, juolab kad politinė situacija keitėsi vos ne kasdien. Be to, autorius dar

nebuvo gerai susipažinęs su lietuvių nacionaliniu judėjimu ir su krajovcų visuomeninės srovės bandymais konstitutuotis 1904 m. pab. - 1905 m. pradžioje (21). Kitas dalykas, kad netgi ir gerai susipažinus su šiomis problemomis, buvo neįmanoma jų pateikti taip, kaip tai padaryta "Lietuvoje". Revoliucinės situacijos sąlygomis dar nebuvo aiškios Lietuvos visuomenės vystymosi perspektyvos. Juk, pavyzdžiui, tik 1905 m. pabaigoje išryškėjo lietuvių nacionalinio judėjimo branda, tik tada buvo galima kalbėti apie galutinį lietuvių politinės struktūros susiklostymą. Tik 1905 m. pabaigoje tapo aiškesnės ir Lietuvos lenkų visuomeninių struktūrų raidos tendencijos.

M.Römeris 1905 m. pradžioje jau suvokė, kad lietuvių tauta yra subrendusi normaliam politiniam gyvenimui ir siekė išaiškinti sociokultūrines prielaidas tautos konstitutavimuisi. Šios problemos sprendimas studijoje "Etnografiniai-kultūriniai santykiai ..." taip ir liko sociokultūriniame jos kėlimo lygyje. Bet tai jau nemažai, nes M.Römeris Lietuvą jos etnografinėse ribose traktuoja kaip prielaidą valstybiniam dariniui, nagrinėja Lietuvoje gyvenančių tautų santykius, ir ypač lietuvių, santykius su Lietuvos bajorija ir apskritai su Lietuvos lenkais, jų santykius su baltarusiais, žydais, neužmiršdamas ir latvių bei vokiečių (22). Šių Lietuvos tautų koegzistencijos problema jau buvo tiesiogiai susijusi su Lietuvos pilietinės visuomenės kūrimo klausimu.

M.Römeris neatsitiktinai išskiria dvi svarbiausias Lietuvos etnines grupes - lietuvius ir Lietuvos lenkus (t. y. lenkiškai kalbančią Lietuvos bajoriją ir miestiečius - inteligentus, amatininkus, darbininkus) (23). Jo atkreiptas dėmesys į "etnografinę Lietuvą" jau savaime suponuoja lietuvių ir lenkiškai kalbančios Lietuvos visuomenės koegzistencijos arba konflikto galimybes. Šiuo atveju logiška, kad jis akcentuoja "etnografinę Lietuvą", nes lenkiškai kalbančios visuomenės veiklos centrai yra ne Baltarusijoje, o Lietuvoje. Ir visiškai natūralu, kad svarbiausiu tampa šios problemos pilietinis aspektas - tik jo pagrindu galima šių dviejų subkultūrų koegzistencija.Kad M.Römeriui tai atrodo įmanoma, galima spręsti iš samprotavimų apie, jo nuomone, iki tol koegzistavusias lietuvių ir lenkų kultūras Lietuvoje: "(...) lenkų kultūros laimėjimų šviesoje Lietuvos miestuose ir tarp lietuvių šlėktos lietuvių kultūra pasireiškė būtent tuo, kad kaip tik ji buvo pagrindas, dirva, kurioje skleidėsi lenkiška kultūra ir į kurią

įsiskverbė aukštesnės lenkų kultūros elementai. Be to, ir visa tolimesnė kultūrinė evoliucija, kaip koegzistencijos ar svarbiausių elementų samplaikos rezultatas, turėjo savo individualų charakterį, kuris šiek tiek skyrėsi nuo tikrai lenkiško, - ir tai buvo lietuvių kultūros įnašas (...)" (24).

Taigi M.Römeris Lietuvos kultūrą vertino kaip heterogeninę, tačiau matė galimybę, padiktuotą istorinės evoliucijos, tam tikru mastu homogenizuoti šias dvi sudėtines Lietuvos kultūros dalis. Tad jau šioje studijoje šmėkšteli būsimos M.Römerio Lietuvos vizijos elementai, tačiau jie dar nėra išgryninti, fundamentalūs ir visaapimantys.

Kaip minėta, būdamas Paryžiuje M.Römeris labai nedaug težinojo apie Lietuvos bajorijos - dvarininkijos politinę veiklą. Tačiau 1905 m. vasarą grįžęs į Lietuvą, jau lapkričio mėn. aktyviai į ją įsijungė. 1905 m. pabaigoje revoliucinės situacijos pažinimas, Lietuvos lenkų politinės veiklos sustiprėjimas ir išryškėjusi lietuvių nacionalinio judėjimo tendencija išvesti ribą tarp lietuvių ir Lietuvos politinių struktūrų vertė M.Römerį ieškoti visos Lietuvos politinį judėjimą vienijančių motyvų ir veiklos formų. Juolab kad konservatyvusis Lietuvos lenkų sparnas, vadovaujamas Vilniaus vyskupo E. von der Roppo, pradėjo didžiulę akciją, siekdamas suvienyti Lietuvos visuomenę religiniu ir pilietiniu pagrindu (25). M.Römeris, pozityviai vertindamas vyskupo E. von der Roppo ir jo vadovaujamos Lietuvos ir Baltarusijos konstitucinės katalikų partijos (LBKKP) federalistines tendencijas, negalėjo sutikti su tam tikru lietuvių nacionalinio judėjimo reikšmės menkinimu ir su ryškiomis klerikalizmo apraiškomis, bei apskritai su konservatyviais LBKKP socialiniais projektais.

Šiame kontekste M.Römerio ir jo bendraminčių "Gazeta Wileńska" ("Vilniaus laikraštis") gimimas buvo neišvengiamas. Pasak M.Römerio "svarbiausios mūsų sumanyto laikraščio mintys buvo taip vadinamojo "krašto nusistatymo" ("stanowiska krajowa") pagilinimas bei propaganda tarp Lietuvos ir Gudijos lenkų. Šis "krašto nusistatymas" turėjo reikšti, kad mes, Lietuvos lenkai, esame ne Lenkijos kolonistai Lietuvoje bei Gudijoje, bet šio arba šių dviejų kraštų piliečiai, kurie bendrojo demokratinio judėjimo ribose turi ieškoti bendradarbiavimo ryšių su visais kitais šių kraštų demokratais - lietuviais, gudais ir žydais - šio arba šių kraštų autonomijos ir kultūrinio bei socialinio savarankiškumo

vardu. Buvo griežtai atmetama Lietuvos ir Gudijos laikymas bet kurio kito krašto (tiek Rusijos, tiek ir Lenkijos) pakraščiais ar priklausomais svetimo krašto tautinės ar kultūrinės ekspansijos tarnais" (26).

Šis bandymas inicijuoti Lietuvos ir Baltarusijos visuomenės konsolidaciją pilietiniu (kartu demokratiniu) pagrindu jau buvo rimtas praktinis žingsnis. "Vilniaus laikraščio" grupei pavyko pritraukti nemažai šalininkų*, buvo išspausdinta daug "krašto pilietybės" idėjas propaguojančių straipsnių, nors neretai ir konfrontuota, bet išlaikyti garbingos politinės partnerystės santykiai su kitomis Lietuvos lenkų politinėmis grupuotėmis. Tačiau didelės finansinės problemos, atsiradusios dėl nesutarimų tarp gana radikalios laikraščio redakcijos ir dalies nepatenkintų tuo radikalumu laikraščio rėmėjų, lėmė jo žlugimą. Kita vertus, 1905-1906 m. revoliucijos pralaimėjimas ir su tuo susiję visos Lietuvos ir Baltarusijos visuomenės posūkis nuo politinės į kultūrinę veiklą (27), kartu ir nepavykę bandymai integruoti lietuvių ir Lietuvos lenkų politines struktūras, vertė ir M.Römerį giliau apmąstyti Lietuvos visuomenėje įvykusius ir vykstančius pokyčius, kurie kartu nulemtų galimybę reflektuoti ir jų vystymosi perspektyvas.

"Lietuvos" parašymo aplinkybes išsamiai aprašė pats M.Römeris. Priverstinis išvykimas iš Lietuvos, apsigyvenimas Krokuvoje, pažintis ir glaudus bendradarbiavimas su J.A.Herbačiausku (28) - tai buvo tik palankios aplinkybės, kurios jam padėjo moksliniu lygiu pateikti Lietuvos sociokultūrinės raidos tendencijas.

Be abejonės, J.A.Herbačiausko veikalas "Lietuvos atgimimas prieš lenkų idėją" jam padarė nemažos įtakos. Pasak abu šiuos veikalus nagrinėjusio istoriko V.Sirutavičiaus, M.Römeris ir J.A.Herbačiauskas, tyrinėję tautinio atgimimo genezę ir raidą, šį lietuvių judėjimą vertino kaip neišvengiamą ir objektyvų reiškinį, o pačią Lietuvą, t. y. Lietuvą ir Baltarusiją, kaip nedalomą teritorinę, istorinę, pilietinę, kultūrinę ir ekonominę visumą. Panaši ir jų demokratinės modernios tautinės kultūros samprata, akcentuojanti, kad abi Lietuvos kultūrinės tradicijos - liaudiškoji ir bajoriškoji -

* Laikraštį intelektualiai sutiko paremti ir lietuvių politiniai veikėjai P.Višinskis, A.Smetona, J.Jablonskis ir M.Biržiška.

yra vienodai svarbios (29). Antra vertus, M.Römeris tik pasinaudojo J.A.Herbačiausko sukurta Lietuvos tautinio atgimimo schema. Tačiau, V.Sirutavičiaus nuomone, M.Römerio tokia "nuoga" schema nepatenkino. Ji buvo išvystyta ir papildyta "Lietuvos visuomenėje istorijos bėgyje įvykusių socialinių bei kultūrinių procesų platesne ir gilesne analize"(30). Galima pridurti, kad ši J.A.Herbačiausko ir M.Römerio lietuvių tautinio atgimimo schema iš esmės istorikų tebenaudojama ir dabar. Tiesa, per visą XX amžių buvo bandoma ją papildyti ar transformuoti (31), tačiau naujų kriterijų taikymas nebuvo fundamentaliai pagrindžiamas ir šios naujosios schemos taip ir neįsigalėjo.

M.Römerio veikalas parašytas chronologiniu principu. Formaliai žiūrint, šio principo laikytasi jau pirmojoje knygos dalyje - "Lietuvos tautinio atgimimo genezė" (p. 1-79). Būtent šioje dalyje iš esmės buvo suformuluotos visos svarbiausios teorinės lietuvių atgimimo problemos: tautinio atgimimo samprata, kultūrinė, socialinė, politinė ir geopolitinė tautinio sąjūdžio sklaida, visuomenės demokratėjimo prielaidos ir konkrečios priežastys ir t.t. Pirmojoje knygos dalyje vyrauja sociokultūrinis aspektas. Tai galima pasakyti ir apie antrosios dalies - "Lietuvos tautinio atgimimo eiga ir charakteristika" (p. 81-438) trečiojo skyriaus ketvirtąjį poskyrį - "Svarbiausios Atgimimo liaudyje pasekmės" (p. 221-263). Apskritai antrojoje dalyje galima aptikti ir "grynojo pozityvizmo", ir pačių plačiausių apibendrinimų. Iš esmės tai pirmajame skyriuje suformuluotų teorinių prezumpcijų įrodinėjimas, paremtas 1903-1905 m. įvykių analize. Tai tarsi pirmosios dalies kaleidoskopinė iliustracija, turinti patvirtinti, kad 1883-1905 m. įvykiai, paženklinti spartus lietuvių nacionalinio judėjimo vystymosi, ne tik kad neprieštarauja bajoriškosios ir valstietiškosios Lietuvos visuomenės dalių konsolidacijai, bet yra logiškas visuomenės demokratėjimo procesas, turintis abiems pusėms įrodyti šios konsolidacijos būtinumą.

Taigi M.Römerio pasirinktas chronologinis metodas puikiai pasitarnavo ir sprendžiant metodologines problemas. Pirmojoje dalyje pateiktas sociokultūrinis tyrimas leidžia M.Römeriui aptarti lietuvių tautinio atgimimo genezę ir kartu tiksliai suformuluoti savo pažiūras į Lietuvos visuomenėje vykusius ir vykstančius pokyčius. Antroji dalis jau skirta praeities ir dabarties ("dabarties" M.Römerio rašytos knygos požiūriu) sankirtai. Ir vis dėlto norėtųsi

išskirti antrosios dalies 6 skyrių - "1905 metai" (p. 339-436). Iš esmės tai trečioji knygos dalis, nors M.Römerio taip nepavadinta. Ši knygos dalis (nors čia vyrauja politinės - politinės istorijos, etnopolitinės, geopolitinės, politinių doktrinų analizės - problemos) faktiškai implikavo visas pirmojoje ir antrojoje dalyje aptartas problemas. Joje apibendrinama Lietuvos politinė situacija 1905 metais, suformuluotos Lietuvos politinių jėgų evoliucijos perspektyvos. Taip pat reikėtų pabrėžti, kad šioje dalyje rasta pusiausvyra tarp gausios faktografijos ir teorinių politinės bei socialinės raidos apibendrinimų.

Jau pirmosiose "Lietuvos" eilutėse M.Römeris teigia, kad jis tyrinės Lietuvą ne kaip buvusiose LDK žemėse funkcionuojantį politinį kultūrinį organizmą, o būtent etnografinę Lietuvą (32), kitaip sakant, Atgimimo procese susiformavusią modernią lietuvių tautą. Tačiau pats tyrimas, nors ir patvirtina M.Römerio ketinimus - čia nagrinėjama Lietuvos etnografinėse ribose politinė, socialinė, kultūrinė, iš dalies ir ekonominė raida XIX a. - XX a. pradžioje - vis dėlto netelpa tik į etnografinės Lietuvos rėmus.

Pirmiausia, M.Römeris, aptardamas modernios lietuvių tautos formavimosi prielaidas, neišvengiamai turi savo tyrimą pradėti nuo buvusios valstybės - Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žlugimo. Be to, juk politinių ir kultūrinių LDK tradicijų puoselėjimas XIX amžiuje taip pat yra susijęs su pirmuoju, bajoriškuoju, lietuvių atgimimo etapu. Lietuvos bajorija, kaip minėtų tradicijų reprezentantas ir kartu naujojo lietuviškojo atgimimo dalyvis, lieka aktyvi ir XIX a. pabaigoje, ir XX a. pradžioje. Taigi net paviršutiniškai nagrinėjant M.Römerio pateiktą buvusios LDK reprezentanto - Lietuvos bajorijos pilietinio politinio fenomeno - raidą, galima teigti, kad šis veikalas - tai politologinė, sociologinė ir kultūrologinė LDK suirimo analizė. Todėl savaime M.Römeris negali apsiriboti etnine Lietuva. Tiesa, paskelbęs, kad tyrinės "etnografinę" Lietuvą, autorius savo veikalą ir pradeda būtent šios Lietuvos geografinės, etnografinės ir geopolitinės situacijos aprašymu. Galima konstatuoti, kad M.Römeriui ši Lietuva etnografinėse ribose jau yra prielaida naujam valstybiniam dariniui. Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad tai yra etninės (etnografinės) Lietuvos atplėšimas nuo Didžiosios Lietuvos, t. y. nuo LDK. Pasak M.Römerio, naujos, modernios lietuvių tautos

susiformavimas - tai logiškas ir natūralus reiškinys (33). Tai egzistuojantis faktas, su kuriuo reikia skaitytis.

Kartu atrodo, kad ši modernios Lietuvos raidos analizė ir tuo pačiu jos politinio statuso pripažinimas M.Römeriui šiame veikale - tai tik mikropasaulio kūrimas, o moderni lietuvių tauta, nors jau politizuota - tai tik mikrolygmens tauta. Kita vertus, etninė Lietuva kartu buvo ir senosios LDK centras, o lietuvių nacionalinis judėjimas (tuo pačiu ir moderni lietuvių tauta), būdamas labiausiai konsoliduota politinė jėga buvusios LDK žemėse ir remiamas dalies Lietuvos bajorijos, galėjo pretenduoti į LDK pilietinį politinį paveldą ir būti svarbiausias visos Lietuvos ir Baltarusijos visuomenės konsolidacijos veiksnys. Taigi M.Römeris tiesia tiltą šiai mikrolygmens tautai pereiti į makrolygmenį. Todėl jam svarbiausia buvo lietuvių nacionaliniame judėjime besireiškiančios Lietuvos pilietinės visuomenės kūrimo tendencijos.

Prieš pradedant M.Römerio Lietuvos pilietinės visuomenės modelio aptarimą, norėtųsi išryškinti dar vieną jo iškeltą aspektą, kuris glaudžiai susijęs su minėta mikro ir makropasaulio dichotomija ir kuris, manytume, dar kartą įrodo, kad M.Römerio veikale tyrinėjama etnografinė Lietuva yra subordinuojama Didžiosios Lietuvos idėjai. Išryškindamas modernios lietuvių tautos brandą valstybiniam politiniam gyvenimui, M.Römeris žinojo, kad lietuvių nacionalinio judėjimo veikėjai iš esmės suvokė senosios ir naujos, kuriamos valstybės ryšį, nors konkretūs teisiniai ir pilietiniai politiniai to paveldimumo parametrai jiems nebuvo aiškūs. Tačiau LDK paveldo abstraktus suvokimas negalėjo suponuoti autentiško geopolitinės Lietuvos situacijos ir tuo pačiu Rusijos bei galinčios atkurti valstybingumą Lenkijos strateginių uždavinių sankirtos vertinimo. Taigi, M.Römeris matė, kad ši tauta pradeda save suvokti, tačiau tai dar nėra visapusiška refleksija. Todėl visai natūralu, kad jam iškilo modernios lietuvių tautos, galinčios kurti civilizaciją, potencialo nustatymas. Tai ypač aktualu, kai ši problema suvokiama senosios valstybės - LDK - sukurtos civilizacijos kontekste.

Ši civilizacija buvo sukurta ir egzistavo, nors ir buvo Europos civilizacijos periferija. Nauja civilizacija negali atsirasti aprioriškai. Juolab kad buvusios valstybės reprezentantas - Lietuvos bajorija - XX a. pradžioje tebegyvavo ir puoselėjo LDK atkūrimo planus.

Tad M.Römeriui buvo svarbu ne tik įrodyti, kad moderni lietuvių tauta gali kurti civilizaciją, bet ir pasinaudoti buvusios LDK civilizacijos (tiesa, termino civilizacija jis nevartojo, jam tai buvo tiesiog valstybinis politinis ir kultūrinis paveldas) paveldu. Bet koks etonografiškumas M.Römeriui reiškė nepakankamą civilizacijos lygį, ir tai aišku iš keliais metais po "Lietuvos" išleidimo vykusios jo polemikos su A.Smetona (34)* . Todėl manytume, kad M.Römerio knygoje suteiktas prioritetas etnografinei Lietuvai reiškia daugiau modernios lietuvių politinės tautos teritorinį apibrėžtumą; etonografinės lietuvių tautos kvalifikacijos jokiu būdu nėra preferuojamos prieš politines. M.Römeriui Lietuva etnografinėse ribose - tai teritorija, kurioje jau susiformavo nauja lietuvių politinė bendruomenė. Tai egzistuojantis faktas, ir jo ignoravimas gali suponuoti etninius konfliktus, kuriuos valdyti jau būtų sunku. Tiesa, aišku, kad M.Römerio pastangas autentiškai įvertinti ir tokiu būdu sureikšminti lietuvių nacionalinį judėjimą nulėmė ne tik mūsų minėta "būtinybė", ir ne tik jo simpatijos šiam judėjimui, bet kartu jo kaip LDK piliečio pozicija, determinuota suvokimo, kad visi Lietuvoje ir Baltarusijoje besiplėtojantys politiniai ir kultūriniai sąjūdžiai gali išlikti Lietuvos (LDK) valstybinių tradicijų rėmuose. Kaip matome, šis M.Römerio pasirinktas civilizacinis aspektas padeda jam adekvačiai įvertinti tautos, pilietybės ir valstybės kategorijų kaitą XX a. pradžioje. Apibrėžęs modernios lietuvių tautos kultūrinės ir politinės brandos lygį ir tuo pačiu civilizacinį potencialą, autorius svarbiausią dėmesį sutelkia Lietuvos pilietinės visuomenės kūrimo problemai.

Pilietinės visuomenės klostymosi problemoms tiesiogiai ar netiesiogiai pajungti kone visi M.Römerio knygoje nagrinėjami klausimai. Tai ir lietuvių politinės struktūros, o kartu ir modernios lietuvių tautos apskritai konsolidacijos aspektas, ir dviejų Lietuvos visuomenės kultūrų dichotomijos bei sintezės galimybių paieškos, taip pat ir geopolitinės Lietuvos situacijos įvertinimas, apimantis Lenkijos ir Rusijos įtakos Lietuvai plėtros perspektyvas.

Pirmojoje knygos dalyje pilietinės visuomenės problemos nagrinėjamos bajoriškosios visuomenės raidos kontekste, akcentuojant ir valstiečių laipsnišką pilietėjimą. Antrojoje dalyje

---

* Šią polemiką aptarė ir interpretavo V.Sirutavičius (35).

pilietiškumo problema daugiausia jau siejama su nacionalinio judėjimo 1883-1905 metais raida. Tačiau etniniu pagrindu besiformuojanti lietuvių visuomenė absoliutizavo būtent šį, etninį, principą. Tiesa, lietuvių nacionalinio judėjimo viduje etninio ir pilietinio principo opozicija visada egzistavo. Antrosios knygos šeštajame skyriuje "1905 metai" M.Römeris jau tiesiogiai nurodo etninio ir pilietinio principo prieštarą kaip nacionalinės ir demokratinės lietuvių nacionalinio judėjimo srovių svarbiausias charakteristikas (36).

Galima atkreipti dėmesį į tris M.Römerio brėžiamus Lietuvos pilietinės visuomenės parametrus. Kaip jau buvo minėta, iš esmės veikale tyrinėjama moderni lietuvių tauta, kuri XX a. pradžioje jau turėjo savo politinę struktūrą. Todėl jau savaime šis politinės struktūros egzistavimas suponavo būtent lietuvių pilietinės visuomenės prielaidas. Iš esmės tai būtų reiškę ne ką kitą, kaip lietuvių politinės struktūros ir apskritai lietuvių visuomenės prioritetą kuriant Lietuvos pilietinę visuomenę. Aišku, M.Römeriui šito neužteko. Net ir lietuvių politinėje struktūroje tai buvo tik vienas iš pilietinės visuomenės kūrimo variantų. Šalia šio kontūro M.Römeris brėžia dar vieną - pilietinės visuomenės formavimosi galimybę Lietuvos etnografinėse ribose, numatant lietuvių ir Lietuvos politinių struktūrų susiliejimą. M.Römeris tiesiogiai sugestijuoja vidines lietuvių visuomenės politines jėgas (konkrečiai - radikalus t. y. demokratus ir socialdemokratus), kuriuos padėtų orientuoti į visos Lietuvos visuomenės politinę konsolidaciją ir tuo pačiu į lygiateisę įvairiatautę pilietinę bendruomenę (37). Būtent lietuvių nacionalinis judėjimas, stipriausia krašte politinė jėga, veikiamas radikaliosios šio judėjimo srovės, turėjo suvaidinti svarbiausią vaidmenį.

Tačiau M.Römeris neapsiriboja ir šiuo, antruoju, pilietiškumo lygmeniu. Jau pats Lietuvos lenkų, baltarusių ir žydų problemų suaktualinimas, nulemia, jog klausimas pakeliamas dar į kitą dimensiją: ar XX a. pradžioje besiklostanti pilietinė Lietuvos visuomenė turi ryšį su buvusios valstybės - LDK - pilietinėmis tradicijomis, kurios, be kita ko, buvo puoselėjamos per visą XIX amžių. Be to, nereikia užmiršti, kad net ir XX a. pr. Baltarusijos bajorija save traktavo kaip istorinės Lietuvos (LDK) bajoriją (tiesa, nedidelė dalis šios bajorijos linko į baltarusių tautinį sąjūdį, o nemaža Baltarusijos bajorijos dalis buvo polonizuota ar

rusifikuota). Todėl galima teigti, kad ji iš esmės išreiškė tas pačias politines ir kultūrines tendencijas. Be abejo, svarbu buvo tiek baltarusių, tiek ir žydų etninių bendrijų vienalytiškumas buvusios LDK žemėse. Kitas dalykas, kad pats M.Römeris savo knygoje pateikia konceptualų Baltarusijos socialinių jėgų išsidėstymą ir potencialią atskirų Baltarusijos žemių geopolitinę gravitaciją (38).

Taigi M.Römeris, pateikdamas pilietinės visuomenės kūrimo variantų spektrą, kartu formuluoja makrouždavinius. Juk buvusios valstybės - LDK - geopolitinės erdvės prilyginimas naujos politinės pilietinės visuomenės kūrimo galimybėms reiškė ne ką kitą, kaip pirmųjų dviejų Lietuvos valstybingumo atkūrimo variantų subordinavimą trečiajam.

Kaip minėta, M.Römeris savo veikale svarbiausią dėmesį skiria vidinių Lietuvos visuomenės veiksnių analizei. Tačiau problema perkeliama į kitą lygį - pilietinės visuomenės formavimą. Tolesnis žingsnis, sprendžiant šią problemą - perėjimas prie geopolitikos klausimų. Nustačius pilietinės visuomenės kaip visuomeninės būties apsauginės formos egzistavimo galimybes ir atsižvelgiant į istorines tradicijas, formuluojama santykių su svarbiausiais Lietuvos kaimynais problema.

Tačiau įdomu, kad M.Römeriui geopolitinės problemos neatskiriamos nuo sociokultūrinių. Svarbiausią sociokultūrinę problemą - Lietuvos bajoriškosios ir valstietiškosios kultūrų santykio klausimą - jis ekstrapoliuoja į geopolitinę plotmę. Pilietinio visuomenės kūrimo klausimas M.Römeriui nėra formalus ar grynai teorinis dalykas. Jis yra konkretizuojamas.

Tačiau pabandysime pasekti, kaip pilietinės visuomenės kūrimo problemos yra sukonkretinamos, tyrinėjant sociokultūrinę situaciją, o po to perkeliamos į geopolitinį kontekstą.

Bajoriškosios ir valstietiškosios Lietuvos kultūrų santykio, jų sąveikos ar sintezės klausimus M.Römeris nagrinėja jau pirmajame savo knygos skyriuje. Ši problema jam yra viena svarbiausių, o baigiamojoje knygos dalyje, aptariant 1905 m. Lietuvos politinę situaciją, netiesiogiai keliamas klausimas: ar bajoriškoji krašto visuomenė įsisamonina, kad valstietiškoji kultūra ne tik pajėgi funkcionuoti savarankiškai, bet ji jau sukūrė apsaugines, politines šios egzistencijos formas.

M.Römeris aptaria šių dviejų kultūrų santykio problemas nuo XVIII a. pabaigos. Be abejo, pirmiausia reikėjo įvertinti dvilypį

Lietuvos bajoriškosios kultūros pobūdį, sąlygišką jos lenkiškumą. M.Römeris objektyviai vertina Lietuvos aukštųjų socialinių sluoksnių kultūrinę ir politinę polonizaciją, apibūdindamas ją kaip istorinės evoliucijos rezultatą (39). Juk vis dėlto net ir tokiomis sąlygomis buvo išlaikytas kultūrinis savitumas ir Lietuvos (LDK) valstybingumas. Praradus šį valstybingumą, LDK idėja tebebuvo gyva ne tik iki 1863-1864 m. sukilimo, bet iki pat XX a. pradžios. Antra vertus, lietuvių liaudis išlaikė autentiškos lietuviškos kultūros bruožus (40). Tiesa, tai buvo objektyvus, valstietiškos sąmonės konstruktuose nereflektuotas vyksmas, t. y. šio savitumo negalima kvalifikuoti kaip sąmoningos, tikslingos veiklos rezultato. Vis dėlto, vystantis naujiems buržuaziniams turtiniams santykiams ir bajoriškajai krašto visuomenei suvokiant valstiečių, kaip svarbiausio pagalbininko atkuriant Lietuvos valstybingumą, vaidmenį, to sąmoningumo radosi vis daugiau. Tačiau šis procesas negalėjo vykti greitai, nes valstiečiai išorinių veiksnių mechaniškai priimti negalėjo, o neturint pilietinių teisių, buvo labai sunku ištrūkti iš savotiškos kultūrinės izoliacijos.

Pastebėdamas pirmuosius valstietijos pilietėjimo daigus XVIII a. pabaigoje, M.Römeris šiame procese įžiūri didžiulę XIX a. I pusės žemaičių bajorų sąjūdžio reikšmę (41). Būtent Žemaitijos bajorija, XIX a. išlaikiusi trisluoksnę politinę savimonę ir didesnį nei kitų buvusios LDK žemių bajorijos kultūrinį savitumą, valstietiją pradėjo vertinti kaip reikšmingą visuomenės dalį. M.Römeris čia įžiūri dvi svarbiausias priežastis: tai mažesnis Žemaitijos bajorų polonizacijos laipsnis ir dėl susiklosčiusios sociokultūrinės situacijos didžiulis smulkiosios bajorijos skaičius. O tai savaime nulėmė labai artimus šios bajorijos dalies ryšius su valstiečiais (42). Neatmesdamas socialinių-ekonominių veiksnių reikšmės (naujų klasinių santykių formavimasis ir luominės santvarkos irimas XIX a.), M.Römeris kaip tik akcentuoja šių dviejų kultūrų sąveikos momentus XIX a. I pusėje: valstietijos kultūrėjimas ir pavienių valstietijos atstovų įsijungimas į krašto intelektualinį elitą, antra vertus, bajoriškosios visuomenės susidomėjimas savo lietuviškomis šaknimis ir valstietiškos kultūros, kaip autentiškos, galinčios daryti poveikį visai heterogeninei Lietuvos kultūrai, pripažinimas. Šią sąveiką autorius iliustruoja XIX a. Lietuvos kultūrinio gyvenimo pavyzdžiais (43). Būtent čia M.Römeris mato begimstančią kokybiškai naują

lietuvių kultūrą, kultūros veiksnį kaip subjektą, kuris jau gali pradėti deramai konkuruoti(ir koegzistuoti) su Lietuvos aristokratine kultūra. Kadangi smulkiosios bajorijos ir aristokratijos kultūrinis ryšys niekada nebuvo nutrūkęs, kiek vėliau tai galėjo atvesti prie heterogeninės Lietuvos kultūros sąlygiškos homogenizacijos (44).

Taigi XIX a. I pusės lietuvių atgimimas - tai ne tik dalies Lietuvos bajorijos atgimimas, bet ir valstietiškos tautinės ir valstybinės savimonės gimimas.

Kaip žinome, 1863-1864 metų sukilimas ir gerai apgalvotos, tikslingos caro valdžios represijos, malšinant sukilimą, sužlugdė šios integracijos galimybes. Tolesnė valstietijos emancipacija, polonizacijos plitimas, M.Römerio žodžiais tariant, buvo svarbiausios betarpiškos priežastys, "tikrajam atgimimui"(45). Į tikrąjį atgimimą M.Römeris žiūri kaip į valstietiškos subkultūros tapsmą pilnaverčiu kultūros subjektu. Ir svarbiausia, kad tai jis vertino kaip natūralų ir objektyvų istorinio vystymosi rezultatą (46). M.Römeris valstietiškoje XIX a. pabaigos kultūroje jau įžvelgta ir bajoriškosios kultūros klodą kaip anksčiau minėtos XIX a. I pusės kultūrų sąveikos vieną komponentų.

Taigi XIX a. pabaigoje jau galima kalbėti apie valstietišką kultūrą kaip kultūros sistemą, o išsiskyrus lietuvių nacionaliniame judėjime visuomeninėms politinėms srovėms - ir apie bebaigiančią klostytis politinę struktūrą. Šitokiomis sąlygomis valstietiškosios ir bajoriškosios kultūrų sąveika, nežiūrint to, kad abi jas sieja bendra istorinė praeitis, tampa sudėtingesnė.

Lietuvių politinės struktūros galutinis susiformavimas XX a. pradžioje ir konfliktai su didele dalimi polonizuota Lietuvos bajoriškąja visuomene rodė, kad reikalingi papildomi svertai šių kultūrų sąveikai užtikrinti. M.Römeris, pilietinių LDK tradicijų atgaivinimo ir plėtojimo šalininkas, svarbiausiu laikė eliminuoti abiejų pusių reprezentantų vienpusiškumą, vertinant viena kitos istorinę raidą ir tuo pačiu jų statusą: krašto bajoriškajai visuomenei derėjo pripažinti lietuvių tautinės kultūros susiformavimą ir egzistavimą kaip objektyvų Lietuvos visuomenės istorinės evoliucijos rezultatą, o lietuvių nacionalinio judėjimo atstovams - bajoriškosios visuomenės santykinį "lenkiškumą" (tiek kultūrinį, tiek ir politinį) kvalifikuoti kaip Lietuvos kultūros lyčių sąveikos su kita kultūra rezultatą. Nors sąveikos procese ir buvo

akceptuoti tos, kitos, kultūros elementai, vis dėlto buvo išlaikytas kultūrinis savitumas, o svarbiausia - Lietuvos valstybingumo idėja.

Tad M.Römerio brėžiama schema nėra labai sudėtinga - abi kultūrinės tradicijos telpa Lietuvos kultūros rėmuose, o tolesnis jų likimas jau negali būti sprendžiamas tik kultūrinių struktūrų sąveikos ribose, nes XX a. pradžioje tai jau buvo ir politinės struktūros.

Apibendrinant galima teigti, jog didesnė Lietuvos bajorijos dalis neatsisakė evantualių unijinių ryšių su Lenkija ir nepripažino lietuvių nacionalinio judėjimo kaip politinio subjekto. Tuo tarpu lietuvių nacionaliniame judėjime reiškėsi tendencijos įtraukti į savo įtakos zoną lietuvių-lenkų-baltarusių etninį pasienį ir priešiškas nusistatymas ne tik dėl unijinių ryšių su Lenkija, bet ir apskritai - Lenkjos atžvilgiu. Visa tai reiškė dviejų Lietuvos valstybingumo atkūrimo koncepcijų (tradicinės ir modernios) sankirtą, ir galima teigti, kad ši dviejų kultūros sistemų ir politinių struktūrų sąveikos problema iš etnokultūrinės ir etnopolitinės perauga į geopolitinę. Kyla klausimas, kaip M.Römeris sprendžia šią problemą.

Geopolitikos problemos (tiesa, M.Römeris jų taip neformulavo) panašiai, kaip ir pilietinės visuomenės kūrimo klausimai, knygoje pateikiamos keliais lygiais. Jau pačioje pradžioje nagrinėjama atskirų etninės Lietuvos regionų ir apskritai visos etninės Lietuvos geopolitinė situacija. Tiesa, šią analizę labiau galima vadinti etnografine. Mat, geopolitinis aspektas lieka tautinių kultūrinių, socialinių, ekonominių problemų šešėlyje, o M.Römerio požiūris į šį klausimą išryškėja, pradėjus nagrinėti lietuvių visuomenės valstybinius politinius projektus XX a. pradžioje, t. y. jau veikalo pabaigoje.

M.Römeris etninę Lietuvą skirsto į dvi dalis - Didžiąją Lietuvą (šiuo atveju tai yra etninė Lietuva, priklausanti Rusijos imperijai) ir Mažąją Lietuvą (Prūsų Lietuvą). Didžioji Lietuva savo ruoštu skirstoma į Žemaitiją ir Aukštaitiją, o pastaroji - į Užnemunę, Kauno Lietuvą ir Vilniaus Lietuvą (kitais atvejais dar išskiriama ir Dzūkija) (47). Tačiau autorius ne kartą pabrėžia, kad tarp atskirų Lietuvos dalių nėra esminių tautinių, kultūrinių, socialinių, ekonominių ir psichologinių skirtumų. Be abejo, akcentuojama Vilniaus Lietuvos specifika. Kitas dalykas, kad jau pats Didžiosios ir Mažosios Lietuvos išskyrimas ir Vilniaus Lietuvos savitumo

pabrėžimas M.Römeriui yra tiltas nuo etnokultūrinių ir etnopolitinių problemų pereiti prie etninės Lietuvos ir apskritai prie buvusios LDK žemių geopolitikos.

Mažosios Lietuvos lietuvių kultūrinės ir politinės situacijos aptarimas, turint galvoje gana aktyvią Prūsijos lietuvių kultūrinę veiklą ir tai, kad iki spaudos draudimo panaikinimo ten buvo organizuojamas ir Didžiosios Lietuvos lietuvių periodinės spaudos leidimas, jau savaime šiuo pagrindu suponavo Rusijos ir Prūsijos santykių trintį ir tam tikrą jų politiką lietuvių ir Lietuvos atžvilgiu. Artimi Mažosios ir Didžiosios Lietuvos lietuvių kultūriniai, iš dalies ir politiniai, ryšiai tiek Prūsijai, tiek Rusijai buvo pretekstas subtiliai kištis į viena kitos reikalus. Tiesa, M.Römeris savo veikale neanalizuoja, ką ir kaip šioje situacijoje lietuviai galėtų laimėti. Tačiau jis fiksuoja esminius šio klausimo momentus: Prūsijos lietuviai buvo germanizuoti ne tik politiniu, bet iš dalies ir kultūriniu požiūriu; ir nors tarp jų buvo nedrąsių pasisakymų už visų lietuvių vienybę, o kai kurie veikėjai šią problemą gvildeno net politiniame lygyje, Prūsijos lietuvių judėjimas iš esmės nebuvo susijęs su Lietuvos tautine evoliucija (48). Pažymėtina, kad net ir "Aušros" bei "Varpo" ir kitų laikraščių leidimas ir kartu Didžiosios Lietuvos lietuvių judėjimo organizacinių centrų telkimasis Prūsijoje M.Römeriui nėra faktai, leidžiantys keisti jo nusistatymą Prūsijos lietuvių atžvilgiu. Aišku, Prūsijos lietuvių judėjimas dar galėjo politizuotis, tačiau net ir 1905 metais M.Römeris, išskyrus pavienius atvejus, neranda ryškesnių tendencijų. Ir nors nagrinėjant visų lietuvių (Didžiosios Lietuvos, Mažosios Lietuvos, Amerikos, Latvijos ir apskritai visoje Rusijos imperijoje gyvenančių lietuvių) kultūrines ir politinės vienybės problemas Prūsijos lietuvių klausimas aptariamas plačiausiai, M.Römeriui jis vis dėlto nėra svarbiausias.

M.Römeris suvokė, kad lietuvių nacionalinis judėjimas negali išlikti visiškai savarankiškas, kad netgi apsisprendus kurti modernią tautinę valstybę iškils esminio pasirinkimo tarp Rusijos ir Lenkijos būtinybė jau vien todėl, kad šie kaimynai tarėsi turį istorinių teisių į Lietuvą. Antra vertus, tai sąlygojo ir geopolitinė tiek etninės Lietuvos, tiek ir apskritai buvusios LDK žemių situacija: buvimas tarp Rusijos ir Lenkijos ateityje reiškė ne ką kitą, kaip nuolatinę geopolitinės gravitacijos ir geopolitinės orientacijos dichotomiją pagal konkrečią politinę situaciją.

M.Römeris tiesiogiai formuluoja, kad Rusijos politika Lietuvoje buvo padiktuota istorinio rusų-lenkų ginčo (49). Rusija tikėjosi Lietuvoje eliminuoti lenkų įtaką. Ir ne tik etninėje Lietuvoje, bet ir Baltarusijoje, kur rusų ir lenkų įtaka kryžiavosi tiesiogiai, nes valstietiška kultūra ten nebuvo tokia savita ir stipri (baltarusiai - slavų tauta) kaip Lietuvoje, o Baltarusijos bajorija, kaip minėjome, arba identifikavosi su Lietuvos bajorija, arba buvo polonizuota (dalis - rusifikuota). Pasak M.Römerio, svarbiausiu uždaviniu rusai laikė atskirti Lietuvos bajorus nuo valstietiškos kilmės lietuvių inteligentų ir apskritai nuo lietuvių valstiečių, traktuojant pirmuosius kaip lenkus, o antruosius- kaip lietuvius (50). Rusijoje jau XIX a. II-oje pusėje buvo suvokiama, kad Lenkijos neįmanoma galutinai pajungti tiek kultūriškai, tiek ir politiškai. Priešingai, atskyrus Lietuvos bajoriją nuo valstietijos ir nuo lietuvių nacionalinio judėjimo (atitinkamai ir Baltarusijos žemių bajorus nuo vietinių valstiečių), lietuvių tautą politiškai pajungti Rusijai jau taptų įmanoma. Taigi Rusijos valdžia lietuvius laikė potencialiais kandidatais į rusus, t.y. netgi nepavykus jų rusifikuoti kultūriškai, tikėtasi valstietišką tautą sėkmingai inkorporuoti į Rusijos valstybės politinę struktūrą (51).

Tačiau, M.Römerio vertinimu, XIX a. pabaigoje caro valdžia jau nebesugebėjo kontroliuoti lietuvių judėjimo, kuris greit politizavosi (52) ir iš potencialios "Rusijos ar Lenkijos provincijos Lietuva tapo sau tauta, kurianti savo organizaciją ir žinanti savo poreikius"(53). M.Römeris išskiria Rusijos vyriausybėje buvusias tendencijas vykdyti Lietuvoje dvigubą politiką: proteguoti tam tikrą lietuvių individualumą (latvių ir estų pavyzdžiu) ir skatinti nutraukti lietuvių ryšius su lenkais ir lenkiškai kalbančia Lietuvos bajorija. Tačiau XIX a. pabaigoje net ir tokia strateginė linija jau nebūtų galėjusi būti veiksminga. Atkreiptinas dėmesys, kad M.Römeris, komentuodamas Rusijos imperinę politiką, pritaria lietuvių nacionalinio judėjimo radikaliojo sparno nuomonei apie rusiškojo imperializmo apraiškas, kurios, anot jo, visiškai nepriklauso nuo to, kokie Rusijos visuomenės sluoksniai būtų valdžioje. Todėl ir Rusijos buržuazijos politika nacionalinių imperijos pakraščių atžvilgiu neturėtų skirtis nuo caro valdžios politikos (54).

Taigi M.Römeris Rusiją traktuoja kaip visiškai svetimą lietuvių tautai politinį kultūrinį organizmą, neturintį nieko bendro

su Lietuvos (tiek etninės, tiek istorinės) visuomenės evoliucija ir net okupacijos sąlygomis nesugebėjusį įtakoti nei Lietuvos aristokratijos (ir bajorijos apskritai), nei valstietijos. Nedviprasmiškai teigiama, kad Rusijos politika Lietuvos atžvilgiu gali būti tik destruktyvi ir imperialistinė.

Nors "Lietuvoje" M.Römerio požiūris į lenkų, Lietuvos lenkų ir lietuvių koegzistenciją dar nėra išbaigtas (jis galutinai susiklostys tik XX a 2-ojo dešimtmečio pabaigoje), tačiau svarbiausius orientyrus įžvelgti nėra sunku. Esminis dalykas, kuris M.Römerio knygoje nekelia jokių abejonių, yra besąlygiškas pripažinimas, kad Lietuva - tai ne Rusija ir ne Lenkija. Tai taikoma tiek etninei Lietuvai, tiek ir apskritai buvusioms LDK žemėms. Šiuo atveju tarp šių dviejų sampratų M.Römeris nemato esminio skirtumo. Tačiau yra ir kita klausimo pusė. Iki pat XVIII a. pabaigos LDK, būdama bendros Lenkijos-Lietuvos valstybės dalis, su ja turėjo bendrą istorinę praeitį. M.Römeris fiksuoja, kad istorinė Lietuva (LDK) vis dėlto niekada nebuvo tapati Lenkijai ir, aišku, negali tokia būti ir XX a. pradžioje. Tačiau kitas dalykas, kad būdamos vieno politinio organizmo sudėtinės dalys, Lietuva ir Lenkija kultūriniu dvasiniu požiūriu taip pat buvo artimos ir tokios liko iki pat XX a. pradžios. Bet vėlgi, tiek lietuvių nacionalinis judėjimas, tiek Lenkijos lenkai bei didelė dalis Lietuvos lenkų dėl susiklosčiusių aplinkybių, kurias aprašėme anksčiau, buvo priešiškai nusistatę vieni kitų atžvilgiu. M.Römeriui istorinės Lietuvos idėja ir jos realizavimas pirmiausia susiję su trijų tautų - lietuvių, baltarusių ir Lietuvos lenkų - poreikių suderinimo galimybe. Tačiau buvę Lietuvos istoriniai ryšiai su Lenkija ir Lietuvos bajorijos siekis išlaikyti tuos ryšius net ir XX a. pradžioje reikalavo, kad istorinės Lietuvos atkūrimo ir jos buvusių valstybių saitų su Lenkija atgavimo problemos būtų dvi to paties klausimo dalys.

M.Römeris sugestijuoja, kad lietuvių nacionalinio judėjimo atsiribojimas nuo Lietuvos lenkų ir nuo Lenkijos savaime lemia geopolitinę gravitaciją Rusijos link. Aišku, lietuvių judėjimo atstovai taip neformulavo, tačiau, atrodo, suvokė. Taigi tarp etninės Lietuvos ir istorinės Lietuvos žemių geopolitinės situacijos atsiranda esminis skirtumas. Istorinė Lietuva dėl savo istorinių tradicijų su Lenkija tiesiogiai gravituoja Lenkijos link. O dėl Lietuvos geopolitinės orientacijos ta pačia kryptimi neturėtų kilti

jokių abejonių (netgi LDK tampant nepriklausoma valstybe). Tokia situacija jau eliminuoja bet kokią Rusijos įtaką.

Tačiau Rusija jokiu būdu negalėjo leisti, kad buvusios valstybės - LDK - pilietinės tradicijos būtų atgaivintos. Neatsitiktinai M.Römeris tokį dėmesį sutelkia lietuvių nacionaliniam judėjimui. Tik šio stipraus tiek idėjiniu, tiek organizaciniu požiūriu judėjimo pagrindu, jo politinės struktūros pagrindu buvo galima integruoti Lietuvos ir Baltarusijos politines jėgas ir bandyti išsivaduoti iš Rusijos geopolitinės įtakos. Ir būtent šio judėjimo viduje M.Römeris ieško politinių jėgų, kurios pilietinį naujos visuomenės kūrimo aspektą priešpastatytų etniniam.

Dar vienas pastebėjimas. M.Römeris 1907 m. šią Lietuvos geopolitinės situacijos problemą sprendė tik Rusijos-Lenkijos-Lietuvos trikampio ribose. Šis klausimas nebuvo aptariamas net ir Vidurio bei Rytų Europos regiono kontekste, jau nekalbant apie visos Europos politinės ir geopolitinės situacijos raidą. Gal tai ir natūralu, nes 1905-1906 metai tik parodė, ko verti Lenkijos, Lietuvos ir Baltarusijos politinių jėgų valstybiniai politiniai siekiai. Platesnius svarstymus M.Römeris pateikė tik XX a. antrajame dešimtmetyje.

Galima daryti išvadą, kad M.Römerio futurologinė vizija buvo apspręsta dviejų svarbiausių veiksnių - siekimo regeneruoti buvusios valstybės - LDK - pilietines politines tradicijas ir noro suvokti tuometines politines kultūrines realijas. Tačiau ką vis dėlto reiškė jo suvokimas, kad Lietuva - tai ne Rusija ir ne Lenkija? Ar tai, kad politinių ryšių su Lenkija atstatymas tik patvirtintų šį teiginį (turima galvoje dviejų lygiateisių valstybių sąjungos idėja), ar tai, kad etninė Lietuva ir be Lenkijos paramos gali reintegruoti buvusios LDK žemes pilietiniu pagrindu. Tačiau kitas dalykas, ar LDK atstatymas tikrai buvo realus, ar tai tik tuometinėmis sąlygomis sunkiai įgyvendinama sudėtinga politinė-teorinė kombinacija, kurią buvo galima tikėtis realizuoti tik gerai pažįstant Lietuvos ir Baltarusijos socialinių politinių jėgų išsidėstymą ir sugebant jomis tinkamai manipuliuoti.

M.Römeris suvokė, kad tik stipri valstybė gali išsivaduoti iš Rusijos geopolitinės įtakos. Tokioje situacijoje orientacija į Lenkiją tampa neišvengiama. Kitas dalykas, kad ne tik tokią *orientaciją*, bet ir *gravitaciją* apsprendė ir Lietuvos valstybingumo

atkūrimo teisiniai politiniai aspektai, kurie buvo persipynę su Lenkijos valstybės atkūrimo teisiniais motyvais.

Antra vertus, M.Römeris tyrinėjo realią socialinę, politinę, kultūrinę ir iš dalies ekonominę Lietuvos raidą XIX a. - XX a.pradžioje, didelį dėmesį skirdamas 1883-1905 m. įvykiams, tačiau ypatingą - 1905 m. situacijai. Tai autentiškas *status quo* nustatymas visais aspektais. Tačiau yra ir subjektyvusis lygmuo. Pirma, akcentuojama bajoriškojo mentalitėto reikšmė bei bajorijos galimybė ir XX a. pradžioje aktyviai dalyvauti Lietuvos valstybės atkūrime. Antra, M.Römeriui neužteko vien lietuvių nacionalinio judėjimo ir lietuvių politinės struktūros išsivystymo lygio fiksavimo. Jis matė šios struktūros didžiulį potencialą ir bandė įrodyti, kad šis potencialas turi bene palankiausias sąlygas realizuotis ir bandyti integruoti visas Lietuvos ir Baltarusijos politines jėgas, suderinant etninius ir pilietinius principus.

Nuorodos

1. Maksimaitis M.Römeris apie save ir piliečio priedermes (M.Römerio autobiografija). -*Lietuvos mokslas*, 1994, Nr. 4(5).
2. S.K.I?I. Mūsų knygos - Viltis, 1908 04 04, Nr. 41 (76).
3. Wasilewski L. Litwa i Białoruś: przeszłóść - teraznejszość - tendencje rozwojowe. -Kraków, 1912; Wasilewski L. Litwa i jej ludy. -Warszawa 1907; Herbaczewski J.A. Odrodzenie Litwy wobec idei polskiej. -Kraków, 1905. Taip pat L.Abramowicziaus, T.Wróblewskio, A.Dambrausko-Jakšto, O.Zawiszos, K.Skirmuntaitės, R.Skirmunto ir kitų autorių darbai.
4. Jundzill Z. Z dziejów polskiej myúli politycznej na ziemiach b. W. K. Litewskiego. (Wspomnienie wileńskie) *Alma Mater Vilnensis*, t. 5 -Londyn, 1958, p. 43; Okulicz K. Podzial ziem W. Księstwa Litewskiego (1915-1923-1940). -*Alma Mater Vilnensis*, t. 4. -Londyn, 1953, p. 100; Sukiennicki W. East Central Europoe during World War: From foreing domination to national independance. -New York, 1984; Sukiennicki W. Początki Ober - Ostu i sprawa Konfederacji Wielliego Księstwa Litewskiego w 1915-1916 r. -*Zeszyty Historyczne*, zesz. 28, Paryý, 1978, s. 99.

5. 5.Miknys R. Vilniaus autonomistai ir jų 1904-1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai. -*Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* (toliau - LAIS), t. 3. Lietuvos valstybės idėja (XIX a. - XX a. pradžia). V., 1990, p. 173-199; Miknys R. Mykolo Römerio požiūris į Vilniaus problemą. -*Lituanistica*, 1994, Nr. 4(20), p. 26-35.
6. Maksimaitis M. Ten pat, p. 109-138.
7. Motieka E. Keletas žodžių apie M.Römerio straipsnį "Juozas Pilsudskis". -LAIS, t. 3, p. 481-485.
8. Mykolas Römeris. -LAIS, t. 13.
9. Miknys R. Mykolo Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija ir bandymai ją įgyvendinti 1911-1919 m.; Lopata R. Antrasis "tautų pavasaris" ir M.Römerio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atkūrimo koncepcija; Laurinavičius Č. Mykolas Römeris - Lietuvai, arba dar kartą apie Lietuvos pilietinio paveldo problemą (paraleliai publikuojama - Kultūros barai, 1995, Nr. 2, p. 52-55; Sirutavičius V. Mykolo Römerio ir Juozapo Albino Herbačiausko lietuvių tautinio atgimimo samprata (demokratinis aspektas). -LAIS, t. 13, Mykolas Römeris.
10. Motieka E. Didysis Vilniaus Seimas. Humanitarinių mokslų daktaro disertacija. -V., 1993, p. 12-15.
11. Herbaczewski J.A. Odrodzenie Litwy wobec idei polskiej. - Kraków, 1905.
12. Römer M. Stosunki etnograficzno - kulturalne na Litwie. - Kraków, 1906.
13. Motieka E. Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje iki Didžiojo Vilniaus seimo. Istoriografinė Suvažiavimo pavadinimo analizė. -LAIS, t. 4. Liaudis virsta tauta, p. 271-272.
14. P-tis . Vileišis J. Lietuvių ir lenkų irridentų kuopa. - Varpas, 1905, Nr. 1/2, p. 2-3; Jurkiewicz J. Demokraci Wileńscy w latach 1905-1915. -*Acta Baltico - Slavica,* 1985, t. 15, p. 162; Miknys R. Vilniaus autonomistai ir jų 1904-1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai, p. 180-182.
15. Ten pat.
16. Motieka E. Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje iki Didžiojo Vilniaus seimo, p. 273.
17. Maksimaitis M. Römeris apie save ir piliečio priedermes, p. 116.

18. Ten pat, p. 120.
19. Römer M. Stosunki etnograficzno - kulturalne na Litwie, p. 41.
20. Maksimaitis M. Römeris apie save ir piliečio priedermes, p. 119.
21. . P-tis . Vileišis J. Lietuvių ir lenkų irridentų kuopa. - Varpas, 1905, Nr. 1/2, p. 2-3; P-tis (Vileišis) Iš Lietuvos inteligentų suvažiavimo nutarimų. -Varpas, 1905, Nr. 7/8, p.73-76; Miknys R. Vilniaus autonomistai ir jų 1904-1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai, p. 173-199; Motieka E. Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje iki Didžiojo Vilniaus seimo, p. 271-274.
22. Römer M. Stosunki etnograficzno - kulturalne na Litwie, p. 36.
23. Ten pat.
24. Ten pat, p. 13.
25. Staliūnas D. Vilniaus vyskupo E.Ropo veiklos pėdsakais (1903-1907). -LAIS, t. 7. Atgimimas ir Katalikų bažnyčia, p. 142-219.
26. Maksimaitis M. Römeris apie save ir piliečio priedermes, p. 122.
27. Motieka E. Didysis Vilniaus seimas, p. 341-342.
28. Maksimaitis M. Römeris apie save ir piliečio priedermes, p. 126-130.
29. Sirutavičius V. Mykolo Römerio ir Juozapo Albino Herbačiausko lietuvių tautinio atgimimo samprata (demokratinis aspektas).
30. Ten pat.
31. Žr.: Trumpa V. Lietuva XIX-tame amžiuje. -Chicago, 1989; Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 metų). -V., 1987; Vėbra R. Lietuvių tautinis atgimimas XIX amžiuje. -Kaunas, 1992. Ochmański J. Litewski ruch narodowo-kulturalny.-Bialystok, 1965.
32. Römer M. Litwa i Bialoruú, p. 3.
33. Ten pat, p. 60-61.
34. Römeris M. Atsakymas "Vilties" p. A.Smetonai. -Lietuvos žinios, 1911 m. gegužės 12 d. (25), Nr. 54; Sm. A. (Smetona A.) ; Dėl p. Römerio demokratizavimo. -Viltis, 1911 m. gegužės 18 d.(31).

35. Sirutavičius V. Mykolo Römerio ir Juozapo Albino Herbačiausko lietuvių tautinio atgimimo samprata.
36. Römer M. Stosunki etnograficzno - kulturalne na Litwie, p. 19-20; . Römer M. Litwa i Białoruś, p. 286-309, 382-430.
37. Römer M. Litwa i Bialorus.
38. Ten pat, p. 349-350.
39. Ten pat, p. 19-29.
40. Ten pat, p. 30-31.
41. Ten pat, p. 6-7, 22-24, 39, 55-57 ir kt.
42. Ten pat.
43. Ten pat, p. 37-52.
44. Ten pat, p. 55-61.
45. Ten pat, p. 50-51.
46. Ten pat, p. 60-61.
47. Ten pat, p. 3-12.
48. Ten pat, p. 10-12, 47, 86-87, 138-139, 238-239 ir kt.
49. Ten pat, p. 64-65.
50. Ten pat, p. 59-60.
51. Ten pat, p. 77, 115.
52. Ten pat, p. 320-321.
53. Ten pat, p. 239-240.
54. Ten pat, p. 342-343.

II skirsnis. VISUOMENĖS IR VALSTYBĖS SANTYKIŲ SAMPRATA

VISUOMENĖS SAMPRATA

Visuomenės ir valstybės santykių sampratai M.Römeris moksliniuose darbuose skyrė daug vietos. Viena pagrindinių jo skaitomo konstitucinės teisės kurso temų buvo "Visuomenė ir valstybė"(1). Plačiausiai visuomenės, jos socialinių junginių ir valstybės santykių problemos nagrinėjamos kapitalinio veikalo "Valstybė ir jos konstitucinė teisė" pirmosios dalies "Valstybė" antrajame tome (2).

Pirmuose moksliniuose darbuose, paskelbtuose XX a. pradžioje, M.Römeris propagavo pilietinės visuomenės idėją atkuriamoje Lietuvos valstybėje (3). Baigęs mokslus ir grįžęs 1905 m. į Lietuvą, M.Römeris savo autobiografijoje rašo, jog jis apsisprendė dirbti visuomeninį darbą, atitinkantį jo politinius bei socialinius idealus. Jo būsimos veiklos tikslas buvo organizuoti Lietuvos lenkų demokratinę kryptį, sutaikinti ją su atgimstančia lietuvių tauta, suderinti šių dviejų vieno krašto visuomenės dalių veikimą, paruošti dirvą solidariam pilietiškam demokratiniam Lietuvos tautų judėjimui, siekiančiam politinės laisvės, Lietuvos išvadavimo iš Rusijos imperijos jungo (4). Šioms idėjoms propaguoti leidžiamame laikraštyje "Gazeta Wileńska" M.Römeriui, jo paties prisipažinimu, labiausiai rūpėjo "Lietuvos pilietiškumo problema", pilietinio nusistatymo tarp Lietuvos lenkų skleidimas (5). Ir vėliau (1911-1914 m.), dalyvaudamas kitų periodinių leidinių steigėjų grupėse, jis nuosekliai laikėsi pilietiškumo principo, o leidiniui nuo jo nukrypus - pasitraukdavo. Kita vertus, M.Römeris nepasitraukė ir toliau bendradarbiavo laikraštyje, kurio dėl sensacijų ir pigių efektų vaikymosi jis nelaikė rimtu leidiniu, tačiau kuris "niekuomet nebuvo nukrypęs į nacionalizmą, nuosekliai laikėsi pilietiškos krašto vagos ir nenusidėjo demokratiniams ir liaudiniams obalsiams"(6). M.Römeris teigė, kad Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse tarp kairiųjų Vilniaus lenkų smarkiai plito nacionalizmas, ir jo

puoselėtas pilietiškumo principas, pilietinės visuomenės idėja "didesnio pritarimo nerasdavo"(7).

Tarpukario metais Lietuvoje, kaip ir apskritai to meto Europoje, vyravo nacionalizmas, ir pilietinės visuomenės idėja buvo nepopuliari. Nebevartojo pilietinės visuomenės termino ir M.Römeris.

Įžangos žodyje veikalui "Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos" jis pažymi, kad šį kursą jis dėsto Lietuvos valstybės politinės istorijos kontekste ir apsiriboja Lietuvos valstybės genezės problema, kuri "susijusi ypač su tautiniu Lietuvos atgimimu"(8).

Pasak M.Römerio, "mūsų laikų nepriklausoma Lietuvos valstybė iš esmės nėra istorinės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tąsa (...) 1918 m. tegalėjo kilti ir kilo tiktai nacionalinė-tautinė - lietuviškoji Lietuva. Ne Lietuvos Imperija, bet Lietuvos tautinė Respublika"(9). Autorius pabrėžia, kad "tai buvo vienintelis kelias, kuriuo to laiko aplinkybėmis buvo galima vaisingai siekti tikslo"(10). Lietuvos nacionalinės valstybės susikūrimą M.Römeris konstatuoja kaip socialinį faktą, kad "mes gi turime remtis faktais ir tikrenybe, o ne šiais ar kitais pageidavimais", ne subjektyviomis svajonėmis (11). Ilgai puoselėtą Lietuvos valstybės, atkurtos pagal pilietinės visuomenės modelį, sampratą priskyręs prie "subjektyvių svajonių", autorius plačiau jos neatskleidžia. Ar iš to galima daryti išvadą, kad M.Römeris atsisakė pilietinės visuomenės idėjos?

Visuomenę plačiąja prasme jis suprato kaip visą socialinį bendravimą, visą socialinę žmonių veikimo sritį, apimančią ir socialinius junginius, ir atsitiktinius socialinius santykius. Visuomenė siaurąja prasme - tai visi socialiniai junginiai, visa, kas socialiniame bendravime yra nuolatinio ir pastovaus ir kas sudaro to bendravimo skeletą, tvirtą, susiformavusią jo struktūrą (12). Šia prasme valstybė kaip socialinis junginys taip pat įeina į visuomenės sampratą. Bet kai kalbame apie visuomenės ir valstybės santykius, visuomenę suprantame kaip apimančią visus socialinius junginius, išskyrus valstybę.

Kiekviename socialiniame bendravime, taigi ir valstybėje, vyksta socialinės integracijos ir diferenciacijos procesai. M.Römeris pripažino visuomenės, socialinių junginių santykinai autonomišką egzistavimą. Jis teigė, kad valstybė nenaikina ir

neslopina visuomenės. Požiūrį, kad socialiniai junginiai ištirpsta vienlypėje teritorinėje tautoje (valstybės piliečių visumoje), jis laikė klaidingu (13). Viena svarbiausių Didžiosios prancūzų revoliucijos teoretikų iliuzijų jis laikė teiginį, kad visuomenė turinti būti paaukota vienalypei tautai ir panaikinta. Vienlypės tautos vardan buvo naikinami luomai, korporacijos, cechai, bendruomenės. Šitokį nusistatymą M.Römeris aiškina istorinėmis aplinkybėmis, kuriomis vyko ši revoliucija.

Didžioji prancūzų revoliucija kovojo prieš absoliutinę monarchiją, bet ji kovojo ir prieš feodalizmo liekanas, apskritai prieš visas viduramžių socialinės struktūros liekanas. Į socialinius junginius žiūrėta kaip į aristokratijos atgaivinimą ir respublikos griovimą. Todėl kiekvieną žmonių susibūrimą, kiekvieną asociaciją laikyta sąmokslu prieš individų lygybę ir pavojumi žmogaus laisvei. Įstatymai, pvz., La Chapellier įstatymas, draudė žmonėms jungtis į asociacijas. M.Römeris kreipia dėmesį į tai, kad vietoje atgyvenusių, nykstančių ar naikinamų senosios visuomenės socialinių junginių susikuria nauji, o pati visuomenė lieka gyva, ji amžina, bent tiek, kiek amžinas yra pats "zoon politikon" - žmogus (14).

Taigi pabrėžiama, kad dėl nuolat vykstančio socialinės integracijos ir diferenciacijos proceso visuomenė visur ir visada yra sudėtinga, kokybiškai nevienalytė, suskirstyta reliatyviai autonomiškais socialiniais junginiais, kurių kiekvienas reiškia tam tikrą socialinę funkciją, siekia tam tikrų grupinių tikslų. Kitaip tariant, iškeliamas visuomenės organizacinis ir socialinis pliuralizmas.

Ši M.Römerio pažiūra į visuomenės ir valstybės tarpusavio santykį, į visuomenės, jos socialinių junginių reliatyviai autonomišką, atskirą egzistavimą yra giliai demokratinė ir aktuali. Šių dienų mokslinėje literatūroje valstybės "atskirumo" nuo pilietinės visuomenės principas traktuojamas kaip svarbiausias bet kurios demokratinės politinės santvarkos bruožas. Kartu įspėjama, kad labai atsargiai vertintini demokratijos modeliai, paremti prielaida, kad valstybė galėtų pakeisti pilietinę visuomenę ar vice versa (15). Interpretuojant "atskirumo" sąvoką, pažymima, kad negalima paneigti prasmingumą teiginio, jog pilietinė visuomenė niekada negali būti visai "atskira" (separate) nuo valstybės, nes ši, nustatydama bendrą teisinę visuomenės struktūrą, ją suorganizuoja. Kita vertus, ne mažiau pagrįstai tvirtinama, kad

pilietinė visuomenė išlaiko savitą charakterį ta prasme, kad ją sudaro socialinio gyvenimo sritys, kurios organizuojamos individų bei grupių privačiais ar savanoriškais susitarimais ir kurios yra už tiesioginio valstybės reguliavimo ribų. Būtent šia prasme ir kalbama apie visuomenės "atskirumą" nuo valstybės, apie visuomenės, socialinių junginių reliatyviai autonomišką egzistavimą.

Socialinius junginius M.Römeris skirsto į priverstinius ir laisvuosius. Pirmaisiais, kurie pagrįsti objektyviu kriterijumi, laikomi tie junginiai, kai dalyvavimas juose siejamas su kuria nors sąlyga, nepriklausoma nuo žmogaus nusistatymo. Prie tokių junginių priskiriami ypač senos kilmės socialiniai junginiai, susidarę viduramžių korporacinėje anarchijoje, arba vadinamieji simpatiškieji, junginiai, neorganizuoti, besiremiantys papročiais. Laisvaisiais socialiniais junginiais, arba subjektyvaus kriteriumo, yra tie, kuriuose dalyvavimas priklauso nuo jų narių nusistatymo bei apsisprendimo, įstojimas ar išstojimas iš kurių yra teisiškai laisvas. Prie šios junginių kategorijos priklauso įvairios asociacijos (draugijos ir sąjungos). M.Römeris atkreipia dėmesį į senųjų, priverstinių, socialinių junginių tendenciją virsti laisvaisiais (16).

Laikydamasis šiuo klausimu liberalizmo doktrinos, M.Römeris priverstinių socialinių junginių evoliuciją į laisvuosius pagrindžia žmogaus teisėmis - jo status libertatis, apimančiu žmogaus gyvenimo sritį, laisvą nuo bet kokio prievartinio ar savavališko kišimosi į ją. Asmens status libertatis jis traktuoja kaip viešosios teisės principą, apribojantį socialinių junginių veikimą (17).

Apibūdindamas socialinių junginių tarpusavio santykius, M.Römeris pažymi, kad šie junginiai dažnai varžosi tarpusavyje, kartais kovoja. Kova daugiausia pasireiškia tarp vienos socialinio jungimosi ir skirstymosi kategorijos junginių, pavyzdžiui, tarp įvairių nacionalinių grupių. Tačiau jis pabrėžia, kad kova tik vienas, bet ne vienintelis socialinių junginių santykiavimo būdas. Kai kurie jų kartais solidarizuojasi ir bendradarbiauja. Socialinių junginių bendradarbiavimas gali vykti susiblokuojant keliems junginiams, kitaip tariant, sudarant koaliciją, taip pat kelių socialinių junginių, priklausančių įvairaus socialinio skirstymosi kategorijoms, sutapimu.

Įvairių socialinių kategorijų junginiai nuolat stengiasi paveikti vienas kitą, turėti įtakos, pasinaudoti kito jėgomis ir funkcija. Pasak M.Römerio, socialinio junginio narių skaičius nėra

vienintelis jo galios veiksnys. Atitinkamo junginio svarbą, reikšmę bei galią visuomenėje apsprendžia ir jo narių psichologiniai savumai, nusiteikimas, tradicijos, kartais net legendos, taip pat išorinės aplinkybės, sunkinančios ar lengvinančios jiems reikštis, pagaliau, jų vadovų gabumai, sumanumas, vidinė drausmė, sugebėjimas solidarizuotis su kitais reikšmingais ir stipriais junginiais bei pasinaudoti jų įtaka ir daugybė kitų veiksnių (18).

Visi socialiniai junginiai, veikiantys vienas kitą, neabejingi valstybei, kuri jiems labai svarbi savo valdžios teritorine galia, savo veiklos ir drausmės teisinėmis ir materialinėmis priemonėmis, savo tiksliu funkciniu tobulumu. Socialiniai junginiai siekia turėti įtakos valstybės valdžiai, kad jos metodu galėtų suvalstybinti savo tikslus, kad valstybės teisės normos gintų jų socialinius interesus arba, jeigu negalima to pasiekti, kad apsidraustų nuo jiems priešingų socialinių tikslų suvalstybinimo ir to suvalstybinimo padarinių. Šį socialinių junginių varžymąsi dėl valstybės valdžios, siekiant suvalstybinti savo tikslus ir funkciją, M.Römeris laiko ryškiausiu politiniu fenomenu valstybėje (19).

Pateikęs bendrą socialinių junginių tarpusavio santykių charakteristiką ir apibūdinęs politinį jų veikimą, M.Römeris nagrinėja svarbiausius socialinius junginius atskirai. Svarbiausiais junginiais laikomi tie, kurių įtaka to meto valstybei yra ryškiausia ir kurie kartais yra net visiškai pavergę valstybę, paversdami ją savo įrankiu. Prie jų autorius priskyrė luomus, socialines klases, ekonomines, ypač profesines, organizacijas (sindikatus), etnines grupes, nacionalines tautas, bažnyčias, politines partijas, draugijas bei sąjungas, tarptautinio bei tarpvalstybinio bendravimo organizacijas(20).

M.Römeris, analizuodamas socialinių junginių formavimąsi, pažymi, kad pirminiai socialinio bendravimo ar visuomenės subjektai yra patys žmonės, individai, kurie, siekdami patenkinti savo reikalus, susiburia į funkcinius socialinius junginius (21). Mums savo ruožtu įdomu, kaip M.Römeris traktuoja santykį tarp individo ir visuomenės, - ar jis laikosi individualistinės (liberalinės) koncepcijos, kuri iškelia individą, žmogų su jo prigimtinėm teisėm, ryškiausiai išreikštos J.J.Rousseau, J.Locke'o doktrinose, 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje, ar pritaria visuomeninei koncepcijai, iškeliančiai visuomenę kaip susiorganizavusį socialinį bendravimą ir teigiančiai, kad "žmogus gimsta visuomenėje,

visuomet visuomenėje gyveno ir gyvena ir tiktai visuomenėje tegali gyventi, būdamas jos reikalingas, kaip žuvis yra reikalinga vandens" (22).

Žinome M.Römerį buvus "įsitikinusiu griežtu demokratu, karštu liaudininku"(23), propagavusiu daugelį liberalizmo vertybių. Bet pagrindinėms XX amžiaus politinėms teorijoms ir ideologijoms, tarp jų ir liberalizmui, būdinga tai, kad jos susiklostė XVIII-XIX amžiuose ar dar anksčiau. Šios ideologijos yra tarsi viduramžių pasaulio žemėlapiai, žavintys, bet pavojingi plaukiojimui nežinomuose vandenynuose (24). M.Römeris nebuvo ištikimas kurios nors ideologijos ar politinės doktrinos puoselėtojas, besilaikąs tradicinės ideologijos net ir tada, kai jos pasaulio supratimas mažai ką turi bendro su nauja socialine patirtimi. Jis ir liberalizmo pagrindinius teiginius bei įvairias teisės mokslo doktrinas vertina visų pirma pagal tai, kiek jos atitinka dabarties socialinio gyvenimo realybę.

Palietęs individo ir visuomenės santykio problemą, jis pasitelkia Leono Duguit doktriną, pagal kurią žmogus priklauso nuo visuomenės ir "gimsta ne su teisėmis, bet su pareigomis, skiriamomis tajai visuomenei palaikyti ir išplėsti" (25). L.Duguit apskritai neigė subjektyvinę teisę, tvirtino, kad žmogaus statusą visuomenėje ir valstybėje nustato ne subjektyvinės teisės, bet jo pareigos, "niekas neturi kitokios teisės, kaip tiktai teisę visuomet eiti savo pareigas"(26). Pasak L.Duguit, tai, kas paprastai vadinama subjektyvine teise, tėra tik socialinė funkcija, išreiškianti žmogaus pareigą visuomenėje. Tokia esanti ir svarbiausioji iš visų subjektyvinių teisių - nuosavybės teisė, kuri apibūdinama kaip "kitų visuomenės narių pareiga netrukdyti savininko dominiumo" (27).

L.Duguit doktriną M.Römeris laiko pagrįsta ir tikslia, viena gražiausių ir įdomiausių visuomeninės koncepcijos išraiškų (28). Jis rašo: "Aš manau, kad visiškai pritariant giliai ir teisingai Duguit'o idėjai, jog socialiniame bendravime viskas yra socialiniais reikalais matuojama ir kad toje žmonių gyvenimo srity, kuri socialinio bendravimo apimta ir reiškiama, o tokia, be abejo, yra ūkiškoji sritis, žmonių veikimas sudaro jų socialinę funkciją, o ne jų privatinį dalyką, o todėl priimant jo pagrindinę tezę, jog taip vadinamos subjektyvinės turto ar politinės galios teisės iš esmės konstruoja žmonių socialinę funkciją visuomenėje ir turi savy ryškų kaip tik socialinės tarnybos, o ne parazitiško išnaudojimo

elementą ir kaip tik tuo savo elèmentu yra pateisinamos, gerbiamos ir sociališkai apdraudžiamos, vis dėlto nėra reikalo eiti taip toli, kaip eina Duguit, ir iš viso neigti subjektyvinių teisių konstrukciją" (29).

M.Römeris subjektyvinių teisių sąvoką laiko naudinga, tačiau reikią atsisakyti žmonių sąmonėje ir moksle jai teikiamo individualistinio turinio - prigimtų suverenių individo teisių idėjos. "Susitarus dėl turinio ir pašalinus iš sąvokos esmės tai, kas tikrenybės neatitinka, galima teisinė formulė palikti ir naudoti be pavojaus esmei" (30).

M.Römerio pateiktame L.Duguit doktrinos vertinime pabrėžtina tai, kad ne visos subjektyvinės teisės, bet tik ekonominės (turto) ir politinės,konstruojamos kaip žmonių socialinė funkcija visuomenėje.

Valstybinės teisės kurso paskaitose, dėstydamas subjektyvines viešąsias teises, M.Römeris iškelia laisvę (status libertatis) ir lygybę (status egalitatis) kaip šių teisių šulus (31). Status libertatis sričiai jis priskiria asmens neliečiamybės teisių ir psichinės, arba dvasinės, autonomijos teisių grupes.

Pirmajai grupei priklauso asmens fizinės neliečiamybės, jo saugumo, privataus gyvenimo, būsto neliečiamybės teisės. Įspūdingiausiai ir labiausiai įsimintinai, ypač paskaitose studentams, M.Römeris dėstė klasikinę demokratinę žmogaus teisių sampratą, vadinamąjį asmens negatyvą, t.y. žmogaus laisvės, jo autonomijos sritį, laisvą nuo valstybės kišimosi, pabrėždamas, kad šios teisės yra gynimosi nuo valstybės kėsinimosi pobūdžio (visuomenė versus valstybė), jų paskirtis yra užtikrinti žmogaus laisvės sferą nuo valstybės ir jos institucijų kišimosi. Jis dėstė, kad žmogus dalyvauja valstybėje tik valstybinės funkcijos ribose. Tose žmogaus gyvenimo srityse, kurios nėra valstybinės funkcijos paliestos, žmogus esąs gaivališkai laisvas. Taigi pareiga paklusti valstybės valdžios įsakymams nesanti be rezervų (32). Jis aiškino: "jeigu aš vienas savo kambaryje užsidarysiu, tai ten galiu viską: galiu keikti visus, ministerius, prezidentą, galiu jo portretą sudeginti ir t.t., bet visa tai neįeina į valstybės darbus" (33). Taip vaizdingai pateikta teisės į privataus gyvenimo neliečiamybę samprata.

Antrajai grupei priskiriama nuomonių, pažiūrų, įsitikinimų, tikėjimo laisvės, žodžio ir spaudos laisvė, susirinkimų laisvė,

asociacijų (draugijų ir sąjungų) laisvė ir kai kurios kitos teisės. Dauguma šių teisių dabartyje vadinamos komunikacijų laisvės terminu. Tas teises, kurios užtikrina asmens neliečiamybę, jo autonomiją, taip pat tas, kurios liečia laisvas komunikacijas, M.Römeris laiko esminėmis, pagrindinėmis status libertatis kategorijomis (34).

Pažymėjęs, kad liberalizmo doktrina status libertatis teisių grupei priskiria dar nuosavybės teisę bei privatinės ūkinės iniciatyvos laisvę, M.Römeris pareiškia, kad jo nuomone, tai "eina skyrium ir į statutem libertatis neįeina". Traktuodamas nuosavybės teisę kaip savininko socialinę funkciją, M.Römeris pateikia L.Duguit pažiūrą, kad subjektyvinė savininko "teisė" esąs tiktai socialinės pareigos refleksas. Pasikeitus socialinio bendravimo sąlygoms, valdytojo "dominium" būsiąs pripažintas sociališkai nenaudingu, būsianti jam atimta socialinė apsauga ir subjektyvinė savininko "teisė" išnyksianti, kaip nyksta refleksas (35). Pasirėmęs įvairiais žemės reformos, butų nuomos, žemės ūkio naudojimo ir kitais įstatymais, M.Römeris pripažįsta, kad privatinė nuosavybės teisė yra saugoma tol, kol ji tarnauja svarbiems socialiniams reikalams, o kai ji šios funkcijos nebeatlieka, viešosios galios institucijos įsikiša į savininko dominiumą ir jį sutvarko imperatyviškai. Nuosavybės teisė bei privatinės ūkinės iniciatyvos laisvė M.Römerio klasifikacijoje sudaro ekonominių teisių grupę (36).

Skirtingai nuo daugelio to meto autorių, laikančių visas su pilietybe susijusias teises politinėmis teisėmis, M.Römeris skiria pilietines teises (teisė eiti valstybinę tarnybą, dalyvauti byloje prisiekusiuoju posėdininku, būti liudytoju sudarant aktus ir kt.) ir politines teises, suteikiančias galimybę dalyvauti valstybės valdžioje. Tai politinė rinkimų teisė, teisė dalyvauti referendume, liaudies iniciatyvoje ar liaudies "veto", iš dalies peticijos teisė. Autorius pastebi, kad politinės teisės gali būti konstruojamos ir kaip piliečių pareigos. "Ar bendrai politinės teisės yra teisės ar funkcijos, tai tas priklauso nuo bendros koncepcijos" (37). Jei čia pacituotose 1926-1927 mokslo metų paskaitose M.Römeris savo nuomonės dėl politinių teisių esmės įsakmiai nepareiškia, tai aukščiau pateiktame L.Duguit doktrinos vertinime, rašytame 1929-1932 m., politines teises jis aiškina kaip žmonių socialinę funkciją visuomenėje.

Konkrečiomis istorinėmis situacijomis, ypač autoritarinių valstybių praktikoje, būta šiurkščių politinių teisių pažeidimų iki visiško jų paneigimo. Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad politinių teisių grupę pastatęs į paskutiniąją vietą viešųjų subjektyvinių teisių klasifikacijoje, M.Römeris nesiima teoriškai pagrįsti šių teisių reikšmingumo, kaip jis daro, gindamas asmens neliečiamybės bei autonomijos teises. Kyla klausimas, kodėl klasifikuodamas viešąsias subjektyvines teises autorius skirtingai apibūdina jų teisinę prigimtį?

Autentišką atsakymą galima bus rasti, kada (ir jei) bus iškeltas viešumon M.Römerio monografijos "Valstybės formos ir konstituciniai režimai" rankraštis, kuriame, greta kitų klausimų, nagrinėjamos ir viešosios subjektyvinės teisės (38). Atskirų viešųjų subjektyvinių teisių grupių teisinės prigimties nevienodas apibūdinimas galėjęs atsirasti dėl to, kad M.Römeris skyrė pilietinę visuomenę, politinę visuomenę ir ekonominę visuomenę. Pilietinės visuomenės egzistavimui svarbiausios, pagrindinės yra tos teisės, kurios užtikrina asmens neliečiamybę, jo autonomiją, taip pat laisvas komunikacijas. Tolesnio demokratizavimo galimybės daug didesnės pilietinėje visuomenėje negu politinėje ar ekonominėje.

Politinės ir ekonominės teisės taip pat svarbios, nors ir ne tiek tiesiogiai. M.Römeris aiškiai propagavo visuomenę, kurioje politinės teisės ir politinės institucijos nedominuotų nepolitinių teisių bei institucijų atžvilgiu ir neslopintų individų. Jis nelaikė nuosavybės teisės visų žmogaus teisių paradigma ir nesulygino jos su asmens neliečiamybe, o redukavo ją į atskirą teisių grupę. Taigi net viešųjų subjektyvinių teisių klasifikaciją M.Römeris sugebėjo konstruoti nuosekliai laikydamasis pilietinės visuomenės principų. Tuo teigimu nenorima įteigti minties, kad ši klasifikacija šiandieną nereikalinga korektyvų, atsižvelgiant į tą didžiulę pažangą, kuri žmogaus teisių apsaugos srityje tarptautiniu mastu buvo padaryta po Antrojo pasaulinio karo, kai žmogaus teisės tapo mūsų laikmečio pagrindine gaire.

M.Römeris savo darbuose itin daug dėmesio skyrė teisėtumo problemai. Jis plačiai argumentavo teisėtumo laikymosi svarbą, išdėstė politinius motyvus, dėl kurių patys valdantieji, jeigu tik jie nėra "trumparegiai", yra suinteresuoti teisėtumu, pagrindė tikslios teisėtumo organizacijos svarbą opoziciniams sluoksniams. Daug

dėmesio jis skyrė teisės normų teisėtumo apsaugai ar jo kontrolės klausimams, o šiame kontekste - teismams. Kalbant apie teismus, reikia atsižvelgti į tai, kad teismą galima traktuoti ne tiktai kaip valstybės, bet ir kaip visuomenės instituciją. Yra atvejų, kai, pasak E.Kūrio, "teismas tampa ne tik ir visų pirma ne valstybės, bet pačios visuomenės - civilizuotos pilietinės visuomenės! - institucija, kurios dėka piliečiai gali apsiginti nuo savivaliavimo valstybės lygiu"(39).

Iš esmės tą pačią tezę pagrindžia lietuvių išeivijos teisininkas K.Šidlauskas, rašydamas apie nepriklausomą teismą kaip pačią geriausią priemonę piliečių teisėms apsaugoti nuo valstybės administracijos savivalės (40).

Apžvelgdamas bendruosius teismus, kurių jurisdikcija apribojama baudžiamosiomis bylomis ir privatinės teisės ginčais, M.Römeris nuogąstavo dėl kasacinio teismo "labai netobulo" sutvarkymo, taip pat dėl nepakankamų garantijų, užtikrinant teisėjų nepriklausomumą bei nesikišimą į teisingumo vykdymą. Pasiremdamas bendrųjų teismų veiklos patirtimi, jis reziumavo, kad "pavojinga ir nerimta yra pasitikėti mums valdančiųjų ir politinių partijų nusistatymu gerbti teismą be teisinių formalių šios pagarbos garantijų" (41). Tačiau labiausiai M.Römerį domino teismas kaip institucija, kurios dėka visuomenė, jos nariai gali apsiginti nuo neteisės, nuo savivaliavimo valstybės lygiu, M.Römerio žodžiais, valdžios organų darbų teismas (42).

Kaip žinia, XIX a. buvo liberalizmo amžius, iškėlęs individo autonomijos ir laissez-faire ekonomikoje idėjas. To meto teisės normos, užtikrindamos individo autonomiją, valdžios kišimuisi skyrė minimalų vaidmenį. Tačiau XIX-XX amžių sandūroje pradėjo veikti jėgos, liberalų laissez-faire valdymą transformavusios į modernią socialinės gerovės valstybę su planinga ir reguliuojama ekonomika. Socialiniai ir ekonominiai pokyčiai atitinkamai veikė ir teisinį reguliavimą, kuris siaurino privatinės teisės sferą ir plėtė viešosios teisės, ypač administracinės, reguliavimo sritį. Administracinė teisė, nustatydama valstybės organizacijų funkcijas bei tarpusavio santykius, kartu apima ir normas, reguliuojančias santykius tarp administracinių organų ir fizinių asmenų. Administracinė teisė, lyginant ją su privatine teise, yra dažniau keičiama, ji suteikia platesnę erdvę pareigūnų nuožiūrai, jų diskrecinei galiai, jos teisinės sąvokos mažiau apibrėžtos. Pasak

prancūzų komparatyvisto Rene David'o, ji priklauso nuo visuomenės raidos vingių ir politikos krizių (43).

Nenuostabu, kad tokiomis sąlygomis šioje plačioje valstybės administracijos ar valdymo srityje neišvengiami asmenų subjektyvinių teisių bei interesų pažeidimai. M.Römeris, tyrinėdamas asmens neliečiamybės apsaugos problemą, pažymi, kad asmens neliečiamybę plačiąja prasme gali pažeisti ne tik šiaip asmenys, bet ir valstybės valdžios organai, ir pastarųjų padaryti pažeidimai dažnai "gali būti baisesni ir pavojingesni negu pirmieji". Daugiausia šių pavojingų pažeidimų padaroma administraciniais aktais (44). Todėl dažnai kyla administracijos aktų bei valdininkų veiklos teisėtumo klausimas, tuo pačiu ir jų veiklos teisėtumo kontrolės reikalingumas. Tarpukario Lietuvoje M.Römeris šiuos klausimus teisėtumo problematikoje laikė opiausiais. Jis nagrinėja visus tris administracijos bei valdininkų veiklos teisėtumo kontrolės metodus: tarnybinę ar hierarchinę teisėtumo kontrolę, atsitiktinę teismo quasi kontrolę ir tikslią teismo kontrolę (45), pateikia argumentus pro ir contra ir prieina išvados, kad jei mums rūpi ne policinė, bet teisinė Lietuvos valstybė, tai būtina tiksli teismo kontrolė, vykdoma nepriklausomo administracinio teismo (46). Administracinį teismą jis laikė "svarbiuoju valstybinio Lietuvos tvarkymosi klausimu"(47). Tai, kad Lietuvoje nėra administracinio teismo, "yra skaudžiausia mūsų teisėtumo spraga"(48).

Analizuodamas, kaip kontroliuojamas administracijos aktų bei valdininkų veiklos teisėtumas, kaip ginamos pažeistos asmenų teisės ir interesai, kaip jie saugomi nuo valdininkų savivalės, M.Römeris apžvelgia atitinkamas konstitucines nuostatas bei įstatymus. Iš 1922 m. Konstitucijos 68 str., jog "teismas sprendžia administracijos įsakymų teisėtumą", jis daro išvadą, kad šia nuostata įvedama ne atsitiktinė teismo kontrolė, bet "tiksli administracinių aktų teisėtumo teisminė kontrolė arba - administracinis teismas"(49). Pati šio straipsnio redakcija ir jo vieta skyriuje "Teismas"(o ne "Lietuvos piliečiai ir jų teisės") aiškinama tuo, kad įstatymų leidėjui rūpėjo ne tik asmenų teisių bei jų interesų apsauga, bet ypač iškėlimas administracinio teismo funkcijos viešojo momento, kaip priemonės administracijos veiklos teisėtumui užtikrinti, pabrėžti ir realizuoti administracijos veiklos subordinavimą įstatymui (50).

Kadangi konstitucionuota buvo tiktai administracinio teismo funkcija, bet ne pati šio teismo institucija, šią instituciją turėjo įsteigti įstatymų leidėjas. Tačiau galiojant 1922 m. Konstitucijai administracinis teismas Lietuvoje nebuvo įsteigtas ir jokiam kitam teismui nebuvo pavesta spręsti skundus dėl administracijos aktų neteisėtumo. Todėl galiojo ir įstatymams priešingi administraciniai aktai, nukonkuruodami įstatymų imperatyvus. M.Römeris konstatuoja, kad "dėliai to Lietuvoje įsivyravo taip vad. policinis valdymo metodas"(51).

1928 m. Konstitucijoje analogo 68 straipsniui jau nėra. M.Römeris, gerai žinodamas valdančiųjų sluoksnių požiūrį į administracinio teismo problemą, atsargiai pareiškia, kad 68 str. pašalinimą paveikė kaip tik nepasitikėjimas administraciniu teismu, valdančiųjų nuogastavimai, kad dėl teisminio administracijos aktų teisėtumo tikrinimo "administracijos aparato darbas būtų ardomas ir drauge būtų kompromituojamas administracijos vyresnybės autoritetas"(52). Minėto straipsnio pašalinime M.Römeris mato pavojų, kad vadovaujantis "uoliu ir kartais gal perdėtu valstybiniu "patriotizmu", linkstančiu pateisinti visa, kas šios dienos valdančiųjų daroma ir siekiama", ir taikant principą "salus Reipublicae suprema lex esto", kartais bus pateisinami ir neteisėti aktai (53).

Monografijoje "Administracinis teismas" moksliškai apibūdinta pati problema, išanalizuotos tipiškos šios problemos sprendimo sistemos Vakarų šalyse, pateiktos Lietuvai skirtos autoriaus išvados de lege ferenda. Kadangi valdžios organų darbų teismo instituciją jis laikė aktualia ne tik mokslo požiūriu, bet ir politiniais sumetimais, šią savo monografiją jis skyrė ne tik teisininkams, studentams, bet, visų pirma, "valstybės vyrams", nuo kurių priklauso teisėtumo ir teisinės tvarkos organizavimas Lietuvoje, tikėdamasis, kad jie padarys konkrečias išvadas de lege ferenda (54). Deja, to meto "valstybės vyrai" liko akli ir kurti M.Römerio keliamoms demokratinėms teisėtumo, valdžios organų darbų teismo idėjoms, kaip ir vėliau jo parengtam Administracinio teismo įstatymo projektui.

M.Römeris savo moksliniuose darbuose, skirtuose teisėtumo ir teisinės tvarkos problemai, analizavo ir įstatymų leidėjo veiklos teisėtumą (ypač įstatymų konstitucingumą) ir šio teisėtumo kontrolę įgyvendinančią konstitucinio teismo instituciją.

Konstitucinio teismo funkciją - spręsti įstatymų konstitucingumą - jis prilygino administracinio teismo funkcijai, sprendžiant administracijos aktų teisėtumą. Konstitucinį teismą jis apibūdino kaip visai naują, "jau mūsų akivaizdoje" gimusią tikslios įstatymų konstitucingumo kontrolės instituciją, tuo metu veikusią dviejose Europos valstybėse - Austrijoje ir Čekoslovakijoje (55).

M.Römeris itin aukštai vertino teismo nepriklausomumą, tikėjo "griežtais nuosekliais teisėjais, nežinančiais kitokio pono, kitokio įsakymo, kitokios tiesos bei saiko, kaip teisės imperatyvas"(56), sugebančiais apsaugoti visuomenės narių teises bei interesus nuo valstybės administracijos savivalės. Tačiau toks teismas autoritarinio režimo sąlygomis tarpukario Lietuvoje nebuvo įsteigtas ir netapo visuomenės institucija versus valstybė.

Reziumuodami galime teigti, kad M.Römeris savo kapitaliniuose darbuose ypatingą dėmesį skyrė visuomenės socialinės integracijos ir diferenciacijos sistemoms, propagavo daugybės santykinai savarankiškų socialinių junginių buvimą valstybėje, t.y. demokratinį pliuralizmą.

Nagrinėdamas asmenybės statusą, visų pirma jis iškelia jos status libertatis ir svarbiausiomis laiko asmens, jo privataus gyvenimo neliečiamybę, jo autonomiją užtikrinančias teises, taip pat komunikacijų laisvę.

Visuose M.Römerio moksliniuose darbuose ryškios demokratinio teisėtumo, teisinės valstybės idėjos. Teisėtumas glaudžiai siejamas su atitinkamų demokratinių institucijų įvedimu. Taigi galima teigti, kad M.Römeris visą gyvenimą propagavo pilietinės visuomenės idėją nevartodamas to termino, ją vystė, konkretino teisiniu aspektu. Nors įvairūs autoriai pilietinę visuomenę apibrėžia nevienodai, tačiau ir XX a. paskutiniais dešimtmečiais pilietinės visuomenės sampratą apibūdinantys pagrindiniai komponentai yra:

1. *pliuralizmas*: šeimos, neformalios grupės, savarankiškos asociacijos, kurių pliuralumas ir autonomija įgalina gyvenimo formų įvairovę;
2. *viešumas*: kultūros ir komunikacijų institucijos;
3. *privataus gyvenimo sritis*: individo vystymasis ir moralinis pasirinkimas;
4. *teisėtumas*: bendrųjų įstatymų ir pagrindinių teisių struktūros, reikalingos skirti pliuralizmą, privataus

gyvenimo sritį ir viešumą nuo valstybės ir ekonomikos. Tuo pačiu metu šios struktūros užtikrina modernios diferencijuotos pilietinės visuomenės institucijų egzistavimą (57).

Pilietinės visuomenės idėja atspindi ne tik ypatingą Vakarų Europos valstybių istorinės raidos etapą, bet ir ypatingas ten susiklosčiusias sąlygas, kurių nebuvo Vidurio ir Rytų Europoje, bent jau tose šalyse, kurioms būdingas etninis ir tautinis heterogeniškumas. M.Römeris savo pedagoginiu bei moksliniu darbu siekė paruošti teorines prielaidas pilietinei visuomenei jau atkurtoje Lietuvos tautinėje valstybėje ir todėl, analizuodamas visuomenės santykius su valstybe, bene daugiausia vietos yra paskyręs nacionalinių junginių koncepcijai, tautinių mažumų problemos sprendimui, taip pat bažnyčios statusui valstybėje.

Greta to norėtųsi įžvelgti ir subjektyvaus pobūdžio priežasčių, dėl kurių mokslinis interesas tiesiogiai susijęs su jo, kaip asmenybės, ypatingais santykiais su minėtais socialiniais junginiais. Analizuodamas tautinių mažumų statuso problemas, autorius iškelia klausimą - "ar gali vienas pilietis dalyvauti daugiau kaip viename sindikalizuotame tautiniame junginy (dviejose ar keliose nacionalinėse tautose)". M.Römeris prisipažino, kad šis painus ir ypatingas klausimas liečia kaip tik jį patį (58).

M.Römerio asmeninį gyvenimą skaudžiai palietė Katalikų bažnyčios statusas tarpukario Lietuvoje. Apibūdindamas pusiau laisvus socialinius junginius, jis rašė, kad įstojimas į tokius junginius gali būti visiškai laisvas, bet kartą įstojus dalyvavimas juose tampa priverstiniu, nenutraukiamu. Pavyzdžiu pateikiamas "šeimos junginys vyro ir žmonos atžvilgiu ten, kur perskyrimai nėra leidžiami arba sudaro nepaprastą, susituokusių nedisponuojamą išimtį"(59). Sudaręs santuoką 1909 m. Katalikų bažnyčioje ir kilus nesutarimams su žmona (po pusmečio jis faktiškai išsiskyręs), M.Römeris dėl Bažnyčios monopolinės teisės tvarkyti metrikaciją daugeliui metų neteko teisės kurti naują šeimą. Šią asmeninio gyvenimo tragediją M.Römeris skaudžiai išgyveno. Dienoraštyje 1929 m., rašydamas apie Karosą, M.Krygerį ir kitus studentus, pašalintus iš Universiteto dėl politinių priežasčių, jis rašė: "Buvo jie idealistai, karšti, labai gabūs, plačios prigimties, puikūs vyrukai, tokie, kokio sūnaus ir aš norėčiau, jeigu dar norėti galėčiau"(60). Pastarąją frazę "jeigu dar norėti

galėčiau", išreiškiančią autoriaus asmeninio gyvenimo tragediją, reikia suprasti teisine prasme - jeigu dar turėčiau teisę norėti sudaryti teisėtą santuoką ir sukurti šeimą. Matyt, subjektyvaus pobūdžio momentai prisidėjo prie itin gilaus ir visapusiško, kartais jautriai pateikiamo, bažnyčios santykių su valstybe tyrinėjimo M.Römerio darbuose.

Nuorodos

1. Žr.: 1931/32 m. Teisių fakulteto programos, Nr. 6. - Ord. prof. Mykolas Römeris. Konstitucinė teisė. VDU Teisių fakulteto leidinys. P. 4.
2. Römer'is M. Valstybė ir jos konstitucinė teisė,I dalis. Valstybė, t. 2. - VDU Teisių fakulteto leidinys, Kaunas, 1935.
3. Römer M. Litwa. Studyum o odrodzeniu narodu litewskiego. - Lvów. 1908.
4. Mykolo Römerio Autobiografija. -*Lietuvos mokslas*, 1994 - t. II, kn. 4(5), p. 121.
5. Ten pat. p. 125, 127.
6. Ten pat. p. 134.
7. Ten pat.
8. Römer'is M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, I dalis. - VDU Teisių fakulteto leidinys,K., 1937, p. VII.
9. Ten pat. p. 19, 20.
10. Ten pat, p. 30.
11. Ten pat. p. 20.
12. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 74-75.
13. Römer'is M. Administracinis teismas. - K., 1928, p. 22-23.
14. Ten pat, p. 23-24.
15. Žr.: Held D. Models of democracy. - Stanford University press, California, 1987, p. 281.
16. Römer'is M. Valstybė , t. 2, p. 80-82.
17. Ten pat, p. 83.
18. Römer'is M. Administracinis teismas, p. 23.
19. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 100-104.
20. Ten pat, p. 121-122.
21. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 77.

22. Römer'is M. Valstybė ir jos konstitucinė teisė, I dalis. Valstybė, t. 1. -VDU Teisių fakulteto leidinys, K., 1934, p. 223.
23. Mykolo Römerio Autobiografija , p. 114.
24. Dahl R. A. Dilemmas of pluralist democracy. Autonomy vs. Control. - N.Y., 1982, p. 3.
25. Römer'is M. Valstybė, t. 1, p. 223-224
26. Ten pat, p. 231
27. Ten pat, p. 232-233.
28. Ten pat, p. 224.
29. Ten pat, p. 236-237.
30. Ten pat, p. 253.
31. Valstybinė teisė: Prof. Römerio skaitytų paskaitų stenogramos, t. 2. - K., 1930, p. 233.
32. Ten pat.
33. Ten pat, p.224.
34. Ten pat, p. 236.
35. Römer'is M. Valstybė, t. 1, p. 233-234.
36. Valstybinė teisė: Prof. Römerio skaitytų paskaitų stenogramos, t. 2, p. 238.
37. Ten pat, p. 240.
38. Plačiau žr.: Mykolo Römerio gyvenimas ir veikla. -Mykolas Römeris. Valstybė ir jos konstitucinė teisė. 1 dalis. Valstybė, t. I -V., *Pradai*. 1995, p. XL - XLI.
39. Kūris E. Teisinė valstybė, teisinių sistemų įvairovė ir Vakarų teisės tradicija. - Glendon M.A., Gordon M.W., Osakwe Ch. Vakarų teisės tradicijos. - V., *Pradai*, 1993, p. XXVI.
40. Žr.: Šidlauskas K. Piliečių saugojimas nuo valdžios sauvalio. - *Teisininkų žinios*, Čikaga, 1958,- Nr. 25-26, p. 7-9.
41. Römer'is M. Administracinis teismas, p. 339.
42. Žr.: Römer'is M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose. - K., 1931, p. 10.
43. Žr.: Glendon M.A., Gordon M.W., Osakwe Ch. Vakarų teisės tradicijos, p. 114.
44. Römeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, I dalis, p. 224.
45. Valstybinė teisė: Prof. Römerio skaitytų paskaitų stenogramos, t. 1 - K., 1930, P. 171.
46. Römer'is M. Administracinis teismas, p. 359.
47. Ten pat, p. V.

48. Valstybinė teisė: Prof. Römerio skaitytų paskaitų stenogramos, t. 1, p. 175.
49. Römer'is M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, I dalis, p. 378.
50. Žr.: Ten pat, p. 379.
51. Ten pat, p. 380.
52. Römer'is M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. - V., 1990, p. 411.
53. Ten pat, p. 412.
54. Römer'is M. Administracinis teismas, p. VII.
55. Valstybinė teisė: Prof. Römerio skaitytų paskaitų stenogramos, t. 1, p. 181-183.
56. Römer'is M. Administracinis teismas, p. 64.
57. Cohen J.L. and Arato A. Civil Society and Political Theory. - Cambridge and London,1994, p. 346.
58. Römer'is M. Valstybė, t.2, p. 268.
59. Ten pat , p. 81.
60. Römeris M. Dienoraštis. Ištraukos. -*Kultūros barai,* 1991, Nr.2, p. 57.

NACIONALINIŲ JUNGINIŲ KONCEPCIJA

Tautos samprata

Konstitucinės teisės bendrosios dalies kursą M.Römeris pradėdavo valstybės sampratos aiškinimu, pirmuoju jos elementu iškeldamas tautą. Kadangi terminas "tauta" suprantamas ne tik kaip valstybės sąvokos elementas, bet vartojamas ir nacionaliniam junginiui žymėti, M.Römeris ieškojo kito termino valstybės elementui apibūdinti. Tačiau kiti terminai - "visuomenė", "liaudis", "gyventojai", "žmonės" - dėl savo prasminių niuansų tam netiko. Po ilgų svarstymų apsistota prie termino "tauta". Tais atvejais, kai iš konteksto tautos samprata ne visai aiški, M.Römeris ją sutikslina, vartodamas terminus tauta-populus arba tauta-natio (nacionalinė tauta) (1).

Tauta-populus apibūdinama kaip "tokia kiekybinė žmonių - individų daugybė, kuri nėra aprėžta nė tam tikru individų skaičiumi, nė kuriomis nors kokybinėmis tų žmonių žymėmis, ypač gi socialinėmis jųjų kvalifikacijomis" (2). Šis apibūdinimas dar papildomas tuo požymiu, kad tai yra tęstinė žmonių daugybė, nes individai nuolat keičiasi, - vieni miršta, kiti gimsta, bet individų keitimasis tautos konstrukcijos negriauna.

Tauta-populus susijusi su kitais dviem valstybės sąvokos elementais: teritorija ir valdžia. Tauta kaip valstybės elementas yra tam tikros teritorijos tęstinė žmonių-individų daugybė. Žmonių ryšys su teritorija nustatomas įvairiais būdais, o svarbiausi yra šie: gimimas toje teritorijoje arba iš tos teritorijos tėvų ir apsigyvenimas toje teritorijoje bei išgyventas laikas (natūralizacijos stažas).

Tęstinė teritorinė žmonių daugybė sudaro tautą-populum tiktai tada, kai ji tame teritorijos plote yra jungiama vienos, visai tai teritorijai bendros viešpataujančios valdžios valstybės funkcijai vykdyti. Pagal šiuos požymius tauta-populus gali būti taip pat vadinama teritorine ar valstybine tauta, tuo atskiriant ją nuo nacionalinės tautos (3).

Pateikdamas tautos-populi sampratą, M.Römeris laikosi klasikinės demokratinės doktrinos, pritardamas iškiliausio jos

atstovo - prancūzų konstitucinės teisės mokslininko A.Esmeino pažiūrai, kad tauta-populus yra tęstinė nuolatinė tam tikros teritorijos žmonių masė, apimanti visas buvusias, esamas ir būsimas žmonių kartas vieningame darinyje (4).

Nacionalinė tauta suprantama kaip atskiras socialinis junginys, siekiantis tam tikrų socialinių tikslų. Būdama socialinės integracijos ir diferenciacijos kategorija, tauta kartu su daugybe kitų socialinių junginių sudaro visuomenę.

Nacionalinės tautos taip pat susijusios su teritorija. Jos turi savus teritorinius apsigyvenimo centrus. Pasak M.Römerio, nors nacionalinės tautos kilmės požiūriu yra teritoriniai junginiai (5), tačiau teritorija nėra esminis nacionalinės tautos elementas: ji gali persikelti ar būti perkeldinta į kitą vietą, gali išsiskirstyti po pasaulį kolonijomis, tuo neprarasdama savo esmės. Be to, nacionalinės tautos apsigyvenimo plotas niekada neturi tokių griežtų ribų, skiriančių jį nuo kitos tautos apsigyvenimo ploto, kaip kad valstybės teritorijos sienos (6). Iš to kyla valstybių tautiškai mišrių pakraščių problema, sudaranti nacionalistinio valstybinio režimo žaizdą (7).

Nacionaliniai socialiniai junginiai kaip neorganizuotos socialinės grupės yra žinomi nuo seno. Tačiau XIX-XX amžiais visuomenėje jie tapo itin galingais, turinčiais didelės reikšmės ir valstybei.

M.Römeris plačiai nagrinėja klausimą, koks socialinis požymis apsprendžia nacionalinį ryšį, jungiantį žmones į tautas ir išskiriantį jas iš visos žmonijos. Pirmiausia išskiriamas rasės požymis, pažymint rasių problemos reikšmingumą žmonijai žiloje jos senovėje. Tačiau dėl masinės migracijos procesų, įvairių kolonizacijų vyko rasių asimiliacija, o ten, kur gyvena šiuolaikinės civilizuotos nacionalinės tautos, susidarė toks įvairių rasių žmonių mišinys, kad apie rasinius tautų pagrindus netenka kalbėti. M.Römeris reziumuoja, kad "nacionalinei tautų klasifikacijai, kuri sudaro ne tiek fizinį, kiek kultūriškai psichinį reiškinį, rasinis susiskirstymas jokio pastovaus pagrindo suteikti nepajėgia" (8).

Nagrinėjama ir kito požymio - bendros kalbos - reikšmė nacionalinės tautos konstrukcijai. M.Römeris bendrą kalbą aiškina kaip vieną ryškiausių kultūriškai psichologinių veiksnių, kuris daugeliui tautų yra svarbiausias kriterijus. Tačiau jis pats bendros kalbos nelaiko vieninteliu nacionalinės tautos požymiu, nes yra

nacionalinių tautų, kurioms priklauso skirtingos kalbinės grupės, lygiai kaip žinomi atvejai, kai vieną bendrą kalbą vartoja skirtingos nacionalinės tautos (9).

Įrodinėjant teiginį, kad kalba nėra vienintelis ir universalus dalyvavimo tautoje kriterijus, pasitelkiamas ir Lietuvos pavyzdys. Prieš prasidedant lietuvių tautos atgimimui įvairiose šalies vietose, ypač Rytų pakraščiuose, miestuose ir didesnių miestų apylinkėse stipri buvo lenkų kalbos įtaka, lietuvių kalba buvo išstumiama iš vartosenos. Lenkų kalba ypač paplito tarp bajorijos. Tačiau lenkų kalbos paplitimas tarp bajorų "nevisuomet ir nebūtinai jau sprendė apie lietuviškumo atmetimą ir lenkų tautybės pasirinkimą" (10). Tautinio šalies atgimimo procese dalis "tų kalbiškai polonizuotų elementų ar asmeniškai ar grupėmis ima taip pat orientuotis lietuvių nacionaline kryptimi, jungiasi su atgimstančia tauta ir bekalbėdami lenkiškai virsta veikliais tautiečiais Lietuviais" (11).

Kalbos reikšmės nacionalinės tautos konstrukcijai analizę M.Römeris baigia, pateikdamas Louis Le Furo žodžius: "Bendroji kalba sudaro didžiausios sprendžiamosios reikšmės elementą ten, kur pati liaudis jam suteikia tautybės kriteriumo reikšmę, vadinasi, ten, kur ji pati nori bendroje kalboje matyti ypatingą susiartinimo motyvą" (12). Kitais atvejais kalba nevaidina politinio vaidmens.

Nacionalinės tautos branduoliu M.Römeris laiko pirminę etninę grupę ar kelias giminingas etnines grupes, tarp kurių yra viena dominuojanti, kuri apjungia kitas grupes ir tampa tautiniu centru. Etninės grupės viena nuo kitos skiriasi savo kultūriniais psichologiniais bruožais.

Nacionalinė tauta kaip kultūrinis psichologinis darinys yra veikiama daugybės veiksnių, kurių reikšmė, svarba, poveikis įvairiose vietose yra skirtingi ir priklauso nuo socialinio bendravimo sąlygų, vietos ir laiko aplinkybių. Kiek įvairūs yra nacionalinę tautą sąlygojantys veiksniai matyti iš M.Römerio pateikto ryškaus jų apibūdinimo: "Ką vienai tautai sudaro jos didvyriškos kovos dėl valstybės nepriklausomybės, sukilimai, sąmokslai ir nuolatinis karinis romantizmas, tą kitai sudaro puiki valstybinė tradicija ir masinis veiklus tos valstybės reformos ir gelbėjimo darbas, tą trečiai sudaro nepaprasta kūryba arba kultūrinė kova dėl išlaikymo savo psichinių ypatybių ir savo tautinės evoliucijos kelių, pav., garsioji Lietuvių kova dėl savo

spaudos jos uždraudimo metu Rusijoje, knygnešių epopėja... Bendra praeitis, bendri pergyvenimai, bendrai atlikti darbai - visa tai veikia kultūriškai-psichinę sritį ir virsta konstruktyviniu nacionalinės tautos veiksniu" (13).

Iškėlęs tautos sampratai būdingus bruožus - bendrą praeitį, bendrus pergyvenimus, bendrai atliktus darbus - M.Römeris konstatuoja XX a. nacionalinių tautų subjektyvizavimosi tendenciją, kai lemiamu dalyvavimo tautoje kriterijumi tampa ne tiek objektyvūs jos požymiai, kiek subjektyvus tautinis žmogaus apsisprendimas. Iš to matyti, kad M.Römeris laikėsi tautos sampratos, priimtos Vakarų Europoje. Jis nebuvo šalininkas Rytų Europoje susiformavusios tautos etninės koncepcijos su jai būdingu bendros kilmės ir vietinės kultūros iškėlimu, neleistinumu pasirinkti tautą, kuriai žmogus norėtų priklausyti (14). Pačių nacionalinių tautų evoliucijoje pastebimas perėjimas iš grupės kategorijos į korporacijos kategoriją, t.y. korporatyviškas organizavimasis.

Nacionalinių tautų vaidmuo, ypač nuo XIX a., didėjo ir iki XX a. ketvirtojo dešimtmečio, M.Römerio teigimu, dar nebuvo pasiekęs zenito (15). XX a. antrosios pusės įvykiai patvirtino M.Römerio įžvalgumą ir jo teiginio pagrįstumą.

Tauta ir valstybė

M.Römeris plačiai nagrinėjo nacionalinės tautos ir valstybės santykio klausimą, konstatuodamas modernios valstybės sutautinimą (16). Istoriškai jis skiria mechaninį ir racionalistinį nacionalinės tautos formavimo būdus.

Senovėje valstybių teritorija priklausė nuo jų valdovų karinių, politinių, diplomatinių sugebėjimų, nuo jų mokėjimo pasinaudoti palankiomis aplinkybėmis, kaimynų susilpnėjimu, kartais nuo santuokos ar paveldėjimo santykių. Racionalizuojant valstybių teritorijų plėtimą, kartais buvo atsižvelgiama į patogias sienas valstybės saugumui užtikrinti. Po reformacijos įsiviešpatavus tikybinei taikai pagal Vestfalijos taikos sutartį, Vakarų Europos mokslininkai, analizuodami valstybės valdymo principus, atkreipdavo valdovų dėmesį į tai, kad laimėję karus ir plėsdami savo valstybes svetimų teritorijų sąskaita, atsižvelgtų į tų teritorijų

gyventojų tikybą ir vengtų aneksuoti kraštus, kurių gyventojai išpažįsta kitą tikybą negu toje valstybėje viešpataujanti, nes dėl to kilsianti nesantaika valstybėje (17). Taigi iki XIX a. nacionalinis veiksnys neturėjo didelės reikšmės valstybei ir nebuvo atsižvelgiama į aneksuojamų teritorijų gyventojų kalbą, į tai, kad valstybė būtų kuriama vienos etninės ar nacionalinės grupės ribose. Tokiomis aplinkybėmis valstybė paprastai apjungdavo ne vieną, bet keletą skirtingų etninių grupių, kurios ilgame Vakarų civilizacijos valstybės kūrimosi procese dėl valstybės vykdomų funkcijų (vieninga įstatymų leidyba, administracinis aparatas, sąlygos kultūrai ugdyti) ilgainiui suartėdavo, ryškesnės etninės grupės "įčiulpdavo" silpnesnes ir susiformuodavo nacionalinė tauta. Tai M.Römeris vadina mechaniniu nacionalinės tautos valstybėje ugdymu (18). Tokiu būdu Vakarų Europos valstybės išugdė prancūzų, ispanų, anglų ir kitas nacionalines tautas.

M.Römeris pastebi, kad iki XIX a. ir vėliau, net iki paties tautinio atgimimo, lenkų nacionalinėje tautoje vyko ir lietuvių tirpimas, pradėtas ir paveiktas kaip tik bendros valstybės, ilgai tęstas šios valstybės tradicijomis.

Pabrėžęs valstybės poveikį nacionalinės tautos kūrimuisi, M.Römeris konstatuoja XIX ir XX a. naujus poslinkius nacionalinės tautos ir valstybės santykiuose, išryškindamas tris nacionalinių tautų veikimo į valstybes būdus.

Pirmiausia, tai racionalistinis nacionalinės valstybių teritorinės sandaros pertvarkymas ir naujų nacionalinių valstybinių vienetų steigimas. Šie nauji vienetai steigiami jau ne atsitiktinai, bet racionalistiškai nacionaliniu principu, ir teritorija nustatoma ne bet kuriomis, bet kaip tik nacionalinėmis sienomis, kad kiekvienas naujai įsteigtas nacionalinis valstybinis vienetas galėtų būti panaudotas nacionalinės tautos tikslams ir taptų jos valstybe (19). Šis procesas radikaliai pertvarkė valstybinį Europos žemėlapį, ypač Europos Centre ir Rytuose, iš dalies ir Pietuose. Klasikiniai šio proceso pavyzdžiai yra Italijos, o vėliau Vokietijos susivienijimas. Po Pirmojo pasaulinio karo nacionaliniu pagrindu sprendžiant valstybių teritorines problemas suskaldoma Austrija, Vengrija netenka slavų ir rumunų apgyventų provincijų, iš Rusijos atkrinta Vakarų nacionaliniai pakraščiai. To rezultatas - eilės nacionalinių valstybių atkūrimas ar susikūrimas. Tačiau šiame nacionalinių valstybių Europoje kūrimosi procese M.Römerio įžvalgi mintis

pastebi ir faktus, pažeidžiančius nacionalinį principą, ir todėl daroma išvada, kad "valstybinių teritorijų nacionalizacijos procesas dar nėra Europoje baigtas", ir kaip viena neišspręstų problemų nurodoma Jugoslavija (20).

Analizuodamas nacionalinio principo reikšmę pertvarkant valstybių teritorijas, M.Römeris pažymi, kad ir svarstant Klaipėdos krašto perdavimo Lietuvai klausimą nulėmė ne krašto gyventojų tikyba, bet jų tautybė (21).

Iš tikrųjų, įžymus Lietuvos diplomatas Petras Klimas aprašo, kaip Pirmojo pasaulinio karo metais atliko lietuvių tautos etnografinio ploto istorinius tyrimus ir jais pagrindė etnografinės Lietuvos sienas (22). Šių tyrimų rezultatais paremti reikalavimai 1919 m. buvo pateikti Paryžiaus taikos konferencijai.

Pagal Taikos konferencijos pasiūlymus Vokietija turėjo atsižadėti visų titulų ir teisių Klaipėdos krašte. Vokiečių delegatai, nepatenkinti Klaipėdos krašto atskyrimu, savo replikoje teigė, kad Klaipėdos miestas visada buvęs vokiškas, kaip vokiška visa jo apskritis ir tokia turinti pasilikti. Tačiau Lietuvos delegacijos pateikti duomenys apie etnografinės Lietuvos sienas buvo įtikinę Taikos konferencijos dalyvius, ir jos pirmininkas G.Clemenceau atsakė į vokiečių delegatų repliką taip: "Santarvės valstybės ir jų sąjungininkai atsisako priimti teiginį, kad Klaipėdos srities atskyrimas esąs priešingas tautybės principui. Ta sritis visada buvo lietuviška, dauguma jos gyventojų yra lietuvių kilmės ir kalba lietuviškai. Klaipėdos miestas yra daugiau vokiškas, tatai negali pateisinti viso krašto palikimo Vokietijos valdžioje, ypačiai dėl to, kad Klaipėdos uostas yra vienintelis Lietuvos išėjimas į jūrą" (23).

Analizuodamas naujų nacionalinių valstybių įsikūrimą, sienų nustatymą po Pirmojo pasaulinio karo, M.Römeris kelia klausimą: ar pačios nacionalinės tautos ar tarptautiniai galiūnai-globėjai nacionalizavo valstybines teritorijas? Atsakant į šį klausimą pabrėžiama, kad šių teritorijų pertvarkymas, naujų valstybių įsikūrimas turėjo remtis suinteresuotos nacionalinės tautos reikalavimais, jos steigiamąja energija, kad "niekur nebuvo pripažinta arba "duota" tai, kas nebuvo prašyta ir reikalauta arba dėlei ko nebuvo kovota" (24). Pastebima net priešinga didžiųjų karą laimėjusių valstybių tendencija - sulaikyti, siaurinti nacionalinių tautų reikalavimų apimtį.

Antrasis M.Römerio iškeltas nacionalinių tautų veikimo į valstybę reiškinys - tai mechaninio šios tautos valstybėje ugdymo stabdymas. Jei mechaninio nacionalinės tautos formavimo procese valstybės vykdomų funkcijų bei išorinių veiksnių veikiamos skirtingos etninės grupės ilgainiui suartėdavo ir susiliedavo, sudarydamos vieną nacionalinę tautą, tai įsigalėjus labiau iniciatyviam, intensyviam, vidiniam racionalistinio nacionalizavimo procesui etninės grupės taip pat nacionalizavosi, sustiprėjo jų atsparumas asimiliacijai bei orientavimasis į tą valstybę, kurią valdo jų nacionalinė tauta. Anot M.Römerio, nacionalizmas, sutautinęs valstybes, jas "užkrėtė ypatinga liga, įterpdamas ir išugdydamas jose svetimus ir atsparius vienetus". Kitaip tariant, iškilo tautinių mažumų problema, kurią autorius priskiria prie painiausių ir sunkiausių ne tik valstybės vidaus, bet ir tarptautinių bei tarpvalstybinių santykių problemų (25).

Trečiasis nacionalizmo veikimo į valstybę reiškinys yra tas, kad pati valstybė, kaip aparatas ir kaip funkcija, paverčiama nacionalinės tautos įrankiu jos tikslams siekti. Pažymima, kad valstybė visada yra socialinių darinių veikiama ir jų tikslams panaudojama, tačiau šiame įvairių socialinių jėgų santykiavime nacionalinė tauta niekada nėra turėjusi tokio vaidmens, kokį ji įgijo naujaisiais laikais (26).

1930 m. dėstydamas nacionalizmo teoriją ir apibūdindamas nacionalinių tautų veikimą į valstybę, M.Römeris pažymi, kad XIX-XX a. ne tik išoriškai pertvarkomos senos bei kuriamos naujos valstybės, bet ir jų vidaus gyvenime vyksta valstybės funkcijų "nacionalizacija, vadinas, tos funkcijos suderinamos su tam tikros duotoje teritorijoje stipriausios nacionalinės tautos siekimais" (27). Kartu pabrėžiama, kad jokiu būdu, jokiais atžvilgiais negalima priimti teiginio, kad nacionalinė tauta sprendžia visą valstybės funkciją (28).

Tačiau 1935 m. publikuotoje monografijoje jau atkreipiamas dėmesys į tai, kad nesitenkindamos iš socialinių jėgų santykiavimo kylančiomis privilegijomis veikti valstybę savo tikslais, valstybinės nacionalinės tautos ima traktuoti valstybę kaip savo organizacinį aparatą. Kitaip sakant, "nacionalinė tauta ima korporatyviškai organizuotis ne greta jos veikiamos ir naudojamos valstybės, bet kaip tik valstybėje, josios organais". Tokias tendencijas, kai

nacionalinė tauta aneksuoja valstybę kaip savo organizacinį aparatą, autorius laiko valstybės nacionalizacijos gilinimu (29).

Šioje monografijoje M.Römeris kiek ironizuoja nacionalizmo naujuosius teiginius, pastebėdamas, kad "nacionalizmas debiutuoja kiek kuklesniais reikalavimais, tačiau, įsigalėjęs jis pakelia savo kompromiso su valstybe kainą. "L'apétit vient en mangeant" (30). Tačiau straipsnyje "Tauta ir valstybė" teiginys, kad "valstybė, kaip aparatas ir kaip funkcija, yra paverčiama nacionalinės tautos įrankiu" jos tikslams siekti, yra paremiamas paties autoriaus pateikiama liberalinės valstybės koncepcijos kritika. Pasak M.Römerio, liberalinės valstybės koncepcija pagrįsta valstybės socialinio neutralumo teorija, pagal kurią valstybė kaip teritorinė organizacija neturinti kištis į socialinių jėgų varžymąsi ir įvairių socialinių darinių funkcijas, o turinti savo veiklą apriboti elementariomis teritorinėmis funkcijomis: socialinės taikos, tvarkos palaikymu bei krašto apsauga. Vertindamas liberalinės valstybės koncepciją, autorius pažymi, kad ši koncepcija "pasirodė negyvybinė, priešinga valstybės esmei, socialinei pažangai ir pačiam socialinių jėgų reiškimuisi socialiniame bendravime" (31).

Panašų liberalinės valstybės koncepcijos vertinimą M.Römeris yra pateikęs ir kituose darbuose. Pasak jo, liberalizmo doktrinos nustatomi specifiniai valstybės tikslai prieštarauja tikrenybei, dirbtinai mažina nepaprastąjį socialinės valstybės funkcijos veiksmingumą (32); liberalinė srovė stengiasi valstybės funkciją sociališkai nualinti ir apriboti ją bendra teritorine policijos ir krašto apsaugos sritimi. Primenama ir liberalioji "valstybės panaktinio" koncepcija (33).

Autoriaus pateikta liberalinės valstybės koncepcijos, pagrįstos socialinio valstybės neutralumo teorija ir priešingos valstybės funkcijų plėtimui, kritika galėtų būti adresuota ne liberalizmui apskritai, bet tik ankstyvojo liberalizmo laikotarpiui (XIX a. pirmoji pusė). Tačiau net tuo laikotarpiu, "kai laissez faire principas buvo liberalizmo dogma, visa liberaliosios įstatymų leidybos programa niekada juo neapsiribojo" (34) ir buvo leidžiami socialinę sferą reguliuojantys įstatymai. Tuo tarpu modernizuotas liberalizmas nuo Johno Stuarto Millio laikų atsisakė ekonominio laissez faire principo ir pripažįsta socialinę sferą reguliuojančių įstatymų reikalingumą. Todėl priskirti

liberalizmui grynai negatyvią valdžios ir ekonomikos santykio teoriją būtų tendencingas perdėjimas.

Kita vertus, liberalinės valstybės koncepcijos kritika, apribojant ją tik ekonominės programos sritimi, nepasako visos tiesos, nes ignoruojami teigiami liberalizmo bruožai: valstybės politinė teorija, pasisakanti už tokias demokratines institucijas kaip politinės teisės, renkamos valdžios institucijos, vykdomųjų organų atsakomybė rinkėjams; nepaisoma ir kito liberalizmo postulato - laisvos nuo valstybės kišimosi žmogaus gyvenimo ir veiklos srities, vad. status libertatis išplėtimo. Tai daroma XX a. ketvirtajame dešimtmetyje, kai Lietuvoje, kaip ir daugelyje Europos šalių, žmogaus status libertatis, jo pagrindinės teisės buvo nuolatinių valstybės valdžios puolimų objektas. Šiame kontekste prisimena tuo pat laikotarpiu išsakyta pilietinė Levo Karsavino pozicija: "Nė manyt nemanau niekinti lygybės ir laisvės idealų; priešingai, dabar, fašistinei nuotaikai visur įsigalėjus, jie, mano galva, kaip tik reikia ginti bei aiškinti" (35).

Aiškintis, kodėl M.Römeris, apibūdindamas nacionalizmo poveikį valstybei ėmėsi kritikuoti liberalinę valstybės koncepciją, gali padėti jo nuostata, kad jis dirba ne reformatoriaus darbą ir neieško idealo tobulai visuomenei, bet "ieškome formulės, kuri apimtų tai, kas yra, ir neprieštarautų tikrenybei" (36). Tą pačią mintį jis pakartoja ir kitose monografijos vietose. Pasak jo, valstybės mokslui nacionalizmas ir jo įtaka nėra à priori atmestini. Jeigu jis keičia nusistovėjusias valstybines institucijas ir pagrindines valstybės sąvokas ir pajėgia tai įgyvendinti, tai "mokslas, kuris turi sekti gyvenimo tikrenybę, pats turi taip pertvarkyti savo tezių bagažą, kad jos atitiktų jo studijuojamą tikrenybę" (37). Straipsnyje "Tauta ir valstybė" autorius ir mėgina, atsižvelgdamas į tuometinio gyvenimo tikrovę, pagrįsti valstybės mokslo tezių bagažo pertvarkymą.

Tarpukario laikotarpiu, kai buvo puolamas liberalizmas, atsisakoma demokratijos ir parlamentarizmo, nacionalizmas, pirmą kartą Europoje visa jėga prasiveržęs Prancūzijos revoliucijos metu, išgyveno savotišką atgimimą, kūrėsi naujos jo atmainos, nauji dariniai, ir mokslui sunku buvo iš karto numatyti jo galutines pasekmes (38). Todėl daugelis to meto mokslininkų susilaikydavo nuo nacionalizmo vertinimų. Šia prasme vertingos M.Römerio pastangos dar ketvirtojo dešimtmečio pradžioje pateikti platesnį

nacionalizmo apibūdinimą ir jį įvertinti valstybės mokslo požiūriu, atskleisti jo sąsajas su demokratija, pačius bendriausius jo santykio su socializmu ir fašizmu bruožus.

Monografijoje "Valstybė" M.Römeris atskleidžia nacionalizmo, kaip teritorinių nacionalinių tautų judėjimo, prisitaikymo prie demokratinių institucijų tendenciją.

Demokratija remiasi daugumos viešpatavimo principu. Nacionalizmas, stengdamasis nacionalizuoti valstybės teritoriją, t.y. jos sienas suderinti su nacionalinės tautos gyvenamuoju plotu, pasiekia, kad ši tauta sudarytų valstybės teritorijoje daugumą ir tuo pačiu, remdamasi demokratijos principais, užimtų valdančiąją padėtį (39). Tačiau autorius pažymi, kad šis nacionalizmas, sugyvendamas su demokratine valstybės forma bei demokratinėmis institucijomis, vis dėlto pakeičia demokratinių sąvokų turinį: klasikinė demokratija tampa nacionaldemokratija, prigimtos žmogaus teisės - prigimtomis nacionalinės tautos teisėmis, teritorinės tautos suverenitetas - nacionalinės tautos suverenitetu. Demokratinio individualizmo, visuomenę aiškinančio kaip lygių individų visumą, vietą užima kolektyvai - nacionaliniai dariniai, kurie nėra tarpusavyje lygūs: greta viešpataujančios tautos, kaip valstybės suverenios šeimininkės, egzistuoja tautinės mažumos kaip teritorinio darinio įnamiai, turintys atsiminti, kad valstybės funkcija tarnauja ne jų tikslams (40).

Atkreipęs dėmesį į tai, kad nacionaldemokratija (šiuo terminu autorius vadina nacionalinį teritorinį nacionalizmą), keisdama demokratinių sąvokų turinį, naudojasi tomis pačiomis demokratinėmis teisinėmis institucijomis ir, bent iš karto, jų nekeičia, M.Römeris konstatuoja, kad "iš tikrųjų su demokratija ir demokratiniu mokslu nacionalizmas yra nesuderinamas" (41).

Prie nacionalizmo sąsajos su demokratija klausimo autorius grįžta ir vėlesniuose savo darbuose, ieškodamas nacionaldemokratijos ištakų formalios individualistinės klasikinės demokratijos sampratoje. Autorius pritaria Ernesto Renano minčiai, kad nacionalinė idėja "gimė iš reakcijos prieš unitarines Revoliucijos ir Imperijos tendencijas, reakcijos, kuri atsirado tautose, svetimame junge atgavusiose savęs pajautimą" (42).

M.Römeris pažymi, kad XVIII a. racionalizmas buvo priešingas istoriniam tradicionalizmui, kuriuo rėmėsi nacionalizmas. Jis visuotinius principus keitė vietiniais tautiškais, suderintais su

praeitimi, su nusistovėjusiomis institucijomis. Nacionalinis principas racionalizavo ne institucijas, kaip tai darė Prancūzijos revoliucija, bet skirstymąsi valstybėmis.

Autorius gana plačiai pateikia Roberto Redslobo teiginius, kad nacionalinės valstybės steigimo principas kilo iš žmogaus teisių ir individo laisvės idėjos, iš žmogaus teisės jungtis su kitais į politinę visuomenę, iš visuomenės sutarties doktrinos, taip pat iš tradicijos - tautos gilaus tikėjimo protėvių palikimu (43). Pripažindamas, kad minėtose idėjose galima užčiuopti nacionalinio principo daigus, M.Römeris šio principo šaknų ieško klasikinėse reformuotos demokratijos sąvokose. Nacionalinio principo prielaidas jis sieja su Prancūzijos revoliucijos konstitucinės kūrybos procese atlikta reprezentacinės demokratijos reforma bei suvereniteto teisės perkėlimu iš individų ar jų visumos į teisinę tautą, kurią gyvoji karta atstovauja reprezentacijos principu, o teisiškai aptarnauja dirbtinė teisinė tauta, kuriai priklauso nebūtinai visi gyvi individai-piliečiai. Žodžiu, suvereniteto perkėlimas į teisinę tautą nuvainikavo individą, iš suvereno tapusį reprezentantu. Pasak M.Römerio, suvereninės tęstinės tautōs ir jos reprezentavimo sąvokoje daug daugiau, negu žmogaus suvereninėje teisėje ir suverenų sutartyje, atsirado prielaidos demokratijai evoliucionuoti į nacionaldemokratiją ar į sociodemokratiją (44).

Tuo būdu nacionalinį judėjimą ketvirtojo dešimtmečio pradžioje apibūdinęs kaip prisitaikantį prie demokratijos tezių, kaip šmugeliu pakišantį nacionalistinį turinį į demokratines formules bei frazes (45) ir nesuderinamą su demokratija, M.Römeris vėlesniuose darbuose, istoriškai tyrinėdamas nacionalizmo principo ištakas, prieina išvados, kad demokratija evoliucionavo nuo savo formalios individualistinės lyties į nacionaldemokratiją ir sociodemokratiją (46), kalba apie demokratiją “tiek savo klasikinėje formalinėje, tiek nacionaldemokratinėje išraiškoje”. Keletą kartų pakartota mintis apie demokratijos tolesnį evoliucionavimą į nacionaldemokratiją (47) leidžia daryti išvadą, kad keturiasdešimtųjų metų antrojoje pusėje M.Römeris kategoriškai jau nesupriešino nacionalizmo ir demokratijos sampratų.

Vertindamas nacionalizmą valstybės mokslo požiūriu, M.Römeris randa sąsajų tarp nacionalizmo ir socializmo doktrinų,

nors savo kontekstais ir akcentais jos smarkiai skiriasi. Pagal nacionalizmo teoriją, žmonija suskirstyta tautomis, ir žmonijos istorija esanti tautų kovos padarinys, o valstybė, mokslas, menas, religija esą tautų kovos įrankiai bei rezultatai. Tiktai per tautą žmonės dalyvauja žmonijoje. Kas socializmui yra klasių kova, tas nacionalizmui - tautų kova. Skirtumas esąs tik tas, kad socializmas visuomenės klasinį susiskirstymą traktuoja kaip laikiną reiškinį,tuo tarpu nacionalizmui tautos yra amžinas socialinis reiškinys (48). Dabarties autoriai nors ir konstatuoja socializmo doktrinos priešiškumą nacionalizmui, bet pripažįsta, kad "komunistinė praktika už sovietinio bloko tapo vis labiau prisodrinta nacionalistinių sentimentų ir idealų" (49). Paskutiniojo dešimtmečio patirtis liudija, kad ši tendencija apėmė ir buvusio sovietinio bloko šalis.

Būdamas demokratas, M.Römeris tikėjo visuotinio bendravimo galimybe. Jis ypač propagavo bendravimą tarptautinėje arenoje. Apskritai, valstybių santykiai turį būti reguliuojami derybomis, o ne jėga, tad ir politiką jis suvokė kaip derybų sferą. Abipuses nuolaidas ir kompromisus jis laikė ne nukrypimu nuo principo, bet būdu pasiekti susitarimus. Kad šalių pastangos pasiekti susitarimus būtų sėkmingos,turi būti sukurtos atitinkamos institucijos ir procedūros, turi būti laikomasi bendravimo subjektų lygiateisiškumo principo (50). Šiuo aspektu vertindamas nacionalizmą, autorius pažymi, kad "socialinėje evoliucijoje nacionalizmas linksta per daug ir per griežtai pabrėžti išorinės kovos ar karo momentą, o susiaurinti kooperacijos sritį, rezervuojant ją tiktai pačiam vidujiniam tautos narių ar dalių santykiavimui tautoje"(51).

Autorius iškelia dar vieną nacionalizmo ir socializmo bendrą bruožą - jie "serga observacijos (stebėjimo) trūkumais ir tam tikrų socialinių veiksnių reikšmės ir vaidmens perdėjimu"(52). Nacionalizmas arba nepastebi kitų socialinių darinių veikimo, arba juos nepakankamai vertina, arba pajungia nacionalinio darinio tikslams.

Atskirai nenagrinėdamas nacionalizmo ir fašizmo santykio klausimo, M.Römeris savo darbuose vis dėlto yra jį palietęs. Yra du skirtingi požiūriai į fašizmą. Pagal vieną iš jų, fašizmas ir nacizmas yra ideologiniai judėjimai,visiškai skirtingi nuo nacionalizmo ir nesusiję su juo ypatingais ryšiais, jie yra "alternatyva ir iššūkis nacionalistinei Europos ir pasaulio raidos

vizijai, o ne jos tęsinys"(53). Pagal antrąjį - evoliucinį - požiūrį, fašizmas yra Europos kovingojo nacionalizmo padarinys, galutinė jo išraiška ir loginė išdava (54). Atsižvelgiant į M.Römerio vartojamus terminus ir bendrą kontekstą - "fašistinis nacionalizmas" (55), "rasistinis nacionalizmas" (56), "italų nacionalizmas, kuris mūsų laikais pasireiškė fašizmo formoje"(57), "nacionalizmo kraštutinis paryškinimas italų fašizme arba vokiečių rasistiniame nacionalizme"(58) - galima prieiti išvados, kad jis laikėsi antrojo - evoliucinio - požiūrio. Tokiai autoriaus nuomonei susidaryti galėjo padėti ir glaudi empirinė sąsaja tarp nacionalizmo ir fašizmo tarpukario laikotarpiu.

M.Römeris iškelia fašizmo ir nacionalsocializmo skirtingą požiūrį į valstybę. Pagal fašizmo koncepciją, Italijos valstybė ir italų tauta esą ir turį būti tas pats. Valstybė esanti tautos organizacija, ir visos socialinės italų tautos funkcijos tapsiančios valstybės tarnybomis. Tai esanti istorinė Romos imperijos idėja, idėja valstybės, padengiančios visuomenę kaip jos status ar armatūra. Tuo grindžiama korporacinė valstybės reforma, viso socialinio gyvenimo sindikalizacija.

M.Römeris pabrėžia: "Štai kuo ypatingai skiriasi fašistinis nacionalizmas nuo nacional-demokratinio, besireiškiančio kitose valstybėse. Fašizmas valstybę sulieja su tauta - visuomene į vieną organizacinį ir administracinį korporacinį kūną ir steigia Italijos "Vollkulturstaat", kaip salą demokratiniame individualistiniame Barbarų anarchijos pasaulyje"(59).

Jeigu itališkojo fašizmo samprata buvo "valstybės" teorija, teigianti jos pranašumą, išskirtinumą, tai nacionalsocializmas valstybę traktavo ne kaip tikslą, bet kaip priemonę, reikalavo jai priešintis, jeigu jos politika kelia pavojų tautos (Volk) (60) gerovei. Šį teiginį M.Römeris sukonkretina, analizuodamas tautų apsisprendimo teisės principo koliziją su valstybių išoriniu suverenitetu, kuriame glūdi jų neliečiamumas.

Nacionalizmo sąvokomis bei principais nacionalinė tauta sudaro vieną politinį vienetą net būdama suskirstyta tarp kelių valstybių. Nacionalistiškai suprastos "tautos apsisprendimo teisės" titulu prisidengus būsią teisėta pagrobti ir aneksuoti nepriklausomą valstybę, o šios valstybės suvereniteto titulu tai būsiąs tarptautinio grobimo ir banditizmo faktas. Tai ir įvyko 1938 m. Austrijos atžvilgiu, kurią Vokietija pagrobė ir aneksavo.

M.Römeris tai vertina kaip valstybės suvereniteto paneigimą. "Tradiciniais tarptautinės teisės nuostatais, sankcionuojančiais kiekvienos valstybės tarptautiniame bendravime suverenitetą, kaip jos neliečiamumą ir autonomiją, toks aktas tegali būti kvalifikuojamas tiktai kaip smurto ir banditizmo aktas, savaime neteisėtas"(61). Vokiečių rasistinio nacionalizmo tezė buvo ta, kad vokiečių tautos (rasės) "apsisprendimui" kurti vieningą vokiečių (vokiečių rasės) valstybę negalįs būti priešpastatytas formalus vokiškosios Austrijos valstybinis suverenitetas (62).

Apibūdindamas ultranacionalistišką (nacistinę, rasistinę) tarptautinio bendravimo ir tarptautinės teisės koncepciją, M.Römeris pažymi, kad ji išplečia tautų apsisprendimo teisės principą iki nacionalinės tautos (rasės) suvereniteto, tuo aiškiai pakeisdama valstybės suverenitetą. Kilus kolizijai tarp valstybės suvereniteto ir politinės nacionalinės tautos (rasės) suvereninio apsisprendimo, ne tiktai faktiškai, bet ir teisiškai turįs laimėti pastarasis. Ši koncepcija siekia išstumti tradicinius pozityvinės tarptautinės teisės nuostatus ir užimti jų vietą, o dėl to keliama grėsmė valstybės suverenitetui, M.Römerio teigimu, jis "yra kiek pasviręs"(63).

Paskesni įvykiai liudija, kad nacionalsocializmas ir toliau gilino tarptautinės teisės nuostatų krizę, o rasistinė teorija pranašavo visišką tarptautinės teisės išnykimą (64).

Tautinių mažumų problemos sprendimo būdai

M.Römeris skyrė du nacionalizmus: nacionalizmą teritorinių ar valstybinių nacionalinių tautų, turinčių aiškų savo teritorinį gyvenamąjį centrą, ir nacionalizmą teritoriškai išsisklaidžiusių tautų ar tautinių grupių, sudarančių jų gyvenamoje teritorijoje tautines mažumas, arba tokių tautų, kurios nors ir turi savo gyvenamąjį centrą, bet neturi jame savo valstybės ir nemato galimybės ją įkurti (65). Kadangi nėra valstybių, kurios visiškai neturėtų tautinių mažumų, tai kiekviena nacionalizuota, t.y. viešpataujančios vietos tautos nacionalinei tarnybai pritaikinta, valstybė yra veikiama ir tautinių mažumų nacionalizmo. Kai kurie šiuolaikiniai autoriai šiuos mažumų nacionalizmus apibūdina kaip "antrosios bangos" judėjimus, atrandančius naują kultūrinį

pagrindą savo politiniams reikalavimams (66). M.Römeris iškelia tezę: juo labiau valstybė yra viešpataujančios tautos nacionalizuota, juo labiau savo nacionalizmu ją veikia tautinės mažumos. Dėl valstybių nacionalizacijos tautinių mažumų problema tampa opia ir sudėtinga (67).

Problemos opumas motyvuojamas tuo, kad nacionalinėje valstybėje tautinės mažumos tampa "svetimomis", o jų nariai savo tėvynėje - "svetimšaliais", "kažkokiais svetimų rūmų toleruojamais įnamiais, kurie čia nesą pas save", bet tiktai "svečiuose", pareiną nuo šeimininkų malonės ir netekę jokio titulo dalyvauti valstybės tvarkyme, jos steigiamojoje funkcijoje ir jos likimo sprendime (68). Tiesa, pažymima, kad pozityvinė teisė skelbia lygiateisiškumą nepriklausomai nuo tautybės ir tautinių mažumų politines ir pilietines teises, tačiau kartu pastebima, kad nacionalinėje valstybėje tautinės mažumos neturės galimybės realizuoti šias teises.

Tarp galimų problemos sprendimų, kurį pasirinks tautinės mažumos, M.Römeris pirmiausia nurodo valstybinį separatizmą. Kompaktiškai gyvenančios tautinės mažumos, turinčios savo aiškų gyvenamąjį plotą, stengiasi su savo teritorija atsiskirti nuo nacionalinės valstybės ir šioje teritorijoje įkurti nacionalinę valstybę, kurioje jos sudarytų viešpataujančią tautą. Po Pirmojo pasaulinio karo tokioje padėtyje buvo, pavyzdžiui, lietuviai, lenkai, latviai, estai buvusioje Rusijos imperijoje. Kai kaimyninėje nacionalinėje valstybėje viešpatauja tauta, atitinkanti tautinę mažumą, ši mažuma gali pasirinkti separatizmą ir tuo atveju, kai ji gyvena nekompaktiškai ir nėra lokalizuota tam tikroje teritorijoje. Tokiu atveju mažuma gali stengtis pražudyti visą valstybę, kad jos teritorija būtų įjungta į kaimyninę valstybę, kurioje ši tautinė mažuma pasiektų viešpataujančios tautos statusą.

Tačiau ir kompaktiškai gyvenančios tautinės mažumos visiškai atsiskirti gali tik esant joms palankioms objektyvinėms sąlygoms. Jei valstybė, kurioje šios mažumos gyvena, yra stipri ir nėra vidinių veiksnių ardoma bei nėra užsienio intervencijos tautinei mažumai ginti perspektyvų, tai separatizmas yra labai tolimas kelias (69).

M.Römerio įvardytas tautinių mažumų separatizmo sąlygas patvirtina ir šiuolaikiniai nacionalizmo problemos tyrinėtojai, apibūdindami jas kaip "žnyplinę" sėkmingų nacionalistinių sąjūdžių struktūrą, kai viena žnyplių dalis yra vidinė - vietos

mažumų judėjimai, reikalaujantys nepriklausomybės ar atsiskyrimo, o kita dalis yra išorinė - tai parama vienos ar kelių didžiųjų valstybių, siekiančių panaudoti tautinių mažumų judėjimą savo varžovams silpninti. Pažymima, kad be šios išorinės paramos vietinis mažumų judėjimas labai retai tegali būti sėkmingas (70).

Šiomis aplinkybėmis paaiškinamas ir vienas iš bruožų, skiriančių dabartinį tautinių mažumų separatizmą nuo ankstesniųjų nacionalizmų. Jei XIX a. tautinės mažumos siekė sukurti savo suverenias valstybes, tai daugelis dabarties tautinių mažumų judėjimų tenkinasi federacinio ar autonominio statuso stambesniame vienete reikalavimais (71).

Artimiausiu valstybiniam separatizmui tautinių mažumų reikalavimu, jų laikinąja programa minimum M.Römeris laiko teritorinės autonomijos reikalavimą tais atvejais, kai tautinė mažuma kurioje nors valstybės dalyje gyvena kompaktiškai. Nors autonomijos teisės ir neprilygsta suvereninės valstybės galiai, bet tam tikrų įgaliojimų bei socialinių reikalų tvarkymo srityje ši autonomija laikinai gali patenkinti ir sustiprinti tautinę mažumą. Autorius pažymi, kad ši autonomija skirta ne likviduoti, bet sutvarkyti tautinės mažumos problemą (72). Teritorinę autonomiją, kaip tautinių mažumų nacionalizmo problemos sprendimą, M.Römeris laiko kompromisiniu, užmaskuotu valstybiniu separatizmu, vienu iš etapų į visišką atsiskyrimą (73). Kaip tik todėl nacionalinė valstybė, kurioje keliamas tokios autonomijos reikalavimas, bus linkusi priešintis ar ją varžyti. Savo požiūrį į teritorinę autonomiją M.Römeris paremia carinės Rusijos pavyzdžiu, kurioje visos nacionalinės tautos, po Pirmojo pasaulinio karo įkūrusios savo tautines valstybes, iki šio karo buvo iškėlusios savo teritorinės autonomijos reikalavimus.

Vertindamas minėtus du tautinių mažumų problemos sprendimo būdus, M.Römeris pažymi jų ribotumą: ir valstybinis separatizmas, ir teritorinės autonomijos principas nacionalinę problemą išsprendžia tiktai vienos tautos naudai - tos, kuri autonominio vieneto ribose gyvena kompaktiškai ir yra stipriausia. Patenkinus šios mažumos reikalavimus, nacionalistinis triukšmas gal ir sumažėja, bet tautinių mažumų problema apskritai lieka neišspręsta ir dar labiau supainiota (74). Taigi teritorinės autonomijos metodas yra nelankstus ir taikomas nedaugelyje valstybių. Ši autonomija mažina dominuojančios tautos

viešpatavimo sritį ir resursus, kliudo mažumos narių asimiliacijos procesui. Pasak M.Römerio, nacionalinės valstybės suteikiama teritorinė autonomija dažniausiai yra arba kompromisinis buvusios kovos padarinys, arba valstybė yra priversta tai padaryti, įsikišus išorinei jėgai (75).

Minėti du tautinių mažumų problemos sprendimo būdai negali būti taikomi tautinėms mažumoms, kurios gyvena ne kompaktiškai, bet išsisklaidžiusios po visą valstybės teritoriją. Į klausimą, kokiu būdu apsaugoti tokias mažumas nuo viešpataujančios tautos vedamos asimiliacijos politikos, pateikiamas radikalus atsakymas: likviduoti mažumas, kad jų nebeliktų nacionalizuotoje valstybėje. Šis atsakymas siejamas su 1924 m. tarp dviejų nacionalinių valstybių panaudotu apsikeitimo tautinėmis mažumomis metodu. Pagal Turkijos susitarimą su Graikija Konstantinopolio graikai buvo iškelti į Graikiją, o Graikijos aneksuotos Trakijos turkai - į Turkiją.

Šis tautinių mažumų problemos sprendimo būdas vertinamas nevienodai. Kai kurie autoriai Turkijos-Graikijos precedentą, apsikeičiant tautinėmis mažumomis, traktuoja kaip normalų ir leistiną problemos sprendimo variantą. Antai P.Klimas 1940 m. pradžioje, analizuodamas Vilniaus krašto klausimą, siūlė Vyriausybei, tarp kitų metodų, panaudoti ir lietuvių atkėlimą, o nelietuvių, išskyrus žydus, iškėlimą už valstybės sienos (76). Tuo tarpu M.Römerio nuomone, šis tautinių mažumų problemos sprendimo "būdas barbariškas ir skaudus", nes žmonės įvairiais savo reikalais ir profesijomis yra suaugę su savo gyvenamuoju kraštu ir jo visuomene. Ir juo aukštesnė civilizacija, juo sudėtingesni socialiniai santykiai, juo sunkiau tokią apsikeitimo mažumomis operaciją atlikti (77). Iškeliami ir teisinio pobūdžio argumentai, pažymint, kad šis metodas nesuderinamas su demokratinėmis viešosiomis subjektyvinėmis žmonių teisėmis, su asmens orumo gerbimu, su žmonių kilnojimosi ir apsisprendimo laisve (78).

Išnagrinėjęs minėtus tris tautinių mažumų problemos sprendimo būdus, M.Römeris daugiausia dėmesio skiria XIX a. pabaigoje Austro-Vengrijoje iškeltai nacionalinės personalinės autonomijos idėjai. Šioje valstybėje, kylant nacionalizmui, nacionalinė problema tapo centrine ir pačia skaudžiausia, nes tai buvo valstybė, neturinti aiškios nacionalinės daugumos.

Dauguma Austrijos tautų buvo linkusios į valstybinį separatizmą. Tačiau Austrija buvo stipri Vidurio Europos valstybė ir jos tautos neturėjo galimybių realizuoti atsiskyrimo idėją. Todėl šios tautos kėlė ir mažiau radikalius reikalavimus: jos siekė, kad teritoriniai autonominiai vienetai, kuriais iki tol Austrijoje buvo istorinės provincijos, būtų sudaryti vieningais nacionalinių tautų apsigyvenimo plotais, kad kiekviena tauta atitinkamoje teritorinėje autonomijoje būtų šios autonomijos šeimininkė. Taip nacionalizavus teritorinę autonomiją galėjo būti įgyvendinta Austrijos federacija. Tačiau ir šiuo atveju kildavo konfliktai, nes susikirsdavo atskirų tautų pretenzijos dėl autonominių vienetų.

Nacionalinės tautos visur, o ypač to meto Austrijos teritorijoje, buvo taip susimaišiusios, įsiskverbusios į viena kitos gyvenamą plotą, taip teritoriškai susipynusios, kad nebuvo realios galimybės nacionalines teritorijas suskirstyti taip, kad būtų išvengta žymių tautinių mažumų kiekviename naujai sudarytame nacionaliniame teritoriniame vienete.

XIX a. pabaigoje Austrijos socialistai, kurių judėjimui plisti daugiausia trukdė nacionalizmas tarp Austrijos tautų, buvo suinteresuoti rasti būdus, kad visų šalies tautų nacionaliniai reikalai būtų teisingai ir autonomiškai tvarkomi. Austrijos socialistai O.Baueris ir K.Renneris sukūrė nacionalinės personalinės autonomijos koncepciją, kuri tapo tautinių mažumų nacionalizmo formule (79).

Atribodamas nacionalinę personalinę autonomiją nuo teritorinės autonomijos, M.Römeris pažymi, kad pagal pastarąją autonomizuotų viešųjų funkcijų ir teisės tvarkytis subjektas yra tam tikras teritorinis vienetas - kraštas, apygarda, rajonas, - ir todėl teritorinė autonomija apima kai kurias teritorines viešąsias funkcijas, tarp jų policijos ir saugumo funkcijas. Teritorinėje autonomijoje, kaip ir valstybėje, autonomijos viešąja galia naudojasi tie socialiniai junginiai, kurie vietos socialinių jėgų santykiavime yra stipriausi.

Tuo tarpu nacionalinė personalinė autonomija nesiejama su jokiu teritoriniu vienetu; autonomizuotos viešosios galios subjektas čia yra tam tikras nacionalinis junginys kaip vieningas vienetas visoje valstybėje. Todėl ši autonomijos forma tinka išsisklaidžiusioms tautinėms mažumoms, ji neįjungia į mažumos autonomiją kitos tautybės piliečių.

Nacionalinė personalinė autonomija organizuojama sudarant nacionalinius kadastrus, į kuriuos pilietis įrašomas pagal jo paties apsisprendimą ar kitą kriterijų. Šis kriterijus turėtų būti subjektyvus, tačiau organizavimosi pradžioje nacionaliniai kadastrai galėtų būti sudaromi ir pagal objektyvų požymį, paliekant įrašomajam teisę išsibraukti iš sąrašo. Pačios autonomizuojamos tautinės grupės pirmenybę teikia įrašymui į nacionalinį kadastrą pagal objektyvųjį kriterijų, subjektyvųjį momentą - iniciatyvinį pareiškimą - perkeliant į išsibraukimo galimybę. Tuo tarpu dominuojanti tauta palaiko subjektyvųjį kriterijų, nes jį taikant atskiros tautinės grupės gali netekti mažiau susipratusių savo narių, kurie nepateiks pareiškimo.

Nustačius kadastru asmeninę tautos ar tautinės grupės sudėtį, sudaromos tautinės vietos bendruomenės kaip viešosios teisės korporacijos ir jos apjungiamos į tautinę sąjungą. Šioms sąjungoms turėtų būti perduotos kai kurios kultūrinės valstybės funkcijos, susijusios su tautine kultūra ir specifinėmis nacionalinių tautų funkcijomis (80).

Personalinei nacionalinei autonomijai keliamas priekaištas, kad ji vienos teritorijos ir vieno socialinio bendravimo dalyvius suskirstanti į izoliuotas grupes ir tuo kenkianti jų kultūriniam bendradarbiavimui. Ši priekaištą M.Römeris atremia tuo argumentu, kad tas pat daroma visame žmonių integravimosi ir diferenciavimosi procese, visame socialiniame organizavimesi (81).

M.Römeris skiria nacionalinę personalinę autonomiją, organizuojamą mažumų sistemos principu (t.y. kuriamą tiktai tautinėms mažumoms, bet ne viešpataujančiai tautai) ir nacionalinę personalinę autonomiją austrų sistemos principu (82).

Austrų sistemoje nacionalinė autonomija buvo sumanyta ne kaip tautinių mažumų apsaugos režimas nacionalinėje viešpataujančios tautos valstybėje, bet kaip visiškas nacionalinės problemos išskyrimas iš bendrųjų valstybės funkcijų, perduodant ją autonominėms tautinėms viešosios teisės korporacijoms - tautų kolektyvams. M.Römeris pabrėžia, kad austrų socialistų idėja buvo visiškas tautybės nuo valstybės atskyrimas, nustatymas socialinių reikalų srities, kuri gali ir turi rūpėti nacionalinei tautai, ir šios srities perkėlimas iš valstybės kompetencijos į nacionalinių tautų kompetenciją. Visa kita valstybės funkcijų sritis, kuri nėra nacionalinių reikalų veikiama, lieka grynai valstybinė (83). Taigi

austrų sistema apima visų tautų valstybėje autonomizavimą, nepaliekant nė vienos viešpataujančios tautos. Piliečiai, neįsirašę į jokios tautos kadastrus, sudarytų piliečių be tautybės grupę, analogišką netikinčiųjų kategorijai religijos laisvės režime.

M.Römeris kruopščiai nagrinėjo Austrijoje iškeltą nacionalinės personalinės autonomijos sampratą, nes joje įžvelgė jo branginamą "naujos tvarkos vilties momentą". Kaip rašė autobiografijoje, "Į prieškarinę Austriją, kaip į didelę anacionalinę valstybę be aiškaus nacionalinio kurios nors vienos tautos skaičiaus viešpatavimo, aš žiūrėjau kaip į naujo tautų sugyvenimo metodo laboratoriją ir kartu kaip į naujo valstybinio dėsnio aušrą Europoje, nepaprastai svarbią ypač Rytuose greta Rusijos. Gal aš klydau, bet toksai buvo mano nusistatymas. Aš tikėjaus, kad Austrija, kaip tautų mozaika, kurioje greta teritorinių tautų, turinčių savo apsigyvenimo centrus, yra tautų, suskirstytų tarp kitų, ir yra teritorijų, kurios nacionaliniu atžvilgiu nepriklauso išimtinai jokiai vienai tautai, negalėsianti būti suskaldyta nacionalinėmis valstybėmis ir turėsianti išspręsti painų nacionalinio politinio ir kultūrinio sugyvenimo ir bendravimo klausimą ne paprastu atskirų provincijų separatizmu, o tam tikra konstitucinės ir gal socialinės reformos tvarka"(84).

Iki Pirmojo pasaulinio karo nacionalinės personalinės autonomijos koncepcija nė viena iš savo formų - nei kaip tautinių mažumų apsaugos nacionalinėje valstybėje priemonė, nei kaip valstybės denacionalizavimo (ar tautos nuvalstybinimo) priemonė - nebuvo realizuota, nes jai nepritarė Vidurio ir Rytų Europos valstybėse viešpatavusios tautos.

Tačiau po Pirmojo pasaulinio karo padėtis pasikeitė. Naujai besikuriančios valstybės siekė į bendrą darbą įtraukti visas šalies jėgas ir gauti visų šalies tautinių grupių pritarimą bei paramą. Todėl jos turėjo garantuoti tautinėms mažumoms atitinkamą teisinį statusą. Tokiu būdu Estija konstitucijoje paskelbė nacionalinės personalinės tautinių mažumų autonomijos principą ir jį konkretizavo 1925 m. vasario 12 d. laikinuoju įstatymu apie kultūrinę tautinų mažumų autonomiją (85).

Lietuva ir Lenkija savo konstitucijose taip pat paskelbė šį principą, tačiau atitinkami įstatymai nebuvo priimti.

M.Römeris pažymi, kad nacionalinė personalinė autonomija nepažeidžia valstybės unitarizmo, nesudaro neleistino "status in statu". Autonomija yra valstybės suverenumo ribose, ji reiškia

tiktai valdžios decentralizaciją, jos galios konkrečioje srityje perleidimą tam tikriems socialiniams veiksniams, organizuotiems kaip viešosios teisės korporacijos. Jų veiklos teisėtumą prižiūri centrinė valdžia (86).

Tarptautinė nacionalinių mažumų apsauga

Po Pirmojo pasaulinio karo tautinių mažumų apsaugos problema iškilo ir tarptautiniu mastu. M.Römeris pabrėžia, kad nacionalinė ar nacionalinė-valstybinė problema XX a. įžengė į naują jos raidos fazę - ji ėmė internacionalizuotis (87).

Tarptautiniu mastu ši problema iškilo dėl glaudaus tautinių mažumų apsaugos ryšio su tarptautine taika. Tarptautinių santykių istorija patvirtina teiginį, kad šiurkštūs mažumų teisių pažeidimai kelia grėsmę taikai ir saugumui, o mažumų apsaugos užtikrinimas yra esminė tarptautinės taikos sąlyga.

Tuo vadovaudamosi valstybės po Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų sudarytose Taikos sutartyse nustatė mažumų apsaugą (88).

Pirmajame pasauliniame kare Antantės valstybės iškėlė šio karo idealą, M.Römeris jį vadina "Didžiojo karo legenda", sukurtą iš pacifizmo ir nacionalizmo postulatų. Šis idealas buvo amžinoji taika ir teisinga žmonijos organizacija, pagrįsta nacionalinių tautų teisėmis, t.y. kiekvienos tautos teise valstybiškai apsispręsti ir būti laisva. Šie šūkiai kėlė pasaulio tautų, ypač mažųjų, entuziazmą bei simpatijas Antantės valstybėms ir kartu kurstė sukilti Antantės priešininkių sąjungininkės Austro-Vengrijos tautas, teikė vilčių carinės Rusijos tautoms (89).

Pasibaigus karui, reikėjo tesėti duotus pažadus. Jei teisingos amžinos taikos šūkis liko neįgyvendinta svajonė, tai nacionaliniu klausimu, sprendžiant tautinių mažumų problemą, buvo pasiekta tam tikros pažangos. Antantės priešininkių valstybių tautinės mažumos su atitinkama teritorija buvo prijungtos prie gretimų nacionalinių valstybių arba įkūrė naujas valstybes. Dėl buvusios carinės Rusijos tautinių mažumų ipso iure tautų teisių šūkis pritaikytas tiktai lenkams ir suomiams; kitos tautos, įkūrusios savo tautines valstybes karo ir revoliucijos griuvėsiuose (Lietuva,

Latvija, Estija), tarptautinio pripažinimo sulaukė tik tada, kai pačios sugebėjo išsilaikyti (90).

Visų neutralių ir karą laimėjusių valstybių tautinės mažumos nebuvo paliestos karo legendos šūkių ir jų statusas nepakito, nes niekas neišdrįso šį klausimą iškelti Taikos konferencijoje (91).

M.Römerio sugretinimas to, kas Paryžiaus taikos konferencijos dokumentuose pasakyta dėl atskirų valstybių tautinių mažumų, su tuo, kas juose nutylėta, apeita, atskleidžia jo siekimą pabrėžti, kad atitinkamų nuostatų šiuose dokumentuose priėmimą daugiau nulėmė didžiųjų valstybių politiniai motyvai negu tautų apsisprendimo teisės principas.

Karpydama Vidurio Europos žemėlapį, Paryžiaus taikos konferencija siekė apriboti tautinių mažumų skaičių ir tuo sumažinti šį įvairių tarptautinių konfliktų šaltinį. Naujų Vidurio ir Rytų Europos valstybių pripažinimas buvo mėginimas glaudžiau susieti valstybines ir etnines sienas. Tai lėmė, kad etninių bei tautinių mažumų skaičius Europoje iki Pirmojo pasaulinio karo siekęs 50 milijonų, buvo sumažintas iki 20 milijonų (92). Taigi tautinės mažumos vis tiek liko; faktiškai kaip taikos sutarčių išdava susikūrė daug naujų mažumų. Juk teisę valstybiškai apsispręsti galėjo realizuoti tik tos tautinės mažumos, kurios tam tikroje teritorijoje sudarė daugumą. Tuo būdu kiekvienoje tokioje teritorijoje vėl atsirasdavo viena ar kelios tautinės mažumos. Neturėdamos galimybės valstybiškai apsispręsti, jos reikalavo kokio nors apsisprendimo ekvivalento, kuris apsaugotų jas nuo viešpataujančios tautos pastangų asimiliuoti bei užtikrintų jų teises. Šioms mažumoms ir buvo taikomas tarptautinės mažumų apsaugos režimas (93).

Pasak M.Römerio, nacionalinių mažumų tarptautinės apsaugos režimas nebuvo naujas. Tai "sena, išbandyta institucija, su kuria yra suaugę įvairūs negarbingi praeities atsiminimai ir intrigų praktikos"(94). Tačiau XVII-XVIII amžiuose šios apsaugos objektu būdavo ne tautinės, bet tikybinės mažumos valstybėje (95). Tarp kitų istorinių faktų primenama tikybinių disidentų, ypač stačiatikių, "apsauga" bei "globa", kurią buvusioje Lenkų-Lietuvių Respublikoje savindavosi Rusija, suinteresuota kištis į šios Respublikos vidaus reikalus, intriguoti bei ruošti dirvą aneksijai.

Ši institucija ir buvo panaudota tautinių mažumų apsaugai karą pralaimėjusiose ir naujai įsikūrusiose Vidurio ir Rytų

Europos valstybėse. Šios šalys turėjo taikos sutartimis arba atskirai su Antantės valstybėmis sudaromomis sutartimis, arba tam tikromis deklaracijomis prisiimti pasižadėjimus dėl savo mažumų apsaugos. Lietuva, siekdama tarptautinio pripažinimo, 1922 m. gegužės 12 d. tokius pasižadėjimus davė Deklaracija, įteikta Tautų Sąjungai (96).

Tarptautinė apsauga buvo teikiama įvairioms mažumoms: rasinėms, tikybinės, kalbinėms, etninėms. Tautinės mažumos samprata nebuvo suformuluota. Tokią padėtį M.Römeris vertina kritiškai, pareikšdamas, kad iš tikrųjų "tik nacionalinių mažumų konstitucinės padėties problema yra nacionalinės valstybės laimėjimų iškelta ir šios apsaugos reikalinga, ir ne kas kita, o ji sudarė šį reikalą, kaip "tautų teisės ir laisvės obalsio išvadą" (97). Šios kritinės minties teisingumą patvirtina istorija. Po Antrojo pasaulinio karo Jungtinių Tautų dokumentuose dar vartojamas etninių, religinių ir kalbinių mažumų terminas, kadangi įvairiuose žemynuose tokių mažumų esama. Tačiau Europoje įsitvirtino tautinių mažumų samprata. Apie jas kalbama Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje, priimtoje Romoje 1950 m. lapkričio 4 d. (98), tautinių mažumų problematika svarstoma Europos Tarybos institucijose, šiais klausimais priimtas Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos papildomas protokolas. Vis daugiau vietos tautinėms mažumoms, jų statusui skiriama Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijų dokumentuose (99).

Tarptautinė mažumų apsauga apėmė piliečių lygiateisiškumą, lygias jų politines ir pilietines teises nepriklausomai nuo tautybės, kalbos ir tikybos, taip pat kai kurias specialias priemones mažumų kalbai, kultūrai, religijai išsaugoti. Tačiau tarptautinės apsaugos institucija neapėmė svarbiausio tautinių mažumų reikalavimo - jų personalinės autonomijos. M.Römerio nuomone, tarptautinės mažumų apsaugos turinys suformuluotas paskubomis, be sistemos, apsiribojant daugiausia frazėmis bei bendrais šabloniškais išsireiškimais, tačiau šios apsaugos mechanizmas yra labiau apgalvotas (100).

Vidurio ir Rytų Europos valstybių pasižadėjimai dėl mažumų apsaugos buvo duoti Antantės valstybėms, taigi jos tapo mažumų teisių garantėmis. Tačiau mažumų apsaugos procedūra buvo sutelkta Tautų Sąjungos Taryboje. Nacionalinėms mažumoms

nebuvo pripažinta tarptautinė asmenybė, jos netapo tarptautinės apsaugos subjektais. Apsaugos bylą pasižadėjusiai valstybei galėjo iškelti kiekviena Tautų Sąjungos Tarybos narė. Iš kokių šaltinių Tautų Sąjungos Taryboje buvo gaunama informacija apie tautinių mažumų padėtį pasižadėjusiose valstybėse, neturėjo reikšmės. Eventualiai tą informaciją dėl tikro ar tariamo teisių pažeidimo galėjo suteikti ir pati suinteresuota tautinė mažuma, tačiau tai nebuvo skundo teisė, nes apsaugos bylos kėlimo klausimą sprendė Tautų Sąjungos Tarybos narės savo nuožiūra.

Jeigu svarstant iškeltą apsaugos bylą Tautų Sąjungos Taryboje kilo nuomonių skirtumas tarp pasižadėjusios valstybės ir Tautų Sąjungos Tarybos ar kurios nors jos narės ir neprieita konsenso, tai toks nuomonių skirtumas laikomas tarptautiniu teisės ginču, kurį pavedama spręsti nepolitinei institucijai - Nuolatiniam tarptautiniam teisingumo tribunolui Hagoje, kurio sprendimas yra galutinis ir teisiškai imperatyvinis.

Teisminės institucijos įvedimas buvo svarbi mažumų apsaugos sistemos naujovė, sukurta po Pirmojo pasaulinio karo. Be teisminio bylų nagrinėjimo Nuolatinis tarptautinis teisingumo tribunolas vykdė konsultacines funkcijas mažumų klausimais. Nors teoriškai Tribunolo išvados buvo tik konsultacinės, jo pareikšta nuomonė neturėjo res judicata reikšmės, bet praktikoje Tribunolo išvados įgavo tokį pat autoritetą kaip ir teismo sprendimai. Taigi iš esmės politinę Tautų Sąjungos Tarybos kompetenciją papildė ir sustiprino Tribunolo teisminė ir konsultacinė funkcijos.

Nuolatinio tarptautinio teisingumo tribunolo vaidmenį mažumų apsaugos sistemoje gerai suprato M.Römeris, kuris tiktai bylų perdavimą šiam Tribunolui spręsti laikė tikslia ir tikrai rimta priemone visame tarptautinės mažumų apsaugos mechanizme (101).

M.Römeris palyginti detaliai nagrinėja tarptautinės mažumų apsaugos mechanizmą, nes jo dėmesys sutelktas į klausimą - ar ši apsauga nepažeidžia valstybės suvereniteto?

Valstybės suverenitetą jis skirsto į vidinį ir išorinį. Vidinis suverenitetas, pasak jo, yra "tam tikras valstybės valdžios požymis ar pobūdis, tam tikras jos privalumas, kuris reiškiasi tuo, kad valstybės valdžia pati nustato valstybės tikslus ir funkciją, o tuo pačiu ir valstybinę teisę"(102). Savo funkcijos srityje valstybės valdžia esanti vienintelis teisėtvarkos šaltinis. Vidinį valstybės suverenitetą M.Römeris vadina valdžios suverenumu. Jis

pripažįsta teisinį išorinio suvereniteto reliatyvumą, kurį sąlygoja valstybės subordinavimas tarptautiniame bendravime tarptautinei teisei. Jo nuomone, "išorinis suverenitetas reiškia status egalitatis tarptautiniame bendravime"(103).

Tarptautinės mažumų apsaugos sistemos klausimu M.Römeris prieina išvados, kad ši "apsauga ir jos vykdymo mechanizmas valstybės suverenumo neužgauna" (104). Kartu jis pažymi: "Be abejo, pats tarptautinės apsaugos uždėjimo faktas, ypač kai ši apsauga liečia valstybės vidaus santykius (tam tikros socialinės jos piliečių grupės teisinį režimą), kiek suvaržo išorinį pasižadėjusios valstybės suverenitetą, suteikdamas kitai ar kitoms valstybėms teisę kištis į tuos santykius, kontroliuoti ir kvalifikuoti pasižadėjusios valstybės veikimą jos teritorinio imperiumo ribose, ir kaip tik todėl ši institucija yra pasižadėjusių valstybių nekenčiama, nuo kurios jos tuojau atsikratytų, jei būtų galėjusios tai padaryti" (105).

Bet atsižvelgdamas į tai, kad tarptautiniame bendravime valstybės veikia inter pares, lygiųjų tarpe, santykiaudamos derybų, sutarčių bei pasižadėjimų metodu, M.Römeris daro išvadą, jog išorinio suvereniteto apribojimas tokiu metodu neprieštarauja pačiam suvereniteto principui.

Apibūdinant apsaugos vykdymo mechanizmą tuo požiūriu, kiek jis patenkina pačias tautines mažumas, atkreipiamas dėmesys į nevienodą įvairių tautinių mažumų apsaugą. Tos mažumos, kurių tautiečiai valdo didelę ir tautų Sąjungos Taryboje dalyvaujančią valstybę, yra privilegijuotoje padėtyje, nes jos gali tikėtis, kad ši valstybė, reikalui esant, iškels apsaugos bylą dėl jų padėties pasižadėjusioje valstybėje. Tuo tarpu tautinė mažuma, kurios tautiečiai valdo mažą ar Tautų Sąjungos Taryboje nedalyvaujančią valstybę, neturės vilčių, kad ją kas nors šioje Taryboje užtartų ir iškeltų apsaugos bylą (106).

Reziumuodamas M.Römeris pateikia tokį tarptautinės mažumų teisių apsaugos institucijos įvertinimą: "Ji yra savo organizacija ir savo turiniu "tandetiška" ir netiksli. Ji erzina valstybę, kuriai yra taikoma. Ji patarnauja ne tiek tautinėms mažumoms, kiek Tautų Sąjungos Tarybos nariams jųjų politinės spekuliacijos tikslams. Išskyrus kai kurias neskaitlingas mažumas, ji tautinių mažumų teisėms rimto laido neduoda" (107).

Taigi M.Römeris atskleidė didžiųjų valstybių politinius motyvus ne tik priimant tarptautinius susitarimus dėl mažumų

apsaugos, bet ir juos realizuojant, iškeldamas skirtingą valstybių požiūrį bei reagavimą į mažumų teisių pažeidimus įsipareigojusiose šalyse. Tuo metu, kai vienos valstybės buvo smarkaus puolimo minėtu pagrindu taikinys, kitų įsipareigojusių šalių vienodai sunkūs mažumų teisių pažeidimai buvo ignoruojami. M.Römerio pateikta tarptautinės mažumų apsaugos režimo bei šios apsaugos vykdymo mechanizmo analizė leidžia padaryti išvadą, kad tarpukario laikotarpiu nacionalinių mažumų teisių pažeidimai tarptautinėje plotmėje buvo keliami, remiantis ne tiek objektyviais teisiniais faktais, kiek atrankos būdu, pagal politiškai motyvuotą "dvigubą standartą" (108).

Dabarties autorių pateikiami tarptautinės mažumų apsaugos sistemos, sukurtos po Pirmojo pasaulinio karo, vertinimai patvirtina M.Römerio išvadų teisingumą. Vienu didžiausių šios sistemos trūkumų buvo jos teritorinis ribotumas, nes ji apėmė tik 15 Vidurio ir Rytų Europos valstybių. Kitos valstybės, tarp jų ir didžiosios, jokių tarptautinių pasižadėjimų dėl mažumų apsaugos nedavė, nors jose taip pat buvo tautinių mažumų, o kai kuriose - net gausių ir nepatenkintų. Tai, kad Paryžiaus Taikos konferencijai nepavyko primesti Vokietijai bendrųjų nutarimų dėl mažumų apsaugos ir pasiekti, kad Belgija, Danija, Prancūzija ir Italija prisiimtų panašius pasižadėjimus bent gyventojų naujai įgytose teritorijose atžvilgiu, rodo, kad tarptautinė nacionalinių mažumų apsauga nebuvo pripažinta vienu pagrindinių tarptautinės teisės principų. Tai taip pat liudija, kad Tautų Sąjungos sukurta mažumų apsaugos sistema buvo pagrįsta ne humanitariniu principu, bet didžiųjų valstybių politiniais motyvais tam tikruose Europos regionuose.

Kadangi mažumų apsaugos principas buvo taikomas tik kai kurioms valstybėms, jis buvo laikomas jų suvereniteto apribojimu. Šiuolaikiniai problemos tyrinėtojai prieina išvados, kurią padarė M.Römeris, pabrėždami , kad šis apsaugos režimas nedavė lauktų rezultatų: jis nepatenkino nei valstybių, kurioms jis buvo primestas, nei pačių tautinių mažumų (109). Apskritai šios sistemos neveiksmingumą reikia sieti ir su to meto bendrąja tarptautine padėtimi.

Tautinių mažumų statusas tarpukario Lietuvoje

Dėl po Pirmojo pasaulinio karo sukurto tarptautinio mažumų apsaugos režimo trūkumų iki mūsų dienų išliko valstybių nepasitikėjimas bet kuria tarptautine mažumų apsaugos sistema. Tuo tarpu mažumų grupių pripažinimo atskirų valstybių vidaus teisinėse sistemose klausimas sprendžiamas įvairiai, - kartais ir vienoje valstybėje nustatoma nevienoda skirtingų mažumų grupių padėtis. Šiuo požiūriu valstybes galima skirstyti į keturias kategorijas.

Vienos valstybės konstitucijose pripažįsta skirtingų tautinių grupių buvimą ir jų narių teisę į specialų režimą, ypač savo kultūros vystymo ir gimtosios kalbos vartojimo srityse, o kitos valstybės, remdamosi ad hoc tarptautiniais teisiniais dokumentais, pripažįsta tam tikras mažumas ir garantuoja jų nariams specialias teises. Dar kitose valstybėse įstatymais ar administracinėmis priemonėmis dėl mažumų grupių kultūros vystymo šios mažumos pripažįstamos netiesiogiai. Pagaliau yra valstybių, kurių vidaus teisinė sistema nepripažįsta mažumų. Šiose šalyse arba visiškai neigiamas mažumų grupių buvimas, arba vyriausybė laikosi oficialaus neutraliteto jų atžvilgiu, o tai leidžia imtis kultūrinių priemonių pagal privatinę teisę.

Lietuva priklausė pirmajai minėtų valstybių kategorijai, nes 1922 m. ir 1928 m. Konstitucijos pripažino tautinių mažumų buvimą ir nustatė jų teisinį statusą valstybėje (110). M.Römeris, analizuodamas konstitucines normas dėl tautinių mažumų teisių, pirmiausia atkreipia dėmesį į tai, kad pagal Lietuvos valstybės Konstituciją įvedama korporacinė nacionalinė autonomija, tačiau ji organizuojama ne austrų sistema, bet tautinių mažumų sistema, t.y. šios autonomijos subjektais valstybėje yra ne visi nacionaliniai junginiai, bet tiktai tie, kurie šalies teritorijoje sudaro tautines mažumas (111).

Pasak M.Römerio, tai atitiko sociokratinę nacionalinės Lietuvos valstybės koncepciją, kuri buvo išreikšta jau 1917 m. Vilniaus konferencijos rezoliucijose. Pagal šią koncepciją valstybės kūrimo darbe dalyvauja ne visa tauta-populus, bet sociokratinis kelių tautinių grupių bendradarbiavimas, kuriame daugumõs grupė, - šiuo atveju, lietuvių, - esanti tikroji šeimininkė, o kitoms tautinėms grupėms, jei jos pripažįsta nacionalinę valstybę,

leidžiama dalyvauti tautos šeimininkės pradėtame valstybės kūrimo darbe. Pagal Vilniaus konferencijos nutarimus jau įsikūrusi valstybė turėjo būti tvarkoma demokratiniais principais. Konstituciniams šios valstybės pagrindams nustatyti buvo numatyta sušaukti demokratiškai išrinktą Steigiamąjį Seimą. Tačiau M.Römeris pabrėžia, kad nors sociokratinė koncepcija buvo skirta valstybės kūrimo laikotarpiui, o susikūrusi valstybė turėjo būti demokratinė, bet sociokratinis nacionalinis principas savo logika veikė ir patį valstybinį darbą jau įkurtoje valstybėje (112). Tokiomis sąlygomis jis laiko teisinga, kad tautinės mažumos, dėl nacionalinio ekskliuzivizmo lyg išskirtos iš valstybinio junginio, savo nacionalinėms funkcijoms gauna tam tikrą autonomiją, joms suteikiama viešosios teisės asmenybė ir tuo kiek niveliuojamas nacionalinis valstybės ekskliuzivizmas (113).

Nacionalinei tautinių mažumų autonomijai pavedamas tautinės kultūros reikalų tvarkymas, įsakmiai pabrėžiant šias sritis: liaudies švietimą, labdarą, savitarpio pagalbą (1922 m. Konstitucijos 73 str.). Šis sąrašas teisingai laikomas pavyzdiniu, neišsemiančiu visų tautinės kultūros reikalų (114).

Nacionalinės autonomijos kompetencijai įgyvendinti tautinės mažumos turi teisę tautinės kultūros reikalams apmokestinti savo narius (Konstitucijos 74 str. žodžiais, apkrauti savo narius mokesčiais). Taigi, skirtingai nuo privataus pobūdžio draugijų, kurios turi tenkintis savo narių įnašais, tautinės mažumos savo kompetencijai vykdyti turi teisę nustatyti viešuosius mokesčius ir juos išieškoti priverstine tvarka. Be to, tautinės mažumos naudojasi teisinga dalimi sumų, kurias valstybė ir vietos savivaldybės skiria švietimo ir labdaros reikalams.

Pasak M.Römerio, teisingos lėšų dalies samprata yra lankstesnė ir sociališkai tikslesnė negu proporcingos dalies samprata. Jei pastaroji vertina tik kiekybinį veiksnį, tai pirmoji leidžia atsižvelgti ir į visas kitas aplinkybes, kurios apsprendžia skiriamos dalies teisingumą. Tačiau kartu pažymima, kad nustatant teisingą dalį gali kilti vertinimo subjektyvumo ar net vadovavimosi politiniais sumetimais pavojus (115).

Apskritai nacionalinės tautinių mažumų autonomijos kompetencijos ir jai vykdyti priemonių konstitucinį apibūdinimą M.Römeris laiko tiksliu, svarbiu ir vertina teigiamai (116). Tačiau šios autonomijos konstitucinėje konstrukcijoje jis konstatuoja

"vieną didžiausią ydą, būtent tą, kad čia viskas, kas garantuojama, pareina nuo sąlygos, kad tam tikra mažuma sudarytų "žymią piliečių dalį" (117). Autorius sutinka, kad nacionalinės autonomijos teisė būtų suteikiama ne kiekvienai, nors ir mažiausiai tautinei grupei, bet tik kvalifikuotai tautinei mažumai, tačiau priekaištauja konstituciniam įstatymų leidėjui, kad jis nenustatė tvirto kvalifikacinio kriterijaus, nes "žymios piliečių dalies" požymis esąs labai lankstus, visiškai paliktas įstatymų leidėjo nuožiūrai, kuris galėsiąs nustatyti tokią aukštą kvalifikaciją, kad nė viena tautinė mažuma Lietuvoje negalėsianti pasinaudoti savo autonomijos teise (118).

Nagrinėdamas tautinių mažumų problemos sprendimą kitose valstybėse, autorius ir Čekoslovakijos 1920 m . Konstitucijoje (132 str.) randa "tą neaiškų "žymų piliečių nuošimtį" ir kelia klausimą, "ar ne iš Čekoslovakijos tiktai mūsiškiai tą "žymią dalį" arba "žymų nuošimtį" bus pasiskolinę?" (119). Iš tikrųjų "žymios piliečių dalies" ar "žymaus piliečių procento" kriterijus nėra skolinys iš Čekoslovakijos Konstitucijos, kaip nėra jis ir Lietuvos konstitucinio įstatymų leidėjo sumanytas, bet paimtas iš 1919-1921 m. tarptautinių dokumentų. Po Pirmojo pasaulinio karo sudarytos tarptautinės sutartys dėl rasinių, religinių ir kalbinių mažumų apsaugos turėjo daug daugiau bendrų bruožų negu skirtumų. Antantės valstybių 1919 m. birželio 28 d. Versalyje sudaryta sutartis su Lenkija dėl mažumų apsaugos buvo pirmoji šios rūšies sutartis ir tapo modeliu nustatant mažumų apsaugos režimą daugumoje vėlesnių tarptautinių dokumentų (120).

Šiuo modeliu pasinaudojo ir Lietuva, rengdama Deklaraciją dėl tautinių ir tikybinių mažumų teisių bei Lietuvos valstybės 1922 m. Konstituciją, ir nustatydama, kad nacionalinės autonomijos subjektu gali būti tautinės mažumos, kurios sudaro "žymią piliečių dalį" (considerable proportion of nationals). Kadangi Lietuva buvo prisiėmusi tarptautinius pasižadėjimus dėl mažumų teisių, tai pažeidus šias teises, pavyzdžiui, nustačius nacionalinės autonomijos subjektui per aukštą kvalifikacijos kriterijų, galėjo įsikišti Tautų Sąjungos Taryba. Taigi, vargu ar teisinga teigti, kad minėtu klausimu "įstatymų leidėjui čia paliekama visiška nuožiūra".

Galima suminėti ir tai, kad Steigiamasis Seimas dėjo pastangų rasti kvalifikacijos kriterijų, tačiau šio Seimo frakcijų nesutarimai dėl tautinių mažumų statuso sutrukdė pasiekti konsensą (121), ir

tada buvo apsistota prie tarptautiniuose dokumentuose vartojamo "žymios piliečių dalies" požymio, paliekant jo konkretizavimą įstatymui, kurio išleidimą numatė Konstitucijos 73 str.

Priimant 1922 m. Konstituciją, Lietuvoje veikė vienintelė nacionalinė žydų autonomija. M.Römeris ją apibūdina kaip pusiau precedentinę, 1920 m. "Laikino įstatymo apie žydų bendruomenių tarybų teises apkrauti mokesčiais gyventojus žydus" paviršutiniškai aptvarkytą, iš dalies reglamentuojamą žydų reikalams ministro be portfelio administraciniais aktais. Tai buvęs pusiau teisės normų, pusiau visuomeninės žydų iniciatyvos ir valstybės tolerancijos padarinys (122).

Konstitucijoje įteisinus nacionalinę tautinių mažumų autonomiją, 1925 m. buvo išleistas žydų tautinių bendruomenių įstatymas (123). Pagal šį įstatymą tautinė mažuma, sudaranti žymią piliečių dalį, yra vietinės tautinės, konkrečiu atveju - žydų tautinės, grupės, kurios toje vietoje sudaro žymią gyventojų dalį. M.Römerio nuomone, tokia tautinių mažumų samprata pagrįsta nelogiška Konstitucijos nuostatų interpretacija. Jis Konstituciją aiškino ta prasme, kad 73 str. "turima galvoje žymi visų piliečių, visos teritorinės tautos dalis, o ne vietinės piliečių grupės dalis". Ši nuomonė grindžiama tuo, kad Konstitucija numatė kiekvienos kvalifikuotos tautinės mažumos, kaip viešosios teisės korporacinio vieneto, vieningą nacionalinę autonomiją, tai ir piliečių visuma, kurios žymią dalį sudaro tautinė mažuma, suprantama kaip visos valstybės, o ne atskiros vietovės piliečiai. Taigi 73 straipsnyje esą kalbama ne apie vietines, bet apie visoje valstybės teritorijoje išsisklaidžiusias tautines mažumas (124).

Konstitucijos 73 str. interpretavimo logikos požiūriu autoriaus pozicija nepriekaištinga. Tačiau kitame savo veikale M.Römeris teisingai pažymi, kad nacionalinės personalinės žydų autonomijos institucija mažai teturi bendro su 1922 m. Konstitucijos nuostatomis, ji labiau susieta su vad. Paryžiaus deklaracija dėl tautinių ir tikybinių mažumų teisių Lietuvoje (125). Iš tikrųjų, tautinių mažumų samprata pagal žydų tautinių bendruomenių įstatymą atitiko šią Deklaraciją, kurios nuostatas Lietuvos Vyriausybė buvo pasižadėjusi laikyti pagrindiniais įstatymais. Pagal Deklaraciją tuose miestuose ir apskrityse, kur šios mažumos sudaro žymią gyventojų dalį, joms suteikiama nacionalinės kultūros

reikalams teisė į dalį valstybės biudžeto ir savivaldybių lėšų, skiriamų švietimo, tikybos ir labdaros reikalams (6 str.).

Dėl kitų tautinių mažumų nacionalinės autonomijos įstatymų nebuvo priimta. Atskleisdamas priežastis, dėl kurių paskelbtam nacionalinės tautinių mažumų autonomijos principui nebuvo sukurtas jo įgyvendinimo mechanizmas, M.Römeris pažymi, kad dominuojanti nacionalinė tauta linkusi nepasitikėti tautinėmis mažumomis, norėtų jas ar bent kai kurias iš jų laikyti žaliava asimiliacijai ir todėl nebus linkusi įgyvendinti tokią tautinių mažumų organizaciją, kuri jas konsoliduoja, palengvina joms išlaikyti savo socialines pozicijas visuomenėje (126).

Šios M.Römerio mintys pareikštos laikotarpiu, kai pasaulis buvo sukrečiančio regreso, moralės ir politikos nuosmūkio liudytoju. Demokratijas pakeitė autokratija, klestėjo neapykanta ir nepakantumas, nežabotas nacionalizmas nuslopino tarptautinį bendradarbiavimą. Nestovėjo nuošaly nuo šių procesų ir Lietuvos valstybė. Tokiomis konkrečiomis sąlygomis M.Römeris teisingai komentavo priežastis, dėl kurių Konstitucijos paskelbtam nacionalinės tautinių mažumų autonomijos principui įgyvendinti nebuvo sukurtas atitinkamas mechanizmas.

M.Römeris apie galimybę suderinti nacionalizmo padarinius su valstybingumu

Kritiškai vertindamas nacionalinės tautinių mažumų autonomijos įgyvendinimo po Pirmojo pasaulinio karo galimybes, M.Römeris ieško tautinių mažumų problemos sprendimo būdų tarptautiniu mastu. Jis nagrinėja tautinių mažumų tarpe kilusį sumanymą taip reformuoti tarptautinės mažumų apsaugos vykdymo mechanizmą, kad skundo teisė kreiptis į tarptautines institucijas būtų suteikiama kiekvienai suinteresuotai tautinei mažumai ir ji galėtų savo vardu, be Tautų Sąjungos Tarybos nario tarpininkavimo, iškelti savo teritorinei valstybei bylą dėl pasižadėjimo nevykdymo bei tęsti ją Tarptautiniame teisingumo tribunole (127). Tai, be abejo, sustiprintų tautinių mažumų apsaugą. Autorius giliai analizuoja tokio sumanymo įgyvendinimo pasekmes, atkreipdamas dėmesį į tai, kad tokiu atveju įvairių valstybių socialinės piliečių grupės - tautinės mažumos - įgytų

tarptautinę asmenybę, paritetinę pačios valstybės asmenybei. Pasak M.Römerio, valstybės ginčas su savo piliečiais tarptautiniame teisme neįmanomas tol, kol valstybės konstitucija yra pagrįsta teritoriniu suverenumu. Tokia tvarka reikštų teritorinės suvereninės vietos valstybės pakeitimą ateritoriniais personaliniais socialiniais (tautiniais) vietos junginiais. Tokioje struktūroje, nelikus vieningos teritorinės valdžios, vietos socialinio bendravimo tvarkymas valdžios imperiumo ir pasidavimo metodu būtų pakeistas derybų, susitarimų ir kompromisų metodu. Tai reikštų, kad teritorinė anarchija nugalėjo valstybę(128).

Tokios reformos galimybę M.Römeris įžiūri nacionalizmo logikos išvadose. Tačiau "tuo tarpu nacionalizmui nurodyta prasme reformuoti teritorinės valstybės dar nepavyks. Tendencijos, kurios šiuo atžvilgiu reiškiasi ypač per tautinių mažumų judėjimą, tuo tarpu lieka tendencijomis" (129).

Klausimas dėl suteikimo atskiroms piliečių socialinėms grupėms tarptautinės asmenybės statuso, iškeltas tarpukario laikotarpiu, po Antrojo pasaulinio karo buvo išplėstas į apskritai fizinio asmens tarptautinio subjektiškumo problemą ir iki šiol yra polemikos objektas.

Tarptautinės teisės normų, atitinkamų tarptautinių konvencijų, tarptautinių paktų analizė rodo, kad fizinis asmuo turi tam tikrą teisnumą, tiesiogiai kylantį iš tarptautinės teisės. Tačiau šis teisnumas yra ribotas, nes fizinis asmuo neturi tiesioginio procedūrinio teisnumo kreiptis į tarptautinius teismus savo teisėms ginti. Tarptautinė teisė, reguliuojanti atsakomybę, leidžia fiziniam asmeniui ginti savo teises tiktai tarpininkaujant jo valstybei ar jai sutinkant. Regioniniuose Europos žmogaus teisių dokumentuose ryški tendencija šią teisę plėsti. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (25 str.) leidžia Europos žmogaus teisių komisijai priimti peticijas, pateiktas fizinio asmens, nevyriausybinės organizacijos ar grupės asmenų, teigiančių, jog jie yra aukos Konvencijoje pripažintų teisių pažeidimo, kurį padarė viena iš susitariančių šalių. Tačiau peticijos priimamos tik su ta sąlyga, kad šalis, kurios veiksmai skundžiami, oficialiu pareiškimu Europos Tarybos Generaliniam sekretoriui yra pripažinusi Komisijos kompetenciją tokias peticijas priimti (130).

Iškelti bylą Europos žmogaus teisių teisme gali valstybės, sutarties dalyvės, arba žmogaus teisių komisija (Konvencijos 44 str.). Siekiant toliau tobulinti Konvencijoje numatytas procedūras, 1990 m. buvo priimtas Devintasis protokolas prie Europos žmogaus teisių konvencijos, pagal kurį ir fiziniam asmeniui, nevyriausybinėms organizacijoms arba privačių asmenų grupei suteikiama galimybė kreiptis į Europos žmogaus teisių teismą, pateikiant raštišką prašymą pagal Konvencijos 25 straipsnį (131). Dešimčiai valstybių, Europos Tarybos narių, pareiškus sutikimą būti įsipareigojusiomis ir pasirašius ratifikacinius raštus, šis Protokolas 1994 m. įsigaliojo (132).

Lietuvos Respublika, 1995 m. balandžio 27 d. ratifikuodama Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, pareiškimu prie Konvencijos 25 straipsnio trejų metų laikotarpiui pripažino Europos žmogaus teisių komisijos kompetenciją priimti fizinio asmens peticijas, o pareiškimu prie Konvencijos 46 straipsnio taip pat trejų metų laikui pripažino privaloma Europos žmogaus teisių teismo jurisdikciją visose bylose, susijusiose su šios Konvencijos aiškinimu ir taikymu (133).

Taigi po Antrojo pasaulinio karo fizinio asmens ar jų grupės tarptautinio subjektiškumo idėja turi palankias vystymosi perspektyvas (134). Europos mastu rastos politinės ir teisinės priemonės tautinių mažumų ir joms priklausančių asmenų teisėms apsaugoti, nepažeidžiant valstybių suverenumo ir jų teritorinio vientisumo.

Išanalizavęs nacionalizmo įtaką valstybei M.Römeris prieina išvados, kad nacionalizmas savo padariniais iškreipia valstybę, prieštarauja teritorinei jos esmei. Jis atmeta tiek galimybę išsaugoti nacionalinę valstybę, paliekant neišspręstą problemą dėl tautinių mažumų, kurias jis laiko nuolatiniu būsimųjų karų židiniu, tiek tautinių mažumų klausimo išsprendimą steigiant nacionalinius sindikatus, jiems paaukojus valstybę.

M.Römeris siūlo kelią, kuris nacionalizmo padarinius suderintų su valstybingumu. Šis kelias pagrįstas Austrijos socialistų idėja, kuri, pasak M.Römerio, yra "gili, teisinga ir taikingai sprendžianti vieną sunkiausiųjų teritorinės ir nacionalinės junginio esmės susidūrimo problemą moderninėje valstybėje" (135). Šis kelias - tai Paneuropa, bet tai ne teritorinė federacinė nacionalinių valstybių Paneuropa, o vieninga unitarinė Europos teritorinė

valstybė ir kartu personalinių tautinių junginių, organizuotų autonominių tautų, jų korporacinių sindikatų federacija (136). Visas teritorinės valstybės funkcijas vykdytų vieninga teritorinė Paneuropos valstybė, o visos kultūrinės viešosios funkcijos būtų pavestos paritetiniams federacijos nariams - sindikalizuotiems tautiniams junginiams.

M.Römeris tai laiko ateities problema, nes tuo tarpu (rašyta XX a. ketvirtojo dešimtmečio pradžioje) šiam keliui dar nesą sąlygų, "gal bus reikalingas dar vienas naujas baisus karo sukrėtimas, kad žmonės ir Europos tautos pradėtų šia kryptimi orientuotis ir pagaliau rastų šį kelią". (137).

Nuorodos

1. Römer'is M. Valstybė ir jos konstitucinė teisė, d. 1. Valstybė, t. 1. -K., 1934, p. 5.
2. Ten pat, p. 8.
3. Ten pat, p. 11-12.
4. Ten pat, p. 115.
5. Römeris M. Tauta ir valstybė. -*Akademikas*, 1935, Nr. 7, p. 156.
6. Römer'is M. Valstybė ir jos konstitucinė teisė, d. 1. Valstybė, t. 2. -K., 1935, p. 224.
7. Žr.: Römeris M. Nacionalizmas ir valstybė. - *Kultūra*, 1932, Nr. 6-7, p. 327.
8. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 212.
9. Ten pat, p. 214-219.
10. Römer'is M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, d. 1. -K., 1937, p. 4.
11. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 220. Kai kurie XX a. antrosios pusės autoriai lietuvių kalbai teikia tautiškumo kriterijaus reikšmę, šią kalbą laikydami "pagrindine lietuvybės žyme, įrankiu lietuviškoms vertybėms reikšti ir perduoti". Žr.: Račkauskas K. Lietuvos konstitucinės teisės klausimais. - New York, 1967, p. 99.
12. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 220-221.
13. Ten pat, p. 222.

14. Plačiau apie tautos Vakarų ir Rytų modelius žr.: Smith A.D. National identity-Penguin books, 1991, p. 8-15.
15. Žr.: Valstybinė teisė. Prof. M.Römerio skaitytų paskaitų stenogramos, t. 1. -K., 1930, p. 91.
16. Römeris M. Tauta ir valstybė. - *Akademikas*, 1935, Nr. 7, p 155.
17. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 238.
18. Römeris M. Tauta ir valstybė. - *Akademikas*, 1935, Nr. 8, p. 180.
19. Ten pat, p. 179-180.
20. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 230.
21. Valstybinė teisė. Prof. M.Römerio skaitytų paskaitų stenogramos, t. 1, p. 92.
22. Klimas P. Iš mano atsiminimų. - V., 1990, p. 342-345.
23. Ten pat, p. 345.
24. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 232.
25. Römeris M. Tauta ir valstybė. - *Akademikas*, 1935, Nr. 8, p. 180.
26. Ten pat.
27. Valstybinė teisė. Prof. M.Römerio skaitytų paskaitų stenogramos, t. 1, p. 94.
28. Ten pat, p. 96.
29. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 226.
30. Ten pat.
31. Römeris M. Tauta ir valstybė. - *Akademikas*, 1935, Nr. 8, p.180-181.
32. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 321.
33. Ten pat, p. 325.
34. Sabine G.H., Thorson Th.L. Politinių teorijų istorija. - V., 1995, p. 733.
35. Karsavinas L. Valstybė ir demokratijos krizė. - *Židinys*, 1934, Nr. 5-6, p. 437.
36. Konkrečiu atveju buvo ieškoma valstybės sampratos formulė. - Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 334.
37. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 242-243.
38. Žr.: Goetz W. Einleitung. Das Zeitalter des Imperialismus 1890-1933. - Berlin, 1933, S. XX-XXIII.
39. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 239-240.
40. Ten pat, p. 241.
41. Ten pat, p. 242.
42. Römer'is M. Valstybė ir jos konstitucinė teisė, d.2. Konstitucinės institucijos, t. 1, Suverenitetas. -K. 1939, p. 210.

43. Römer'is M. Suverenitetas, p. 211-213.
44. Žr.: Ten pat, p. 215.
45. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 242.
46. Römer'is M. Suverenitetas, p. 217.
47. Ten pat, p. 215.
48. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 250.
49. Smith A.D. Nacionalizmas XX amžiuje. - V., 1994, p. 186.
50. Römer'is M. Suverenitetas, p. 222-223.
51. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 250.
52. Ten pat.
53. Smith A.D. Nacionalizmas XX amžiuje. p. 115.
54. Ten pat, p. 62.
55. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 245.
56. Römer'is M. Suverenitetas, p. 242.
57. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 244.
58. Römer'is M. Suverenitetas, p. 242.
59. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 245.
60. Volk - šioje tautoje svarbiausia rasinės tautos idėja; ji netapati nacijai, nes nacionalsocialistų teorija laiko ją biologiniu esiniu. (Žr. Sabine G.H., Thorson Th.L. Politinių teorijų istorija, p. 892-894).
61. Römer'is M. Suverenitetas, p. 242.
62. Ten pat.
63. Ten pat, p. 243.
64. Sabine G.H., Thorson Th.L. Politinių teorijų istorija, p. 907-908.
65. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 240.
66. Smith A.D. Nacionalizmas XX amžiuje, p. 220.
67. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 251.
68. Ten pat; Römeris M. Nacionalizmas ir valstybė. - *Kultūra*, 1932, Nr. 5, p. 260.
69. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 253-254.
70. Žr.: Smith A.D. Nacionalizmas XX amžiuje, p. 238.
71. Ten pat, p. 199.
72. Römeris M. Nacionalizmas ir valstybė. - *Kultūra*, 1932, Nr. 6-7, p. 321.
73. Žr.: Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 255-256.
74. Ten pat, p. 256.
75. Römeris M. Nacionalizmas ir valstybė. - *Kultūra*, 1932, Nr. 6-7, p. 322.

76. Žr.: Klimas P. Iš mano atsiminimų, p. 399.
77. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 257-258.
78. Römeris M. Nacionalizmas ir valstybė. - *Kultūra*, 1932, Nr. 6-7, p. 321.
79. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 261-264.
80. Ten pat, p. 266-268.
81. Römeris M. Nacionalizmas ir valstybė. - *Kultūra*, 1932, Nr. 6-7, p. 323.
82. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 269.
83. Ten pat, p. 312.
84. M.Römerio autobiografija. - *Lietuvos mokslas*, 1994, t. II, kn. 4(9), p. 137. Į publikuotą tekstą įsibrovė korektūros klaida. M.Römeris rankraštyje prieškarinę Austriją traktuoja kaip "didelę anacionalinę valstybę", tuo tarpu publikacijoje rašoma apie "didelę nacionalinę valstybę".
85. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 273-277.
86. Ten pat, p. 284.
87. Ten pat, p. 285.
88. Nepaneigdami teiginio, kad šiurkštūs mažumų teisių pažeidimai tam tikromis aplinkybėmis gali sukelti įtampą ir priešiškumus, kai kurie autoriai laikosi nuomonės, kad pats mažumų apsaugos internacionalizavimas yra viena iš priešiškumo tarp valstybių priežasčių ir palankus pretekstas prievartinei intervencijai. Apie tai plačiau Žr.: Schachter O. International law in theory and practice. -Dordrecht/Boston/London, 1991, p. 331-332.
89. Žr.: Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 286-287.
90. Ten pat, p. 290.
91. Ten pat.
92. Capotorti Fr. Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguitic minorities. -UN, New York, 1979, p. 17.
93. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 290-291.
94. Ten pat, p. 291.

95. Pirmasis tarptautinis dokumentas, kuriame randame straipsnių ne tik dėl religinių, bet ir dėl tautinių mažumų apsaugos, yra Vienos kongreso Baigiamasis aktas, kurį 1815 m. liepos 9 d. pasirašė Austrija, Prancūzija, Didžioji Britanija, Portugalija, Prūsija, Rusija ir Švedija. Šio Baigiamojo akto 1 straipsniu susitariančios šalys pasižadėjo lenkams, esantiems šių valstybių pavaldiniais, užtikrinti jų tautybės išsaugojimą. Plačiau apie tai Žr.: Capotorti Fr. Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities, p. 2-3.
96. Deklaracijos tekstą žr.: Antrojo Seimo stenogramos, 1923 spalio 26 d., pos. 35, p. 21-22.
97. Römer'is M. Reprezentacija ir mandatas. - K., 1926, p. 279.
98. Žr.: Žmogaus teisės. Regioninių tarptautinių dokumentų rinkinys. - V., 1993, p. 30-50.
99. Žr.: ESBK Kopenhagos, Maskvos pasitarimų dokumentus, Helsinkio aukščiausio lygio susitikimo 1992 m. deklaraciją. - Žmogaus teisės. Regioninių tarptautinių dokumentų rinkinys, p. 296-300, 333, 339-343 ir kt.
100. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 294-295.
101. Römeris M. Nacionalizmas ir valstybė. - *Kultūra*, 1932, Nr. 6-7, p. 324.
102. Römer'is M. Suverenitetas, p. 245.
103. Ten pat, p. 223.
104. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 297.
105. Ten pat.
106. Ten pat, p. 298-299.
107. Ten pat, p. 299.
108. Politiškai motyvuoto dvigubo standarto taikymas konstatuojamas ir kai kuriuose dabarties Jungtinių Tautų dokumentuose. Net vyriausybės, kurios kritikuoja politizuotus Jungtinių Tautų dokumentus, pasisakydamos dėl piktnaudžiavimų pačios taiko mažumos apsaugos ir apskritai žmogaus teisių standartus atrankos būdu: jos nesiryžta pasmerkti tų valstybių, kurias norėtų paremti kariniais, ekonominiais ar politiniais interesais. Plačiau žr.:Schachter O. International law in theory and practice, p. 346-347.
109. Capotorti Fr. Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities, p. 25-26.

110. Vyriausybės žinios, 1922, Nr. 100, eil. 799; 1928, Nr. 275, eil. 1778.
111. Römer'is M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, d. 1, p. 400.
112. Ten pat, p. 89.
113. Ten pat, p. 401.
114. Ten pat, p. 406.
115. Ten pat, p. 408.
116. Ten pat; Valstybė, t. 2, p. 278.
117. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 278.
118. Römer'is M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, d.1, p. 402-403.
119. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 283-284.
120. Capotorti Fr. Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities, p. 18-19.
121. Žr.: Steigiamojo Seimo darbai, 1922 m. liepos 28 d., pos. 232, p. 36.
122. Römer'is M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, d. 1, p. 404.
123. Vyriausybės žinios, 1925, Nr. 192, eil. 1302.
124. Römer'is M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, d. 1, p. 403.
125. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 279.
126. Römer'is M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, d. 1, p. 402.
127.. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 305-306.
128. Ten pat, p. 308.
129. Ten pat, p. 309.
130. Žr.: Žmogaus teisės. Regioninių tarptautinių dokumentų rinkinys, p. 40.
131. Ten pat, p. 68-71.
132. Council of Europe. Conventions and Agreements. - Strasbourg, 1994.
133. Valstybės žinios, 1995, Nr. 40, eil. 987.
134. Daes E.I.A. Svoboda ličnosti v prave. - New York, 1993, p. 59-60.
135. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 313.
136. Römer'is M. Nacionalizmas ir valstybė. - *Kultūra,* 1932, Nr. 6-7, p. 328.
137. Ten pat.

BAŽNYČIOS TEISINIS STATUSAS

M.Römeris,analizuodamas socialinių institucijų teisinę padėtį, atskleidžia jų susiformavimo socialines priežastis, istorines ištakas. Autobiografijoje jis rašė: "Man rūpėjo pažinti tas, kas sudaro teisės pagrindą, kas gali išaiškinti formos turinį ir jos socialinę esmę" (1). Nenukrypdamas nuo šių reikalavimų, jis tyrinėjo ir bažnyčios santykius su valstybe, bažnyčios teisinę padėtį valstybėje.

M.Römeris skiria keturias istorines bažnyčios santykio su valstybe formas. Šios klasifikacijos iš esmės laikomasi ir dabar. Seniausioji forma - teokratinė valstybė, kurioje bažnyčia visiškai sutampa su valstybe, o dvasininkų luomas valdo šalį. Antroji forma yra pereinamoji, kai valstybėje yra viena oficiali bažnyčia ir greta jos jau toleruojamos ir kitos bažnyčios. Trečioji forma numato teisinę bažnyčių lygybę valstybėje, tačiau bažnyčios turi ne privačių asociacijų statusą, bet yra viešosios teisės korporacijos, turinčios tam tikrą viešąją galią arba vykdančios viešąją funkciją valstybėje. Naujausia yra ketvirtoji forma - visiško bažnyčių atskyrimo nuo valstybės režimas (2). Esant šiai bažnyčios santykio su valstybe formai, bažnyčia neturi valstybėje viešosios galios ir nevykdo jokių valstybinių funkcijų, nė vienos tikybos mokslas nėra oficialus valstybėje. Visos bažnyčios valstybėje yra lygios, visoms joms taikomas bendrasis asociacijų teisinis režimas. Pasisakantys prieš bažnyčios atskyrimo nuo valstybės režimą paprastai iškelia tai, kad atskyrimas pašalina bažnyčios įtaką valstybei, naikina politinį bažnyčios vaidmenį. M.Römerio nuomone, privilegijuoto viešosios teisės korporacijų statuso pakeitimas bendruoju asociacijų teisiniu režimu yra tam tikras bažnyčių pažeminimas ir pažeidžia jų prestižą visuomenėje. Tačiau M.Römeris atskyrimo principo naudai pateikia savo argumentus.

1. Bažnyčių teisinės padėties pakeitimas neužkerta joms kelio veikti valstybę lygiomis teisėmis su kitais socialiniais junginiais, turinčiais bendrąjį asociacijų statusą. "Atskyrimas" tiktai atima privilegiją, įvaro į bendrąjį teisinį režimą, į bendrąją konkurenciją su visais kitais; pagaliau, atima socialinio naudingumo patentą, bet nepavergia atskirtojo junginio" (3).

2. Atskyrimo režimą M.Römeris traktuoja kaip veiklos metodų, bet ne esmės pasikeitimą. Atskirta nuo valstybės,

bažnyčia gali laisviau ir energingiau veikti pačios valstybės atžvilgiu. Jei valstybėje bendrasis asociacijų režimas yra liberalus, bažnyčia gali tapti labai stipria ir įtakinga vietos socialiniame bendravime ir tuo ne tik kompensuoti prarastas privilegijas, bet ir laisviau veikti pagal savo kanonus, griežčiau tvarkyti savo drausmę ir vykdyti funkcijas.

3. Svariausias argumentas atskyrimo režimo naudai yra tas, kad ši bažnyčios santykio su valstybe forma "yra geriausiai suderinta su viešpataujančiu ir mūsų civilizacijos valstybėje tvirtai nusistovėjusiu sąžinės ir tikėjimo laisvės principu, kuris visus tikybos ir kulto reikalus bei aktus perkelia į žmogaus status libertatis, vadinasi, į žmogaus gyvenimo sritį, laisvą nuo bet kurio valstybės (jos valdžios, imperiumo) kišimosi, ir kuris tuo pačiu tikybinio junginio (bažnyčios) konstrukciją leidžia pagrįsti tiktai subjektyviniu dalyvavimo joje kriteriumu..." (4).

Iš principo teikdamas pirmenybę atskyrimo režimui, M.Römeris neatmeta galimybės taikyti trečiąją bažnyčios santykių su valstybe formą - viešosios teisės korporacijų režimą - tais atvejais, kai valstybė suinteresuota bažnyčių socialiniais patarnavimais ir siekia panaudoti jas savo funkcijos reikalams.

Nagrinėjant bažnyčios teisinį statusą valstybėje, daugiausia vietos skiriama Romos katalikų bažnyčiai kaip Lietuvos gyventojų daugumos bažnyčiai. Šios bažnyčios statusas domino M.Römerį ir kaip tarptautinio socialinio bendravimo fenomenas.

Romos bažnyčios istorinį vaidmenį viduramžių epochoje M.Römeris apibūdina taip: "Šis galingas, puikiai organizuotas, garbingos praeities ir didžiausių civilizacinių nuopelnų socialinis junginys sudaro vieną tų socialinių jėgų, kurios savo laiku išgelbėjo Didžiosios Romos įkurtą civilizacijos vienumą nuo galutinio jo suskaldymo ir suirimo V-IX amžiuose ir išlaikė bei sucementavo platų Vakarų Imperijos socialinį bendravimą per visą tamsiausią barbarizacijos gadynę" (5). M.Römeris iškelia valdovo teisės krikščioniško dieviško titulo reikšmę paraližuojant despotizmo daigus Vakarų Europos absoliutinėse monarchijose. Pasak jo, "jeigu Vakarų Europoje absoliutinė monarchija neišsigimė į despotiją, kaip kad išsigimė Rytų tironijos, ir jeigu ji neprarado savo socialinės valstybinės esmės, - tai žymioje dalyje tatai tenka laikyti krikščioniško Bažnyčios mokslo ... padariniu" (6).

Bažnyčia eilę amžių vadovavo Vakarų Europos žmonijai ir įsigalėjusioje anarchijoje buvo ryškiausias socialinis centras, iš dalies pavadavęs nesamą valstybę. Pradėjus kurtis vietinėms valstybėms, Bažnyčia reikalauja sau ypatingos vadovaujančios teisinės padėties. Tačiau viduramžių pabaigoje ir naujųjų amžių pradžioje įsitvirtina ir sustiprėja valstybės, įsikuria absoliutinės monarchijos, o Bažnyčia pergyvena Reformacijos krizę, ir vieninga krikščionybė suskyla. Susikūrusios naujos reformuotos bažnyčios nesilaiko Romos bažnyčios tradicijų ir tampa tautinėmis valstybinėmis bažnyčiomis bei paklūsta valstybės įstatymams. Naujomis sąlygomis, tikybinės krizės padariniams paveikus žmonių sąmonę ir pasikeitus jų pažiūroms į valstybę ir religiją, Romos bažnyčia nebepretenduoja į vadovaujančią padėtį valstybėje, nebereikalauja, kad valstybės imperiumas nusilenktų bažnyčios socerdotiumui, tačiau nesitenkina tuo, kad jos, kaip ir visų kitų socialinių junginių, teisinį statusą imperatyviškai nustatytų valstybė. Bažnyčia siekia savo santykiuose su valstybe išlaikyti pariteto principą. Savo pretenzijas valstybei Bažnyčia grindė tuo, kad ji, kaip juris proprii korporacija, savo teises įgijusi ne iš valstybės, o todėl ir jos teisinis statusas valstybėje galįs būti nustatytas tiktai kompromisu ar sutartimi. Ši Bažnyčios pretenzija daugelyje šalių realizuojama konkordatu, sudaromu tarp šv. Sosto ir atitinkamos valstybės, bei diplomatinių santykių tarp šalių palaikymu.

Romos bažnyčios griežtą nusistatymą, tvirtą pasiryžimą ginti savo poziciją ir nesileisti į jokius kompromisus su įvairių valstybių valdančiaisiais M.Römeris traktuoja kaip "... aukštą moralinį šios Bažnyčios autoritetą, kuriuo, bent šiam laipsny, jokia kita krikščionių bažnyčia pasigirti negali" (7).

M.Römerio mokslinių darbų recenzentai pabrėžia jo mokslinį objektyvumą ir, apibūdindami autoriaus pateiktą socialinių junginių, ypač bažnyčios, ir valstybės santykių analizę, pripažįsta, kad jis "atiduoda visa, kas Cezario-Cezariui, kas Dievo-Dievui" (8), deramai įvertina viduramžius (9).

Konkordato teisinės prigimties problema sprendžiama nevienodai. Kai kurių mokslininkų nuomone, konkordatas yra tarptautinė sutartis, tačiau ypatinga (sui generis) sutartis (Fauchille). Savo išorine forma konkordatai panašūs į tarptautines sutartis. Jie sudaromi tarp dviejų viešųjų valdžių, viena nuo kitos

nepriklausomų ir suverenių savo reikalų srityje. Lietuvos 1927 m. konkordatas su šv. Sostu, kaip ir kitos tarptautinės sutartys, abiejų šalių buvo ratifikuotas tais pačiais metais ir pasikeista ratifikacijos dokumentais. Kadangi konkordatų objektas priklauso ne tarptautinės, bet valstybinės teisės sričiai, jų esmė apibūdinama kaip ypatinga (sui generis) sutartis.

Dauguma mokslininkų teisininkų laiko konkordatus ne tarptautinėmis sutartimis, bet viešais valstybiniais aktais (įstatymais), kurių turinys nustatytas susitarus su šv. Sostu. Juk konkordatas reguliuoja ne dviejų valstybių santykius, bet Romos katalikų bažnyčios teisinę padėtį konkordatinėje valstybėje, jos autonomiją, jos įtakos valstybei ribas, jos prerogatyvas mokykloje, kulto reikalus. Šie santykiai kaip valstybės vidaus reikalas, vadovaujantis valstybės suverenumo principu, turį būti pačios valstybės operatyviai tvarkomi jos valdžios aktais. Ta aplinkybė, kad konkordatas atitinka šv. Sosto nusistatymą ir formos atžvilgiu yra švelnus bei atsižvelgia į aukštą ir galingą šv. Sosto padėtį visuomenėje, negalinti paveikti konkordato, kaip imperatyvinio valstybės valdžios akto, esmės.

Konkordato, kaip valstybės įstatymo, sampratos kritika, kurią pateikia M.Römeris, skamba įtikinamai ir šiuolaikiškai. Jis pažymi, kad ne susitarimo objektas, ne akto turinys apsprendžia tai, ar aktas yra sutartis ar įstatymas. Lemiamą reikšmę turi tai, ar aktas sudarytas tarp paritetinių suverenių subjektų (10). Kišimąsi į susitariančios šalies vidaus reikalus galima įžvelgti daugelyje tarpvalstybinių susitarimų, kurių tarptautinės sutarties pobūdis nėra kvestionuojamas. Tokių susitarimų pavyzdžiais pateikiamos po Pirmojo pasaulinio karo sudarytos tarptautinės konvencijos dėl tautinių, rasinių ir tikybinių mažumų teisių apsaugos, konvencijos dėl tam tikrų sričių autonomijos, tarp jų ir Klaipėdos konvencija tarp Lietuvos ir Didžiųjų Antantės valstybių.

M.Römeris sutinka su konkordato kaip sui generis ypatingos sutarties apibūdinimu. Skirtingų nuomonių dėl konkordato teisinės prigimties buvimą jis aiškina iš esmės politiniu šio klausimo pobūdžiu ir ta aplinkybe, kad mokslininkai imasi šį klausimą nagrinėti paprastai jau turėdami apriorinį nusistatymą ir savo tyrinėjimuose ieško argumentų tik šiam savo nusistatymui pagrįsti (11).

Pagal M.Römerį, Romos katalikų bažnyčios sugebėjimas dalyvauti tarptautiniame bendravime ir nustatyti santykius su valstybėmis konkordatais, tuo išsaugant paritetą ir išvengiant įstatymu įtvirtinamo bendro socialinių junginių statuso, - tai ne šios Bažnyčios skirtingos esmės, bet "jos autoriteto, nepaprastos socialinės galios ir istorinės tradicijos padarinys" (12).

Reikia pripažinti, kad Romos katalikų bažnyčios santykių su valstybe tvarkymo metodas neišliko išskirtiniu fenomenu, nes šį metodą pradėta taikyti ir santykiuose su kitomis bažnyčiomis. Antai evangelikų liuteronų bažnyčios padėtis Vokietijoje nustatoma susitarimais su federacine valstybe bei atskiromis žemėmis. Beje, po Antrojo pasaulinio karo buvo mėginimų bažnyčių ir valstybės santykius tvarkyti pagal vadinamą teisinės koordinacijos modelį, kai valstybė ir bažnyčia laikomos lygiomis partnerėmis, apibrėžiama kiekvienos jų veikimo sritis, o vad. "mišrieji" reikalai (santuoka, mokykla, bažnytiniai mokesčiai) tvarkomi tarpusavio susitarimu. Tačiau ši lygios partnerystės idėja, propaguota po Antrojo pasaulinio karo, šiuo metu netenka šalininkų, nes ji neatitinka politinės tikrovės. Vėl grįžtama prie minties apie valstybės valdžios vienybę ir bažnyčių įtraukimą į pliuralistinių jėgų žaidimą (13). Ši mintis, tik kitais žodžiais, išsakyta M.Römerio pateiktoje socialinių junginių tarpusavio santykių ir jų santykių su valstybe charakteristikoje.

Išanalizavęs socialinių junginių, tarp jų ir bažnyčios, santykius su valstybe, atskirai išgvildenęs Romos katalikų bažnyčios statusą valstybėje, M.Römeris savo moksliniuose darbuose daug vietos skiria bažnyčios teisinei padėčiai Lietuvoje 1918-1940 metais.

Bažnyčios statusą Lietuvoje M.Römeris nagrinėja daugiausia remdamasis Lietuvos Valstybės 1922 m. Konstitucija (14) ir 1927 m. Lietuvos Valstybės ir šv. Sosto konkordatu (15). Aiškindamas konkordatą kaip sui generis sutartį, M.Römeris nevienodai vertina atskirų konkordatų reikšmę valstybei, nes atsižvelgia į šių sutarčių turinį, taip pat į valstybę, su kuria jis sudarytas. Jei galingai, didelei valstybei konkordatas galįs būti naudingas, nes sudaro sąlygas kontroliuoti bei sudrausti bažnytinę hierarchiją, tai mažai naujai valstybei, dar neturinčiai valstybingumo tradicijų, silpnai tarptautiniu mastu, galutinai nesutvarkiusiai savo santykių, net sienų, su artimiausiais kaimynais, konkordatas galįs reikšti

valstybės subordinavimą bažnyčiai (16). Tokios išvados autorius prieina, analizuodamas Lietuvos konkordatą su šv. Sostu.

Šio konkordato turinį M.Römeris apibūdina taip: "Konkordatas su Lietuva pasižymi ypatingai stipriu Bažnyčios valdžios ir jos reikalavimų apsaugojimu ir leidimu tai valdžiai kištis į valstybės viešąsias funkcijas visuomenėje - ypač švietimo, mokyklos, jaunimo auklėjimo ir kultūros srity, nepalikdamas už tai valstybei beveik jokios galios Bažnyčios organų sudraudimo atžvilgiu". Konkordatas, užuot sutvarkęs bažnyčios ir valstybės santykius bei jas sutaikinęs, "virto kažkokia katalikų dvasiškijos karo tvirtove kovai su valstybės valdžia, kažkokiais karo apkasais, iš kurių puolama valstybė ir kuriuose pasislepiama nuo jos valdžios veikimo" (17).

Šį vaizdingą katalikų bažnyčios padėties tarpukario Lietuvoje apibūdinimą iš esmės atitinka šiuolaikinių autorių pripažinimas, kad "1922 m. Konstitucijos galutiniame tekste praktiškai nebuvo apribojimų bažnyčiai", o 1927 m. konkordatas vėl iš esmės patvirtino išskirtinę bažnyčios poziciją, ir bažnyčia tarpukario Lietuvoje buvo stipresnė už valstybinę organizaciją (18).

Analizuodamas bažnyčios teisinę padėtį Lietuvoje, M.Römeris akcentuoja: 1) jos korporacinę savivaldybę (autonomiją); 2) dalyvavimą valstybės funkcijų vykdyme. Bažnyčių korporacinę savivaldybę įtvirtino 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos 83 str. Ši Konstitucija skiria dvi tikybinių organizacijų kategorijas: pirma, visas esamas Lietuvoje tikybines organizacijas, antra, naujai atsirandančias tikybines organizacijas, prie kurių priskiriami ne tik naujai steigiami tikybiniai junginiai, skelbiantys naują tikybą, bet ir senos bei nusistovėjusios bažnyčios, kurios Lietuvoje iki 1922 m. neveikė.

Pirmoji - visų esamų Lietuvoje tikybinių organizacijų - kategorija yra privilegijuota. Šioms organizacijoms valstybė lygiai pripažįsta teisę tvarkytis taip, kaip jų kanonai arba statutai reikalauja. Šie kanonai ar statutai yra teisinis šių organizacijų tvarkymosi valstybėje pagrindas, jie negali būti tikrinami, kaip tai daroma su šiaip asociacijų statutais ar įstatais. Be to, šioms organizacijoms suteikiama konstitucinių privilegijų, kurios, nepakeitus Konstitucijos, negali būti panaikintos ar susiaurintos. Iš esamų tikybinių organizacijų Konstitucija neišskiria nė vienos bažnyčios ir tuo pačiu nesteigia oficialios ar valstybinės bažnyčios.

M.Römeris pažymi, kad naujai atsirandančių bažnyčių ir tikybinių organizacijų statusą nustato jau ne Konstitucija, o paprastas įstatymas, kuris šioms organizacijoms gali ir nesuteikti tų konstitucinių privilegijų, kurias turi visos esamos tikybinės organizacijos. Tačiau ir šių tikybinių organizacijų statusas skiriasi nuo asociacijų, nes jų padėtį reguliuoja atskiras įstatymas, taigi joms netaikomas bendrasis asociacijų statusas.

Apibendrindamas bažnyčių ir tikybinių organizacijų savivaldą, įtvirtintą Konstitucijos 83 ir 84 str., M.Römeris daro išvadą, kad tai yra visuomeninio laisvo tvarkymosi teisinė forma, analogiška kitų socialinių junginių teisinei padėčiai valstybėje, besiskirianti tiktai konstitucinėmis privilegijomis ir tuo, kad ją tvarko ne bendrosios asociacijų, bet atskiros teisės normos (19).

Platesnio nagrinėjimo ir griežtesnio vertinimo susilaukė Konstitucijos straipsniai, įtvirtinantys bažnyčios dalyvavimą valstybės funkcijų vykdyme. Pirmiausia, tai Konstitucijos X skyriaus “Tikybos ir kulto dalykai” 85 str., liečiantis asmenų valstybėje registracijos, kitaip vadinamos metrikacija, funkciją. Iš esmės tai yra valstybinė funkcija. Fizinis žmogus ir asmuo - tai skirtingos sąvokos, tačiau mūsų civilizacijos valstybiniame socialiniame bendravime asmenimis laikomi visi žmonės. Kadangi asmuo yra siejamas su tam tikromis teisėmis ir pareigomis, tai socialiniame bendravime reikalinga asmenų registracija, kuri nustatytų svarbiausius asmens gyvenimo momentus, turinčius įtakos asmens teisiniam statusui ir susijusius su kitų asmenų teisėmis. Tokie svarbiausi momentai yra žmogaus gimimas, santuoka, mirtis. Taigi fizinių asmenų registracija yra ne tikybinis, bet teisinis socialinis reikalas (20).

Bet asmenų - savo narių - registraciją veda kiekvienas organizuotas socialinis junginys. Bažnyčios, ypač Romos katalikų bažnyčia, šią registraciją tvarko tikslia metrikų sistema. Konstitucijos 85 str. ir numatė bažnytinę metrikaciją panaudoti valstybinei asmenų registracijai ir tuo pačiu bažnyčios organus - dvasininkus pavertė šios valstybinės funkcijos agentais.

M.Römerio nuomone, bažnytinės metrikacijos panaudojimas valstybinei asmenų registracijai yra “nevisiškai patogus” ir palieka neišvengiamas spragas: bažnyčios nariu tampama ne gimimo faktu, bet krikštu ar kita tikybine apeiga, kuri laiko atžvilgiu ne visada susijusi su asmens gimimu, ir pats registracijos objektas - vienu

atveju - gimimas, kitu - krikštas - nėra identiškas.Gimimas yra natūralus gamtos faktas, tuo tarpu krikštas gali būti atliktas ar neatliktas, kūdikis gali mirti anksčiau, negu spėta jį pakrikštyti, ir todėl bažnyčioje jis nebus įmetrikuotas, o valstybėje jis, kaip asmuo, egzistavo ir galėjo sukelti kitiems asmenims teisines pasekmes.

Be to, 85 str. liečia tik tikinčiųjų metrikacijos aktus. Taigi kitų asmenų registracijos klausimas paliktas atviras. Valstybė, kuri laikosi sąžinės ir tikybos laisvės režimo, jeigu ji nori sutvarkyti asmenų registraciją, turi greta bažnytinės metrikacijos įvesti ir valstybinę atikybinę registraciją bent tiems asmenims, kurie jokiai bažnyčiai nepriklauso.

Atkreipiamas dėmesys ir į tai, kad sąžinės ir tikybos laisvės režime bažnytinė santuokų ar mirimų metrikacija dar mažiau gali būti panaudota valstybinei registracijai.

Ieškodamas 85 str. nuostatų įtraukimo į Konstituciją motyvų, M.Römeris pažymi, kad valstybinės asmenų registracijos sutvarkymo metodas - ar valstybė įsteigs vieningą valstybinę asmenų registraciją, ar naudosis bažnytine metrikacija - nėra nei konstitucinės reikšmės klausimas, nei tikybos ar kulto problema. Bažnytinės metrikacijos panaudojimas valstybinei asmenų registracijai įrašytas į Konstituciją "daugumos krikščionių demokratų blokui reikalaujant" ir aiškintinas "bažnyčios, ypatingai gi Katalikų bažnyčios prestižo ir autoritetingos įtakos palaikymo sumetimais". Tai didina bažnyčios ir bažnytinių aktų socialinę reikšmę ir prestižą, kelia dvasininkijos autoritetą, "sutvirtina bažnytinę drausmę ir bažnytinį masės valdymą" (21).

Komentuodamas 85 straipsnio turinį bendrame piliečio konstitucinių teisių ir laisvių kontekste, M.Römeris pažymi, kad šis straipsnis nepaneigia civilinės būklės aktų valstybinės atikybinės registracijos tų asmenų, kurie sąžinės ir tikybos laisvės režime nenori atitinkamus aktus atlikti bažnyčioje. Juk "tikybos laisvės režime žmogaus noras kreiptis ar nesikreipti pas savo dvasininkus yra valstybei suvereninis, ir valstybė savo imperiumo priemonėmis negali piliečius versti atlikti tikybinius aktus ir kreiptis į dvasininkus" (22). 85 str. nepašalina galimybės nustatyti vieningą bendrą valstybinę asmenų registraciją, tačiau, įvedus tokią registraciją, valstybė turi laikyti dvasininkus oficialiais teisiniais tarpininkais tarp registruojamų tikinčių asmenų ir valstybinės

registracijos organų, o bažnytinius metrikus laikyti oficialiais dokumentais šiai registracijai. Be to, draudžiama nustatyti tikintiesiems privalomą civilinę santuoką (23).

Lygindamas 1927 m. Lietuvos ir šv. Sosto sudarytą konkordatą su Konstitucijos 85 straipsniu, M.Römeris pateikia labai subtilią, tikslią šio straipsnio teisinę analizę. Konkordato 14 str. remiasi Konstitucija, jos 85 straipsniu,tačiau konkordato nuostatos išeina už Konstitucijos 85 str. ribų ir suteikia jam prasmę, kurios šis straipsnis neturi. Konstitucija kalba tiktai apie tikybinius aktus pas dvasininkus ir atleidžia piliečius nuo pareigos kartoti tuos aktus kitose įstaigose, tuo tarpu Konkordatas kalba apie pačių dvasininkų daromus metrikų įrašus, įgalioja dvasininkiją juos tvarkyti ir suteikia jiems privalomos galios valstybės teisme ir viešajame gyvenime. Taigi "pagal konkordatą oficialinę metrikaciją sudaro kaip tik pati bažnytinė metrikacija, kurią valstybė akceptuoja. Konstitucija to nėra nustačiusi: konstitucijos išsitarimas apie pas dvasininkus daromų aktų "juridinę galią" negali būti interpretuojamas taip, kad tai kaip tik ir esanti pati oficialinė metrikacija, išskirianti bet kurią kitą ir neleidžianti steigti kitokios..." (24). Taigi konkordatu civilinės būklės aktų registracijos srityje tikybinėms organizacijoms buvo pavesta viešoji valstybinė funkcija, ir bažnytiniai organai tapo antriniais valstybės organais.

Tarpukario Lietuvos įstatymų leidėjas nesutvarkė valstybinės asmenų registracijos, nepašalino bažnytinės metrikacijos spragų. M.Römeris, kurio kritika valstybės, atskirų jos valdžių ar organų atžvilgiu paprastai būna labai švelni, užuominų forma, šiuo konkrečiu atveju yra griežtas ir kategoriškas: "Tai yra ryškus valstybės apsileidimas". Tuo įstatymų leidėjas "labai skaudžiai įžeidė kai kuriuos gyvybinius asmenų reikalus ir net jųjų konstitucinį status libertatis jautriausioje žmogaus tikybinės sąžinės srity" (25).

M.Römeris ne tiktai mokslo darbuose, paskaitose propagavo demokratijos principus, žmogaus laisvės statusą, tikėjimo ir sąžinės laisvę, bet ir praktinėje veikloje tiesiogiai dirbo, siekdamas padėti realizuoti šiuos principus. Matyt, atsižvelgdamas ir į šiuos motyvus, 1928 m. jis sutiko būti skiriamas steigiamos Valstybės Tarybos nariu. Valstybės Tarybą, kaip pagalbinę specialistų tarybą valdymo reikalams, jis laikė svarbia ir naudinga institucija, palaikytina

Lietuvos administracinėje teisinėje santvarkoje. Tačiau praėjus vieneriems darbo šioje Taryboje metams, Römeris pranešime teisininkams kalbėjo: "Valdymo reikalams tarybos institucija dėl pačios savo konstrukcijos ir funkcijų esmės yra labai jautri Vyriausybės taktui santyky su ja. To takto ar taktiškumo stoka bet kurį Tarybos naudingumą ir reikšmę galėtų visiškai nuslopinti". Arba: "jeigu Vyriausybė negerbtų Tarybos jai reiškiamos nuomonės ir nesiskaitytų su ja, tai ji tuo pačiu arba darytų Tarybą savo pastumdėliu, iškreipdama pačią tos institucijos esmę, arba darytų jos darbą bergždžią..." (26).

Matyt, Vyriausybės ir Valstybės Tarybos santykiuose ir būta panašios padėties, kad M.Römeris 1931 m. iš jos pasitraukė. Kaip Valstybės Tarybos narys, be kito darbo, jis pirmininkavo Civilinės metrikacijos komisijoje. Savo autobiografijoje jis rašė: "Įsitikinęs, kad Valstybės Tarybos darbas yra mažai vaisingas, aš 1931 m. iš jos išėjau, dar iki 1933 m. bendradarbiaudamas joje, kad ir nebūdamas jos nariu, tol, kol bus užbaigti civilinės metrikacijos ir civilinių jungtuvių įstatymų projektai" (27).

Tačiau šių projektų rengimo darbas užsitęsė. Užsitęsė jis dėl to, kad tarp tikinčiųjų katalikų ir dvasininkijos buvo žmonių, kurie civilinėje metrikacijoje įžiūrėjo tikėjimo griovimą ir fanatiškai kovojo prieš pačią civilinės metrikacijos idėją, tuo kenkdami reformai. "Jei būtų galima aprėžti reformą tiktai metrikacijos klausimu, o ypač jei metrikacijos problema apimtų tiktai asmenybės pradžios ir pabaigos - gimimo ir mirimo - registravimą, tai darbas gal jau būtų buvęs baigtas. Bet iš tikrųjų reforma yra reikalinga gilesnio darbo" (28). Reikalas tas, kad metrikacija apima ir santuokų (moterystės) registravimą, o su santuoka susijęs ir ištuokos (sutuoktuvių perskyrimo) klausimas. Tuometinę padėtį šiuo klausimu M.Römeris apibūdina taip: "Lietuvoj dabar esamoji tvarka yra tiesiog nepakenčiama; ji šaukte šaukia griežtos reformos ir tiesiog barbariško anarchinio šeimos ardymo sulaikymo ir pagaliau sudraudimo" (29).

Teigiamai vertindamas socialinės ir tikybinės drausmės vaidmenį, išsaugant santuoką ir šeimą, autorius kreipia dėmesį į visišką teisinės apsaugos nebuvimą šioje srityje, nors teisinės apsaugos priemonės asmeniui tam tikromis aplinkybėmis yra svarbesnės už pačią teisę. Ištuokos klausimą sprendė bažnytinis teismas tos bažnyčios, kurios nariu buvo vienas sutuoktinių.

Ištuokos galimybė viliojo žmogų pereiti iš vienos tikybos į kitą, į tokią, kuri lengvai nutraukia santuoką, o bažnyčios tuo būdu didino savo narių skaičių. Valstybė į tokį šeimų ardymą nesikišo ir pripažindavo bažnytinių teismų sprendimus.

Šeimos ardymui sudrausti M.Römeris numato tris būdus: 1) jei santuoka bažnytinė, ištuokos bylą pavesti spręsti bažnytiniam teismui tos bažnyčios, kurioje santuoka sudaryta, o civilinės santuokos atveju - valstybės teismui; 2) visiškai uždrausti ištuokas; 3) visų ištuokos bylų sprendimą pavesti valstybės teismui. Pirmasis būdas laikomas nepriimtinu dėl jo prieštaravimo tikybos laisvei - pakeitusiam tikybą žmogui ankstesnės jo išpažintos tikybos kanonai jau nebeturi autoriteto. Antrasis būdas "gal būtų perdaug radikalus". M.Römeris pritaria trečiajam būdui, kai ištuokos bylos apskritai išimamos iš bažnytinių teismų kompetencijos ir jų sprendimą monopolizuoja valstybės teismas.

Principinę nuostatą ištuokų klausimu jis suformuluoja taip: "Principiškai - moterystė turėtų būti pripažinta nenutraukiama tol, kol abu susituokusieji gyvi. Perskyrimas būtų leidžiamas tiktai kai kuriais išskirtiniais atvejais, kurie būtų jungtuvių įstatymo numatyti ir kiekvieną sykį nesuinteresuoto bešališko valstybinio teismo objektyviškai konstatuoti..." (30).

Pagal M.Römerio koncepciją valstybinės metrikacijos funkcijas atliktų miestų burmistrai ir valsčių viršaičiai, tačiau civilinė santuoka būtų sudaroma pas taikos teisėją, o patį santuokos liudijimą surašytų atitinkamai burmistras ar viršaitis. Valstybinės metrikacijos priežiūra pavedama Teisingumo ministerijai, joje saugomi ir metrikų archyvai.

Ši trumpai apžvelgta M.Römerio koncepcija ir buvo realizuota Valstybės Tarybos parengtuose Civilinės metrikacijos ir Civilinių jungtuvių įstatymų projektuose.

K.Pakštas, M.Römerio supažindintas su Civilinės metrikacijos įstatymo projekto turiniu, teigiamai vertino šį projektą ir apgailestavo, kad spauda plačiau neinformuoja visuomenės "apie to projekto dvasią ir esmę". Kartu K.Pakštas pareiškė pasitikįs ir įstatymo projekto "autoriaus, prof. Roemerio, kompetencija ir valstybine išmintimi" (31).

Valstybės Taryba Civilinės metrikacijos ir Civilinių jungtuvių įstatymų projektus pateikė Vyriausybei. Susipažinusi su projektais, Vyriausybė juos grąžino Valstybės Tarybai, kad būtų panaudoti

rengiant civilinio kodekso projektą. Faktiškai Civilinės metrikacijos ir Civilinių jungtuvių įstatymų projektai išgulėjo Valstybės Taryboje iki jos likvidavimo 1940 m. liepos mėnesį (32).

M.Römeris, nagrinėdamas Konstitucijos IX skyrių "Švietimo reikalai", taip pat paliečia kai kuriuos bažnyčios ir valstybės santykių aspektus. Šis skyrius pradedamas skelbimu principo: "Vaikų auklėjimas yra tėvų aukščiausia teisė ir natūralinė pareiga". (78 str.) "Aukščiausios teisės" ir "natūralinės pareigos" terminai laikomi ne teisinėmis, bet pasaulėžiūrinėmis kategorijomis , įrašytomis į Konstituciją siekiant ateityje suvaržyti patį konstitucinį įstatymų leidėją, įtvirtinti šio principo visišką nelankstumą, jo amžinumą. M.Römerio aiškinimu, krikščionių demokratų blokas, pasitikėdamas bažnyčios įtaka tėvams, sukonstravęs šią sui generis įgimtą ir šventą valstybės neliečiamą tėvų teisę-pareigą, siekdamas tikybinio auklėjimo sumetimais apsaugoti jam brangią tezę nuo ateityje galinčių ateiti į valdžią politinių jėgų, nusistačiusių reformuoti auklėjimo ir mokymo sistemą (33).

Nepaneigiant šios interpretacijos teisingumo konkrečiomis politinėmis sąlygomis ir priekaištų dėl Konstitucijos 78 straipsnio pačios formuluotės pagrįstumo, vis dėlto reikia pripažinti, jog teiginys, kad vaikų auklėjimas yra tėvų teisė ir pareiga, yra giliai demokratinis, ir pagal tėvų nusistatymą vienodai galintis pasitarnauti tiek "tikybinio auklėjimo sumetimais", tiek atikybiniam ar net antitikybiniam auklėjimui. Apskritai, ši konstitucinė norma nukreipta prieš totalitarinėms valstybėms būdingą tendenciją atimti vaikus iš tėvų auklėjamosios įtakos ir pačiai valstybei tvarkyti jų auklėjimą.

Dabartiniu metu tėvų teisė parinkti savo vaikams auklėjimo rūšį yra visuotinai pripažinta. Pagal Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto 13 str. valstybės-dalyvės yra įsipareigojusios gerbti tėvų laisvę pasirinkti savo vaikams ne tik valstybės organų įsteigtas, bet ir kitas mokyklas, ir garantuoti religinį bei dorovinį savo vaikų auklėjimą pagal savo pačių įsitikinimus (34).

1922 m. Konstitucijos 80 str. nustatė: "Religijos mokymas mokyklose yra privalomas, išskyrus mokyklas, įsteigtas vaikams, kurių tėvai nepriklauso jokiai tikybinei organizacijai. Religijos

privalo būti mokoma pagal reikalavimus tos tikybinės organizacijos, kuriai priklauso mokinys".

M.Römeris pažymi, kad šiuo krikščionių-demokratų bloko iniciatyva ir jų balsais priimtu straipsniu buvo siekiama užkirsti kelią paprastu įstatymu, nepakeičiant Konstitucijos, "laicizuoti" mokyklą, iš jos programos pašalinant tikybos mokymą, jei į valstybės valdžią ateitų kitos politinės jėgos. Atkreipiamas dėmesys į 80 str. teiginių loginį neatitikimą: mokinys, kuris jokiai tikybinei organizacijai nepriklauso, neturi būti mokomas religijos, kokioje mokykloje jis besimokytų. Vis dėlto M.Römeris reziumuoja, kad 80 str. nuostatos "principiškai tikėjimo laisvės režimo neužgauna" (35).

Kartu pažymima, kad 80 straipsniu konstituciniam tikėjimo laisvės režimui suteikiama "tam tikra interpretacija", būtent: vaiko formalus įjungimas atitinkamomis apeigomis į bažnyčią preziumuoja jo atitinkamą tikėjimą, kurį pakeisti ar kurio atsisakyti gali tiktai jis pats, jau būdamas subrendęs ir mokykloje susipažinęs su tikybos mokslu, bet tai nepriklauso nuo jo tėvų nusistatymo. Tokia interpretacija, pasak M.Römerio, krikščionys demokratai siekė sustiprinti tikybos, kurią jie laikė svarbiausia sveikos visuomenės atrama, vaidmenį (36).

M.Römeris teigiamai vertina konstitucinį mokyklų steigimo laisvės principą. Mokyklos gali būti valstybės, savivaldybių, taip pat privačios, steigiamos visuomeninių organizacijų ar atskirų asmenų. M.Römeris apgailestauja, kad nepriimtas įstatymas dėl privačių aukštųjų mokyklų steigimo ir todėl buvo nerealizuoti atitinkamų socialinių veiksnių iškelti sumanymai įkurti laisvąjį Katalikų universitetą ir Aukštąją politinių mokslų mokyklą (37).

Iš visų privačių mokyklų Konstitucija (82 str.) išskiria konfesines mokyklas, kurios gauna iš valstybės iždo švietimo reikalams skiriamą biudžeto dalį, kuri atitinka oficialiai priklausančių tai tikybinei organizacijai Lietuvos piliečių ir mokinių skaičių (38).

Šia ryškia privilegija "privatinės konfesinės mokyklos paverčiamos valstybinės švietimo funkcijos autonominėmis agendomis". Šio teiginio turinį autorius atskleidžia, paaiškindamas, kad iš tikrųjų šios mokyklos netenka privataus pobūdžio, nes privati, nepareinanti nuo valstybės yra tiktai jų steigimo ir tvarkymo iniciatyva, bet įsteigtos šios mokyklos išlaikomos

valstybės biudžeto. Todėl M.Römeris konfesinių mokyklų autonomiškai vykdomą švietimą traktuoja kaip viešojo švietimo, finansuojamo iš valstybės biudžeto, elementą, tuo pačiu kaip valstybės funkciją, kaip visuomeniškai autonomizuotą viešąją tarnybą (39). Jis pabrėžia, kad šios viešosios teisės autonomijos subjektas yra ne tiek atskiros konfesinės mokyklos, kiek atitinkamos bažnyčios, kurių žinioje yra šios mokyklos.

Taigi M.Römeris konstatuoja tiek tiesioginį bažnyčios dalyvavimą valstybės funkcijų vykdyme (valstybinė asmenų registracija), tiek netiesioginį, per valstybės iždo išlaikomas konfesines mokyklas.

Apibūdinant bažnyčios ir valstybės santykius, reikia atsižvelgti į tai, kad ir praeityje, ir dabartyje jiems turi įtakos dvi tendencijos, kovojančios tarpusavyje dėl dominavimo. Viena vertus, sekuliarizacijos, deklerikalizacijos ar net antiklerikalizmo reiškiniai, kai moralė grindžiama žmonijos gerove šiame pasaulyje, neatsižvelgiant į religines sistemas, ar religija bent jau neįvedama į viešąjį mokymą bei auklėjimą ar viešųjų reikalų valdymą. Kita vertus, sakralizacijos ar klerikalizmo tendencija, kai bažnyčios kontrolė mokymui bei auklėjimui, santuokos įstatymams, viešajai labdarai tampa principu ar įtraukiama į politiką arba bent dedama pastangų išsaugoti bažnyčios autoritetą bei įtaką socialiniuose ir politiniuose reikaluose (40).

XX a. pirmajame ketvirtyje šios tendencijos būdingos eilei Europos valstybių. Antai Austrijoje 1919-1920 m., svarstant naujos konstitucijos projektą, žmogaus pagrindinės teisės priklausė prie klausimų, kurie dėl jų pasaulėžiūrinių implikacijų tarp politinių partijų kėlė daugiausia nesutarimų. Svarbiausi nesutarimai lietė valstybės ir bažnyčios santykius, mokyklų klausimą. Nepasiekus parlamente konsenso šiais klausimais, nebuvo priimtas naujas pagrindinių teisių katalogas ir nutarta palikti galioti senąjį 1867 m. monarchinės Austrijos konstitucijos pagrindinių teisių katalogą (41).

Minėtų tendencijų kova buvo ryški ir tarpukario Lietuvoje. K.Pakštas yra išreiškęs daugelio to meto Lietuvos intelektualų susirūpinimą dėl pavojaus, gresiančio tautos kultūrinei pažangai, dėl įvairių formų nepakantumo apraiškų, aštrių tarpusavio rietenų ir susiskaldymo į fanatiškas grupes. Jis rašė: “Aistriai kovojama dėl politinių bei ekonominių interesų, bet daug aistriau grumiamasi, kai susiduria atskirų grupių priešingos pasaulėžiūros. Pikčiausios

rietenos Lietuvos Seimuose kildavo ne žemės reformą svarstant, bet mokyklų reikalą palietus.:. Vaizdžiau tariant: Lietuvos piliečiams nelyginamai sunkiau susitarti dėl rožančiaus, kaip dėl bulvių ar rauginto pieno" (42).

V.Vardys, iš laiko perspektyvos apžvelgdamas bažnyčios konstitucinį statusą tarpukario Lietuvos visuomeninio gyvenimo pasaulėžiūrinės poliarizacijos fone, reziumuoja: "... krikščionims demokratams laimėjus parlamente daugumą, 1922 m. Konstitucijos galutiniame tekste praktiškai nebuvo apribojimų bažnyčiai, kuriuos siekė inkorporuoti socialdemokratai ir liaudininkai. Konsensuso šiuo klausimu stoka turėjo labai nepalankių pasekmių Lietuvos demokratijos ateičiai; nebus perdėta pasakant, kad tai prisidėjo prie demokratijos žlugimo" (43).

Išnagrinėjęs bažnyčios ir valstybės santykius Lietuvoje 1918-1940 m., V.Vardys prieina prie išvados, kad nepaisant Bažnyčios hierarchijos konservatyvumo, sąlygos sekuliarizacijai buvo pribrendusios (44), tuo iš esmės pritardamas reformų idėjai. Šių reformų reikalingumą suprato ir jas savo darbuose propagavo M.Römeris.

M.Römerio poziciją bažnyčios ir valstybės santykių klausimu suformavo tai, kad jis, kaip rašė savo autobiografijoje, buvo įsitikinęs, griežtas demokratas (45) , simpatizavo liaudininkams, kurie buvo linkę į liberalizmą, individualizmą, aukštai kėlė žmogaus laisvę, mažai vertino autoritetą (46). Pats M.Römeris aukštai vertino ir propagavo tokias liberalizmo vertybes kaip autonomija, individualybė, asmens laisvė, privataus gyvenimo apsauga nuo savivališko ar neteisėto kišimosi. Todėl ir bažnyčios teisinį statusą, atskiras jos prerogatyvas vertino, vadovaudamasis asmens laisvės, sąžinės ir tikėjimo laisvės principais, narystės bažnyčioje ar kitoje tikybinėje organizacijoje nustatymo pagal laisvą asmens apsisprendimą kriterijumi (47). Jis pasisakė, vartojant šių dienų terminus, prieš mažumos diskriminavimą pagal religijos požymį, už valstybės pareigą užtikrinti vienodas galimybes daugumai ir mažumai.

Taigi M.Römeris nuosekliai gynė demokratiją, kuri ir dabarties sampratoje yra vienas išmintingiausių išradimų, kuriuos žmonija padarė politikos srityje, ir neprilygstamas istorinis laimėjimas.

Nuorodos

1. Mykolo Römerio autobiografija. - *Lietuvos mokslas*, 1994, t. 2, kn. 4/5, p. 112.
2. Žr.: Römer'is M. Valstybė ir jos konstitucinė teisė, I d. Valstybė, t. 2. -Kaunas, 1935, p. 149.
3. Ten pat, p. 148.
4. Ten pat, p. 150.
5. Ten pat, p. 185-186.
6. Römer'is M. Valstybė ir jos konstitucinė teisė, II d.. Konstitucinės institucijos, t. 1. Suverenitetas. - Kaunas, 1939, p. 106.
7. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 189.
8. Naujoji Romuva, 1937, Nr.17, p. 391 (A.B. Galvydžio recenzija).
9. Židinys, 1935, Nr. 10, p. 370 (J.Urbšio recenzija).
10. Römer'is M. Valstybė, t. 2, p. 195.
11. Žr.: Ten pat, p. 204.
12. Ten pat, p. 208.
13. Žr.: Maunz T., Zippelius R. Deutsches Staatsrecht, 28. Auflage. - München, 1991, S. 236-237.
14. Vyriausybės žinios, 1922, Nr. 100, eil. 799.
15. Vyriausybės žinios, 1927, Nr. 264, eil. 1708.
16. Konkordato žalingumas Lietuvai. - Vaga, 1931, Nr. 1, p. 13.
17. Ten pat, p. 11.
18. Vardys V. S. The Catholic Church, Dissent and Nationality in Soviet Lithuania. - New York, 1978, p. 22,31.
19. Žr.: Römer'is M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, d. 1. - Kaunas, 1937, p. 411.
20. Ten pat, p.412.
21. Ten pat, p. 415, 417.
22. Römeris M. Civilinė metrikacija. - *Kultūra*, 1933, Nr. 1, p. 2.
23. Žr.: Römer'is M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, d. 1, p. 415-416.
24. Römeris M. Civilinė metrikacija. - *Kultūra*, 1933, Nr. 1, p. 2.
25. Römer'is M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, d.1, p.418, 419.
26. Römeris M. Valstybės Taryba. - *Teisė*, 1922, Nr. 16, p. 32.

27. Lietuvių atgimimo istorijos studijos, t. 13. Mykolas Römeris. - Vilnius, 1996, p. 236.
28. Römeris M. Civilinė metrikacija. - *Kultūra*, 1933, Nr. 1, p. 3.
29. Ten pat, p. 5.
30. Ten pat, p. 7.
31. Pakštas K. Civilinės metrikacijos reikalu. - *Židinys*, 1932, Nr.11, p. 359.
32. Žr.: Masiulis B. Valstybės Taryba. - *Teisininkų žinios*, 1958, Nr. 25-26, p. 14.
33. Žr.: Römer'is M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, d. 1, p. 439.
34. Žr.: Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. - Vilnius, 1991, p. 25.
35. Žr.: Römer'is M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, d. 1, p. 442-443.
36. Ten pat, p. 444.
37. Žr.: Ten pat, p. 441.
38. Konstitucija pabrėžia tikybinei organizacijai **oficialiai** priklausančius piliečius ir mokinius. Atitinkamai tikybinei organizacijai oficialiai priklausančių piliečių skaičius visada yra didesnis už faktiškai priklausančių skaičių, nes statistika registruoja tik krikštu ar kitokiomis tikybinėmis apeigomis žmogaus įjungimą į atitinkamą tikėjimą, bet ne žmogaus religinius įsitikinimus, kurie gali pasikeisti. Atsižvelgdamas į prieš katalikybę nukreiptos spaudos skaičių, į narių laisvamaniškose organizacijose gausumą, K.Pakštas konstatuoja, kad Lietuvos tikybinis margumas palyginti nedidėlis, tačiau jis vis dėlto žymiai didesnis negu tai parodo oficialioji statistika. (K.Pakštas. Civilinės metrikacijos reikalu. - *Židinys*, 1932, Nr.11, p. 357).
39. Žr.: Römer'is M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, d. 1, p. 448.
40. Benito E.O. Elimination of all forms of intolerance and discrimination based on religion or belief. - UN. New York, 1989, p. 41.

41. Öhlinger T. Das Grundrechtsverständnis in Österreich; Brauneder W. Die Gesetzgebungsgeschichte der Österreichischen Grundrechte. - *70 Jahre Republik. Grund-und Menschenrechte in Österreich. Grundlagen, Entwicklung und internationale Verbindungen.* - Kehl-Strassburg-Arlington, 1991, S. 35-36, 309-311.
42. Pakštas K. Kultūrinės autonomijos problema. - *Židinys*, 1926, Nr. 6-7, p. 451.
43. Vardys V. S. The Catholic Church, Dissent and Nationality in Soviet Lithuania, p. 22.
44. Ten pat, p. 32.
45. M.Römerio autobiografija. - *Lietuvos mokslas,* 1994, t. 2, kn.4(5), p. 114.
46. Žr.: Römer'is M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, d. 1, p. 183.
47. Kadangi Bažnyčiai, kaip socialiniam junginiui, M.Römeris skiria daug vietos monografijos "Valstybė" antrajame tome, jos recenzentas J.Urbšys atsargiai paliečia autoriaus pažiūrų į Bažnyčią klausimą ir į jį atsako taip: "...jeigu iš viso galima daryti išvadą dėl autoriaus pažiūrų į Bažnyčią apskritai, o ypač apie Katalikų Bažnyčią, tai tektų pasakyti, kad autorius Bažnyčiai yra džentelmeniškai abejingas". (Židinys, 1935, Nr.10, p. 372).

III skirsnis. TEISINĖ VALSTYBĖ IR SOVIETINIS KONSTITUCIONALIZMAS

TEISINĖS VALSTYBĖS MODELIS

Gausus M.Römerio mokslinis palikimas, jo publicistika ir praktinė valstybinė bei visuomeninė veikla leidžia mums teigti, kad jo, kaip teisininko, idealas buvo gerai organizuota ir be priekaištų funkcionuojanti teisinė valstybė. Teisinės valstybės problematika M.Römerio veikaluose konstitucinės teisės klausimais yra viena pagrindinių, o ir iš viso pabrėžtina, kad jis iki mūsų dienų tebėra vienintelis Lietuvos teisininkas, specialiai tyrinėjęs ir labai daug padaręs vystant ir propaguojant teisinės valstybės idėją.

Iš M.Römerio mokslo darbų bibliografijos matyti, jog teorinėmis teisinės valstybės problemomis jis rimtai susidomėjo ir pradėjo šių problemų sistemingą mokslinį tyrinėjimą po 1924-1925 m., kai "Teisės" žurnalo puslapiuose buvo paskelbta jo polemika su A.Sugintu dėl įstatymų konstitucingumo teisminės kontrolės teorinių klausimų.

A.Sugintas, 1916 m. Peterburgo universitete baigęs klausyti teisių fakulteto kursą ir po to jau suspėjęs įgyti nemažą teisinio darbo patirtį, panoro gauti Lietuvos universiteto diplomą. 1924 m. šio universiteto teisių fakultete parašė diplominį darbą, kuris kaip straipsnis "Įstatymų konstitucingumas" buvo išspausdintas žurnale "Teisė". Šiame straipsnyje autoriaus formuluojamos išvados, kad, pirma, teismas privaląs įstatymus taikyti, o ne vertinti, antra, teismas esąs kompetentingas taikyti tik paprastuosius, o ne konstitucinius įstatymus (1). M.Römeriui, prieš porą metų tame pačiame universitete pradėjusiam dėstyti konstitucinę teisę, šios išvados pasirodė nepakankamai tikslios ir todėl nepriimtinos, juolab kad A.Sugintas, be teorinių tvirtinimų, savo išvadomis siekė pakoreguoti kai kurias galiojančios konstitucijos nuostatas. M.Römeris jau kitame to paties žurnalo numeryje paskelbė tuo pačiu pavadinimu savo straipsnį (2), polemizuojantį su pagrindinėmis A.Suginto straipsnio tezėmis.

Tai buvo pirmasis M.Römerio mokslo darbas, skirtas vienai reikšmingiausių teisinės valstybės problemai.

Kylantį M.Römerio domėjimąsi teisinės valstybės problematika ir šiai problematikai jo teikiamą reikšmę labai akivaizdžiai parodė tai, kad pirmą kartą išrinktas Lietuvos universiteto rektoriumi tradicinei viešai paskaitai, skaitytai 1927 m. rugsėjo 15 d. inauguraciniame universiteto tarybos posėdyje, jis pasirinko temą "Teisinės valstybės organizacija" (3). Šioje paskaitoje nuosekliai ir glaustai aptartos teisinės valstybės idėjinės ištakos bei bendrieji principai, pateiktas jų vertinimas.

Atskiriems teisinės valstybės problemos aspektams M.Römeris paskyrė ir dvi monografijas - tai "Administracinis teismas" (1928) ir "Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose" (1931)* (4). Reikšminga, jog abi jos susilaukė didelio Lietuvos teisinės visuomenės susidomėjimo ir buvo teigiamai vertinamos (5). Šie darbai buvo pažymėti aukščiausiu ligi tol jam suteiktu įvertinimu - už pirmąją monografiją jam buvo paskirta Lietuvos teisininkų draugijos premija, o 1932 m. gegužės 22 d. Vytauto Didžiojo universiteto teisių fakulteto taryba už abi monografijas bei kitus du tuo pačiu metu pasirodžiusius veikalus - "Reprezentacija ir mandatas" (1926) bei "Dabartinės konstitucijos" (1932) - autoriui suteikė teisių daktaro mokslo laipsnį (6).

Šiuose ir kituose mokslo darbuose, skirtuose įvairioms konstitucinės teisės mokslo problemoms nagrinėti, M.Römeris ypatingą dėmesį skyrė teoriniams ir praktiniams teisinės valstybės klausimams, tuo pabrėždamas jų svarbą.

Teisinę valstybę M.Römeris apibūdino kaip "valstybinio bendravimo tipą" (7), kuriam būdinga tai, kad čia "valstybė tvarkosi ir, kiek galima, vykdo savo valdžios imperiumą pastoviais teisės normų imperatyvais" (8). Kitaip tariant, jis akcentuoja ypatingą teisinio prado valstybėje reikšmę, bet jo ne absoliutindamas ("kiek galima"), o atsižvelgdamas į tai, kad visada liekanti tam tikra valstybės funkcijų dalis, kuri net ir teisinėje valstybėje esti realizuojama ne teisės, o atskirų valstybės institucijų ir valdininkų aktais (9).

---

* Monografija "Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose" dabartine lietuvių kalba reikštų "Konstitucinės ir procesinės teisės sandūra".

Valstybę, netelpančią į teisinės valstybės parametrus, M.Römeris vadino policine valstybe (10).

Istoriškai teisinės valstybės idėją M.Römeris kildino iš Bažnyčios mokslo, pasak kurio, kiekviena valdžia esanti iš Dievo, bet ji negalinti valdyti žmonių savo nuožiūra, o privalanti visa veikla siekti Dievo nustatytų tikslų ir vykdyti Dievo įsakymus. Remdamiesi šia nuostata, viduramžiais šv. Tomas Akvinietis ir kai kurie kiti teologai tiesiog skelbę valdinių teisę sukilti prieš valdovus, mėginančius piktnaudžiauti Dievo jiems pavesta galia, naudoti ją piktam. Tuo būdu Bažnyčios mokslas stengiąsis valstybės valdžią įsprausti į tam tikrus teisinės tvarkos rėmus ir organizuoti valdžios veikimo teisėtumo apsaugą (11).

Teoriškai pagrįsdamas teisinės valstybės idėją, M.Römeris ypatingai pabrėžė Prancūzijoje XV-XVI a. veikusios vadinamosios legistų mokyklos, visų pirma ryškiausio jos atstovo Ž.Bodino nuopelnus. Legistai, stengdamiesi pačių iškelta suvereniteto formule pateisinti absoliutinę monarchiją ir tuo, iš pirmo žvilgsnio, vietoje teisinės tvarkos propaguodami despotiją, iš tikrųjų siekė įtvirtinti visai valstybės teritorijai vieningą, galingą, imperatyvinį, visiems privalomą, aiškų ir pastovų įstatymą, o kartu ir teisinę tvarką. Šiuo tikslu jie kėlė tuometinio teisės šaltinio - valdovo galios - autoritetą (12). Pasak M.Römerio, legistų nustatyta valdovo suvereniteto sąvoka buvusi priemone teisiniam valdovo (valstybės valdžios) leidžiamųjų įstatymų viešpatavimui fiksuoti (13).

Tačiau galimybės pilniau realizuoti teisinės valstybės idėją objektyviai atsiradusios tik naujaisiais laikais demokratijos mokslo bei jos nustatytos demokratinės valstybės konstitucinės konstrukcijos dėka.

Analizuodamas galimybes teisinei tvarkai įsiviešpatauti, kurias objektyviai atveria demokratinė valstybė, M.Römeris rėmėsi klasikinės konstitucinės teisės teorijos teze apie steigiamąją ir įsteigtąją valdžias. Valstybės įkūrimas, jos valdžios sutvarkymo nustatymas, teisiškai įtvirtinami konstituciniame akte, esą reikalingi reprezentacinės suvereninės piliečių masės, turinčios steigiamąją galią, sankcijos. Konstitucija nustatanti ryškią ribą tarp suvereninės steigiamosios ir konstitucinės įsteigtosios valdžių. Tik konstituciniame akte įkūnytu tautos suverenumu šis aktas sudarąs teisinį pagrindą nuolatinėms įsteigtosios valstybės institucijoms funkcionuoti, teisinį pagrindą pačiam konstitucijos nustatytos

valdžios imperiumui. Tačiau pastaroji valdžia jau nesanti suvereninė, o tik konstitucinė, ribota teisinė valdžia, funkcionuojanti dėl konstitucijos jai suteiktų įgaliojimų (mandato). Jei ši valdžia ką bandytų daryti, peržengdama konstitucijos nustatytas ribas, ji uzurpuotų tautos suverenumą ir elgtųsi neteisėtai, nusidėtų savo pačios teisiniam pagrindui (14).

Konstitucinis aktas pats savaime neturi galios priversti įsteigtosios valdžios institucijas laikytis joje fiksuotų nuostatų. Siekiant, kad jos nenukryptų nuo konstitucijos nustatytų normų, reikalingi, M.Römerio nuomone, tam tikri veiksniai, tam tikros garantijos.

M.Römerio nuomone, pagrindinės teisinio pobūdžio garantijos, užtikrinančios įsteigtosios valdžios šiuolaikinėje demokratinėje valstybėje institucijų paklusnumą steigiamosios valdžios nustatytajai teisinei tvarkai, yra šios:

- formalus įsteigtosios valdžios funkcijų suskirstymas, į įstatymų leidybą, administraciją ir teismą, kiekvieną tokią funkcijų kategoriją pavedant autonomiškai valstybės institucijų sistemai; tuo būdu maksimaliai sumažinama rizika kuriai nors vienai šių sistemų virsti diktatūros organu;
- teisinės tautos (piliečių-rinkėjų korpuso) kontrolė įsteigtosios valdžios veiklai, kuri vykdoma periodiškai parlamento (kai kuriose šalyse ir prezidento) rinkimais, tam tikrose ribose pasiūlymų įstatymų leidybai teikimu, dalyvavimu referendumuose ir sutikimo ar nesutikimo su valdžios organų sumanytais aktais išreiškimu; didesniam šios funkcijos efektyvumui esti nustatomos atitinkamos priemonės, pirmiausia, liečiančios renkamųjų institucijų veiklos specifinę tvarką - parlamento posėdžių viešumas, opozicijos veikimo laisvę saugantis deputatų imunitetas ir t.t. (15).

Tačiau šių garantijų M.Römeris nelaikė ganėtinai tobulomis. Pasak jo, valdžios funkcijų suskirstymas nuolat kelia anarchijos pavojų, mažina valstybės valdžios lankstumą, o galintis pasitaikyti tam tikros piliečių-rinkikų dalies pasidavimas demagogiškiems partijų pažadams, nesugebėjimas pakankamai suvokti teisėtumo klausimus ir pan. gali privesti prie to, kad jie ims remti konstitucijos nubrėžtų ribų įstatymų leidyboje nesilaikančią parlamentinę daugumą arba net teisinti vyriausybę, laužančią įstatyminius valdymo ir administracijos įgaliojimus.

Be minėtų svarbiausių teisinių garantijų, skirtų konstitucinei drausmei demokratinėje valstybėje palaikyti, M.Römeris taip pat pabrėžė ir neteisinio pobūdžio veiksnių - viešosios nuomonės poveikio ar socialinių grupių reakcijos į valdžios darbus - reikšmę, siekiant tų pačių tikslų.

Tačiau M.Römeris, net ir kalbėdamas apie garantijas, priverčiančias įsteigtąją valdžią laikytis teisinės tvarkos, liko realistu ir, matyt, veikiamas tuo metu dar nesenų 1926 m. gruodžio 17 d. įvykių, sugriovusių Lietuvoje galiojusią konstituciją, tvirtino, jog absurdiška būtų tikėtis, kad visuomenė be galo pasiduosianti vieną kartą nustatytajai teisei, kad ji niekada nesikėsinsianti sugriauti jau esamą teisinį *status quo:* "Ten kur vyksta socialinė kova ir kur kiekvienas kovojančių veiksnių turi paruoštą savo teisės programą, kaipo savo socialinių tikslų kristalizaciją, ten esamoji teisinė tvarka jokiomis garantijomis nebus galutinai ir amžinai apsaugota nuo jos ne tiktai keitimo, bet ir laužymo katastrofinėmis revoliucijomis arba perversmais" (16).

Bet ir tokių teisinės tvarkos kataklizmų M.Römeris nelaikė tragedija. Svarbiausia, jo nuomone, kad ir po jų ir vėl įsiviešpatautų teisė, tegu ir ne ta pati, tegu ir atnaujinta.

Beje, pastaroji M. Römerio tezė priimtina tiktai su tam tikru rezervu. Pasiremiant kaip tik tuo, jog M.Römeris savo laiku buvo mokęs studentus, kad kiekvienas pasisekęs perversmas tuo pačiu tampąs teisėtu, paimtas kartu su faktais, kad Lietuvos 1928 ir 1938 metų konstitucijos buvusios priimtos nekonstituciniu būdu ir kad Lietuvos visuomenė nesidomėjusi konstituciniais klausimais, spaudoje daryta išvada, jog, skirtingai nuo kitų šalių, tarpukario Lietuvoje konstitucijos iš viso nebuvo gerbiamos (17).

Teisinės tvarkos įgyvendinimas priklauso ne tiek nuo to, kad galiojančiai valstybės valdžiai būtų nustatytas reikiamas teisinis pagrindas, kiek nuo to, kad nustatytoji teisė būtų veikli ir kad jos galiojimas būtų apsaugotas nuo atsitiktinio jos normų laužymo. Teisinė tvarka valstybėje, pasak M.Römerio, pasiekiama tokiu lygiu, kokiu joje yra organizuotas ir užtikrintas teisės veikimas (18), kiek tas veikimas apsaugotas net nuo atsitiktinio teisės laužymo (19), ir visai nesvarbu kas - gyventojai ar valstybės institucijos ar atskiri valdininkai - dėl to laužymo būtų kalti.

M.Römeris samprotavimuose apie teisinę valstybę pagrindinį dėmesį kreipė į teisėtumui kylančią grėsmę kaip tik dėl valstybės

institucijų bei valdininkų kaltės. Jis buvo įsitikinęs, kad esamos teisėtumo garantijos nėra pakankamos, kad pilnesnei teisinei tvarkai demokratinėje valstybėje užtikrinti reikia tobulinti senąsias ir kurti naujas.

Valdžios aktų teisėtumas gali būti konstitucinis ir įstatyminis. Konstitucinio teisėtumo požiūriu tie aktai būna konstitucingais arba nekonstitucingais, o įstatyminio teisėtumo požiūriu - teisėtais arba neteisėtais, taigi konstitucingumas gali būti laikomas kvalifikuotu teisėtumu (20). Konstitucija, kaip pagrindinis, aukščiausiasis įstatymas, besiskiriantis nuo paprastojo įstatymo savo priėmimo ir pakeitimo tvarka, nustato paprastajam įstatymui ribas, nusako įstatymų leidėjo darbą ir apskritai yra konstitucingumo kriterijus paprastajam įstatymui. Įstatyminio teisėtumo kriterijus jam netinka, nes joks paprastasis įstatymas, negalėdamas konstitucijos keisti ar naikinti, tuo pačiu negali jokiam konstitucijos nuostatui prieštarauti, tuo tarpu paprastasis įstatymas kitus to paties lygio teisinius aktus gali keisti ir naikinti (21).

Kitoks teisės santykis su administracijos institucijų ir valdininkų aktais. M.Römerio nuomone, teisėtumo būklė valstybėje pirmiausia priklauso nuo administracijos institucijų ir valdininkų darbų teisėtumo problemos išsprendimo (22), ir jei nebūtų priemonių sprendimams priimti, tai apie teisinę valstybę negalėtų būti ir kalbos (23).

Teisinės tvarkos dėsnis nepažeidžiamas, jei konstitucijos ar įstatymų nuostatai formaliai nustatytąja tvarka pakeičiami, bet ne laužomi ar paneigiami. Deja, pasitaiko, kai dėl vienų ar kitų priežasčių sąmoningai esti išsaugomos konstitucinės ar įstatyminės fikcijos, nuo kurių varžančios galios praktinėje administracijos institucijų ir valdininkų veikloje stengiamasi atsipalaiduoti. Tokį reiškinį M.Römeris vadino kontrabandiniu valdymo neteisėtumu, jis esąs kenksmingiausias, "pikčiausias teisinės tvarkos priešas", vedantis į teisinę demoralizaciją (24).

M.Römeris, aiškindamas šio reiškinio priežastis, nurodė, kad valdžia paprastai suinteresuota tokiu teisėtumu, kai reiškiasi ir yra užfiksuotas tikslingumas. Tuo tarpu galiojantys įstatymai ne visada pajėgia objektyviai atspindėti valdančiųjų norus ir interesus: kartais tenka paisyti įvairių socialinių veiksnių, daryti jiems nuolaidų ir, vykdant atitinkamą įstatymų leidimo ir apskritai teisės politiką, vienais atvejais priimti ar išsaugoti teisės normas, kurios

ne visai atitinka valdančiųjų nusistatymą, kitais atvejais -atsisakyti jose fiksuoti kai kuriuos, net ir labai rūpimus dalykus (25). O tai, ką valdantieji verčiami įdiegti į teisės normas prieš savo interesus, arba, tenkindami savo interesus, neturi galimybių to padaryti, jie gali žymia dalimi realizuoti savo siekius; turėdami valdymo galių, galėdami savo kompetencijos ribose naudotis tam tikra platesne ar siauresne diskrecine galia, kuri formaliai yra laisva įstatymų spragų ribose, bet negali prieštarauti įstatymams (26). Faktiškai čia - plačiausia dirva veikti tikslingumo sumetimais.

Taigi, siekiant teisinės tvarkos, būtina teisės veikimą apsaugoti nuo galiojančių, t. y. valstybės valdžios nepakeistų, jos normų laužymo. Šiuo atveju M.Römeris netgi neteikė esminės reikšmės tam, kokiu būdu - ar tam tikra iš anksto nustatyta tvarka, ar revoliucijos laimėjimu, ar, pagaliau, pavykusiu perversmu - jos pakeičiamos (27).

Tuo pačiu valstybinių institucijų bei jų valdininkų veiklai, siekiant apsisaugoti nuo teisės reikalavimų pažeidimų, turinti būti nustatoma griežčiausia kontrolė, kurią M.Römeris skirstė į tarnybinę (hierarchinę) ir teisminę.

Tarnybinės priežiūros, kurią tam tikros institucijos veiklai vykdo tos institucijos tarnybinė vyresnybė (28), efektyvumu M.Römeris reiškė aiškų nepasitikėjimą. Tarnybinė kontrolė, patogi valdymo lankstumui bei administracijos veiklos vienodinimui, sudaranti, jo nuomone, silpniausią teisėtumo kontrolės formą, nes, jungdama savyje kontrolę pagal teisėtumo ir tikslingumo kriterijus, tarp kurių neretai pasitaiko prieštaravimų, ji nepajėgianti išvengti teisėtumo aukojimo tikslingumui (29). Tarnybinė kontrolė "vertina kontroliuojamųjų organų (valdininkų) darbų tikslingumą, žiūri ir svarsto, ar šie darbai atitinka vyresnybės (kaipo galutinė instancija - valdančiųjų) nusistatymą ir jųjų siekiamus socialinius valstybės tikslus" (30).

Pasak M.Römerio, valdininkai paprastai labai gerai supranta, kas jų vyresnybei yra pageidautina, ir žino, kurioje srityje teisėtumas turi būti rimtai palaikomas, o kurioje užtenka tik išorinio jo vaizdo; vyresnybė kontroliuojanti pavaldžių organų veiklą kada ir kaip jai patinka, atsižvelgdama tik į tarnybos naudą, šią jos nuožiūra teribojanti atsakomybė prieš aukštesnę vyresnybę, pagaliau, prieš valdančiuosius, "kurių rankose visa šita tarnybinė priežiūra pasiekia savo aukščiausio laipsno, koncentruojasi ir

baigiasi" (31). Valdantieji, savo ruožtu, nebūdami suinteresuoti kai kurių teisės normų veikimu, gali nesirūpinti, ar tų normų požiūriu valdininkai elgiasi teisėtai. Pagaliau, tarnybinei kontrolei lieka nepasiekiama vyriausybės veikla, kadangi ši kontrolės forma gali būti taikoma tik pavaldžių, bet ne aukščiausiųjų institucijų aktams (32).

Tuo tarpu įstatymų leidybos bei teismo valdžios funkcijų tarnybinė kontrolė, pasak M.Römerio, iš viso esanti neįmanoma:

- parlamentas yra aukščiausias įsteigtosios valdžios organas, neatsakingas jokiam kitam valstybės organui; jo tarnybinės kontrolės tikslams netinka ir piliečių-rinkėjų korpusas, kuris nėra pritaikytas sistemingai atlikinėti šią funkciją; valstybės vadovo veto teisė reiškia tam tikrą funkciją įstatymų leidybos procese ir negali virsti priežiūros priemone, juo labiau tam netinka parlamento paleidimo teisė, skirta galimiems konfliktams tarp parlamento ir vyriausybės spręsti (33). Pagaliau, tai būtų ne tarnybinė priežiūra, o politinė kontrolė su sankcijomis parlamentui, o ne jos aktui (34);
- visi teismo organai, kokio lygio jie bebūtų atlikdami savo funkciją, yra lygūs, sprendimus daro tiesiog valstybės vardu ir joks kitas valstybės organas, tarp to kitas teismas, net ir aukštesnysis, negali tarnybiškai veikti šios funkcijos (35).

Valstybės nustatytosios teisės veikimo apsauga nuo atsitiktinio jos laužymo, M. Römerio nuomone, galėtų būti gerokai rimtesnė ir patikimesnė tuo atveju, jei ji būtų pavesta ne kurioms nors socialinėms jėgoms, ne kuriems nors politiniams veiksniams, nes jie tai atliktų vadovaudamiesi, be kita ko, ir tam tikrais socialinio tikslingumo sumetimais, bet tokiam veiksniui, kuris specialiai būtų taip organizuotas, kad jam nerūpėtų panašūs motyvai ir kad jis vadovautųsi pačių teisės normų mintimi ir raide.

Tokiu organu M.Römeris laikė **teismą**, kurio pagrindinė funkcija ir šiaip jau esanti neteisės konstatavimas ir sudraudimas (36).

Nors suprasdamas, jog net ir teismui visiškai atsipalaiduoti nuo politinių veiksnių įtakos yra sunkiai įmanoma, bet dėl akivaizdžių tarnybinės teisėtumo kontrolės trūkumų ypatingai svarbų vaidmenį teisinėje valstybėje M.Römeris skyrė teismo funkcijai, kuri, pasak jo, galinti būti sėkmingai panaudota ne tik gyventojų, bet ir valstybės institucijų veiklos teisėtumui kontroliuoti ir neteisei sudrausti (37). Jis pažymėjo, kad ji galinti

duoti efektą tik demokratiškai besitvarkančioje valstybėje, nes diktatoriško režimo valstybėje, kurioje teismo funkcija negalinti pasiekti aukščiausiųjų valstybės organų darbų, teismas šia prasme būtų bejėgis (38).

Teisminė valstybės institucijų veiklos kontrolė, suprantama, nebuvo M.Römerio atradimas. Jos elementai kai kurių valstybių konstitucinėse konstrukcijose ėmė reikštis jau XVIII a. Pradedant XIX a., jau tvirtai nusistovėjus demokratinei konstitucinei valstybės valdžios konstrukcijai, klausimas apie teismo veiklos panaudojimą, užtikrinant teisėtumą valstybės institucijų ir valdininkų veikloje, tapo gan populiarus. Šis populiarumas atsispindėjo ne tik realiame gyvenime, bet ir teisės teorijoje. Taigi M.Römeris, dirbdamas mokslinį darbą, turėjo galimybę operuoti pakankamai turtinga šį klausimą liečiančia įvairių šalių normine medžiaga, jis plačiai rėmėsi užsienio, daugiausia Vakarų Europos, mokslo vyrų, ypač L.Duguit, A. Esmein, G.Jellinek, H. Kelsen, M.Hauriou ir kitų išvadomis.

Pritardamas tendencijai plėsti teismų panaudojimo sferą, M.Römeris šias institucijas klasifikavo pagal jų funkcijas į du "gerai nuo seno žinomus klasiškos mūsų civilizacijos valstybėse" - baudžiamąjį ir civilinį - teismus, ir mažiau žinomą trečiąjį, moksle dar neturintį savo bendro pavadinimo, kurį jis pats vadino "valdžios organų darbų" teismu, ir kuris esąs skiriamas pagrindinių valstybės institucijų ir valdininkų, veikiančių konstitucijos ribose ir neturinčių diktatūros pobūdžio, darbams kontroliuoti (39).

Tiesa, M.Römeris neatmeta taip pat ir valstybės institucijų veiklos kontrolės, atliekamos įprastinių, t.y. bendrųjų baudžiamųjų ir civilinių, teismų, kurie, spręsdami konkrečias bylas ir jose susidūrę su, jų nuomone, neteisėtais valstybės organų aktais, apsiriboja tokių faktų konstatacija arba atsisako jais (jei tai - norminiai aktai) vadovautis; tokią atsitiktinę kontrolę M.Römeris vadino teismine *quasi*-kontrole. Minėdamas valdžios organų darbų teismą, jis turėjo galvoje specialias tikslinei teisminei kontrolei skirtas institucijas, kurios, konstatavusios valstybės organo akto neteisėtumą, tokį aktą tiesiog gali panaikinti (40), t. y. teismų, sudarytų specialiai valstybės aktų teisėtumui kontroliuoti, veiklos specifiką apibūdina jų imperatyvinė galia, reiškianti jų teisę,

konstatavus neteisės faktą, savarankiškai daryti iš to išvadas ir taikyti sankciją.

Kadangi valdžios funkcija yra paskirstyta trims autonomiškoms valstybės organų sistemoms, šis trečiasis - valdžios organų darbų - teismas, M.Römerio nuomone, turėtų susidėti iš trijų dalių: **konstitucinio teismo**, skirto įstatymų leidybos organų veiklos konstitucingumui vertinti, **administracinio teismo** ir **kasacinio teismo**, kurie vertintų administracinių ir teisminių (civilinio bei baudžiamojo teismų) organų veiklos teisėtumą (41).

Štai šiuos - konstitucinį, administracinį ir kasacinį - teismus M.Römeris laikė "kertinėmis institucijomis teisinės valstybės organizacijoje" (42), jų sistema gali būti "tiktai aukštajame teisinės ir valstybinės kultūros laipsnyje" (43).

Konstitucinį teismą M.Römeris vertino kaip "aukščiausiąjį pasiekiamą teisėtumo laipsnį" (44), kaip III-IV dešimtmečiuose dar mažai pažįstamą, dar mažiau valstybiniame gyvenime prigijusią ir praktikoje tebeginčijamą konstitucinę instituciją.

M.Römerio nuomone, įstatymų konstitucingumui (įstatymų leidėjų veiklai) kontroliuoti teismas esąs vienintele tinkama institucija, o ši kontrolė galinti reikštis tiek atsitiktinės *quasi-*, tiek tiksliosios kontrolės metodais. Chronologiškai pirmiausia atsirado ir imta diegti atsitiktinė teismo *quasi*-kontrolė, kurios pagrindą sudaro principas, jog teismas, savo veikloje vadovaudamasis galiojančiomis teisės normomis, susidūręs su prieštaraujančiais vienas kitam dviejų įstatymų imperatyvais, privalo teikti pirmenybę, be kita ko, aukštesnio lygio normai, šiuo atveju - konstitucijai, o ne paprastąjam įstatymui. Priešingu atveju, teismas, sumanęs remtis įstatymu, pažeistų konstituciją.

Šią taisyklę netiesiogiai įtvirtino JAV 1787 m. konstitucija, nustatydama (3 str. 2 sk.), kad teisminė valdžia yra saistoma ne tik įstatymais ir teisingumu, bet ir ***konstitucija*** bei tarptautinėmis sutartimis, o tai, pagal šios šalies Aukščiausiojo teismo interpretaciją, ir reiškė įstatymų konstitucingumo *quasi*-kontrolės konstitucinį sankcionavimą.

M.Römeris pažymėjo, kad konstitucinės teisės moksle įstatymų konstitucingumo atsitiktinė *quasi*-kontrolė savo laiku buvo sukėlusi audringą polemiką netgi tarp žymiausiųjų autoritetų - L. Duguit, M. Hauriou pasisakė už šį kontrolės metodą, A. Esmein jį smerkęs. Pateikiami *pro* ir *contra* argumentai didele dalimi rėmėsi

skirtingu atskirų autorių požiūriu į tuos pačius dalykus, tokius kaip konstitucinių nuostatų pobūdis (jų imperatyvumas ar deklaratyvumas), teismo funkcijos autonomiškumo laipsnis ir pan. (45).

Specialaus konstitucinio teismo (konstitucinio žiuri) idėja kilo XVIII a. ir priklausė žymiam didžiosios prancūzų revoliucijos veikėjui E. Sieyes. Ilgą laiką buvęs vienintelis šio teismo precedentas (Pirmosios ir Antrosios imperijų metais) nebuvo vykęs: "senatas konstitucijos sergėtojas", kuriam atitinkamai 1799 ir 1852 metų Prancūzijos konstitucijos buvo pavedusios svarstyti nustatyta tvarka priimtų įstatymų konstitucingumą, dėl savo priklausomybės vykdomajai valdžiai buvo virtęs ne teismo funkcijos, o imperatoriaus vyriausybės hegemonijos parlamentui institucija. Vėliau Europoje šiai idėjai realizuoti taip pat nebuvo politinių sąlygų ir tik XX a. pradžioje Austrijos ir Čekoslovakijos 1920 m. konstituciniai aktai įvedė institucijas, įkūnijančias konstitucinio teismo idėją: pagal juos, sudaromas konstitucinis teismas, kuriam tam tikra tvarka galima skųsti parlamento išleistą įstatymą dėl jo nekonstitucingumo ir kuris gali tokį įstatymą panaikinti. Kai kurių kitų šalių - federacinių Vokietijos bei Šveicarijos - konstitucijose atsirado kitos, artimos šiam teismui, institucijos: sukurta teisminė federacijos subjektų leidžiamų vietinių įstatymų kontrolė federacinio konstitucingumo prasme. Platesniam konstitucinio teismo paplitimui rimta kliūtimi M.Römeris laikė tuo metu Europoje paplitusią parlamentokratijos tendenciją (46).

M.Römeris pastebėjo, kad ėmus reikštis nors ir pavienėse valstybėse konstituciniams teismams, teisminės įstatymų konstitucingumo kontrolės problema tapo žymiai aktyvesnio specialistų susidomėjimo objektu. Tačiau naujoji institucija tarpukaryje nesusilaukė gausesnių šalininkų, reiškiant nuogastavimą, kad specialus teismas dėl savo funkcijų specifikos pats galįs virsti aukščiausiuoju įstatymų leidybos organu. Tuokart plačiau imta remti amerikietiškąją įstatymų konstitucingumo *quasi*-kontrolę (47).

Pats M.Römeris savo mokslinės karjeros pradžioje taip pat laikėsi panašaus požiūrio. Jis teigė, jog kaip parlamentui nepriklauso teismo veiklos kontrolė, taip teismas negalįs kontroliuoti parlamento veiklos; teisminė kontrolė parlamentui, paremta sankcijomis, esą tik žemintų parlamentą, todėl teismai

savo sprendimais negalį liesti įstatymų; teismas negalįs kontroliuoti įstatymų konstitucingumo ir tuo pagrindu juos naikinti; šios teismo veiklos rezultatas galįs būti ne įstatymų, pripažintų nekonstitucingais, panaikinimas, o tik jų netaikymas (48). Čia pat jis teigė, jog konstituciniai teismai ginčams dėl įstatymų konstitucingumo spręsti būtų nesuderinami su tuometinių valstybių valdžios konstrukcija, ir todėl tokia teismo funkcija realiai nesanti praktikuojama (49).

Labiau įsigilinęs į problemą, M.Römeris pagaliau tapo karštu konstitucinio teismo šalininku. Jis įsitikino, kad tikslioji įstatymų konstitucingumo kontrolė yra pranašesė už atsitiktinę *quasi*-kontrolę jau vien dėl "įstatymo netaikymo" sąvokos nelogiškumo: įstatymas arba yra, arba jo nėra; jei nekonstitucingas įstatymas nebelaikomas įstatymu ir netaikomas, reikia, kad jo visai nebūtų, nes vieni teismai jį gali laikyti antikonstitucingu, kiti, priešingai, konstitucingu. M.Römerio nuomone, konstitucinio teismo funkcijoje glūdįs "problemos išsprendimas", nes ją priėmus atkristų daugelis kontrargumentų, išsakomų apskritai prieš teisminę įstatymų konstitucingumo kontrolę (50).

Teisminė institucija, skirta administracijos institucijų ir valdininkų veiklos kontrolei, kuriai M.Römeris skyrė daugiausia dėmesio, ir kurią karščiausiai propagavo, buvo administracinis teismas. Pasak M.Römerio, "administracinis teismas - viena iš rimčiausių teisinės valstybės institucijų, kuria remiasi teisinė valstybė, nes be administracinio teismo valstybė yra tiktai policinė, bet ne teisinė" (51). Atsitiktinę administracijos aktų teismo *quasi*-kontrolę jis laikė paprasta, natūralia, savaime suprantama, visų teismų vykdoma be jokio specialaus tam reikalui įstatymo ir neturinčia nieko bendra su tikslia administracijos aktų (valdininkų) darbų teismine kontrole, kuri sprendžia klausimus dėl pačių šių aktų teisėtumo, konstatavus neteisę, jie esti naikinami (52).

M.Römeris, analizuodamas administracinio teismo istoriją, jo kilmę vėlgi siejo su Didžiąja prancūzų revolicija: jau jos pradžioje kilo sumanymas steigti atskirtus nuo bendrųjų teismų administracinius teismus, tačiau tada idėja nesulaukė platesnio pritarimo. Bet 1799 m. konstitucija prie vyriausybės jau įsteigė patariamąją kolegiją - Valstybės tarybą, kuriai, be kita ko, pavedė svarstyti skundus dėl administracijos aktų teisėtumo. Sprendžiamosios galios ji tada neturėjo ir nuomonę dėl akto neteisėtumo privalėjo

pateikti vyriausybei, kuri jau galėjo taikyti sankcijas. Tačiau Valstybės taryba buvo gavusi teisę pati spręsti išnagrinėtų administracijos aktų likimą neilgai - 1849-1852 metais. Administracinio teismo konstrukcija Prancūzijoje tvirtai nusistovėjo tik 1872 m., Įstatymu suteikus Valstybės tarybai imperatyvinę galią spręsti administracinius ginčus (53).

Labai detaliai išnagrinėjęs Prancūzijos pavyzdį, "turtingiausią tiek doktrinos, tiek jurisprudencijos atžvilgiu" (54), M.Römeris aptarė ir kai kurių kitų Europos Centro ir Rytų valstybių - Vokietijos, Austrijos, Čekoslovakijos, Lenkijos - patyrimą, pažymėdamas, kad administracinis teismas spėjęs paplisti visame Europos kontinente.

Kartu M.Römeris konstatavo, kad, būdama jauna, administracinio teismo institucija dar nėra pasiekusi savo galutinės klasikinės formos, įvairiose šalyse ji nevienodai konstruojama. Netgi kompetencijos prasme, administracinis teismas kai kur apriboja savo veiklą vyriausybės ir administracijos aktų neteisės konstatavimu ir jų naikinimu, nors dažniausia dar ir sprendžia tokių aktų dėka patirtų nuostolių atlyginimo klausimą (55).

Dar vienu administracinio teismo privalumu M.Römeris laikė tai, kad ši institucija užtikrinanti vienodą visos valstybės mastu teisės normų interpretavimą, teisinę harmoniją (56).

Pasirodžius M.Römerio monografijoms, skirtoms administraciniam, po to - konstituciniam teismams, galima buvo tikėtis specialaus veikalo ir apie kasacinį teismą (57), seniausią ir labiausiai nusistovėjusią teisminę instituciją, skirtą valstybės organų veiklos teisėtumui kontroliuoti. Deja, tokios monografijos nebuvo, o ir kituose darbuose apie kasacinį teismą M.Römeris užsiminė gana šykščiai.

Kasacinį teismą M.Römeris laikė jau pasiteisinusia pasaulinėje praktikoje ir, beje, vienintele teismų (baudžiamojo ir civilinio) veiklos, tiesiogiai vykdant savo funkciją, jų sprendimų teisėtumo kontrolės priemone. Teismų sprendimai turi remtis įstatymu, tačiau dėl teisėjo padaryto įstatymo interpretavimo klaidų, pikto noro ar kitų priežasčių kartais nutinka, kad sprendimas neatitinka įstatymo arba tiesiog jam prieštarauja, todėl kasacinis teismas privalo kontroliuoti teismo aktų teisėtumą. Kasacinis teismas ne iš naujo sprendžia jau kartą išspręstą bylą, kaip tai daroma apeliacinėje instancijoje, bet tik tikrina, ar sprendime nėra teisės

pažeidimų. Juos nurodo kasatorius, o kasacinis teismas, konstatavęs pažeidimą, neteisėtą teismo aktą naikina ir grąžina bylą spręsti iš naujo (58).

Kasacinis teismas, reaguodamas į baudžiamojo ar civilinio teismo padarytą teisės pažeidimą, M.Römerio nuomone, sankciją paprastai taiko ne pilna apimtimi, nes nukentėjusiajam nepriteisia dėl tos neteisės patirtų nuostolių atlyginimo, kaip tai neretai daro administracnis teismas. Nors šio klausimo sprendimas paprastai kasaciniams teismams nepavedamas, bet, pasak M.Römerio, tai neprieštarautų kasacinio teismo funkcijos esmei, todėl galėtų būti praktikuojamas (59).

M.Römeris nebuvo tik mokslininkas teoretikas, neapsiribojo teisinės valstybės problematikos moksliniu tyrinėjimu ir propagavimu savo veikaluose. Laikydamasis nuomonės, kad Lietuvoje "mes dar esame persisunkę policinės valstybės tendencijomis", jis entuziastingai ir atkakliai Lietuvos sąlygomis stengėsi kuo aktyviau diegti teisinės valstybės idėją, kūrė savo teisinės valstybės viziją. Pasak M.Römerio, jei iš tikrųjų mums rūpi ne policinė šios ar kitos laimėjusios partijos diktatūros Lietuva, bet teisinė Lietuva, tai reikia nedelsiant įstatymo keliu išspręsti administracinio teismo klausimą (60). Jis teigė, kad gana tvirtai Europoje įsigalėjusios šios teisminės institucijos neturinčios tik Lietuva ir SSRS (61).

Aiškiai nesitenkindamas bendrųjų teismų galimybe vykdyti atsitiktinę administrcijos aktų teisėtumo *quasi*-kontrolę (62), M.Römeris pastebėjo, kad Lietuvos 1922 m. konstitucijoje numatytas administracinis teismas (18 str.) realiai dėl įstatymų leidėjo apsileidimo taip ir nebuvo įsteigtas. Vėliau, 1928 m. konstitucijoje, tokios nuostatos iš viso neliko (63).

Įsitikinęs, kad administracinio teimo problema Lietuvoje sprendžiama pernelyg vangiai, 1928 m. paskirtas naujai įsteigtosios institucijos - Valstybės tarybos - nariu, M.Römeris ėmėsi iniciatyvos bent iš dalies realizuoti šią idėją, siūlydamas atitinkamai interpretuoti Valstybės tarybos įstatymo 3 str., suteikusį jai, be kita ko, teisę, "pastebėjus", kad vykdomosios valdžios organų aktai pažeidžia įstatymus, pranešti apie tai Ministrų kabinetui ar atitinkamam ministrui. Šioje įstatymo nuostatoje M.Römeris įžvelgė tam tikrą administracinio teismo funkcijų užuomazgą, iš kurios, ateityje galėtų susiformuoti tikras

administracinis teismas (64). Todėl jau pirmajame Tarybos posėdyje jis pasiūlė, jog Valstybės taryba, realizuodama minimą įstatymo nuostatą, turėtų priiminėti asmenų, kurių teises pažeidė administracijos aktai, skundus ir dėl jų daryti išvadas. Taryba, pati neturėdama sprendžiamosios galios, galėtų apie tai bent pranešti vyriausybei ar atitinkamam ministrui. Jis tikėjosi, kad net būdamos vyriausybei neprivalomos, bet pareikštos autoritetingos institucijos, tokios nuomonės daugeliu atvejų būtų buvusios jos priimtos ir atitinkamai realizuotos. M.Römerio pasiūlymą Taryba svarstė dviejuose posėdžiuose, bet balsų dauguma jis nebuvo priimtas (65): Taryba šią savo funkciją interpretavo tokiu būdu, kad administracijos akto neteisėtumą ji galinti "pastebėti" tik konkrečiais atvejais, kai vyriausybės nariai tokios nuomonės iš jos patys paprašo (66).

Tada, M.Römeriui siūlant, administracinio teismo problema buvo pamėginta išspęsti Valstybės taryboje rengiamame Teismų santvarkos įstatymo projekte, bet Ministrų kabinetas 1931 m. gegužės 9 d. nutarė šį klausimą liečiančias nuostatas iš įstatymo projekto išbraukti ir grąžinti Valstybės tarybai tęsti problemos studijas ir, esant reikalui, parengti atskirą įstatymo projektą (67). Šiuo pagrindu Valstybės taryboje sudaryta speciali Administracinio teismo komisija, M.Römeriui vadovaujant, 1933 m. parengė Administracinio teismo įstatymo projektą (68), bet ir šis projektas įstatymų leidėjo nebuvo aprobuotas.

Susiklosčiusi tuo būdu situacija davė M.Römeriui pagrindo padaryti išvadą, jog į administracinį teismą Lietuvoje iš anksto žiūrima kaip į kažkokį piktą valstybės tvarkos ir valdančiųjų priešą (69). Apibendrindamas savo ilgamečius pastebėjimus dėl įvairių Lietuvos politinių grupuočių požiūrio į administracinio teismo steigimo problemą, jis konstatavo "įdomų ir savotišką reiškinį", kad "administracinio teismo šalininkais Lietuvoje visuomet buvo tos politinės partijos ar srovės, kurios buvo opozicijoje, tačiau iki tol, kol jos buvo opozicijoje, o tapusios valdančiosiomis, jos tuojau šiuo atžvilgiu keitė savo nusistatymą ir kritiškai nusiteikusios administracinio teismo atžvilgiu ėmė abejoti šios institucijos naudingumu. Galima sakyti, kad administracinis teismas Lietuvoje buvo mėgiamas opozicijos ir nemėgiamas valdančiųjų" (70).

Savo veikaluose apie teisinę valstybę M.Römeris nekart kėlė ir kasacinio teismo Lietuvoje problemą. Tam buvo pakankamas

pagrindas: mat iki 1921 m. kasacinio teismo Lietuvoje iš viso neturėta, o vėliau kasacine tvarka Vyriausiasis tribunolas tegalėjo peržiūrėti sprendimus bylose, apeliacine tvarka išnagrinėtose apygardų teismuose, t. y. mažiausiai reikšmingose baudžiamosiose ir civilinėse bylose, teismingose taikos teisėjams. Atsižvelgdamas į šias realijas, M.Römeris teigė, jog Lietuvos valstybė ir kasacinio teismo tikrąja prasme neturi, nes kasacinis procesas neapima viso baudžiamųjų ir civilinių teismų darbo, o ir kasacinio teismo funkcija pavesta tam pačiam teisminiam organui, kuris atlieka taip pat apeliacinio teismo funkcijas (71).

Pažymėtina, kad M.Römerio pastangos įkurti kasacinį teismą nebuvo bergždžios. Šiuo klausimu jo nurodyti trūkumai iš esmės buvo pašalinti 1933 m. Teismų santvarkos įstatyme, kurį rengiant Valstybės taryboje aktyviai dalyvavo jis pats (72).

M.Römerio nuomone, steigti Lietuvoje konstitucinį teismą būtų per anstyvas žingsnis, kadangi čia "konstitucinis ir iš viso teisinis gyvenimas dar nėra tokiai reformai subrendęs", nes konstitucinė santvarka nesanti nusistovėjusi (tuo metu galiojo referendumu dešimties metų bėgyje tikrintina 1928 m. konstitucija), tuo tarpu kai konstitucinis teismas esantis "institucija, tinkama ramiam, nuo audrų apsaugotam, konstitucingumo gynimui" (73). Jaunai Lietuvos respublikai, M.Römerio nuomone, iki to dar buvo toloka.

Savo veikaluose M.Römeris nekart rėmėsi dviejų aukštą teisinės tvarkos lygį pasiekusių valstybių - Anglijos ir JAV - pavyzdžiu. Tačiau ir jos neturi nei konstitucinio, nei administracinio teismo institucijų. Jis pažymėjo, kad metodai, kurių dėka ten užtikrinamas teisėtumas, atsirado ir vystėsi specifinėje teisinėje ir konstitucinėje terpėje, todėl negalėjo būti pritaikyti Europos kontinento valstybėse. Tačiau ir tie metodai orientuojasi į teismo funkciją (74).

M.Römerio konstruojamas teisinės valstybės modelis - tai įvairių šalių patirties, įvairių autorių tyrinėjimų rezultatų, skrupulingai surankiotų po kruopelę ir išdėstytų pagal vientisą darnią logišką sistemą, giliai argumentuotas apibendrinimas. Tyrinėjamas problemas jis pateikė nešabloniškai, dažnai analizuodamas jas neįprastu rakursu. Svarbiausia jo darbuose - gilus tikėjimas teismo autoritetu, savarankiškumu kitų valstybės

institucijų atžvilgiu. Kaip tik čia jis įžvelgė realiausią kelią teisinės valstybės pamatams kloti.

Dabartinis Lietuvos teisės mokslas, deja, dar deramai neįvertino šiandien labai aktualių M.Römerio mokslinių teisinės valstybės problematikos pagrindų. Priešingai, net teigiama, jog teisinės valstybės idėja į Lietuvą pateko iš Sovietų sąjungos *perestroikos* metais, o Vakarų teisės tradicija Lietuvos teisėje esanti *terra incognita* (75). Žinoma, sunku būtų ieškoti tiesioginių sąsajų tarp M.Römerio idėjų ir nūdienos Lietuvos realijų: tarp jų susidarė pernelyg didelis laiko tarpas, per kurį Vakarų konstitucinės teisės teorija ir praktika sugebėjo nueiti toli į priekį, o jų pasiekimai pasirodė labiau prieinami ir masinantys už daugiau nei pusės amžiaus senumo teorinio pobūdžio samprotavimus, tegu ir išsakytus iškilaus žemiečio.

Beje, šių dienų realijos liudija, kad M.Römeris jau tada sugebėjo teisingai įžvelgti žengimo į teisinę valstybę strategiją.

Nuorodos

1. Sugintas A. Įstatymų konstitucingumas. - *Teisė*, 1924, Nr. 6, p. 27.
2. Römeris M. Įstatymų konstitucingumas. - *Teisė*, 1925, Nr. 1.
3. Römeris M. Teisinės valstybės organizacija. - *Lietuvos universitetas 1927-1928 mokslo metais (1927.IX.15-1928.II.16)*. - K., 1928.
4. Römeris M. Administracinis teismas. - K., 1928; Römeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose. - K., 1931.
5. Finkelšteinas M. Rec.: M.Römeris. Administracinis teismas. - *Kultūra*, 1928, Nr. 4; Robinzonas J. Rec.: M.Römeris. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose. - *Teisė*, 1932, Nr. 22.
6. VDU Teisių f-to tarybos 1932.V.22 posėdžio protokolas. - LCVA, f. 631, ap. 1, b. 224, l. 153-155.
7. Römeris M. Administracinis teismas, p. 1.
8. Römeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose, p. 20.
9. Valstybinė teisė: prof. Römerio skaitytų paskaitų stenogramos. - K., 1930, p.168.
10. Römeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose, p. 20.
11. Römeris M. Administracinis teismas, p. 140-141; Römeris M. Teisinės valstybės organizacija, p. 10-13.

12. Römeris M. Teisinės valstybės organizacija, p. 7-9.
13. Römeris M. Administracinis teismas, p. 142.
14. Römeris M. Reprezentacija ir mandatas. - K., 1926, p. 66; Römeris M. Teisinės valstybės organizacija, p. 18.
15. Ten pat, p. 19-20.
16. Ten pat, p. 22.
17. Jurgėnas A. Nepriklausomos Lietuvos valstybės santvarka. - *Naujoji viltis,* 1974, Nr. 7, p. 11-12.
18. Römeris M. Teisinės valstybės organizacija, p. 7.
19. Ten pat, p. 22.
20. Römeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose, p. 29, 36.
21. Römeris M. Įstatymų konstitucingumas, p. 2.
22. Römeris M. Administracinis teismas, p. 1.
23. Römeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose, p. 20.
24. Römeris M. Teisinės valstybės organizacija, p. 21.
25. Römeris M. Administracinis teismas, p. 54.
26. Römeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose, p. 21.
27. Römeris M. Teisinės valstybės organizacija, p. 23.
28. Römeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose, p. 36.
29. Ten pat, p. 56.
30. Römeris M. Administracinis teismas, p. 53.
31. Ten pat, p. 52.
32. Römeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose, p. 56.
33. Römeris M. Įstatymų konstitucingumas, p. 3-4.
34. Römeris m. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose, p. 38.
35. Ten pat, p. 36-37, 46-47.
36. Ten pat, p. 4-5.
37. Ten pat, p. 40.
38. Römeris M. Teisinės valstybės organizacija, p. 24.
39. Römeris M. Administracinis teismas, p. VI.
40. Römeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose, p. 44.
41. Römeris M. Administracinis teismas, p. VII; Römeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose, p. 45.
42. Römeris M. Teisinės valstybės organizacija, p. 29.
43. Römeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose, p. 45.
44. Ten pat, p. 3.
45. Ten pat, p. 104-119.
46. Römeris M. Teisinės valstybės organizacija, p. 29.

47. Römeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose, p. 181.
48. Römeris M. Įstatymų konstitucingumas, p. 5, 6, 10, 13.
49. Ten pat, p. 9.
50. Römeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose, p. 119-120.
51. Römeris M. Valstybės taryba. - *Teisė,* 1929, Nr. 16, p. 30.
52. Römeris M. Administracinis teismas, p. 72-73.
53. Ten pat, p. 213-220.
54. Ten pat, p. 322.
55. Römeris M. Teisinės valstybės organizacija, p. 28.
56. Römeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, V., 1990, p. 411.
57. Masiulis B. Valstybės taryba. - *Teisininkų žinios*, 1958, Nr. 25-26, p. 150.
58. Römeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose, p. 19, 50.
59. Römeris M. Teisinės valstybės organizacija, p. 27.
60. Römeris M. Administracinis teismas, p. 339.
61. Römeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose, p. 62.
62. Römeris M. Administracinis teismas, p. 218.
63. Römeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, p. 410.
64. Ten pat. p. 402.
65. Masiulis B. Valstybės taryba, p. 11-12.
66. Römeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, p. 403.
67. Römeris M. Administracinio teismo įstatymo projektas Židinys, 1940, Nr.5-6, p. 562-563.
68. Römeris M. Autobiografija. - LCVA, f. R-762, ap. 2, b. 494, l. 9.
69. Römeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, p. 411.
70. Ten pat, p. 410.
71. Römeris M. Administracinis teismas, p. VII; Römeris M. Teisinės valstybės organizacija, p. 30.
72. Römeris M. Autobiografija, l. 9.
73. Römeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose, p. 4.
74. Römeris M. Teisinės valstybės organizacija, p. 30-31.
75. Kūris E. Teisinė valstybė, teisinių valstybių įvairovė ir Vakarų teisės tradicijos. - Glendon M. A., Gordon N. W., Osakwe Ch. Vakarų teisės tradicijos. - V., 1993, p. XXIX, XXXIV.

SOVIETINĖS VALSTYBĖS KONSTITUCINĖS PROBLEMOS

Jaunystės metais, studijuodamas Peterburge, o vėliau ir Paryžiuje, M.Römeris noriai bendravo su kairiojo nusistatymo jaunuomene, aktyviai dalyvavo jos organizacinėje veikloje, ir, nors netapęs socialistu, pasidarė "įsitikinusiu griežtu demokratu, karštu liaudininku - jeigu ne veiksmu, tai bent aiškiomis šios krypties simpatijomis" (1). Jam buvo artimi socialinio teisingumo idealai, o jais vadovaudamasis ir juos gretindamas su bolševikų propaguotais Spalio revoliucijos Rusijoje lozungais, pastarąją laikė reikšmingu etapu žmonijai to teisingumo siekiant. Revoliucijos tikslai, jo manymu, buvę bendražmogiški, besiremiantys Vakarų civilizcija ir net krikščioniškaja kultūra (2).

M.Römeris domėjosi sovietiniais konstituciniais aktais ir gana gerai juos žinojo. Jo manymu, ypač dėmesio verta 1936 m. SSRS konstitucija kaip "vienas žymiausiųjų moderninių socialinių fenomenų ir drauge vienas įdomiausių ir didingų socialinių eksperimentų" (3). Pagal M.Römerį, sovietinės konstitucijos konstrukcijos precedentas iš viso "vertas gilesnių studijų ir tikslesnės šios santvarkos ir jos funkcionalinio reiškimosi pažinimo" (4).

M.Römeris teigė, kad jauna sovietinė konstitucinė santvarka tuomet, tarpukario laikotarpiu, mažai tebuvusi žinoma Europos mokslui. Juo labiau šiai problematikai skirtos rimtos mokslinės lietuviškos literatūros iš viso nebuvo. Dar daugiau - pasak M.Römerio, ta pati sovietinė konstitucinė santvarka "rusų emigrantų aprašymuose tyčia iškreipiama, demokratinės santvarkos šalininkų ir buržuazinių sluoksnių diskredituojama, kaip baidyklė, nes ji jiems iš tikrųjų yra baisi", ir todėl jis laikė esant būtina visuomenės akyse konstituciją reabilituoti (5).

Tačiau šie ir panašaus pobūdžio socialistinių idealų ir kai kurių sovietinės konstitucijos principų vertinimai visiškai neatspindi M.Römerio tikrojo nusistatymo ir simpatijų sovietinės santvarkos atžvilgiu. M.Römeris visada tvirtai laikėsi principo, jog mokslas visomis aplinkybėmis privalo išlikti bešališkas, netarnauti politinių jėgų interesams. Pasak jo, "mokslui nedera kištis į ginčo aistrą, juo labiau, kad dažniausia jisai nė vienos dviejų šalių nepatenkins ir abiejų bus pasmerktas. O jeigu jis įsikiš ir norės

kurią nors vieną patenkinti, tai jisai turės jai paaukoti tiesą, o tatai jau būtų mokslo profanacija, gal net pikčiau, jo prostitucija" (6). Tokio nusistatymo jis laikėsi ir sovietinės konstitucinės teisės tyrimuose, nevengdamas konstatuoti atskirų jos elementų demokratinio, jo nuomone, pobūdžio, nors pažymėjo, kad, gerai žinodamas sovietinės santvarkos trūkumus, jis toli gražu nesąs jos šalininkas (7).

Viena vertus, savo darbuose jis ryškiai skyrė, formaliąsias nuostatas, užfiksuotas sovietinių konstitucijų straipsniuose, pagal kurias šių ***konstitucijų nustatytoji santvarka***, "galėtų būti drąsiai klasifikuojama kaip demokratinė" (8), kita vertus, ***faktinį konstitucinį režimą***, kurio M.Römeris anaiptol nelaikė tokiu. Tiesiogiai to neįvardindamas, faktiškai jis pakankamai aiškiai konstatavo milžinišką prarają, žiojėjančią tarp sovietinės valstybės ir teisinės valstybės idealo, beje, sovietinio mokslo iki pat *perestroikos* pradžios koneveikto, vaizduoto buržuaziniu, prieštaraujančiu klasinei valstybės esmei, tarnaujančiu vien antikomunistinei propagandai.

Vedinas profesinio intereso ištirti konstitucinės teisės požiūriu šią vieną didžiausių pasaulio valstybių, o po to ir supažindinti su ja teisinę visuomenę bei visus, besidominčius politinėmis problemomis, daugelyje savo veikalų jis vienu ar kitu aspektu aptarinėjo svarbiausias RSFSR 1918 m. ir SSSR 1924 m. konstitucijų nuostatas (9). Nesitenkindamas epizodinio pobūdžio samprotavimais, dėstomais žymiai platesnės problematikos kontekste, sovietinei valstybei M.Römeris specialiai skyrė monografijas "Svarbiausios valstybės problemos italų fašizme ir Sovietuose" (1933), "Sovietų naujoji 1936 metų konstitucija" (1937-1938), taip pat lietuvių kalba paskelbė pilną Sovietų Sąjungos 1924 m. konstitucijos tekstą (10). Plačiai išnagrinėti sovietinės santvarkos konstrukciją ir pateikti jos kritiką M.Römeris buvo užsimojęs jo įpusėtame fundamentiniame daugiatomyje "Valstybė ir jos konstitucinė teisė" (11), tačiau ši monografijos dalis skaitytojo jau nebespėjo pasiekti.

Sovietologinio pobūdžio M.Römerio tyrinėjimus pratęsė ir vainikavo paskutinysis žinomas jo darbas "Istorinė Lietuvos sovietizacijos apžvalga ir konstitucinis jos įvertinimas". Tai veikalas, išsiskiriantis ne tik savo lietuvišku turiniu, bet ir sąlygomis, kuriomis jis buvo rašomas.

Dar pirmosios sovietinės okupacijos metais, prieš pat prasidedant Vokietijos-SSRS karui, M.Römeris ryžosi apmąstyti ir iš konstitucinės teisės mokslinių pozicijų įvertinti Lietuvos valstybei tragiškus 1940 m. vasaros įvykius. Pradėtąjį darbą, daugiausia gyvendamas kaimo sąlygomis savo tėviškėje, stokodamas istorinių šaltinių ir literatūros, jis tęsė taip pat ir vokiečių okupacijos metais ir baigė 1944 m. pavasarį. Rašė, suprasdamas neišvengiamus dėl šių priežasčių būsimojo veikalo trūkumus. Jis neketino savo darbo rezultatų panaudoti antisovietinei propagandai ir iš viso nežinojo, ar kas jo darbą kada nors skaitys. Tačiau dirbo, įsitikinęs, jog jo amžiuje "laukti geresnių sąlygų ir aplinkybių pavojinga, nes galima jų ir nebesulaukti" (12).

Beje, nuojauta jo neapgavo: rašant pastarąsias eilutes, gyventi jam bebuvo likę vos aštuoni mėnesiai.

Perrašytą rašomąja mašinėle rankraštį M.Römeris paslėpė nuo pašalinių akių. Tačiau netrukus - 1949 m. - šis veikalas kiek sutrumpintu pavadinimu rankraščio teisėmis 1600 egzempliorių tiražu buvo išspausdintas Vokietijoje (13). Lietuvių Teisininkų tremtinių draugija, kurios pastangomis jis buvo išleistas, neturėdama patikimų žinių apie M.Römerio mirtį ir bijodama jam pakenkti, knygos autorių pridengė kriptonimu "X.Y.", o šią paslaptį tik kiek vėliau atskleidė išeivijos spauda (14). Kaip veikalo rankraštis pateko į Vakarus, galima tik spėlioti. Tikėtina, kad jo egzempliorių, traukdamasis iš Lietuvos, galėjo su savimi išgabenti M.Römerio žemietis, buvęs jo globotinis, vėliau - katedros asistentas F. Mackus.

Leidėjai, tiesa, savivališkai nežymiai papildė M.Römerio tekstą (pvz., apie lietuvių tautai tragiškas vyriausybės nutarimo dėl galimų žmonių aukų nesipriešinti sovietiniam 1940 m. birželio ultimatumui pasekmes), tuo pačiu suaktualindami jo politinį aspektą, ir, suprantama, kartu sugadindami santūrų mokslinį jo stilių, už ką lietuvių išeivijos spaudoje buvo pagrįstai kritikuoti (15).

Keičiantis politinei situacijai Lietuvoje, 1989 m. pradžioje buvo išsiaiškinta, kad vieną mašinraštinį šio veikalo egzempliorių bei M.Römerio ranka šiam veikalui rašyto "Autoriaus žodžio" originalą turi Juozas Bulavas. Tais pat metais abu rankraščiai buvo išleisti ir Lietuvoje.

Suprantama, minimas M.Römerio veikalas šiandieną galėtų būti praturtintas, o kai kurios jo detalės patikslintos naujai

išaiškėjusių šaltinių duomenimis, tačiau iš esmės jis nėra praradęs savo mokslinės vertės ir tebelieka aktualus.

Savotiška preliudija į M.Römerio sovietinės valstybės tyrinėjimus reikia laikyti jo mintis apie socializmo doktrinos Vakarų Europos socialiniame judėjime atsiradimo istorines šaknis ir esmę, kuriose ypatingas dėmesys skiriamas klasikinei K. Markso ir F. Engelso socializmo doktrinai, savo siekiamam socialiniam bendravimui apibūdinti naudojančiai dvi, atrodytų, viena kitą neigiančias tezes - valstybinę ir anarchinę (16).

Šiuos du - valstybinį ir anarchinį - organizacinius pradus, kaip pažymi M.Römeris, jungia savyje ir sovietinė revoliucinio proletariato diktatūros konstrukcija: viena vertus, kol nesugriauta klasinė visuomenės diferenciacija, ši visuomenė esanti reikalinga valstybės, kuri tebelieka klasinio smurto ir viešpatavimo reiškinys, nors yra nukreiptas neva tik prieš buržuaziją, naudojant valstybinę prievartą buržuazijai nuslopinti, nuosavybei socializuoti ir visuomenei perauklėti; kita vertus - proletarinė valstybė rengianti dirvą naujai visuomenei, kuriai susiklosčius pati nunyksianti (17).

Pasak M.Römerio, minėti du pradai akivaizdžiai atsispindi 1918 m. RSFSR konstitucijoje: jos 9 str., teigdamas, jog valstybinė proletariato diktatūra steigiama tam, kad būtų nuslopinta buržuazija, likviduotas žmogaus išnaudojimas ir įgyvendintas socializmas, nežinantis nei klasinio susiskirstymo, nei valstybinės valdžios, iš esmės orientuoja į būsimąjį perėjimą nuo valstybės į anarchiją; 10 str. vėlgi nustatatantis dvilypį - anarchiškai valstybinį - sovietinės konstrukcijos pobūdį: viena vertus, RSFSR skelbiama jau esanti laisva socialistinė visos Rusijos darbo žmonių visuomenė, kita vertus,teritorinė RSFSR valdžia priklauso darbo žmonėms, susibūrusiems sovietuose.

Tačiau, M.Römerio žodžiais, sovietinė valstybė to dviveidiškumo realiai neišsaugojo - ji dangstė savo anarchines nuostatas ir aiškiai išlaikė valstybines (18).

M.Römeris atkreipė dėmesį, kad sovietai savo valstybę laiką ne tam tikros teritorijos socialinio bendravimo santvarka, o pasaulinio proletariato klasine tvirtove, viso komunistinio internacionalo tėvyne, tik atsitiktinai įsikūrusia Rusijoje; ši valstybė sprendžianti ne vietinius, nacionalinius uždavinius, o pasaulinius, bendražmogiškuosius (19).

Konstitucinės santvarkos požiūriu sovietinės valstybės raidoje M.Römeris įžvelgė du - pasak jo, kompartijos diktatūros ir kompartijos prerogatyvos režimo - laikotarpius, kuriuos vieną nuo kito atskyręs 1936 m. vadinamosios Stalino konstitucijos priėmimas (20).

M.Römeris atkreipė dėmesį, kad kompartijos diktatūros realizavimui buvusi panaudota ciklinių sovietų suvažiavimų nuo apačios iki viršaus idėja su jai pritaikyta politinių rinkimų sistema, sukoncentravusia savyje principus, prieštaraujančius elementariems demokratijos reikalavimams (21): rinkimai, pirma, nebuvo visuotiniai - rinkti ir būti renkamais, dėl savo socialinės kilmės ir klasiniais sumetimais neturėjo teisės atskiros piliečių kategorijos; antra, nebuvo lygūs - atvirai nustatytos žymiai didesnės darbininkų ir valstiečių atstovavimo normos; trečia, nebuvo tiesioginiai - atstovus į sovietų suvažiavimus siuntė sovietai arba žemesnieji jų suvažiavimai; ketvirta, nebuvo slapti - balsuojama atvirai, pakeliant rankas.

Tokia tvarka užtikrino rezultatus, pageidaujamus komunistų: žemiausiame lygmenyje, ypač kaimo bendruomenėje, formuojant sovietus, komunistų partijos elementas negalėjo būti ir nebuvo skaitlingas, bet, iš abejotino sovietų santvarkai lojalumo žmonių atėmus politines teises, ten negalėjo būti ir aiškių komunistų priešų; renkant atstovus jau iš sovietų bei žemesnių suvažiavimų į aukštesniuosius, kaskart buvo stengiamasi pirmenybę teikti komunistams ir jų artimiausiems žmonėms, todėl juo aukščiau, tuo didesnė buvo jų koncentracija; komunistinei atrankai iš apačios į viršų, ypač "kompartijos politinio veikimo monopolio atmosferoje" (22), lemiamą įtaką darė atviras balsavimas, kuriam kandidatus siūlė susirinkimo prezidiumas, susidedantis iš vietos komunistų ar valdžiai artimų žmonių, neretai netgi apsiribojant klausimo "kas prieš?" pateikimo susirinkusiesiems balsuoti (23). Pagal M.Römerio pateiktus 1922 m. statistinius duomenis, jei kaimų sovietų sudėtyje tebuvę 6,1 % komunistų partijos narių, tai tas skaičius, atitinkamos selekcijos dėka, didėjo kiekviename aukštesniame lygmenyje, o RSFSR sovietų suvažiavime buvę jau 94,1 % komunistų (24). Šis, o vėliau - SSRS, sovietų suvažiavimai klusniai registravo komunistų viršūnių nutarimus ir išsiskirstydavo, palikę CVK sudėtyje ištikimą kompartijos agentūrą.

Nustatytoji tvarka, kai suvažiavimai nuo vietos iki aukščiausiojo lygio sovietų kilo vieni iš kitų, o tų suvažiavimų veikimas buvo trumpalaikis, jie, suvažiavimai, "ne tiek jungė viršūnes su apačia, kiek juos skyrė" (25). Iš to, kad sovietuose "visa valdžios konstrukcija - vienlypė, komunistinė ir panaši į pačios partijos konstrukciją", o partija naudojosi valstybėje nepaprastąja padėtimi, turėjo politinio veikimo, organizavimosi ir propagandos monopolį, M.Römeris darė išvadą, kad visa tiek vietos, tiek centro valdžia priklausė ne sovietams, kaip kad sako konstitucijos formulė, bet kompartija buvusi "tikra sovietinės valstybės šeimininkė ir tvarkytoja" (26). Tai reiškia, kad skelbiamoji proletariato diktatūra buvusi "proletariato partijos reprezentacinė diktatūra" (27), juo labiau, kad patys komunistai pripažįstą, jog klasinis proletariato interesas sutampąs su jų partijos diktatūra (28).

Analizuodamas ir vertindamas sovietinę 1936 m. konstituciją, pagrindine konstitucine nuostata, "sterilizuojančia visą formalinę konstitucinę konstrukciją" (29), kurią teigė esant demokratišką, M.Römeris laikė šios konstitucijos 126 str., skelbusį, jog, sutinkamai su darbo žmonių interesais ir siekiant išvystyti liaudies masių organizacinį saviveiksmiškumą bei politinį aktyvumą, SSRS piliečiams užtikrinama teisė jungtis į visuomenines organizacijas, o "aktyviausieji ir sąmoningiausieji piliečiai" jungiasi į komunistų partiją, kuri sudaro visų visuomeninių ir valstybinių organizacijų vadovaujantį branduolį.

Komentuodamas šią konstitucinę nuostatą, M.Römeris pažymėjo, kad visuomeninėms organizacijoms Sovietų Sąjungoje leidžiama funkcionuoti tiek, kiek jos "atitinka" darbo žmonių interesus ir ugdo liaudies masių organizacinę saviveiklą bei politinį aktyvumą, kad visos, bent jau politinio pobūdžio organizacijos, esančios subordinuotos kompartijos vadovybei, negalinčios būti toleruojamos antikomunistinės organizacijos, o ir demokratinės institucijos tegalinčios veikti komunistinės linijos ribose (30). Tuo pačiu ši nuostata, pasak oficialios sovietinės frazeologijos, kompartijai skirianti vadovaujantį vaidmenį valstybėje, o iš tikrųjų savo padariniais nutraukianti vienų konstitucinių nuostatų mechanizmą ir užtikrinanti kitų, "propagandinių", nuostatų neveiklumą (31). M.Römerio žodžiais, kompartijai suteikta konstitucinė politinė prerogatyva, duodanti pagrindo 1936 m. sovietinės konstitucijos

režimą vadinti "sovietine socialistine demokratija kompartijos prerogatyvoje" (32).

Šį straipsnį konstitucijoje M.Römeris, būdingu jam stiliumi vaizdžiai ir labai taikliai pavadino gegutės kiaušiniu, padėtu į kito kuklaus ir tvarkingo paukštelio lizdą (33).

Savo teiginius M.Römeris sutvirtino, atskleisdamas mechanizmą, kurio dėka renkamuosiuose valdžios organuose buvo užtikrinama kompartijos vadovybės parinktų žmonių monopolija. M.Römeris pažymėjo, kad visa sovietinė valdžios organų sistema - nuo Sąjungos Aukščiausiosios tarybos iki žemiausiojo vietos vieneto organo - remiasi masiniais rinkimais, todėl konstitucijoje rinkimų tvarkai teikiama didelė reikšmė.

Svarbiausioji konstitucinė institucija, turinti sovietinėje sistemoje užtikrinti demokratinių institucijų veiklos sutapimą su kompartijos politine linija, yra kandidatų sąrašų sudarymas. O ši rinkimų iniciatyva nėra nei visuotinė, lygi ir tiesioginė, nėra ji nei demokratinė (34). Ji monopolizuota visuomeninių darbo žmonių organizacijų ir draugijų - kompartijos organizacijų, profsąjungų, kooperatyvų ir kt. (141 str.). Kadangi, pasak M.Römerio, iš sovietiškai komunistinės koncepcijos išeina, kad teisėtas politinis aktyvumas tegali būti nukreiptas proletarinės revoliucijos tikslams realizuoti, tai tik kompartija ir tegalinti autoritetingai spręsti, kas tuos tikslus atitinka. Todėl kandidatai siūlomi, griežtai prižiūrint kompartijai, ir tai esąs konstitucinis faktas, konstitucinė kompartijos prerogatyva (35).

Kadangi rinkimai tegali reikštis kandidatų sąrašų, pasiūlytų kompartijos arba kitų jos vadovaujamų organizacijų, ribose, pats balsavimas jau gali vykti demokratiškiausiai: jie - visuotiniai, net amžiaus cenzas (18 metų) tiems laikams buvęs labai žemas, lygūs, tiesioginiai, slapti.

M.Römeris pabrėžė, jog nepaisant to, kad visų lygių sovietų asmeninė sudėtis rinkimų dėka, esanti vienlypė, parenkama kompartijos, tačiau konstitucija numatanti dar ir atsarginę apsidraudimo nuo netinkamų deputatų renkamosiose institucijose priemonę - imperatyvinį mandatą, teikiantį rinkėjams galimybę bet kuriuo metu atšaukti savo išrinktąjį (36).

Panašiu būdu - griežtai skirdamas konstitucijos formaliąsias nuostatas ir faktiškąjį jų įgyvendinimą - M.Römeris nagrinėjo sovietinių respublikų santykius su centru. Remdamasis formaliąja

konstitucine konstrukcija, jis konstatavo, jog šie santykiai esą laisvi, konfederacinio pobūdžio, pagrįsti visišku Sovietų Sąjungos subjektų suverenumu (37). Tokią išvadą jis darė, remdamasis konstitucijoje įtvirtintomis nuostatomis apie Sąjungos kildinimą iš laisvanoriškos jos narių sutarties, apie Sąjungos narių teisę taip pat laisvai iš jos išstoti, pagaliau, apie Sąjungos narių deleguotą centrui atributinę (tiksliai nustatytą) kompetenciją, visą likusią kompetenciją pasilaikant sau (38). Tačiau čia pat jis nurodė, kad visaapimantis kompartijos vadovaujantis vaidmuo faktiškai reiškia, jog ji tvarkanti ne tik visuomenę ir valstybę, bet naikinanti ir respublikų autonomiją (39).

Taigi, M.Römerio žodžiais, kas sovietų konstitucinėje teisėje buvo reklamuojama kaip demokratinė, federacinė ar konfederacinė, faktiškai nebuvo nei demokratinė, nei federacinė, nei konfederacinė: daroma ir vykdoma buvo viena, o skelbiama ir inscenizuojama - kita (40).

Nagrinėdamas Lietuvos sovietizacijos problemą, M.Römeris pabrėžė, jog šios valstybės konstitucinės 1940 m. evoliucijos teisinis vertinimas turįs vadovautis bendrąja nuostata, jog nedidelei valstybei patekus į stambaus kaimyno karinę dispoziciją, visa, kas vyksta pirmojoje, ima priklausyti nuo išorinio antrosios diktato, todėl šiuo atveju netenka kalbėti apie natūralią evoliuciją bei teisę (41). Taigi, Lietuvos sovietizacija buvusi "ne pačios Lietuvos evoliucijos padarinys, bet svetimų, nuslopinusių Lietuvos valstybę pajėgų darbas, kuriam buvo paruošta tam tikra neva pačios Lietuvos aktų inscenizacija, o kuris iš tikrųjų rėmėsi brutalia, į Lietuvos teritoriją įvesta ginkluota jėga" (42).

M.Römerio manymu, įvykių raidai nemaža reikšmės turėjo sumažėjęs Lietuvos atsparumas Sovietų Sąjungai, paaiškinamas nevienkartine jos parodyta parama Lietuvos užsienio politikai ypač opiuose santykiuose su Lenkija bei Vokietija, taip pat atsiradusia viltimi iš jos rankų atgauti Vilnių (43). Tačiau paties M.Römerio, kaip ir daugelio Lietuvos gyventojų, sieloje dėl Lietuvos-Sovietų Sąjungos santykių eigos jau 1939 m. rudenį kilo nerimas, nes, kaip spalio 11 d. jis pažymėjo dienoraštyje, "toji "savitarpio" pagalba greičiau primena vienos šalies okupaciją arba vasalinę priklausomybę" (44).

Vertindamas SSRS 1940 m. birželio 14 d. ultimatumą Lietuvos vyriausybei, visus tris jo reikalavimus - dėl aukštų suverenios

Lietuvos valstybės pareigūnų (vidaus reikalų ministro bei Valstybės saugumo departamento direktoriaus) atidavimo teismui, naujos vyriausybės sudarymo bei papildomų sovietinių karinių kontingentų įsileidimo į savo teritoriją - jis laikė nesuderinamais su valstybės suverenumu ir turėjusiais nustatyti visišką Lietuvos priklausomumą nuo Sovietų Sąjungos (45). Sovietinei kariuomenei birželio 15. d. peržengus Lietuvos sieną, Lietuvos teritorija, "bent kariniu atžvilgiu, jau iš karto tapo įjungta į Sovietų pajėgų disponuojamą teritoriją" (46).

Komunistinės propagandos sumetimais, Lietuvos inkorporavimo į Sovietų Sąjungos sudėtį procesą, paremtą brutaliais smurto ir agresijos aktais, pasistengta pridengti įspūdingais reklaminiais, tarsi laisvais, aktais. Tam tikslui puikiai tiko galiojusi Lietuvos 1938 m. konstitucija, prezidento rankose sutelkusi politinės galios maksimumą - keisti ministrų kabinetą, paleisti seimą, pačiam leisti įstatymus ir kt.

M.Römerio nuomone, formaliai, žiūrint tik konstitucijos raidės, vyriausybės pakeitimas birželio 17 d., kai prezidento pasitraukimas į užsienį buvo interpretuotas atsistatydinimu iš pareigų su visomis iš čia išplaukiančiomis konstitucinėmis pasekmėmis, vykęs konstitucingai (47). Tačiau faktiškai, valstybei patekus į svetimos valstybės karinę ir politinę dispoziciją, ji jau nebebuvo nepriklausoma ir suvereni, vyriausybė veikė jau svetimos valdžios, taigi - ne prezidento, vairuojama, ne taip, kaip buvo numačiusi konstitucija (48).

Birželio įvykiai politinę galią Lietuvoje perkėlė į svetimos valstybės valdančiųjų socialinių jėgų rankas, o Lietuvos valstybės konstitucija drauge su pačia valstybe tebuvo tik spekuliacinis žaislas svetimų veiksnių tikslams. J. Paleckis ir V. Krėvė sovietų rankose atliko marionečių vaidmenį, nors jie patys iš pradžių to gerai nesuprato ir naiviai tikėjo galėsią išsaugoti Lietuvos valstybę, laisvą nuo "plutokratinių" Smetonos tautininkų režimo. Bet netrukus į vyriausybės sudėtį įsibrovė komunistų jėgos, ir naiviems politikams teko pasirinkti: arba pasiduoti komunistų įtakai, ką ir padarė J. Paleckis, arba pasitraukti iš veiklios politikos (V. Krėvė) (49).

Kaip žinoma, pagrindinį vaidmenį, įteisinant Lietuvos inkorporavimą į SSRS, sovietinis scenarijus pavedė vadinamajam liaudies seimui. Nagrinėdamas Liaudies seimo rinkimų įstatymą, M.Römeris jį lygino su Lietuvos 1936 m. Seimo rinkimų įstatymu,

kurį demokratijos požiūriu jau anksčiau buvo neigiamai vertinęs (50). Pasak M.Römerio, abu šie įstatymai rinkimus skaidė į dvi skirtingas operacijas: rinkimų iniciatyvą (kandidatų iškėlimą) ir balsavimą. Balsavimas abiem atvejais buvęs tikrai demokratiškas - visuotinis, lygus, tiesioginis, slaptas. Tačiau balsuoti, taip pat abiem atvejais, buvo leidžiama tik už kandidatus, kurių pasiūlymo patys piliečiai negalį įtakoti; pagal 1936 m. įstatymą tai pavedama cenziniu pagrindu sudarytoms apskričių taryboms, o pagal 1940 m. įstatymą - kompartijai ir jos priežiūroje veikusioms visuomeninėms organizacijoms (51).

M.Römerio teigimu, Liaudies seimo rinkimų įstatymas šia prasme nuėjęs dar toliau; oficialiai kandidatų siūlymą pavesdamas apskričių darbo žmonių susirinkimams, šaukiamiems apygardos rinkimų komisijos, ir nereikalaudamas, kad kandidatais būtų tos apygardos rinkėjai, įstatymas, skirtingai nuo senojo 1936 m. rinkimų įstatymo, sudarė sąlygas visose apygardose pasiūlyti tuos pačius komunistų parinktus kandidatus. Faktiškai taip ir buvę, rinkimai tapo ne alternatyviais, todėl M.Römeris 1940 m. liepos 14 d. dienoraštyje įrašė, jog Liaudies seimo rinkimų procedūra esanti "ne tiek rinkimai, kiek plebiscitas už kandidatų sąrašus" (52).

Taip sudarytas Liaudies seimas, priimdamas savo žinomas deklaracijas, pirmiausia, apie valstybės santvarką bei Lietuvos įstojimą į Sovietų Sąjungos sudėtį, kaip pastebėjo M.Römeris, pasijuto esąs suvereninis Lietuvos šeimininkas ir jos likimo sprendėjas, nors pagal formaliai tebegaliojusią Lietuvos 1938 m. konstituciją jis tebuvo tarnybinis, įsteigtosios teisinės, bet ne suvereninės valdžios organas, besinaudojantis ribota kompetencija ir žymiu mastu priklausantis nuo valstybės prezidento (53). Rinkėjai jam mandato šiam reikalui taip pat negalėję suteikti, nes iki rinkimų apie Lietuvos įjungimą į Sovietų Sąjungos sudėtį viešai nebuvo kalbama. To nebuvo ir plačiai reklamuotoje jo rinkimų platformoje (54).

Liaudies seimo deklaracijos, M.Römerio nuomone, jokiu būdu nebuvusios pačios Lietuvos socialinių jėgų santykiavimo, jos "liaudies valios" teisinis padarinys. Jų pasirodymą nulėmė sovietų sumanytoji ir tiksliai įgyvendinta politika (55). Tačiau jei SSRS gyvavimas formaliai buvo grindžiamas sutartimi, tai Lietuvos atžvilgiu to net nebuvo mėginama inscenizuoti, jos aneksiją

teisiškai įformino Sąjungos Aukščiausiosios tarybos išleistas įstatymas (56).

Atlikdamas mokslinę, pasak M.Römerio, trumpą schematinę, bendrais bruožais, 1940 m. sovietinės Lietuvos konstitucijos analizę, atsižvelgdamas į tai, kad ji buvo surašyta visiškai prisilaikant Sovietų Sąjungos 1936 m. konstitucijos principų ir paties teksto, jis pasinaudojo nemažu šia problematika įdirbiu, kurį įgijo nuo pat savo mokslinės veiklos pradžios, stebėdamas ir tyrinėdamas sovietinės konstitucinės teisės raidą. Tarp kitų, Lietuvos sovietinė 1940 m. konstitucija pakartojo ir garsiąsias čia jau minėtas Stalino konstitucijos 126 bei 141 straipsnių nuostatas (Lietuvos sovietinėje konstitucijoje atitinkamai 98 ir 113 str.), vertusias niekais jos demokratinio pobūdžio institutus.

Nuostabu, bet ir pirmaisiais bolševikmečio metais, skaitydamas Vilniaus universitete studentams teisininkams Lietuvos SSR konstitucinės teisės kursą, M.Römeris nesistengė dailinti situacijos, švelninti sovietinės konstitucijos vertinimų, pataikauti Lietuvos komunistams ar teisinti Sovietų Sąjungą. Jis, pavyzdžiui, tiesiai aiškino, kad Lietuvos SSR Aukščiausioji taryba pagal 1940 m. konstituciją negalinti būti suvereninės galios organu, nes ją varžo nuolatinis kompartijos vadovavimas (57), kompartija apsprendžianti ne tik visų lygių sovietų sudėtį, bet ir per sovietus jos kontrolė ir vadovavimas išplečiami visiems sovietiniams valdžios organams, kurie vienaip ar kitaip yra sovietams subordinuoti; sovietinis konstitucinis režimas apibūdintinas kaip "tiesioginė socialistinė demokratija su kompartijos priežiūros ir vadovavimo prerogatyva" (58), t.y. dėstė iš esmės tas pačias tezes, kurias buvo naudojęs ankstesniuose tyrinėjimuose.

Pažymėtina, kad sovietinė literatūra kompartijos vadovaujančio vaidmens valstybėje konstitucinį įtvirtinimą taip pat laikė vienu svarbiausiųjų sovietinių konstitucijų bruožu. Tačiau tai jau buvo vertinama kaip socialistinės demokratijos laidas, motyvuojant, pavyzdžiui, tuo, kad "tarybų valstybės ir visuomenės kryptinga veikla įmanoma tik Komunistų partijos vadovaujama" (59).

Savo nusistatytajai taisyklei M.Römeris sugebėjo nenusižengti netgi 1940 m. rudenį, Vilniaus universiteto senato pasiūlymu padarytame pranešime Spalio revoliucijos Rusijoje 23-osioms metinėms skirtame iškilmingame akte. Tai buvo išties originalus pranešimas, nepanašus į tokioms progoms skirtus su liaupsėmis

Stalinui ir sovietinei santvarkai. M.Römeris nurodė, jog Spalio revoliucija, užsibrėžusi tikslą pasiekti socialinę žmogaus laisvę, buvusi savotišku buržuazinių revoliucijų tęsiniu, jų gilinimu; tiesa, revoliucijos dėka įvestoji proletariato diktatūra nesutampanti su visuotine socialine laisve, bet ši diktatūra esanti tik laikina priemonė klasiniam visuomenės susiskaldymui likviduoti, socializmui, kuriame nėra privilegijuotųjų, pasiekti. Prelegentas kvietė ugdyti visuomenėje socialinį solidarumą, brolybę tarp žmonių (60). Jis išvengė demagogiškų deklaracijų ir išreiškė mintis, iš esmės atitikusias tuometinius jo įsitikinimus.

Realiai gyvavusiame sovietiniame režime M.Römerį labiausiai neramino nepaprastas žiaurumas, kuriuo konstitucija buvo realizuojama (61). Tačiau tai jau išėjo iš jo tyrinėjimo ribų ir apie tai jis savo veikaluose beveik neužsimindavo. Asmeninis jo požiūris šiuo klausimu aiškiau išsakytas tik dienoraščio puslapiuose. Jame 1941 m. rugpjūčio 13 d. buvo galima nesivaržant, netgi emocingai parašyti; "Ak jūs, Sovietai! Kodėl jumyse tiek veidmainystės ir melo, kuriuo nuspalvinote Revoliuciją taip, kad negalima jos mylėti! Gražūs šūkiai, puikios idėjos, forma sukonstruota popieriuje idealiai, bet tikrovė su tuo neturi nieko bendra. Visur ir visokios neapykantos kibirkštėlių kurstymas, naikinimo ir dezorganizacijos kultas kūrybos ir konstrukcijos pretekstu, vergija, bet kokios individualybės paniekinimas" (62).

Beje, M.Römeris tvirtino esąs įsitikinęs, kad tuometinės sovietinės socialistinės respublikos ilgesnį laiką neišsilaikysiančios, būsiančios priverstos vienaip ar kitaip persitvarkyti (63). Šį pranašišką spėjimą jis vylėsi netrukus argumentuoti savo mokslo darbuose, kurie, deja, visuomenės nebepasiekė.

* * *

Savo požiūrį į teisinės valstybės esmę ir sovietinės valstybės konstitucines problemas M.Römeris dėstė visiškai atsietai vieną nuo kito, nors, apibūdindamas abu šiuos reiškinius, jis daugiausia dėmesio skyrė valstybės valdžios santykiui su konstitucijos ir kitų įstatymų reikalavimais, su teise. Todėl M.Römerio požiūrio į abi šias problemas sugretinimas iškiliau atskleidžia teisinės valstybės vertybes ir ypač akivaizdžiai parodo, kokia tolima nuo jos idealo buvo sovietinė tikrovė.

Nuorodos

1. Römeris M. Autobiografija. - *Lietuvos mokslas, 1994, II t., 4(5) kn.*, p. 5.
2. Namavičius Z. Iš M.Römerio dienoraščio. - *Teisė - visuomeninė vertybė*. - V., 1988, p. 116.
3. Römeris M. Sovietų naujoji 1936 metų konstitucija. - K., 1938, p. 42.
4. Römeris M. Nacionalizmas ir valstybė. - *Kultūra*, 1932, Nr.6/7, p. 328.
5. Römeris M. Valstybė ir jos konstitucinė teisė. D.1. Valstybė. T.1. - K., 1934, p. 326.
6. Römeris M. 1936 metų Seimo rinkimų įstatymas. - *Teisė*, 1936, Nr.35, p. 217.
7. Römeris M. Valstybė ir jos konstitucinė teisė. D.1. Valstybė. T.1, p. 330.
8. Römeris M. Sovietų naujoji 1936 metų konstitucija, p. 35.
9. Žr.,pvz., Römeris M. Reprezentacija ir mandatas. - K., 1926, p. 154, 163, 254 ir kt.
10. Römeris M. Įvairių valstybių konstitucijos: "Teisės" priedas. - K., 1928.
11. Römeris M. Valstybė ir jos konstitucinė teisė. D.1. Valstybė. T.1, p. 330.
12. Rėmeris M. Lietuvos sovietizacija 1940-1941. Istorinė Lietuvos sovietizacijos apžvalga ir konstitucinis jos įvertinimas. - V., 1989, p. 6.
13. X.Y. Lietuvos sovietizacija 1940-1941 m. Rankraščio teisėmis. - Ausburgas, 1949.
14. Stravinskas P. Mūsų neužmirštamieji. - *Teisininkų žinios*, 1965, Nr.27-28, p. 40.
15. Gliaudys J. Dešimtmetis svetur. - *Teisininkų žinios*, 1956, Nr. 15-16, p.15-16; Januta K. Prof. M.Roemerio Lietuvos sovietizacija. - *Dirva*, 1989, Nr.48, p. 5-6.
16. Römeris M. Valstybė ir jos konstitucinė teisė. D.1. Valstybė. T.2. - K., 1935, p. 38-73.

17. Römeris M. Reprezentacija ir mandatas, p. 245-247; Römeris M. Svarbiausios valstybės problemos italų fašizme ir Sovietuose. - K., 1933, p. 10-11.
18. Römeris M. Svarbiausios valstybės problemos italų fašizme ir Sovietuose, p. 28.
19. Rėmeris M. Lietuvos sovietizacija 1940-1941, p.12; Römeris M. Svarbiausios valstybės problemos italų fašizme ir Sovietuose, p.27.
20. Römeris M. Svarbiausios valstybės problemos italų fašizme ir Sovietuose, p.27.
21. Rėmeris M. Lietuvos sovietizacija 1940-1941, p.58-59.
22. Römeris M. Sovietų naujoji 1936 metų konstitucija, p.11.
23. Römeris M. Svarbiausios valstybės problemos italų fašizme ir Sovietuose, p.36.
24. Ten pat, p.37.
25. Römeris M. Sovietų naujoji 1936 metų konstitucija, p.11.
26. Römeris M. Svarbiausios valstybės problemos italų fašizme ir sovietuose, p.39.
27. Ten pat, p.41.
28. Ten pat, p.39-40.
29. Rėmeris M. Lietuvos sovietizacija 1940-1941, p.58.
30. Römeris M. Seimo rinkimų įstatymo problema. - *Teisė*, 1939, Nr.47, p.38.
31. Rėmeris M. Lietuvos sovietizacija 1940-1941, p.67.
32. Römeris M. Sovietų naujoji 1936 metų konstitucija, p.38.
33. Rėmeris M. Lietuvos sovietizacija 1940-1941, p. 67.
34. Römeris M.Sovietų naujoji 1936 metų konstitucija, p. 36-37.
35. Rėmeris M. Lietuvos sovietizacija 1940-1941, p. 60-61.
36. Ten pat, p.63.
37. Ten pat, p.47.
38. Ten pat, p.47-55.
39. Ten pat, p.65.
40. Ten pat, p.67.
41. Ten pat, p.12-13.
42. Ten pat, p.67.
43. Ten pat, p.9-10.
44. Römeris M. Dienoraštis. - *Kultūros barai*, 1991, Nr.5, p.74.
45. Rėmeris M. Lietuvos sovietizacija 1940-1941, p.15.
46. Ten pat, p.17.

47. Ten pat, p.19.
48. Ten pat, p.20.
49. Ten pat, p.21, 22.
50. Römeris M. Seimo rinkimų įstatymo problema, p.221-231; Römeris M. 1936 metų Seimo rinkimų įstatymas, p.213-238.
51. Rėmeris M. Lietuvos sovietizacija 1940-1941, p.29.
52. Römeris M.. Dienoraštis. - *Kultūros barai*, 1991, Nr.9, p.76.
53. Rėmeris M. Lietuvos sovietizacija 1940-1941, p.34-36.
54. Ten pat, p.37.
55. Ten pat, p.40.
56. Ten pat, p.49.
57. Lietuvos TSR valstybinė teisė / Prof M.Riomerio 1940-1941 m. skaitytų paskaitų konspektai / Red.stud. A.Šidlauskas. D.2. - V., 1941, p.16.
58. Lietuvos TSR valstybinė teisė, p.21.
59. Lietuvos TSR konstituciniai institutai.- V., 1981, p.43.
60. Römeris M. Revoliucija ir laisvė. - *Kultūra*, 1941, Nr.1, p.14-23.
61. Römeris M. Valstybė ir jos konstitucinė teisė. D.1. Valstybė. T.2, p.326.
62. Römeris M. Dienoraštis. - *Kultūros barai*, 1991, Nr.11, p.79.
63. Römeris M. Valstybė ir jos konstitucinė teisė. D.1. Valstybė. T.1, p.329.

MYKOLAS RÖMERIS AMŽININKŲ ATMINTYJE

Petras Stravinskas

Š. m. [1965. - Redkolegija] kovo 14 d. [iš tikrųjų - vasario 22 d. - Red.] suėjo lygiai 20 metų nuo prof. Mykolo Roemerio, žymaus Lietuvos teisininko, mūsų teisės mokslo kūrėjo, buv. Lietuvos Universiteto (ir VDU) rektoriaus, Vyriausiojo Tribunolo teisėjo ir Valstybės Tarybos nario, mirties.

Aš čia sustosiu tik prie vieno kito jo asmenybės bruožo, kiek papildydamas L[ietuvių] E[nciklopedijos] pateiktas apie jį žinias.

Tautybė. LE parašyta, kad MR, išaugęs lenkiškosios kultūros įtakoje, "išgyveno gilų vidaus evoliucijos kelią" ir "apsisprendė... už savo priklausomybę lietuviams". Tai tikra tiesa. Reikia tik paryškinti, kokios tautybės buvo MR savo kilme ir kokia prasme jis apsisprendė laikyti save lietuviu.

1. Mykolas Roemeris priklausė tai Lietuvos bajorų Roemerių šeimai, kuri dar septynioliktojo šimtmečio pradžioje buvo atsikėlusi į Lietuvą iš Livonijos, vokiečių kolonijinės provincijos. Todėl tikra, kad jis, MR, sava kilme buvo vokietis, ką liudija ir jo grynai vokiška pavardė.

2. Atsikėlę į Lietuvą, Roemeriai pateko lenkiškosios kultūros įtakon (kaip ir lietuvių kilmės bajorai), dėl to sava dvasia tapo "lenkais". Tiesa, jie mylėjo Lietuvą ir jos žmones, ne vienas jų yra gražiai pasireiškęs Lietuvos politiniame ir kultūriniame gyvenime, netgi ir Lietuvos (DLK-jos) kariuomenėje (Motiejus R. buvo DLK-jos artilerijos generolas), bet jie laikė save... lenkais. Tokiu laikė save ir mūsų Mykolas Roemeris iki kokių 45-48 metų.

Prisimenu, kai jis, būdamas jau 48 metų amž. (1928), Vyr. Tribunole, kažkieno paklaustas, kokios jis tautybės, atsakė:

- Būtų klaida laikyti mane lenku, bet nesu ir lietuvis, bent ta prasme, kaip lietuvybė ir išvis tautybė daugio mūsų suprantama.

Reikia pastebėti, kad, būdamas Vyr. Tribunolo teisėju, savo tarnybos lape (asmeninėje anketoje) Mykolas Roemeris rašėsi lenku, o 1928 m., skiriamas Valstybės Tarybos nariu, tame lape tautybę pakeitė ir ją pažymėjo žodžiu "lietuvis". Atrodo, kad tada

jo sieloje ir bus įvykęs persilaužimas, aiškiai ir tvirtai apsisprendžiant save toliau laikyti ir vadintis lietuviu.

Mykolas Roemeris pasivadino save lietuviu ne dėl to, kad jam būtų paaiškėjęs kraujo ryšys su lietuviais (ko visai nebuvo), o dėl to, kad jis įsisavino lietuviškąją kultūrą (nutraukęs ryšius su lenkiškąja) ir savo dvasia, sakyčiau, natūraliai įaugo į lietuvių tautą. Vadinas, Mykolas Roemeris savo tautybę (lietuvybę) grindė ne savo kraujo giminyste su lietuviais, o dvasine giminyste su lietuvių tauta.

Tolerancija. Mykolas Roemeris, tiek laikydamas save lenku, tiek vėliau, apsisprendęs būti lietuviu, buvo tolerantiškas ir lygiai gerbė visas tautybes. Savo valstybinės teisės paskaitose, taip pat ir savo raštuose jis rodė ypatingą interesą šalia nacionalinės tautos (*natio*) išryškinti valstybinę tautą (*Staatsvolk*, jo vad. *populus*), kuriai priklauso visi valstybės žmonės.

Jis norėjo ir Lietuvoje matyti ne tik vieną lietuvių tautą, bet šalia jos ir visas kitas savo dvasia ir savo kultūra gražiai ir laisvai besireiškiančias tautybes, vad. mūsų tautines mažumas; ypač gi jis norėjo, kad visi Lietuvos žmonės, tiek lietuviai, tiek ir tos tautinės mažumos, jaustų priklausą vienai didelei šeimai - tai Lietuvos valstybinei tautai, kaip tą jaučia, pvz., visi (visų nacionalinių tautybių) šveicarai. Būdamas ne tiktai didelis, bet dar ir labai kilnios širdies žmogus, Mykolas Roemeris mokė mus dar ir valstybinės etikos, ypač gi plačių pagrindų tolerancijos, be kurios valstybė gali virsti įvairių tautų ir gausybės žmonių kalėjimu.

Mokslininko bruožai. Savo teisiniuose dėstymuose Mykolas Roemeris visuomet ir visur (savo paskaitose, veikaluose, taip pat jo surašytuose Vyr. Tribunolo sprendimų motyvuose) buvo gilus ir originalus. Jis nevengdavo problemos, o, užgriebęs ją, visu mokslo vyro pasitikėjimu savimi ir drąsumu leidavosi į jos gelmes, ją atskleisdavo ir pateikdavo savo laisvą, savarankų, originalų sprendimą. Tiesa, jis nemėgdavo labai sauso, enciklopedinio stiliaus, kokiu pasižymi daugiausia vokiečių teisininkai; jis kalbėdavo ir rašydavo laisvai, netaupydamas žodžio, kartais tiesiog feljetono stiliumi (kaip, pvz., yra parašyta ir L[ietuvos] T[eisininkų] D[raugijos] išleistoji jo "Lietuvos sovietizacija"). Tas betgi nenuvertindavo jo sakyto ar rašyto žodžio, kuriuo jisai

analizuodavo teisinę problemą ne tik giliai, bet dargi ir labai lengvu, gražiu, literatiniu stiliumi. Tokiu stiliumi jis yra parašęs visą eilę labai svarių, vertingų teisės veikalų, taip pat brošiūrų ir straipsnių mūsų teisinėje ir kitoje spaudoje (jie išvardinti LE).

Teisėjo kvalifikacijos. Būdamas Lietuvos teismų teisėju, ypač gi Vyriausiojo Tribunolo nariu (1921-1928), Mykolas Roemeris pasireiškė visomis teisėjui privalomomis, ypač gi mokslinėmis kvalifikacijomis. Man teko jį iš arčiau tose pareigose stebėti Vyr. Tribunole posėdžiuose, kuriems jis pirmininkaudavo. Visuomet santūrus, ramus, lygus, su bylos dalyviais ir advokatais mandagus, taktiškas, kantrus išklausyti kito nuomonei, teisingas ir humaniškas. Teisėjo pareigose, o ir šiaip gyvenime, kartais jis, tiesa, pasireikšdavo ir šiek tiek keistuoliu, originalu, koks, pvz., yra buvęs kun. A.Strazdas-Strazdelis, gyvenęs kada jo gimtojoje apylinkėje, apie kurį jis, MR, yra surinkęs įvairių pasakojimų ir anekdotų. Pvz., kartą jis, MR, kaip Vyr. Tribunolo teisėjas, su sekretoriaujančiu darė vietos apžiūrėjimą viename Žemaitijos kaimo ūkyje. Atsakovai, kurių ūkyje buvo tas apžiūrėjimas ir liudytojų apklausinėjimas, paruošė teisėjui skanius pietus. Būdamas gerokai išalkęs, teisėjas su savo sekretorium ir pasivaišino ten pat, prie to paties stalo, kur klausinėjo liudytojus. Kad būtų užkirstas kelias bet kokiam gandui apie "teismo papirkimą", Mykolas Roemeris liepė šalims ir visiems liudytojams (o jų buvo gal 20) stovėti prieš vaišių stalą ir stebėti, kad čia teisėjas neturėjo jokių kalbų apie bylą... Po vaišių teisėjas pareiškė: "Va, pavalgėm ir dabar važiuojam namo. Visi matėt, kad čia jokio teismo papirkimo nebuvo"...

Socialumas. Mykolas Roemeris nebuvo koks nuo visų atsiskyręs, užsidaręs mokslininkas asketas, kokių kartais pasitaiko didelės intelektualinės jėgos mokslo vyrų tarpe. Jis mėgo žmones, palaikė tamprius ryšius ir bendravo su savo mokslo kolegomis, su teisininkais, su įvairiais visuomenės veikėjais, netgi ir su šiaip žmonėmis, kurie neturėjo didelio garso. Vienumos jis nemėgdavo, netgi ir teisme, kur jis turėjo savo kabinetą. Jame jis maža besėdėdavo. O kai vasarą jis turėdavo pavaduoti Vyr. Tribunolo pirminką A.Kriščiukaitį ir sėdėti jo kabinete, tai visuomet laikydavo atviras kabineto duris į raštinę. Jis sakydavo nepakenčiąs

vienumos, kuri jį slegianti ir liūdnai nuteikianti. Jis norįs matyti žmones, bent girdėti žmonių balsus. Raštinės tarnautojus jis prašydavo laisvai sau kalbėti, krėsti juokus ir tuo būdu jį, sėdintį Vyr. Tribunolo pirmininko kabinete, lyg "kalėjimo celėje", bent šiek tiek palinksminti...

Gera širdis. Mykolas Roemeris buvo labai geros širdies, ypač gi savo studentams. Šiems jis stengėsi visaip padėti, ypač gi įstatyti juos į teismo tarnybą, tuo pačiu gi ir jų praktinio gyvenimo kelią. Esu matęs tokių puikių MR rekomendacijų savo studentams, kad iš jų anie studentai atrodė net patį rekomenduotoją yra pralenkę savo intelektualine jėga ir teisiniais gebėjimais. Prisipažinsiu, kad ir mane patį jis 1927 m. rudenį, lyg savo vaiką, nusivedė pas Vyr. Tribunolo pirmininką A.Kriščiukaitį, perdėtai išgyrė (tų pagyrų aš nė pusės nebuvau vertas) ir siūlė duoti man darbo Vyr. Tribunolo raštinėje. Argi po tokios Mykolo Roemerio rekomendacijos galėjo Trib. Pirmininkas mane atstumti?! Tuojau pat atidarė savo kabineto duris į raštinę ir parodė mano darbo stalą. Buvęs iki tol, kaip man atrodė, tik vidutinis, gal net ir prastas Mykolo Roemerio studentas, dėjau visas pastangas pasistiebti ir bent kiek pateisinti tuos gražius mano profesoriaus rekomendacijos žodžius.

Ateities vizija. Mykolas Roemeris visuomet turėjo prieš akis ateitį - tiek savo paties, tiek kitų, ypač gi savo auklėtinių, studentų, tiek įstaigų, kuriose jisai dirbdavo, ypač gi Lietuvos teismo. Todėl jis, galvodamas apie savo ir kitų atskirose valstybės gyvenimo šakose įsitvirtinusių ir tam tikras viešąsias pareigas einančių amžiaus ribą, ruošė senajai kartai pavaduoti įpėdinius. Antai, jis gi kruopščiai atrinko sau asistentus universitete (kurių keli vėliau pasidarė profesoriais ir skaitė paskaitas toje ar kitoje teisės šakoje); būdamas gi Vyr. Tribunolo teisėju ir pirmininkaudamas Tribunolo posėdžiuose, jis savo dar jaunus studentus ruošė būsimosioms jų teisinės praktikos pareigoms. Prisimenu, kai pirmąją mano sekretoriavimo (Vyr. Tribunole) dieną (1928) jis pasikvietė mane į teisėjų pasitarimo kambarį ir pareiškė:

"Va, mes čia slaptai tariamės bylos klausimais ir darome sprendimus. Bet sekretoriui mūsų pasitarimo kambario durys atdaros. Būsi ir pats kada teisėjas, gal net ir šiame pačiame Tribunole. Todėl jau turi dabar tam ruoštis. Sėskis čia, va, prie

mūsų stalo ir sek mūsų teisės aiškinimus ir nuomonių pasikeitimus. Ateityje tas bus pačiam naudinga. O kad tos naudos būtų dar daugiau, tai patarčiau iš anksto susipažinti su mūsų sprendžiamomis bylomis".

Tąja Vyr. Tribunolo sekretoriaujančiojo teise (kokios neturėjo nei vieno kito mūsų teismo sekretoriai) aš ir pasinaudodavau. Sėdėdavau Vyr. Tribunolo pasitarimų kambaryje, klausiausi didelių mūsų teisininkų ginčų ir teisės aiškinimų, nors, prisipažinsiu, nevisuomet juos tada besuprasdavau... O vis dėlto tas mano kartkartinis pabuvojimas pasitarimų kambaryje ir stebėjimas iš šalies, kaip didieji teisininkai-teisėjai nagrinėja ir sprendžia bylas, man, iš tikrųjų, daug ir daug yra davęs. Vėliau, pats būdamas Kauno Apygardos Teismo teisėju, negalėdavau suprasti, kodėl gi teismo sekretoriams neleidžiama būti teisėjų pasitarimo kambary ir sekti tuos pasitarimus, ypač kad sekretoriais būdavo dažnai jau teisių mokslą baigusieji, teisinės praktikos stažą atliekantieji jaunieji teisininkai. Dar vėliau, susipažinęs su vokiečių teismo praktika, pastebėjau, kad ir vokiečių teismuose jaunieji teisininkai buvo, sakyčiau, roemeriškai mokomi, globojami ir gerbiami. Ypač gi šitaip buvo elgiamasi su tų teismų kandidatais, vad. referendarais.

Respektas advokatui. Kad ir kaip gilus teisininkas buvo Mykolas Roemeris, jis visuomet rodė savo respektą advokatams; su dėmesiu sekdavo jų kalbas, ir jų mintis vėliau analizuodavo pasitarimų kambaryje. Advokatas jam buvo ne jo darbo trukdytojas ir jo brangaus laiko eikvotojas, o jo bendradarbis, teismo pagelbininkas, jo pasitikėjimą turįs kolega. Jei visuose mūsų teismuose būtų įsiviešpatavusi ir šiuo advokatų atžvilgiu roemeriška dvasia, tai, iš tikrųjų, mūsų advokatams būtų buvę leista net į savo namus pasiimti ir ten ramiai išstudijuoti teismų bylas, kaip kad yra priimta vokiečių teisminėje praktikoje.

Teismo reprezentacija. Savo paskaitose ir valstybinės teisės veikaluose prof. Mykolas Roemeris labai iškilmingais žodžiais, tiesiog su tam tikru patosu pavaizdavo teismo valdžios suverenumą, jo nepriklausomumą nuo kitų valstybės valdžios galių, teismo, kaip jis sakydavo, "poniškumą". Būdavo labai įdomu stebėti Mykolą Roemerį, tą visa pavaizduojantį savais veiksmais,

pirmininkaujant jam Vyr. Tribunolo teisiamuosiuose posėdžiuose. Anot jo, "poniškai" sėdėdamas didžiuliame Vyr. Tribunolo pirmininko soste už plataus žaliojo teismo stalo, teisiamosios sudėties centre, jis visuomet iškilmingai savo skardžiu balsu pranešinėdavo kiekvieną teismo pajudėjimą. Ypač gi iškilmingai, tiesiog artistiškai jis skelbdavo Vyr. Tribunolo sprendimus, kurie atrodydavo padaryti ne žmonių, o paties kalbančio įstatymo. - *Judex est lex loquens!...* Taip reprezentuodavo teismą mūsų Mykolas Roemeris Vyr. Tribunole.

Nepretenzingumas. Nors Mykolas Roemeris Vyriausiojo Tribunolo pirmininko soste ir išvis teisėjo pareigose jautėsi kaip Zeusas Olimpietis savo šventovėje, privatiniame gyvenime jis buvo, tiesa, gal kiek originalus, bet labai kuklus. Jis ir gyveno be ypatingos prabangos. Pvz., būdamas Vyr. Trib. teisėju, buvo apsigyvenęs Kauno Žaliakalnyje, galima sakyti, darbininkų kvartale (Žaliojoje gatvėje), paprastame, lyg kokio stambaus ūkininko name, neišsiskirdamas kokiais brangiais, moderniškais butą apstatančiais baldais. Gal tik dėmesį atkreipdavo jo svečių kambario beveik viduryje pastatytas didelis odinis fotelis, kuriame, lyg pūkų pagalvėje, patogiai sėdėdavo Mykolas Roemeris, ypač gi egzaminuodamas studentus. Ir šiaip jau, savo socialiniame bendravime, netgi ir viešuose pasirodymuose (pvz., paskaitose) Mykolas Roemeris buvo nepuikus, taip sakant, nepretenzingas. Prisimenu, kai vieną kartą Lietuvos Teisininkų Draugija Vyr. Tribunolo salėje suruošė Mykolo Roemerio paskaitą aktualiu teisės klausimu, bet į ją, labai gaila, atsilankė tikrai maža klausytojų. Kitas Roemerio vietoje įsižeistų, netgi atsisakytų tokiai mažai auditorijai kalbėt. Mūsų gi prelegentas, kiek šypsodamasis, aną paskaitą pradėjo šiais žodžiais:

"Niekuomet aš, paskaitininkas, nebuvau taip pagerbtas, kaip šiandien. Kitais kartais būdavo prisigrūda pilna salė, gausybė tų žmonių. Bet tai vis būdavo masė. O šiandien prieš save turiu mūsų elitą! Matai, masės daug, o elito maža!..." Garsiai nusijuokus mums visiems, taip pat ir prelegentui kartu su mumis, mūsų Mykolas Roemeris atsitiesė visa savo plačia figūra ir paskaitė mums tikrai puikių minčių savo paskaitą, atrodo, nesutrumpinęs jos nei vienu žodžiu.

Intelektualinė jėga. Mykolo Roemerio atmintis ir protaujamoji galia buvo tiesiog fenomenali. Tokios intelektualinės jėgos man niekada gyvenime neteko sutikti. Ji mums visiems buvo akivaizdi, klausantis jo gilios minties, probleminių paskaitų, skaitant jo mokslo veikalus, stebint jo nagrinėjimus gyvenimo įvykių ir teisės teisminėse bylose. Tą savo didelę intelektualinę jėgą, ypač gi fenomenalinę atmintį Mykolas Roemeris parodydavo dar ir labai originaliu teismo sprendimų motyvų rašymo būdu. Kartą gi žiūriu, kad Vyr. Tribunolo Teisėjas Mykolas Roemeris rašo sprendimo motyvus ne kiekvienai bylai atskirai, o kokioms 5 ar 7 kartu. Parašys vienos bylos motyvų punktelį - ir tą deda į šalį. Parašys antrai pirmą punktą - ir deda tą gretimai pirmosios. Ir taip jis surašo visoms byloms pirmą punktą, po to - antrą, trečią, lyg kokia automatinė mašina. Trumpesnių motyvų bylos iš to "fabriko" išeina baigtos anksčiau, ilgesnių motyvų - vėliau, ir taip motyvų rašymas baigiamas pačia storiausia, komplikuočiausia byla. Man paklausus, kodėl jis taip daro, Mykolas Roemeris atsakė: "Man taip įdomiau, įvairiau. Man nusibosta sėdėti prie vienos bylos"...

Ir turėk tu man tokią atmintį!

Įžvalgumas, gebėjimas analizuoti ir vertinti gyvenimo įvykius. Mykolas Roemeris buvo nepaprasto įžvalgumo - jis gebėjo ne tik pažinti gyvenimo realybę, socialinio ir politinio gyvenimo įvykius, taip pat ir žmones, bet ir juos analizuoti bei vertinti savo pažiūrų ir idėjų šviesoje. Kartą jis parodė man savo namuose (Žaliojoje gatvėje, Kaune) atverstą ant jo rašomojo stalo tokią didžiulę knygą, į kurią jis rašė savo gyvenimiškas pastabas, atsiminimus. Atrodo, kad tai buvo jo dienynas. Jei jis bus kieno išsaugotas ateičiai, tai bus didžiausios vertės istorinė medžiaga, ypač gi pažinti mūsų tautos ir valstybės gyvenimui nepriklausomybės metu.

*Perspausdinta iš: **P.Stravinskas.*** Mūsų neužmirštamieji. - *Teisininkų žinios*, 1965, Nr. 27-28, p. 39-42. Kalba netaisyta.

* * *

Teisių fakulteto studentu buvau 1935-1939 metais.

Prof. M.Römeris kažkada atkreipė į mane savo dėmesį. Gal jį suįdomino mano pavardė, nes ne vieną kartą jis klausė manęs: "Ar Tamsta nesi grovas (grafas)?". Kartą prieš visą auditoriją jis gyrė mane kaip gerą studentą, nors jo paskaitas ne visada lankydavau. Gal jis tokią nuomonę susidarė iš kolokviumo, per kurį gerai atsakinėjau (per jo *kolokviumą* būdavo tikrinamos studentų žinios iš viso išeito kurso).

Prof. M.Römerio paskaitos buvo įdomios. Bet per jas auditorija ne visuomet būdavo pilna. Priežastis būdavo ta, kad jo paskaitos būdavo priešpiet, o daugelis teisių fakulteto studentų turėjo tarnybas ir į paskaitas galėdavo atvykti tik po pietų (nuo 17 val., nes darbas įstaigose baigdavosi 16 val. ano meto laiku).

Paskaitas prof. M.Römeris skaitydavo nesinaudodamas užrašais, tik turėdamas paskaitos planą. Teoriją paįvairindavo pavyzdžiais iš gyvenimo. Pavyzdžiai kartais būdavo neįprasti. Pavyzdžiui, aiškindamas asmens sąvoką ir kas asmeniui priklauso, yra pasakęs: "Mano kiaulės - tai aš" (vadinasi, jo kiaulės priklauso jo asmeniui).

Jo paskaitų studentai įdėmiai klausydavo. Turbūt nebuvo atvejų (gal tik koks išimtinis), kad per jo paskaitą kas mėgintų kalbėtis.

Kartą per jo paskaitą viena studentė pradėjo varstyti iš lauko auditorijos duris: pradaro duris, pažiūri, ar tebekalba profesorius, ir vėl uždaro. Matyt, ji laukė paskaitos pabaigos. Vienu momentu profesorius prisėlino prie durų, ir kai jos prasivėrė, jis sučiupo kaltininkę už rankos...

Tiek apie jo paskaitas.

Egzaminą išlaikyti pas M.Römerį nebuvo sunku. Ir dar padėdavo viena aplinkybė: profesorius, beklausydamas studento atsakinėjimo, kartais užmigdavo. Ir užsnūsdavo ilgokai. Prabudęs klausdavo studento, ar jau baigė pasakoti. Žinoma, studentas atsakydavo "taip". Ir profesorius pasirašydavo į knygelę sakydamas: studentas nekaltas, kad aš miegojau jam atsakinėjant ir dalies jo pasakojimo negirdėjau. Buvo kalbama, kad profesorius turi miego ligą. Jis užmigdavo ir per viešus posėdžius (minėjimus, disertacijų gynimą). Jis miego ligos neturėjo, bet daug dirbo. Buvo Universiteto rektorius (1933-1939), ėjo profesoriaus pareigas, rašė

mokslo veikalus. Buvo kalbamą, kad išgerdavęs stiprios kavos ir rašydavęs naktimis.

Prof. M.Römeris buvo tolerantas kitų pažiūroms. Mano kurse buvo kunigas Puleikis, kuris man papasakojo, kaip jis laikė pas prof. M.Römerį konstitucinės teisės egzaminą. "Egzaminą laikiau profesoriaus bute Kaune, - pasakojo Puleikis. - Iš karto pareiškiau profesoriui, kad aš dėstysiu valstybės ir jos teisės, vadinasi, konstitucinės teisės, teoriją ne taip, kaip parašyta Jo Magnificencijos veikale (prof. Römeris buvo išleidęs "Valstybės" du tomus). Į šią mano pastabą profesorius atsakė: "Labai prašau". Aš pasakojau teoriją, kuri paremta Katalikų Bažnyčios mokslu. Pasakojau ilgai, o profesorius įdėmiai visą laiką klausėsi. Kada baigiau pasakoti, jis paėmė mano studijų knygelę, pasirašė "labai gerai", paskui atsistojo, paspaudė man ranką, ir aš atsisveikinęs išėjau".

Prof. M.Römeris Bagdoniškyje, Obelių valsčiuje, turėjo dvarą. Ten vasaromis jis priiminėdavo studentų egzaminus. 1936 ir 1937 m. ir aš laikiau ten konstitucinės teisės egzaminus. Šios disciplinos kursas buvo didelis: bendroji ir Lietuvos konstitucinė teisė ir studentai egzaminą laikydavo du kartus. Po egzaminų profesorius visus kviesdavo pietų. Jis mėgdavo bendrauti su studentais, su jais kalbėtis teisės, istorijos ir kitais klausimais. Pokalbis vykdavo ir per pietus.

Prof. M.Römeris turėjo labai gerą atmintį. Studentus, jei ne visus, pažino asmeniškai. Universitete buvo įsigalėjusi "liga" laikyti egzaminus už kitą asmenį. Kažkieno laboratorijoje į studijų knygelę būdavo įdedama svetima, ne savininko fotografija. Ir tas nesavininkas eidavo laikyti egzamino už studijų knygelės savininką. Kai kam taip ir pavykdavo apgauti egzaminatorius. Studentas N (jo pavardę atsimenu, ji prasideda iš raidės N) nuėjo laikyti egzamino už kitą asmenį pas prof. M.Römerį. Šis studentą N atpažino, atėmė knygelę, ir jį atidavė Universiteto teismui. Teismas, kiek žinau, studentą N pašalino iš Universiteto.

Būdamas Bagdoniškyje jokių religinių ženklų (kryžiaus ar kitokių) Römerio bute nemačiau. Iš žmonių pasakojimų esu girdėjęs, kad jis priimdavęs kalėdojantį savo parapijos kleboną ir jį gausiai apdovanodavęs.

Kai buvau Bagdoniškyje laikyti egzaminų, valgant pas profesorių pietus greta jo būdavo jo antroji žmona. Pokalbiuose ji

nedalyvaudavo ir tylėdama sėdėdavo. Pirmoji žmona jį paliko. Tada jis susirado mergaitę kaimietę iš Bagdoniškio apylinkės ir su ja susituokė. Iš šios santuokos susilaukė 3 vaikų: dviejų dukterų, o trečias vaikas nežinau kas buvo - berniukas ar mergaitė. M.Römeris mirė 1945 m. vasario 22 d., eidamas 65-tuosius metus (gimė 1880 m. gegužės 5 d.). Apie tą laiką aš jį aplankiau ir radau sergantį, gulintį lovoje. Lopšyje buvo kokių 6 mėnesių kūdikis. Ar tas kūdikis užaugo ir yra gyvas, nežinau. Bet jo dvi paaugusias dukteris mačiau 1944 m. spalio ar lapkričio mėn.

Buvo taip. Tų metų vėlyvą rudenį gyvenau Vilniuje ir sekmadieniais eidavau į pamaldas šv. Jono bažnyčioje. Vieną sekmadienį, prieš prasidedant sumai, aš buvau bažnyčios prieangyje. Įeina prof. M.Römeris, pasiremdamas lazda, priėjęs prie durų, vedančių iš bažnyčios prieangio į jos vidų, atsiklaupia ant laipto, plačiai persižegnoja ir atsikėlęs nueina į bažnyčios vidų, kur išklausė šv. mišių ir pamokslo.

Kitą to paties mėnesio sekmadienį vėl mačiau prof. M.Römerį šv. Jono bažnyčioje. Šį kartą jis sėdėjo klaupkose su dviem savo dukromis, kurių viena galėjo būti 7, kita 5 metų. Per pamaldas mergaitės ėmė judėti, nusisukdavo nugara nuo altoriaus. Profesorius atsisukusią mergaitę atsukdavo atgal, rodydavo pirštu į altorių, kur kunigas laikė mišias, ir liepė ten žiūrėti.

1946 m. aš aplankiau jo kapą Rasų kapinėse. Ant jo kapo buvo pastatytas nedidelis medinis kryžius su krucifiksu, o apačioje buvo kuklus įrašas: profesorius Mykolas M.Römeris. Vėliau prof. Römerio gerbėjai pasirūpino pastatyti jam akmens paminklą. Pirmiau pastatytas medinis kryžius buvo nugriautas ir jo vietoje atsirado akmens paminklas.

Viena prof. M.Römerio dukterų, mane pasiekusiomis žiniomis, dabar gyvena ir dirba Vilniuje. Koks likimas ištiko jo antrąją žmoną bei kitus du jo vaikus, žinių neturiu [žmona Jadyga Čepaitė-Riomerienė mirė Vilniuje 1988 m., dukros - pedagogė Konstancija Riomerytė gyvena Panevėžyje, inžinierės ekonomistės Jadvyga Vitkauskienė ir Žermena Zakarevičienė - vilnietės. - Red.].

Savotiškai prof. M.Römeris apsisprendė dėl tautybės. Apie tai liudijo Šiaulių miesto gyventojas, kurio pavardės neprisimenu. Šis žmogus man pasakojo, jog nepriklausomos Lietuvos laikais dirbo Kauno universiteto kanceliarijoje, ir jo žinioje buvo Universiteto

personalo asmens bylos. Prof. M.Römerio byloje į klausimą, kokios tautybės, buvo toks atsakymas: esu vokiškos kilmės (pavardė Römer, kurią jis rūpestingai saugojo, su dviem statmenais brūkšniais ant raidės o. - (Mano pastaba), lenkiškos kultūros, lietuviškos orientacijos. Jo dvare Bagdoniškyje būdamas, girdėjau jį su tarnais kalbantis lietuviškai.

Prof. M.Römeris galėjo apsigyventi Lenkijoje, kaip pasielgė kai kurie Lietuvos dvarininkai, ten jis būtų galėjęs profesoriauti arba eiti kitas aukštas valstybines pareigas. Bet jis apsisprendė likti Lietuvoje ir tapo ištikimu Lietuvos valstybės piliečiu.

Mano ryšiai su prof. M.Römeriu nenutrūko ir baigus Universitetą. 1941 m., prasidėjus rudens semestrui, Vilniaus universitete pas prof. M.Römerį atsirado laisva asistento vieta teisės mokslų fakulteto konstitucinės teisės katedroje. Padaviau pareiškimą užimti šiam etatui. Buvo fakulteto tarybos posėdis. Svarstant mano pareiškimą, regis, lapkričio mėn., buvo paskaityta prof. M.Römerio rekomendacija, kuri, dėstytojo Vytauto Valiukevičiaus liudijimu, buvo įrašyta mano pareiškime. Rekomendacijoje Römeris atsiliepęs apie mane taip: labai gerai baigęs Kauno Vytauto Didžiojo universitetą, labai gerai parašęs diplominį darbą "Konstitucinis teismas Čekoslovakijoje" ir dar kai kas teigiamo rekomendacijoje buvę įrašyta. Fakulteto taryba vienbalsiai nutarė priimti mane asistentu.

Kai 1944 m. gavau progos pažiūrėti Universitete savo asmens bylą, jokio pareiškimo (o kartu ir prof. M.Römerio rekomendacijos) neradau.

Atėjo 1943 m. kovo 17 d. Tos dienos rytą naciai pradėjo vykdyti represijas prieš lietuvių inteligentiją už tai, kad Lietuvos jaunimas nestojo į vokiečių kariuomenę. Tos kovo 17 d. rytą nuvykau pas prof. M.Römerį į butą. Ten buvo susirinkęs būrelis studentų. Jie pasakojo, kad Vilniaus universiteto rūmų langai išdaužyti, rūmai užantspauduoti ir niekas į vidų neįleidžiamas. Kai kas iš studentų perspėjo, kad ir profesoriui (Römeriui) gresiąs pavojus. Jis sėdėjo fotelyje, klausėsi pasakojimų ir jo rankos ėmė drebėti. "Ne, ne!... Man nieko..." (vadinasi, man pavojus negresia, manęs neareštuos), - kalbėjo jis, o jo veidas buvo persimainęs.

Prof. M.Römeriui pavojus iš tikro grėsė. Vokiečiai negalėjo jam dovanoti Klaipėdos krašto bylos, kur jis gynė Lietuvos reikalus.

Uždarius Universitetą, aš pradėjau advokato darbą Trakuose. Prof. M.Römeris išvyko į Bagdoniškį. Susirašinėdavome. Iš jo esu gavęs kelis laiškus, gal 6-7. Dabar būtų įdomu juos turėti. Bet... 1944 m. liepos mėn., priartėjus prie Vilniaus raudonajai armijai, pasitraukiau iš Trakų. Praėjus frontui, grįžęs į Trakus savo daiktus ir knygas radau, bet neradau Römerio laiškų.

1990 m. rugsėjo 13 d.

* * *

Antanas Šidlauskas (Jonas Jonaitis)

Baigęs Linkuvos gimnaziją, 1938 m. rugsėjo 1 d. įstojau į Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Teisės fakultetą. Studentų imatrikuliacijos aktas įvyko Kaune, Donelaičio ir Mickevičiaus gatvių kampe esančių Teisės fakulteto rūmų salėje. Jaunuosius studentus (fuksus) savo kalboje sveikino Vytauto Didžiojo universiteto rektorius, ordinarinis profesorius Mykolas Römeris. Jo kalba buvo labai įspūdinga ir įdomi, lietuviškos gimnazijos auklėtiniams net keistoka. Pripratę prie santūrios kalbos gimnazijoje, mes nuščiuvome, išgirdę rektoriaus kalbos šmaikštumą, iš jos dvelkė naujo akademinio gyvenimo laisvės ir įvairovės dvasia. Mes, Lietuvos Respublikos abiturientai, gavę brandos atestatus, jautėmės jau šį tą išmaną inteligentai, o čia Universiteto rektorius savo sveikinimo žodyje pareiškia: "Jūs, jaunieji studentai, esate tikri mokslo profanai!".

Dėl to, rodos, niekas neužsigauna, tik susimąsto, kad tai, matyt, tikra tiesa, kad tik dabar Universitete prasideda pirmoji pažintis su tikruoju mokslu. Ir jau čia, imatrikuliacijos iškilmėse, jaunuolio ar jaunuolės širdyje gimsta ir tvirtėja ryžtas kaip nors greičiau ir tvirčiau prisiliesti prie tikrojo mokslo šaknų ir tapti ne "profanu". O kalbančio rektoriaus autoritetas auga po kiekvieno jo kalbos sakinio. Kai rektorius ima kalbėti apie universiteto autonomiją ir akademinę laisvę, mes, fuksai, pajuntame, kad toji laisvė yra didžiulė dovana jaunam žmogui, bet kartu ir tavo valios ir dvasios stiprybės išmėginimas. Juk gimnazijoje buvo įvairiausių apribojimų, jokios alternatyvos pasirenkant mokytojus ir dėstomus dalykus, draudžiama kai kuri užklasinė visuomeninė veikla (pvz.,

moksleivių ateitininkų veikla). O čia pirmasis žmogus pareiškia: "Dabar jums valia pasirinkti kur ir ką mokytis, eiti ar neiti į paskaitas, pasirinkti korporacijas, studijų metodus ir laiką. Tačiau Jūs, kartą įstoję į šią mokslo įstaigą, privalote būti garbingais jos nariais, neteršti jos vardo, o ginti Lietuvos studento garbingą vardą".

Prof. M. Römeris studentams teisininkams skaitė konstitucinės teisės kursą. Jo paskaitos vykdavo minėtoje Teisės fakulteto salėje, dažniausiai priešpiet. Kai kurie studentai teisininkai turėjo tarnybas, todėl į priešpietines paskaitas negalėdavo ateiti. Dėl to kai kurių profesorių (pav. P. Šalčiaus) priešpietinėse paskaitose auditorijos buvo apytuštės, o salė, kur priešpiet skaitydavo prof. M. Römeris, visada buvo pilna, nes jo paskaitų pasiklausyti ateidavo ir kitų fakultetų studentai.

Po kiek laiko prof. M. Römeris pradėjo pasirašinėti įskaitas studentų knygutėse. Baigęs savo eilinę paskaitą, jis iškilmingai paskelbdavo: "Gerbiamos ponios ir panelės studentės, gerbiami ponai studentai! Aš šiandien pasirašysiu knygutėse tų ponių ir panelių studenčių ir tų ponų studentų, kurių pavardės prasideda raidėmis A, Ą, B, C, Č, D".

Po to jis atsisėsdavo salės priešakyje ir įdėmiai nužvelgdamas kiekvieną prieinančią studentę ir studentą, priimdavo jų studijų knygutes, būtent tų, kurių pavardės prasideda paskelbtomis raidėmis. Šitas ritualas kartojosi tol, kol praeidavo visos abėcėlės raidės. Aišku, šitoks įskaitos gavimo būdas buvo susijęs su būtinumu dalyvauti bent jau toje paskaitoje, po kurios buvo priimamos knygutės pagal tavo pavardės pirmąją raidę. Kadangi ne po kiekvienos paskaitos knygutės buvo renkamos, tiksliai apskaičiuoti tą paskaitą, atitinkančią tavo pavardę, buvo nelengva. Studijų knygutėse prof. M. Römeris aiškiai pasirašydavo "Römeris", todėl rašyti jo pavardę kitaip, pvz., Riomeris arba Remeris, būtų netikslu.

Vėliau prof. M. Römeris mūsų kurso seniūne paskyrė studentę Oną Ruželytę, kuri surinkdavo studijų knygutes semestro įskaitoms pažymėti.

Prof. M. Römerio paskaitų studentai klausydavo labai įdėmiai, nes jos buvo neišsenkantis žinių lobynas apie pasaulio valstybių konstitucines santvarkas, politines institucijas ir juridines struktūras. Tai buvo imponuojanti pasaulio socialinio gyvenimo raidos analizė. Pateikiama objektyviai, ji nejučiomis žadino jaunų studentų simpatijas ir prieraišumą demokratijoms, nes profesorius

sugebėjo mokslinę koncepciją paremti vaizdžiomis praktinio gyvenimo paralelėmis, o studentai netrukdavo padaryti savas išvadas. Tik prof. M. Römeris sugebėdavo taip išdėstyti Anglijos konstitucinę santvarką, kad daugeliui jo auklėtinių ji liko parlamentinės demokratijos pavyzdžiu, nors formaliai Anglijoje buvo konstitucinė monarchija.

Per paskaitas prof. M.Römeris nesigailėjo šmaikštaus sąmojo ir jumoro. Tai ryškino jo sodrų originalumą. Aiškindamas privačios nuosavybės konstitucines nuostatas ir savininko juridinės atsakomybės instituciją, kartą per paskaitą jis taip kalbėjo: "Jeigu Bagdoniškyje (Bagdoniškyje, Rokiškio apskr., prof. M. Römeris turėjo savo ūkį) mano arklys įspirs mano tarnui į šoną, tai ne mano arklys jam įspirs, bet aš įspirsiu jam į šoną".

Po to profesorius išėmė iš savo kišenės 100 litų banknotą ir, rodydamas jį studentams, aiškino: "Štai 100 litų banknotas, kuris yra mano nuosavybė. Aš su juo galiu daryti, ką noriu: galiu suplėšyti, galiu išmesti, galiu kam noriu atiduoti, nes tai mano pinigas". Šypsodamasis profesorius pridūrė, kad studentui 100 litų didelis pinigas, o profesoriui nedaug; kol žmogus esąs jaunas, jis turįs daug jėgų ir mažai pinigų, o kai pasenstąs, jis turįs daugiau pinigų, bet nebeturįs jėgų.

Prof. M.Römeris mėgdavo priimti studentus įskaitoms ir egzaminams savo vasaros rezidencijoje - Bagdoniškio dvare. Tokia proga nutariau pasinaudoti ir aš: po metų studijų, 1939 m. rugpjūčio mėn. pabaigoje nuvykau į Bagdoniškį gauti prof. M.Römerio įskaitos už pirmąjį studijų kursą.

Tą 1939 m. vasarą praleidau tėviškėje Puknionių km. Linkuvos vls. Šiaulių apskr. Kartu su namiškiais dirbome visus žemės ūkio darbus: šienavome, pjovėme javus, kūlėme. Šiltą, saulėtą besibaigiančios vasaros dieną prie mūsų daržinės dirbo lokomotyvas ir ūžė kuliamoji. Į talką pagal tradiciją buvo susirinkę ir kaimynai. Su talkininkais dirbau ir aš. Tačiau artėjanti konstitucinės teisės įskaitos diena vertė palikti triukšmingą kūlimo aikštę ir, pasitraukus į nuošalį, prisėsti prie M.Römerio nuostabiai gražiai parašyto mokslinio veikalo "Valstybė". Užsidaręs kambaryje skaičiau "Valstybę", bet iš toliau buvo girdėti kuliamosios ūžimas, kuris netrukdė, bet padėjo ruoštis įskaitai.

Vieną paskutiniųjų 1939 m. rugpjūčio dienų nuvykau į Bagdoniškį, kur tą pačią dieną susirinko ir daugiau studentų bei studenčių. Diena buvo karšta, prof. M.Römeris mus priiminėjo

vienmarškinis. Egzaminavo kiekvieną atskirai jaukaus pokalbio metu, tačiau vertinimas buvo principingas. Po to visus pakvietė į erdvesnį kambarį, kuriame stovėjo didelis stalas. Studentės ir studentai stovėjo būrelyje ir tyliai šnekučiavosi. Prof. M.Römeris sėdėjo kambario kampe ir kažką skaitė. Pakėlęs akis, tarė: "Prašom sėstis!", ir skaitė toliau. Apsižvalgę pastebėjom, kad kambaryje nėra kėdžių. Kai profesorius kiek palaukęs antrą ir trečią kartą pakvietė mus sėstis, vienas studentas atsargiai prasitarė, kad nėra ant ko sėstis. Tada profesorius linksmai pakėlė akis ir šypsodamasis paliepė įnešti kėdes.

Susėdame prie stalo pietauti. Krito į akis, kad stikliukai degtinei studentams buvo atnešti nevienodi: vieniems didesni, kitiems mažesni, kitiems dar mažesni. Kai nuotaika prie pietų stalo pagyvėjo, kai kas paklausė, ką galėtų reikšti tie nevienodi stikliukai. Profesorius, matyt, to klausimo laukė ir su malonumu paaiškino: "Didesni stikliukai padėti tiems, kurie į įskaitos klausimus atsakė labai gerai, mažesni - tiems, kurie atsakė gerai, ir visai maži - tiems, kurie atsakė paviršutiniškai".

Buvo malonu, kad prie manęs stovėjo didesnis stikliukas. "Valstybės" skaitymas, dūzgiant kuliamajai, nenuėjo veltui.

Pavakariais atvykau į Rokiškį tolimesnei kelionei geležinkeliu į Kauną. Bevaikščiodamas perone pastebėjau ir prof. M.Römerį, bestovintį prie vaikiško vežimėlio. Priėjęs paklausiau, kur profesorius ketinąs važiuoti ir ką čia drauge vežąs. Rodydamas į vežimėlį, prof. M. Römeris pareiškė: "Šičion yra mano mokslo metų vaisius!". Man beliko profesorių pasveikinti ir palinkėti geros kelionės. Pasidalinę keliomis mintimis apie labai paaštrėjusius vokiečių-lenkų santykius dėl Dancigo, atsisveikinome.

1939 m. spalio mėn. Lietuva atgavo Vilnių. Jeigu šūkis "Mes be Vilniaus nenurimsim!" per pastaruosius 20 metų buvo daug kam gal nusibodęs, tai mums, akademiniam jaunimui, jis buvo gyvas širdies ir proto gilumoje. Taigi Vilniaus atgavimas turėjo sukelti euforiją ir nusiraminimą. Vis dėlto buvo gerokai neramu. Studentijos gretose klaidžiojo nerimas: Vilnius - mūsų, Lietuva - rusų.

Vytauto Didžiojo universiteto Teisės fakultetas iš Kauno buvo perkeltas į Vilniaus universitetą, kurio rektoriumi buvo išrinktas prof. Mykolas Biržiška. Nuo 1940 m. sausio 1 d. kartu su Teisės fakultetu į Vilnių perkeliamas ir prof. M. Römeris. Po 1940 m. birželio 15 d. įvykių jo dėstomas dalykas Vilniaus universitete

pavadinamas " Lietuvos TSR valstybinė teisė". Nors savo paskaitose profesorius ir toliau stengėsi išlaikyti mokslinį objektyvumą, duoti gilią konstitucinę analizę, tačiau jo žodžiuose nebėra tos intelektualinės aistros, su kuria jis anksčiau gvildeno demokratinių valstybių konstitucinę raidą. Profesoriaus balse ir akyse pastebimas demokratijos ilgesys ir bergždžiai slopinamas nerimas dėl jos likimo.

Nuo pat pirmos studijų dienos stropiai lankiau prof. M.Römerio paskaitas tiek Kaune, tiek Vilniuje ir turėjau beveik stenografiškus jo paskaitų užrašus. Iš šių užrašų reguliariai ir nuosekliai dariau gerai įskaitomus profesoriaus paskaitų konspektus. Kai 1940-1941 m. profesoriaus veikalas "Valstybė" pasidarė "nebetinkamu" žinių šaltiniu konstitucinės teisės egzaminui, mano konspektai ėjo iš rankų į rankas kaip medžiaga egzaminui pasiruošti. Todėl 1941 m. pradžioje kilo sumanymas mano paruoštus konspektus išleisti spausdintu leidiniu, kurį nebrangiai galėtų įsigyti studentai. Mane tai skatino padaryti ir materialiniai sumetimai, nes tėvai jau nebegalėjo man materialiai padėti dėl buožinių pyliavų savo ūkiui Puknioniuose, o Švietimo liaudies komisariatas (departamento direktorius, buvęs mano mokytojas Linkuvoje Petras Mikutaitis) atsisakė man skirti stipendiją. Tačiau cenzūros sąlygomis išleisti spausdintą leidinį tuomet buvo nelengva. Čia padėjo studentas Pranas Januška, kuris turėjo ryšių su spaustuve ir cenzūra. 1941 m. gegužės mėn. Vilniaus universiteto studentų teisininkų būrelio vardu buvo išleisti mano redaguoti prof. M.Römerio skaitytų paskaitų konspektai, pavadinti "Lietuvos TSR valstybinė teisė". Leidinys išleistas dviem dalimis 250 egz. tiražu, spausdintas "Raidės" spaustuvėje Vilniuje. Platinamas buvo Vilniaus universiteto centrinių rūmų rūbinėje ir greit išpirktas.

Šiandien aš galiu tik džiaugtis, kad šiuo savo kukliu leidiniu prisidėjau prie neužmirštamo, studentų mylimo ir gerbiamo jo Magnificencijos profesoriaus Mykolo Römerio atminimo įamžinimo.

1990 m. rugsėjo 17 d.

* * *

Pirmą kartą populiarųjį profesorių pamačiau ir išgirdau 1940 m. Vilniaus universiteto Kolonų salėje minint bolševikinės Spalio revoliucijos 23-iąsias metines. Iš antro aukšto "galiorkos", kur stovėjo Antano Ilčiuko vadovaujamas Universiteto choras, aiškiai matėsi susirinkimo prezidiumas su rektoriumi Mykolu Biržiška ir katedra su orios ir imponuojančios išvaizdos oratoriumi - profesoriumi Mykolu Römeriu. Jo ramiai, akademiškai skaitomas ilgas pranešimas labiau priminė paskaitą. Jei išliko profesoriaus archyve šio pranešimo tekstas, būtų įdomu jį retrospektyviškai apžvelgt.

Man teko klausyti profesoriaus M.Römerio "valstybinės-administracinės teisės" kurso paskaitų. Paskaitas jis skaitė ne stovėdamas, o sėdėdamas katedroje (priešingai, pavyzdžiui, prof. V.Jurgučiui). Jo paskaitos buvo patrauklios, labai valingos, skaitomos taisyklinga lietuvių kalba. Iki šiol prisimenu, kaip profesorius apibūdino tautą, palygindamas ją su Nemunu. Kaip keičiasi tekantis Nemuno vanduo, taip keičiasi ir tautos kartos. Bet, nežiūrint vandens tekėjimo, Nemunas pasilieka tuo pačiu Nemunu. Taip ir tauta, nežiūrint kartų kaitos, pasilieka tąja pačia tauta. Daug kuo skyrėsi prof. Römeris kaip pedagogas nuo kitų profesorių. Kone visi profesoriai pykdavo ant vėluojančių į paskaitas studentų (pavyzdžiui, prof.V.Jurgutis kartą vėluojančiam į paskaitą studentui labai piktai išdrožė: "Jei Tamsta negerbi profesoriaus, tai bent šiuos universiteto rūmus gerbk").

O profesorius M.Römeris, įslinkus į auditoriją pavėlavusiam studentui, tuoj pertraukdavo paskaitą ir maloniai paprašydavo poną studentą sėstis. Ir tol nepradėdavo skaityti toliau paskaitos, kol studentas neatsisėsdavo. Dėl to kartais būdavo ir kuriozų. Paprastai M.Römerio auditorija būdavo pilna. Paprašytas sėstis pasivėlinęs studentas, matyt, neturėjo kur atsisėsti. Profesoriui vis prašant sėstis, studentas pasidėjo ant grindų portfelį ir ant jo atsisėdo. Tik tuomet buvo tęsiama paskaita. Tikriausiai visi profesoriai norėjo to paties, kad studentai nevėluotų į paskaitas, o vėliau ir į darbą. Tik pedagoginiai metodai skyrėsi. Ir dar klausimas, kuris metodas daugiau veikė jauną žmogų.

Profesorius M.Römeris rūkė. Ir vieną kartą, nutraukęs paskaitą, pakėlė ranką ir kreipėsi į auditoriją: "Ponai studentai ir panelės studentės,ar leistumėt man užrūkyti?" Auditorija garsiai atsiliepė: "Prašom, prašom, pone profesoriau". Padėkojęs už leidimą rūkyti, profesorius toliau skaitė paskaitą rūkydamas. Tuoj vienas studentas pakėlė ranką, prašydamas profesoriaus ir jam leisti parūkyti. Bet profesorius nesutiko, paaiškindamas: "Profesorius šioje auditorijoje yra tik vienas. O jūsų yra daug. Kai visi čia pradėsim rūkyti, tai jau bus negerai". Tad taip mus profesorius mokė mandagumo ir kartu demokratiškumo. Juk jis galėjo ir nepasiklausęs savo studentų auditorijoje rūkyti. Kas gi būtų prieštaravęs!

Kartu profesorius M.Römeris buvo didelis formalistas. Pavyzdžiui, jis griežtai reikalavo, kad studijų knygelėje būtų tiksliai įrašytas skaitomos disciplinos pavadinimas, profesoriaus pavardė, berods, ir savaitinių valandų skaičius. Profesorius neduodavo taip vadinamo pirmojo parašo (už paskaitų lankymą), jei tik kas nors buvo įrašyta netiksliai, kartu paaiškindamas: "Aš tokios disciplinos paskaitų neskaitau" arba "Aš tokio profesoriaus nepažįstu". Prisimenu, kartą nunešiau profesoriui į namus pasirašyti kurso knygeles. Ir profesorius, atidžiai peržiūrėjęs, kelių knygelių nepasirašė. Profesoriui valandėlei išėjus, neapgalvotai pamėginau pagudrauti. Vienoje "atmestoje" knygutėje kažką patikslinau ir padėjau ją prie profesoriaus dar neperžiūrėtų knygelių. Bet nieko iš to neišėjo.Imdamas paskutinę knygelę ir ją peržiūrėdamas, nusistebėjo: "Rodos, kad šios panelės studentės knygelę jau žiūrėjau". Ir nepasirašė. Man nieko nepasakė ir nieko nepaklausė. Tikriausiai, profesorius viską suprato. Man buvo labai nesmagu, bet, matyt, pritrūko drąsos atsiprašyti profesoriaus. Bet gera pamoka liko visam gyvenimui.

Krito į akis ir jo tvarkingumas bei orumas. Į auditoriją įžengdavo neskubėdamas, nevėluodamas, tvarkingai apsirengęs. Tai irgi suteikdavo paskaitai tam tikro iškilmingumo, formavo rimtą studijų atmosferą.

Profesoriaus M.Römerio tiesiog skrupulingą punktualumą žinojo visi jo studentai, kuriems teko pas jį laikyti egzaminą namie.

Profesoriaus M.Römerio seniūnė Onutė Ruželytė paskelbdavo, kada profesorius egzaminuos. Norint laikyti egzaminą, reikėjo iš anksto užsirašyti. Profesorius paskirdavo egzamino laiką. Ir jau

reikėjo ateiti labai punktualiai (beje, profesorius gyveno netoli Universiteto, Liejyklos gatvėje, priešais dabartinių Menininkų rūmų sodelį, antrame aukšte. (Kaip reikėtų, baigus remonto darbus, pritvirtinti prie šio namo paminklinę lentą). Jei ateisi į egzaminą per anksti, neįsileis, o jei pavėluosi, tikriausiai nebeegzaminuos.

Atėjom laiku kokie penki ar šeši studentai laikyti egzamino. Profesorius maloniai priėmė, pasodino į fotelius, padavė po bilietą ir išėjo. Laukiam laukiam, o profesorius nebeateina. Girdisi, kad jis šnekučiuojasi virtuvėje. Galvojom, kad jau mus pamiršo. Bet niekas nedrįsta eiti pakviesti. Pagaliau atėjo. O vienas mūsų kolega užsnūdo tame minkštame fotelyje. Profesorius, eidamas pro šalį, patapšnojo jam per petį ir visai nepyko. Vargšas studentas, matyt, ne juokais išsigando, pamatęs prieš akis patį profesorių. Tam egzaminui pasiruošti buvo likę mažai laiko. Mat, profesorius buvo kiek sunegalavęs ir ruošėsi gulti į ligoninę, berods, gydyti akių. Tačiau dar prieš tai jis nutarė norinčius išegzaminuoti. Tad visi buvo pervargę, ir kiekvienas galėjom su egzamino bilietu rankoje užsnūsti.

Profesorius M.Römeris savotiškai ir egzaminavo. Per egzaminą daug kalbėjo jis pats, lyg ir paaiškindamas studentui, ko jis nesuprato. Žinoma, nemokėdamas ar vien tik iškalęs neišlaikysi.

Apie išlaikiusį egzaminą studentą profesorius kažką užsirašydavo storame sąsiuvinyje. Turbūt, ten būtų galima atrasti ne tik įprastines žinias apie egzamino išlaikymą.

Kam teko laimė arčiau pažinti šį įžymų mokslininką, talentingą pedagogą ir dorą, tolerantišką žmogų - kilnią asmenybę, niekad neišdils iš atminties jo pasišventimas mokslui, akademiniam jaunimui, meilė savo gimtajam kraštui.

1994 m. gegužės 4 d.

* * *

1932 m. rudenį įstojau į Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakultetą, pasirinkdamas studijuoti teisę. Teisių fakultetas tuomet buvo vienas didžiausių. Jame tuomet dėstė profesoriai Vaclovas Biržiška, Augustinas Janulaitis, Petras Leonas, Mykolas Römeris, S.Bieliackinas, Albinas Rimka, Kazys Šalkauskis, Vladas Jurgutis, Petras Šalčius, docentai: D.Krivickas, T.Petkevičius, Antanas Tamošaitis, Karolis Žalkauskas, S. Žakevičius, asistentai Vytautas Jurgutis, S.Padalis (Padalskis), K.Račkauskas, A.Veryha-Darevskis.

Iš kitų profesorių labai išsiskyrė profesorius Mykolas Römeris. Jis buvo aukštas, plačių pečių, apkūnus, plataus veido, skvarbių akių, plačios kaktos, išretėjusiais ant galvos plaukais, su vešliais ūsais, kurie darė įspūdį, lyg būtų prilipinti, su pensnė akiniais. Nepaisant stambios profesoriaus figūros, jo eigastis buvo lengva: ėjo ramiu plačiu žingsniu, ilgos kojos atrodė kiek per plonos sunkiam kūnui nešti. Profesorius mėgo eiti ne šaligatviu, bet gatve apie 1 m. atstumu nuo šaligatvio. Gal jis vengė susidurti su šaligatviu zujančiais žmonėmis, gal nenorėjo, kad jį studentai, kurių visur maišėsi, sveikintų ir verstų jį tuo pačiu atsakinėti. Eidamas gatve, profesorius žvelgė tiesiai prieš save, lyg įsigilinęs į savo mintis, nematydamas, kas aplinkui darosi. Visai kitoks buvo Tumas-Vaižgantas. Tumas, eidamas gatve, dairėsi į šalis, žvelgė, kas yra po kojų, kas šalia, su praeiviais sveikinosi, pakeldamas skrybėlę.

Profesorius Mykolas Römeris savo įžanginėje paskaitoje priminė studentams, kaip reikia paskaitas klausyti, vesti užrašus, naudotis literatūra ir ruoštis egzaminams bei moksliniam darbui. Profesorius patarė studentams perskaityti prof. St.Šalkauskio veikalą "Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradai". Jauniesiems studentams šis veikalas buvo puikus raktas į mokslą bei studijas.

Toliau profesorius nurodė valstybinės teisės klausimais literatūrą, kurią rekomendavo skaityti, ruošiantis egzaminams.

Pradėdamas paskaitą, profesorius M.Römeris kreipdavosi į studentus: "Ponios, panelės ir ponai studentai...", tuo parodydamas, kad jis gerbia savo klausytojus. Profesorius paskaitas skaitė sėdėdamas prie stalo, prieš save pasidėjęs paskaitų

tekstą, tačiau jis mažai žiūrėjo į tekstą. Jis savo paskaitas atmintinai galėjo skaityti. Tekstas jam buvo reikalingas kaip pagalbinė priemonė ir kaip rėmai, kuriuose jis per akademines valandas turi išsitekti. Profesorius kalbėjo aiškiai, vaizdžiai, pabrėždamas svarbesnes mintis. Paskaitose vartojo gausius palyginimus, kad studentai geriau suprastų dėstomąjį dalyką. Pavyzdžiui, profesorius, kalbėdamas apie piliečių teises ir jų teisių perdavimą įgaliojimu, nurodė, ko negalima įgaliojimu perleisti, pvz., "aš negaliu perimti studento Vytauto meilės studentei Danutei". Kalbėdamas apie diplomatus, siųstus į kitą valstybę, nurodydavo, kad jie, diplomatai, yra nepavaldūs tai valstybei, į kurią yra pasiųsti, o pavaldūs tai valstybei, kuri juos siunčia. Diplomatų būstinė yra eksteritoriali, t.y. nepriklauso tai valstybei, kurioje yra, bet priklauso tai valstybei, kurios yra diplomatas. Pats diplomatas su savimi turi savo valstybės teritoriją. Profesorius tai pavaizduodavo taip: žengia auditorijoje žingsnį ir aiškina: kur diplomatas padeda koją, ten yra toji teritorija, kurios jis pasiuntinys, pakelia koją atgal - teritorija vėl lieka tos valstybės, kuriai ji priklauso. Taip, pvz., Lietuvos pasiuntinys Anglijoje: padėjo ant žemės koją - čia bus jau Lietuva, pakėlė - Anglija. Taip ir eina: Lietuva - Anglija. Lietuva - Anglija... Šio profesoriaus aiškinimo iki šiol nepamiršau.

Mūsų laikais universitete studentams paskaitų klausymas nebuvo privalomas, nors profesoriai pageidavo, kad jų paskaitas klausytų ir kiekvienas profesorius stengėsi paskatinti studentus lankyti paskaitas. Profesorius Vl.Jurgutis pasikliaudavo savo atmintimi: kas lankė jo paskaitas ir ką jis prisiminė, tam būdavo lengviau išlaikyti jo dėstomojo dalyko egzaminą. Profesorius Mykolas Römeris priversdavo studentus jo paskaitas klausyti tokiu būdu. Jis po paskaitos paskelbdavo, kad pasirašys studentų, kurių pavardės prasideda raidėmis D, Ė, K, N knygutes. Jei paskaitų nelankysi, tai negausi parašo. Priverstas lankyti, kol gauni parašą. Be to, knygutę profesoriui turi pateikti pats. Profesorius reikalavo, kad studentai su knygutėmis išsirikiuotų vienoje eilėje, dešinėje rankoje prie peties laikydami knygutę. Profesorius, eidamas nuo katedros į profesorių kambarį, pats paima iš studento knygutę. Jei studentai patys paduoda knygutę, tai profesorius tokią knygutę numeta. Reikia laikytis profesoriaus nustatytos tvarkos. Paimdamas iš studento knygutę, profesorius stengiasi įsiminti ir

patį studentą. Tai atsilieps studentui per įskaitas ir egzaminus. Kas uoliai klauso profesoriaus paskaitų, tas nori mokytis, tą profesorius vertina gerai. Paskaitų nelankantys studentai turi daugiau vargo, laikydami egzaminus.

Įskaitos, arba patikrinamasis studentų klausinėjimas prieš egzaminus, pažymimas studentų knygelėse. Pas profesorių Mykolą Römerį įskaitą valstybinės teisės laikiau rektoriaus kabinete. Rektoriaus kabinetas buvo didžiuosiuose universiteto rūmuose, Gedimino-Donelaičio gatvių kampe. Kabinetas erdvus, langai į vakarų pusę, lyg ir tamsokas. Baldai buvo kuklūs: didelis rašomasis stalas, prie kurio sedėjo profesorius M.Römeris, kėdės interesantams, spinta su knygomis ir kiti baldai. Profesorius nemėgo mūsų įprasto telefono su prie ausies pridedamu rageliu. Jo telefonas buvo kitaip įrengtas: klausytis buvo įrenginys kaip mūsų radijo taškas, o kalbėjo profesorius į dūdos pavidalo vamzdį. Profesorius sakydavo: “Nemėgstu, kai man į ausį zyzia”. Matyt, profesorius nemėgo telefono ragelio laikyti rankoje, nes jį vargino toks kalbėjimo būdas.

Prieš įskaitą visi studentai, kurie pasiryžo tą dieną laikyti įskaitą, labai punktualiai susirinko prie rektoriaus kabineto durų ir visi vienu metu įslinko į kabinetą. Nemėgo profesorius, kad studentai į kabinetą eitų po vieną, nes tai jį trukdė.

Profesorius M.Römeris studentus klausinėdavo pagal įskaitai paruoštą sąrašą. Profesorius studentus klausinėdavo nuosekliai pagal programą, kartodamas savo skaitytą kursą. Pirmajam atsakinėjant, antrasis jau galėjo numatyti, ko jį klaus ir atitinkamai pasiruošdavo. Profesorius stebėdavo, kiek studentas orientuojasi konkrečiu klausimu. Ko studentas nesuprato, profesorius paaiškindavo, pats pratęsdavo pašnekesį. Kartais į profesoriaus klausimą reikėdavo atsakyti: “Taip!”. Profesorius niekada neduodavo dviprasmių klausimų ir nesistengdavo studento klaidinti.

Profesorius Römeris per įskaitas ir egzaminus be žinių patikrinimo ir įvertinimo dar stengėsi patikrinti, kaip studentas suprato jo paskaitas, jo dėstymą ar jo raštus. Suvokęs, ko studentas nesuprato, profesorius atitinkamai koreguodavo savo paskaitų tekstą. Jis yra išsireiškęs, kad jo paskaitos ir moksliniai darbai yra bendras darbas jo ir jo studentų. Taigi profesorius studentus laikydavo savo mokslinių darbų recenzentais. Tai aukštas studentų žinių įvertinimas.

Studentui išlaikius įskaitą, profesorius įsirašydavo į profesoriaus vedamą įskaitų sąrašą, pažymėdamas ten pliusą arba du pliusus, minusą arba du minusus, atsižvelgdamas į tai, kaip studentas atsakinėjo, kaip orientavosi. Kas gaudavo du pliusus, per egzaminus turės atsakyti į vieną papildomą klausimą, kas gaudavo vieną pliusą, tas atsakys į du papildomus klausimus, o kas gaudavo vieną minusą, tas atsakys į tris papildomus klausimus, o kas du minusus - tas atsakys į keturis papildomus klausimus.

Įskaitų sąrašus profesorius visuomet turėdavo su savimi ir, studentui laikant egzaminą, tikrindavo, kaip jo buvo išlaikyta įskaita, kad žinotų, kiek papildomų klausimų pateikti. Be įskaitų sąrašo nė vienas studentas nebus priimtas laikyti egzamino.

Aukščiau minėtas profesoriaus Römerio studentų žinių patikrinimo metodas ir atitinkamos dokumentacijos vedimas padėjo išaiškinti sukčiavimus. Vieną kartą studentas teisininkas Nenėnas laikė valstybinės teisės egzaminą pas profesorių Mykolą Römerį už kitą studentą, kuris tarnavo, turėjo pinigų, bet neturėjo laiko ruoštis egzaminams. Tačiau diplomą įsigyti labai norėjo, nes tai buvo jo karjeros pagrindas. Seniai žinoma patarlė - “Visi nori mokėti, bet ne visi mokytis” - tinka ir čia: visi nori diplomą turėti, bet ne visi nori studijuoti. Nenėnui atėjus su svetima knygele laikyti egzaminą, profesorius paklausė, kada jis išlaikęs įskaitą. Šis net nebeprisiminė. Profesorius, pavartęs savo sąrašus, pagaliau surado, kad studentas, už kurį Nenėnas laiko egzaminą, įskaitą buvo išlaikęs 1926 metais. Dabar profesorius susidomėjo, kiek laikančiajam metų. “Kiek tamstai metų?”, - klausia Nenėną, ir šis sako savo metus: “22 metai”. Profesorius susidomi, kiek galėjo būti studentui metų, kada jis išlaikė įskaitą? 1926-1915 = 11. “Tamsta išlaikei įskaitą, būdamas 11 metų! Negali būti! Tamsta laikai egzaminą už kitą studentą”. Apgaulė paaiškėjo. Profesorius nebegrąžina Nenėnui knygelės, išaiškina, kaip buvo knygelė suklastota ir kas tą dokumentą suklastojo. Tai buvo studentas Šarka.

Studentas Šarka buvo tarpininkas tarp studento, samdančio egzamino laikytoją, ir studento, sutinkančio laikyti egzaminą. Šarka paima iš “darbdavio” jo knygelę ir už tam tikrą mokestį (kalbama apie 100 ar 150 litų), suradęs “darbo vykdytoją”, jam perduoda egzaminui paruoštą knygelę, sutardamas, kiek sumokės už egzamino išlaikymą. Kai egzaminą išlaiko, studentas už savo

darbą gauna atlyginimą, o Šarka vėl atitinkamai sutvarko knygelę ir grąžina "darbdaviui".

Profesorius Mykolas Römeris labai nekentė apgaulės ir klastojimų. Jis mylėjo tiesą ir teisingus studentus. Jam buvo skaudu, kai studentai nesąžiningi, apgaudinėja profesorius, nesigėdi net patį rektorių apgauti. Dėl to minėtą incidentą taip išsprendė: universiteto senatas pašalino mūsų minimą "darbdavį" studentą iš universiteto 5-riems metams, pripažino negaliojančiais visus išlaikytus egzaminus, kadangi buvo galima manyti, kad jis pats nė vieno egzamino savarankiškai neišlaikė. Antra vertus, sunku būtų ir atrinkti, kuriuos egzaminus minėtas studentas pats išlaikė, kuriuos už jį išlaikė kiti.

Nenėną, kuris laikė už kitą egzaminą, pašalino iš universiteto dvejiems metams, jo išlaikytus egzaminus paliko, nes jis pats už save laikė. Pašalinimas buvo bausmė už profesoriaus apgaudinėjimą ir akademinės drausmės pažeidimą.

Studentą Šarką perdavė Apylinkės teismui, kad nubaustų už dokumentų klastojimą. Apylinkės teisme liudytoju stojo pats profesorius M.Römeris. Apylinkės teismas Šarką nubaudė trims mėnesiams kalėti.

Apie minėtą incidentą universitete buvo plačiai kalbama.

Egzaminus laikome profesoriaus M.Römerio Bagdoniškio dvare. Mūsų laikais kai kurie profesoriai bei dėstytojai studentus egzaminuodavo savo butuose. Tai nieko nestebimo. Tačiau visiems buvo nuostabu, kad studentai vykdavo pas profesorių M.Römerį egzaminų laikyti į jo dvarą, esantį Obelių valsčiuje, apie 300 kilometrų nuo Kauno (važiuojant traukiniu per Radviliškį).

Kas vertė studentus vykti į profesoriaus dvarą? Profesorius to nereikalavo. Studentas, išklausęs profesoriaus M.Römerio dėstomąjį valstybinės teisės 2 metų kursą, turėjo užsirašyti į eilę egzaminui lakyti. Profesorius, kiek prisimenu, egzaminuodavo po 10 studentų kartą per savaitę tam tikrą savaitės dieną. Susidarydavo ilgas sąrašas: 150 ir daugiau studentų. Kada ateis tavo eilė? Jei eilė slinktų normaliai, kaip kad mes dabar stovime eilėje parduotuvėje, tai būtų galima apskaičiuoti, kada tu turėsi laikyti egzaminą. Tačiau ši eilė greitai keisdavosi. Užsirašydavo į eilę daug studentų, tačiau po kurio laiko staiga eilė sumažėdavo: užsirašiusieji nebuvo pasiruošę, išsibraukdavo. Ir tu, nors ir rimtai

norėjai laikyti egzaminą, buvai priverstas išsibraukti, kadangi ir tu nematei tokios eilės sutrumpėjimo. Studentai pasiruošę egzaminui, negalėjo konservuoti savo žinių ir laukti, kada išmuš lemiama valanda. Ką daryti? Profesorius M.Römeris sutikdavo studentus egzaminuoti be eilės Kalėdų, Velykų bei vasaros atostogų metu savo dvare. Tik reikėjo žinoti, kuriuo metu pas profesorių nuvykti, kad jis nebūtų išvykęs iš namų. Be to, reikėjo žinoti, kad profesorius vieno studento neegzaminuoja: pas jį reikia nuvykti dviem, trim ar daugiau. Turėjo būti liudininkas. Mat, profesorius buvo teisininkas ir norėjo išvengti nesusipratimų. Kiti profesoriai egzaminuodavo ir vieną pas jį atvykusi studentą.

1935 metais Kalėdų atostogų metu aš, susitaręs su kurso draugu studentu Juozu Vinkeliu, vykau iš Kauno pro Radviliškį pas profesorių M.Römerį laikyti valstybinės teisės, kurią buvau išklausęs 1935 m. pavasarį. Į Obelius atvykome apie 16 val., jau buvo tamsu. Stotyje susiradome vežėją. Tai buvo lyg "etatinis" vežėjas studentams į profesoriaus dvarą vežioti. Jis ir šiandien laukė klientų. Tai buvo apie 40 metų malonus žmogelis. Jis, kaip mums tada pasirodė, už prieinamą kainą, berods 3 ar 5 litus, sutiko mus nuvežti pas profesorių, ten palaukti, kol mes išlaikysime egzaminą ir vėl atvežti į Obelių stotį, kad laiku suspėtume į traukinį, einantį į Radviliškį.

Nuo Obelių stoties iki Bagdoniškio buvo apie 5 kilometrus. Žiemos kelias geras. Vežėjas mus įsodino į važelį, apklostė gūnia, kad nesušaltumėm, ir arklys lengva ristele vežė į dvarą. Po rogėmis girgždėjo sniegas, laukai buvo balti, kur ne kur blykčiojo menkas žiburėlis (elektros tada kaimas neturėjo).

Bagdoniškio dvaras, anksčiau priklausęs Rudaminams, 1703 m. buvo nupirktas Sulitovskio, o iš Sulitovskio 1786 m. dvarą nupirko Römeris. Taigi Römeriai valdė šį dvarai nuo 1786 m. Čia 1880 m. gegužės 7 d. ir gimė mūsų gerbiamas profesorius Mykolas Römeris. Dvare prabėgo ir būsimojo profesoriaus vaikystė. Tikriausiai, dvaro aplinka buvo lietuviška, ji turėjo įtakos ir mažam vaikui, paskui ir profesoriui. Jis pats save laikęs lietuviu ir lenku, gerai mokėjęs lietuvių ir lenkų kalbas, o Lietuvą mylėjęs daugiau už kai kuriuos lietuvius.

Taigi važiavome į dvarą.Netrukus pasirodė dvaro medžiai ir rūmų siluetai. Mums buvo neramu: mąstėme, kaip profesorius mus sutiks, kaip reikės elgtis jo dvare, kad nepasirodytume

netašyti kaimo vaikinai, kokie mes ir buvome. Dvarininkų papročių bei etiketo mes nežinojome. Guodėmės tuo, kad mes buvome dar jauni studentai, kad profesorius supras mus, nes jis studentus mylėjo ir gerai vertino tuos, kurie norėjo mokytis.

Vežėjas mus privežė prie pat dvaro rūmų. Rūmas buvo medinis, senas, bet dar gerai išsilaikęs. Pagrindinis įėjimas buvo iš vakarų pusės. Iš galo. Tiesa, galėjo būti kitas įėjimas garbingesniems svečiams iš šono. To mes tada nepastebėjome. Nebeprisimenu, kas mus įleido į vidų - tarnas ar tarnaitė. Tik prisimenu, kad greitai pasirodė ir profesorius. Jis padavė mums ranką, pasiūlė nusirengti, įvedė į prieškambarį, apšviestą žvakių. Profesorius paklausė, kas mus atvežė iki dvaro iš stoties, ar nebuvo šalta. Toks jo sutikimas mus labai gerai nuteikė, pasijutome laisviau.

Mus pasodino prie ilgo keturkampio stalo, niekuo neapdengto. Aš atsisėdau iš stalo galo, o mano kolega iš šono. Profesorius atnešė numeriukus traukti. Dabar neatsimenu, kokį numerį ištraukiau. Prisimenu, kad kausimas man buvo žinomas, nors detalių neprisimenu. Ištraukus bilietus, profesorius mus paliko vienus ir išėjo. Bilietus mes turėjome. Jie buvo sudaryti pagal programą. Profesorius leido naudotis programa. Būdami vieni, mes galėjome laisvai pasidalinti mintimis. Galėjome ir užrašus žiūrėti, tačiau bijojome, kad profesorius pastebės ir išvarys mūsų neegzaminavęs. Tada būtų veltui kelionė. Laiko egzaminui ruoštis mums užteko. Atėjo profesorius ir pradėjo klausinėti. Malonu buvo atsakinėti. Profesorius su mumis elgėsi labai draugiškai. Egzaminas užtruko apie valandą. Mūsų žinias profesorius įvertino gerai, pasirašė knygelėse ir pakvietė vakarienės į kitą kambarį, apšviestą žibalinės lempos. Kambarys buvo didelis, baldai puikūs, kambario pakraštyje stovėjo didelis apvalus stalas, užtiestas staltiese. Profesorius mus vaišino arbata, sumuštiniais ir pyragaičiais. Mes prie stalo jautėmės nedrąsiai. Išgėrėme po stiklinę arbatos ir suvalgėme po sumuštinį. Profesorius drauge su mumis nevalgė. Jis tik mums rodė tokį žaisliuką - mažą apvalią dėžutę, kuri apversta pravirko vaikišku balseliu, kaip dabartinės verkiančios lėlės. Mus šis žaisliukas labai nustebino. Profesorius nusišypsojo, kad mus išgąsdino ir papasakojo, kad šį žaisliuką neseniai parsivežęs iš Paryžiaus. Į

Paryžių profesorius buvo išvykęs tarnybiniais reikalais, bet jis mums apie juos nepasakojo.

Po savo dvarą profesorius mūsų nevedžiojo, neparodė ir savo ūkio: buvo žiema. Be to, naktis, o ir mes turėjome skubėti grįžti į Obelius.

Padėkoję profesoriui už vakarienę, išsiruošėme namo. Profesorius mums nesiūlė pinigų už kelionę. Manau, kad jis niekam nėra padengęs kelionės išlaidų. Jei kas kalba, kad išlaikiusiesiems profesorius apmokėdavęs kelionės išlaidas, tikriausiai pats nežino, ką kalba.

Mūsų vežėjas mus linksmus nuvežė atgal į Obelių stotį.

Profesorius M.Römeris dėstė ir Lietuvos konstitucinę teisę. Šios paskaitos labai patiko. Jos lietė mūsų valstybę, mūsų tautinį atgimimą, Lietuvos valstybės kūrimą ir pagrindinius įstatymus.

Profesorius M.Römeris gerai suprato lietuvių tautinį atgimimą, jam nuoširdžiai pritarė ir su meile apie tai kalbėjo studentams. Apie 1918 m. vasario 16 d. aktą profesorius Römeris taip kalba:

"Kyla klausimas, ar 1918 m. vasario 16 d. aktu Lietuvos valstybė jau buvo iš tikrųjų įkurta? Žinoma - šios dienos Lietuvos valstybės pozityvinės teisės nuostatais šį klausimą sprendžiant - tenka atsakyti teigiamai: Lietuvos pozityvinė teisė laiko šį aktą ir jo datą Lietuvos valstybės įkūrimo pradžia: tad teisiškai tatai yra neabejotinas faktas, iš kurio tenka daryti visos teisinės išvados: Prof. Mykolas Römeris. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, I dalis, Kaunas, 1937, p.38.

Lietuvos konstitucinės teisės egzaminą laikiau profesoriaus bute, Donelaičio g. 2a, Kaune. Profesorius gyveno šio namo II aukšte. Butas buvo šviesus, saulėtas: vieni langai į šiaurę, kiti į pietus. Profesoriaus darbo kambarys buvo pietų pusėje. Kambarys erdvus, netoli lango, bet ne prie pat lango, stovėjo didelis rašomasis stalas, prie kurio sėdėjo ir dirbo profesorius.

Egzaminas mums buvo paskirtas 12 valandą. Visi laikyti pasiruošę studentai susirinkome be 10 dvylika ir laukėme iki 12-tos valandos. Dvyliktą valandą paskambinome. Mus įleido tarnaitė. Kiek prisimenu, tarp atėjusių laikyti egzaminą buvo 7 vyrai ir trys merginos. Profesorius paprašė visus sėstis. Kambaryje buvo ilgas suolas, matyt, skirtas studentams. Vyrai susėdo, o merginoms nebeliko vietos. Tai pastebėjęs, profesorius

sukomandavo: “Stokite. Merginos, sėskitės. Vyrai, kuriems neužteks vietos, pastovėsite”. Visi kaip vienas sustojome, užleisdami vietą merginoms. Du ar trys studentai turėjo stovėti. Vėliau atsirado ir jiems vieta. Profesorius, padaręs tvarką kambaryje, toliau rašė, nekreipdamas dėmesio į mus. Mes tyliai sėdėjome, laukdami, kol profesorius pabaigs savo darbą. Profesorius užsidega papirosą, o degantį degtuką įmeta į peleninę, kurioje buvo popierių. Popieriai užsidegė. Profesorius “gaisro” nemato: rašo toliau. Vienas studentas, pabijojęs, kad nekiltų rimtas gaisras, prisiartino prie stalo ir užgesino degančius popierius. Profesorius pakėlė galvą, pažiūrėjo į studentą ir priekaištingai pareiškė: “Kas tamstos prašė gesinti? Kad dega, tai sudegs, o dabar dūmai rūksta...” Uolusis studentas pasijuto labai nejaukiai, paraudo kaip vėžys ir atsiprašė profesoriaus.

Pagaliau profesorius baigė savo darbą, sutvarkė popierius, išsiėmė įskaitų sąrašą ir pakvietė studentus traukti bilietus. Ištraukėme ir čia pat ruošėmės apie pusvalandį. Vėliau profesorius pasiūlė pasiruošusiems atsakinėti. Neatsimenu, kada mano eilė priėjo, tik prisimenu, kad buvo lengvas klausimas ir aš atsakiau gerai. Profesorius mano atsakymą įvertino labai gerai, pasirašė į knygelę. Taip išlaikiau antrą egzaminą pas profesorių M.Römerį.

Neatsimenu, ar mes po vieną išėjome iš profesoriaus buto ar visi kartu.

Profesorius M.Römeris kasdien rašė dienoraštį, į kurį įrašydavo ir studentus, kurie laikė egzaminus jo dvare ar bute. Į garsųjį profesoriaus dienoraštį turėtų būti įrašyta ir mano pavardė.

Profesorius, nors ir buvo indiferentas religijai, gerbė dvasininkus, Pvz., kai eidavo kartu su prorektorium prel. B.Česniu, tai visada pirma leisdavo eiti profesoriui Česniui, nors tas užėmė žemesnes pareigas už rektorių.

Neteko girdėti, kad profesorius M.Römeris būtų niekinęs tikinčiuosius studentus arba patį tikėjimą. Jis gerbė kiekvieno žmogaus įsitikinimus. Tai rodo profesoriaus Stasio Šalkauskio, mirusio 1941 m. gruodžio 4 dieną, įvertinimas, pareikštas 1941 m. gruodžio 10 d. jo žmonai Julijai Šalkauskienei.

1987 m. kovo 16 d.

* * *

Pranas Dičius

Į Kauno universitetą įstojau 1928 m. rudenį, pasirinkdamas teisę. Tuo metu teisės diciplinas dėstė tokie žymūs profesoriai kaip Petras Leonas, Augustinas Janulaitis, Vaclovas Biržiška, Mykolas Römeris ir kt. Teisės fakultetas Kauno universitete buvo gausiausias. 1928 m. į jį įstojo apie 500 studentų. Vyravo studentai vyrai. Merginų tebuvo apie 10-15 procentų. Paskaitos vykdavo Universiteto trečiųjų rūmų didžiojoje salėje (Mickevičiaus gt.) vakarais. Socialiniu požiūriu studentų sudėtis buvo labai marga - didesnę jų dalį sudarė aukšti karininkai, valdininkai, bet buvo ir smulkių tarnautojų, iš kaimo atvykusių kuklių abiturientų. Iš pradžių karininkai į paskaitas ateidavo uniformuoti, vėliau jie uniformas pakeitė civiliais drabužiais.

Vienas originaliausių Teisės fakulteo profesorių buvo Mykolas Römeris. Jis išsiskyrė iš kitų savo išvaizda, elgesiu, kalbėjimo maniera. Buvo vidutinio ūgio, stambios kompleksijos, apvalaus veido, su ūsais, nešiojo akinius pensne, kasdien dėvėjo fraką. Ateidavo jis į auditoriją visada susikaupęs, orus, niekada nesišypsodavo, iškilmingai atsisėsdavo į kėdę, pasitaisydavo frako skvernus, išsiimdavo nosinę ir taip pasiruošdavo skaityti eilinę savo paskaitą. Profesorius M.Römeris, matyt, nemėgo saugumo valdininkų, nes beveik kiekvieną kartą, prieš pradėdamas skaityti savo paskaitą, paklausdavo, ar šiandien yra atėjęs studentas (tą žodį ypač pabrėždavo) ponas Petras Pamataitis (Saugumo departamento direktorius). Minėtas studentas atsistodavo ir atsakydavo: “Esu, pone profesoriau”. “Prašome sėstis”, - ramiai pasakydavo profesorius ir pradėdavo skaityti paskaitą.

Prof. M.Römeris savo paskaitas skaitydavo įdomiai. Įvairias valstybės kilmės teorijas jis aiškindavo labai vaizdžiai, pailiustruodamas gyvais pavyzdžiais. Ypač vaizdingai jis aiškindavo Ž. Ž. Ruso visuomenės sutarties teoriją.

Per paskaitas, lyg norėdamas išsiblaškyti, profesorius mėgo įterpti įvairių sentencijų bei aforizmų. Ypač jis mėgo studentams kartoti posakį, kad mūsų pasaulis sutvarkytas taip, jog nėra žmogui kada gyventi, nes kol jaunas žmogus turi daug jėgų, bet neturi

pakankamai pinigų, o kai pasensta, turi daug pinigų, bet jau nebeturi jėgų.

Prof. M. Römeris kalbėdavo per nosį ir prieš pradėdamas kalbėti turėjo įprotį keletą kartų pakartoti garsą "o". Kartą studentas nuėjo pas profesorių laikyti egzamino, ištraukė bilietą, ir, nežinodamas, nuo ko pradėti, stenėdamas ėmė kartoti garsą "o". Profesorius M. Römeris jį įspėjo: "Tamsta, ponas studente, nesakykite "o", nes aš sakau "o".

Profesorius įskaitas paprastai priiminėdavo namuose. Įskaitoms paskirdavo dieną ir valandą. M. Römeris pats buvo labai punktualus, mėgo, kad ir studentai tokie būtų. Jeigu kuris studentas vėluodavo ateiti, profesorius išimdavo iš kišenės laikrodį, parodydavo studentui ir jį įspėdavo. Jeigu daug pavėluodavo, tokio studento tą dieną nepriimdavo įskaitos laikyti. Kartą pas profesorių atėjo laikyti įskaitos keli studentai. Jis juos įleido į svetainę, pasodino ir trumpam išėjo į kitą kambarį. Kai grįžo, pamatė, kad vienas studentas pasiėmęs varto albumą. Profesorius supykęs kreipėsi į tą studentą: "Kas čia šeimininkas, aš ar tamsta, ar tamsta prašeisi leisti paimti albumą, ar aš tamstai daviau sutikimą?!". Kai profesoriaus su studentais būdavo normalūs santykiai, juos pavaišindavo arbata. Arbatą į svetainę atnešdavo profesoriaus žmona, su kuria studentus supažindindavo.

Per vasaros atostogas profesorius M. Römeris gyvendavo Bagdoniškio dvare, Rokiškio rajone. Ten jis priiminėdavo ir savo dalyko egzaminus. Atvykusiems studentams jis pirmiausia leisdavo išsitraukti bilietus, po to kiekvieną uždarydavo į atskirą kambarį, kad pasiruoštų egzaminui. Tiems studentams, kurie sėkmingai išlaikydavo egzaminą, parodydavo savo ūkį, ypač kalakutų fermą, kuria profesorius labai didžiavosi, pavaišindavo pietumis, o vargingesniems studentams dar duodavo pinigų nusipirkti geležinkeliu bilietą grįžti į namus. O tiems studentams, kurie neišlaikydavo egzamino, nerodydavo nei savo ūkio, nevaišindavo nei pietumis.

Profesorius M. Römeris turėjo dar vieną keistenybę - jis nemėgo technikos naujovių. Jam būnant ilgą laiką Universiteto rektoriumi, administracija nesiryžo į jo kabinetą įvesti telefono aparato, nes profesorius tokio dalyko nemėgo. Pagaliau buvo prieita prie tokio kompromiso: iš sekretoriaus kambaryje esančio telefono į rektoriaus kabinetą buvo įrengtas gramofono

garsiakalbis ir tokiu būdu iš tolo rektorius klausydavo telefono pasikalbėjimo.

Profesorius M. Römeris buvo didelis eruditas, žinomas teisininkas, pareigingas žmogus, kuklus ir kartu reiklus pedagogas, kuris troško kuo daugiau įdiegti žinių studentams.

1987 m. balandžio 16 d.

* * *

Sigitas-Mykolas Bareišis

Man nuo 1937 iki 1945 metų, vasarų metu, pas prof. M.Römerį tekdavo paatostogauti Bagdoniškyje (Rokiškio rajonas) [Šių atsiminimų autorius yra M.Römerio žmonos Jadvygos Čepaitės sesers sūnus, M.Römerio krikštasūnis. - Red.]. Čia aš gavau rimčiausias etiketo pamokas.

Iki šiol prisimenu svetainę su dideliu stalu ir dvylika kėdžių, kur rinkdavosi pusryčiams, pietums, pavakariams ir vakarienei ne tik profesoriaus šeima, bet ir vienas kitas jo globotinių ar pakviestų paatostogauti. Valgymo ceremonialas prasidėdavo griežtai nustatytu laiku. Kol aš buvau ten pats mažiausias, turėdavau pradėti valgyti ir nuo stalo nueiti paskutinis. Čia būdavo aptariami ne tik šeimos reikalai, bet ir platesnio pobūdžio klausimai.

Baigiant valgyti, profesorius paprašydavo manęs atnešti vieną papirosą. Tai būdavo ne taip paprasta, ypač po vakarienės, nes reikėdavo užlipti neapšviestais laiptais, praeiti visai tamsų jo giminės portretų kambarį, juoba šešiamečiam vaikui, kurį profesorius "padrąsindavo": "Atkreipk dėmesį į žmonių, pro kuriuos praeisi, akis, kad pamatytum, kaip jos žiūri į tave". Kabinete iš rašomojo stalo dešinės pusės reikėjo ištraukti viršutinį stalčių ir surasti reikalingą papirosą.

Profesoriaus požiūris į žmones ir jį supusią aplinką buvo ryškiai demokratškas ir humaniškas. Eidamas pasivaikščioti jis mėgdavo pakalbėti netgi su mažai pažįstamais žmonėmis, pasiklausyti jų samprotavimų vienais ar kitais klausimais, nesvarbu, ar tai būdavo asmenybė, ar žmogus, su solidžia visuomenine padėtimi, ar elgeta.

Prof. M.Römeris buvo nekompromisiškai sąžiningas, pareigos žmogus. Viena kaimietė iš Bagdoniškio apylinkių kreipėsi į jį su prašymu padėti išspręsti bylą jos naudai, kartu atnešdama pintinę kiaušinių. Profesorius, išaiškinęs bylininkei savo poziciją, paprašė pintinę pasiimti, o pastarajai tai padaryti atsisakius, jis iš kabineto išėjo į balkoną ir po vieną kiaušinį nuleido žemyn.

Kai jis Bagdoniškyje priimdavo egzaminų ar įskaitų laikyti atvykusius studentus, mes visi laukdavome, koks nurodymas bus iš jo kabineto: atnešti kavos ir pasiruošti studentą nuvežti į Obelių geležinkelio stotį, arba atnešti tik kavą, arba, - jokio nurodymo. Visi žinojome, kad pirmuoju atveju studento žinios įvertintos labai gerai, antruoju - gerai, o trečiuoju - reikalai prasti.

Kiek prisimenu, prof. M.Römeris, atostogaudamas Bagdoniškyje, kasdien gerą pusdienį skirdavo darbui, užsidarydamas mansardos kabinete. Ant laiptų į ją kairėje pusėje buvo išdėliojama korespondencija. Aš, nesuprasdamas profesoriaus požiūrio ir norėdamas padaryti jam vaikišką paslaugą, kartą surinkau visą korespondenciją ir nunešiau į kabinetą. Jis mane, glėbyje laikantį popierių šūsnį, nusivedė į laiptinę ir nebardamas liepė visą korespondenciją išdėlioti ant tų laiptų pakopų, kur ji buvo anksčiau. Profesorius keletą kartų per dieną, praeidamas laiptais, pats nustatydavo korespondencijos atkeliavimo į kabinetą greitį pagal jos svarbą.

Apie profesoriaus mirtį sužinojau jau mokydamasis Rokiškio gimnazijoje. Čia man teko mokytis ir pas buvusius jo studentus J.Bulavą ir O.Ruželytę, o nuo 1949 metų juos sutikau jau Teisės mokslų fakultete.

Profesorius M.Römeris man liko kaip reto sąžiningumo, pareigingumo, o vėliau supratau, kad ir plačios erudicijos (ne tik teisinės) žmogus.

1987 m. birželio 2 d.

* * *

Mykolas Roemeris dėstė nepaprastai sistemingai. Paskaita po paskaitos sekė egzamino bilietų tvarka. Užrašai padėdavo geriau už knygas.

Jo veidas platus, su aptriušusiais ūsais, padribę žandai, juodų rėmų pensnės. Jis atrodo vyresnis už savo tikruosius metus. Purus ir nusviręs smakras užgulęs ant kaklaraiščio mazgo.

Eidamas gatve, jis taip mosikuoja dešine ranka, kurioj jis laiko amžiną apdilusį rudą, storos odos portfelį, atrodo, lyg Roemeris ketina nusviesti savo nešulį kur nors per tvorą. Jo kelnės siauros, be atlenkimų, pats jis storo pilvo ir stambaus kaklo. Juoda skrybėlė vainikuoja jo sparčiai judančią figūrą. Jis žengia nepaprastai lengvai, nors sunkus, atrodytų, labai nerangus, lyg pripūstas švarkas ant dviejų plonų kojų.

Jo balsas girgždus, sąmojai kandūs, pro blizgančius stiklus jo žvilgsnis dažnai nepagaunamas. Studentai jo šiek tiek bijo. Paskaitose jis pribloškia savo atmintimi ir erudicija. Su juo neparanku įsileisti į pokalbį, pretenduojantį į pažinties užmezgimą. Jis autoritetas, nes taria prancūziškus vardus taip, kaip juos taria prancūzai. Jis atsimena ilgus lotyniškus posakius.

Jeigu tenka laikyti užskaitą ar egzaminą jo bute, reikia žinoti visą krūvą taisyklių, kaip įeiti į butą, kaip pačiam atsinešti mažą sofą ar kėdę į jo kabinetą, kaip ton kėdėn atsisėsti. Jei atvykimas paskirtas 8 val. ryto ir jūs ateinate dešimt minučių prieš aštuonias, duris randate uždarytas. Skambinti negalima. Punktualiai nustatytu laiku, sekundė į sekundę, senyva moteris, tarnaitė, atidarys duris ir audiencija prasideda su visomis keistenybėmis, kuriomis tas žmogus susikūrė aplink save aibes anekdotų.

Egzamino sąlygos liberališkiausios, iki galimybės mesti akį į knygą ar užrašą. Bet negalima sustoti pasakojant.

- Aš esu profesorius, ir aš turiu teisę miegoti per egzaminus, - tada pareiškia Roemeris egzaminantui, - tamsta esi studentas, ir tos teisės neturi.

Studentiški anekdotai apie Roemerį nepikti. Priešingai, jis mėgiamas. Jis spalvinga asmenybė. Jis įnešė į studentų gyvenimo rutiną kažką, kas jau tuomet buvo juntama, bus ilgai atmenama, ir atmenama su ilgesio šypsniu.

Viskas nuteikia stebėtis tuo žmogumi: jo keista pavardė, jo svetimų kalbų mokėjimas, jo aukštos misijos. Jis atrodo lyg nesavas, ateivis, tik lietuviško gyvenimo stebėtojas ir analitikas. Tuomet studentai dar nežinojo, kokios apsisprendimo audros alino šio didelio žmogaus dvasią: už lietuvybę ar lenkystę ?

Jo rašoma storiausioji knyga, kurią kiekvienas matė ant jo rašomojo stalo, buvo vadinama Lietuvos metrika. Atrodė, jis yra fantastiškas teisės mokslų alchemikas, radęs teisių reizgyne esmę, įgrimzdęs į patį centrą, į valstybinę teisę, į tą pagrindą - tik kuriam esant, įmanoma visas kitas teises išlaikyti veikiančias.

Ir jo išdidus parašas primena kažką matytą istorinių dokumentų lakštuose, kurie ramiai trūnija muziejų vitrinose.

Perspausdinta iš: *Gliauda J.* Žiburiams tebežiburiuojant // *Teisininkų žinios*, 1965, Nr. 27-28, p. 18-19. Kalba netaisyta.

* * *

MYKOLO RÖMERIO MOKSLINIŲ IR PUBLICISTINIŲ DARBŲ BEI LITERATŪROS APIE JĮ BIBLIOGRAFIJA

ATSKIRI LEIDINIAI, STRAIPSNIAI PERIODIKOJE IR RINKINIUOSE

1904 metai

Grono obywateli ziemskich z gubernii mińskiej. Protest [Protestas prieš 1903 04 02 Minsko, Mogiliovo, Vitebsko gubernijose įkurtus zemstvų gubernijų komitetus], *Kurjer Litewski*, 19 - 20 kwietnia 1904 r.; *Naprzód*, 1904, Nr.113; *Słowo*, 1904, Nr.189 [Redaguotas Römerio M.].

1906 metai

M.R. [Römer M.]. Albert Sorel [Nekrologas prancūzų istorikui]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.79.

Römer M. [Be pavadinimo, apie Rusijos Dūmos ir Valstybės Tarybos santykius]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.48.

Römer M. Centralizm w Dumie. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.58.

[Römer M.]. Cyfry wyborów. Kolejne ballotowania wyborów [Rinkimų į I Dūmą Kauno gub. statistika]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.34.

Człowiek [Römer M.]. Daliśmy nakaz i czekamy wykonania [Lūkesčiai ir Dūma]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr. 46.

[Römer M.]. Dawni znajomi [Apie Vilniuje pradėtą leisti rusų laikraštį Bielaja Ruś, jo leidėjus ir jų rusifikacines užmačias]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr. 6.

Redakcja [Römer M.]. Do czytelników [Apie laikraščio uždarymą]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.105.

Prawyborca [Römer M.]. Gdzie też staniecie p.p. K.D. [Kadetų programos kritika]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.46.

Römer M. Jan Zacharewicz [Nekrologas]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.50.
Römer M.Kampanja autonomistów. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.66.
Römer M. Kandydatura nacionalisty żydowskiego w Wilnie. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.37.
R.M. [Römeris M.]. Komiczność przeciwuagi [Dūma ir Ministrų kabinetas]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.51.
Römer M. Konsolidacja Grupy pracy. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.56.
Sympatik kadetów [Römer M.]. Korespondencje [Rinkimai į I Dūmą ir Valstybės Tarybą Mogiliovo gub.]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.37.
[Römer M.]. Ludowcy polscy. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.60.
Römer M.Małe wyjaśnienie. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.5.
Redakcja [Römer M.]. Odezwa do czytelników [Apie laikraščio uždarymą]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.102.
Römer M. Odezwa posłów robotniczych [Dūmos reikalai]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.53.
[Römer M.]. Od Redakcji. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.1.
Römer M. Odłam rosyan. Wobec wyborów wileńskich. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.36.
Römer M. O języku litewskim. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.38.
[Römer M.]. Okrucieństwo programu agrarnego rządu. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.80.
Römer M. Ostróżnie, panowie z Warszawy. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.6.
[Römer M.]. Poniemuniek, pow. jeziorski (nowoaleksandrowski) [Informacija apie kun. Kociełły klebonavimo 50 metų jubiliejaus paminėjimą]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.86.
Römer M. Porażka Związku 17 października. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.33.
Litwin [Römer M.]. Posłowie Kowieńscy [I Dūmos atstovų sąrašas]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.34.
Römer M. Po wyborach wileńskich. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.45.
Römer M. Powszechna zgoda. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.9.
Römer M. Próbka wartości statystyki urzędowej u nas. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.75.

Römer M. Przedstawicielstwo narodowe i wybory. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.12
[Römer M.]. Przyp. Redakcji [Diskusija apie lenkų atstovų iš Lietuvos ir Kolo Dūmoje pozicija, nuostatas]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.76.
[Römer M.]. Przyp. Redakcji [Diskusija agrarinės reformos klausimu]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.78.
[Römer M.]. Przypisek Redakcji [Diskusija agrarinės reformos klausimu]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.81.
M. [Römer M.]. Referat p. Maksima Winawera [Referuojamas Peterburgo advokato pranešimas apie rinkimus į Dūmą]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.16.
Römer M. Sprawa agrarna w Rosji i u nas. - *Gazeta Wileńska* , 1906, Nr.26, 27, 28.
[Römer M.]. Sprawozdanie z ogólnego zebrania Akcyonaryuszów Wileńskiego banku ziemskiego. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.18.
Römer M. Stało się. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.62.
Römer M. Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie. - *Kraków*, 1906, 41p.
Römer M. Tak zwane Komitety powiatowe. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.16.
Umsza [Römer M.]. Upadek gospodarki rybnej w kraju. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.76.
[Römer M.]. Urzędowe zakończenie dramatu [Žydų pogromai]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.65.
Römer M. Usiłowanie prowokacyjne w Wilnie. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.63.
X. [Römer M.]. Uwagi co do rewolucji Rosyjskiej. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.97.
Römer M. Wałka o ludowładctwe. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.61.
Römer M. Wilno, d. 15(28) maja [Dūmos darbo apžvalga]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.48.
Römer M. Wilno dnia 12 /25/ czerwca 1906 r. [Rusijos Dūmos darbo apžvalga]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.70.
Römer M. Wilno, d.17 /30/ maja [Rusijos Dūmos darbo apžvalga]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.50.
[Römer M.]. Wilno, 21 czerwca /4 lipca/ [Spaudos ir visuomenės santykiai]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.78.

[Römer M.]. Wilno, 30 czerwca (13 lipca) [Dūmos ir Valstybės Tarybos rivalizacija]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.101.
[Römer M.]. Wilno, 3 lipca [Politinė situacija Rusijoje]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.102.
[Römer M.]. Wilno, 18 lipca [Dūma ir Spalio 17 d. sąjunga]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.105.
Römer M. Wilno wobec wyborów. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.38.
Römer M. W sprawie agrarnej. - *Gazeta Wileńska*, 1906 Nr.55.
[Römer M.]. W sprawie jubileuszu Elizy Orzeszkowej [Apie komiteto jos atminimui įamžinti kūrimą]. - *Gazeta Wileńska*, 1906 Nr.57.
Römer M. W sprawie kobiet. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.16.
Römer M. Wybory. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.32.
W.K. i R.M. [Römer M.]. Wybory Kowieńskie. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.34.
Römer M. Wybory w Wilnie. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.43.
Kumszas [Römer M.]. Z pow. Jeziorskiego (Nowoaleksandr.) [Informacija apie rinkimus į Dūmą]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.31.
[Römer M.]. Z prasy Polskiej [Rinkimai į Dūmą ir politinės grupuotės]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.8.
E. [Römer M.]. Z prasy rosyjskiej [Spaudos reakcija, valdžiai atmetus I Dūmos programą]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.48.
Römer M. Z prasy ukraińskiej [Apie ukrainiečių tautinio judėjimo tendencijas]. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.9.
Römer M. Związek 17 października. - *Gazeta Wileńska*, 1906, Nr.3, 4.
Römer M. Wybory Wileńskie. - *Kurier Lwowski*, 1906 XII 10, Nr.337, s.1-2.
Römer M. Ustawodawstwo robotnicze a autonomia. - *Przegląd Społeczny*, 1906, Nr.37, s.463.
Römer M. Po rozłamie w PPS. - *Przegląd Społeczny*, 1906, Nr.40, s.497.
Römer M. Stosunki etnograficzno - kulturalne na Litwie. - *Krytyka*, 1906, Zesz.1, s.53-59; Zesz.2, s.158-168; Zesz.4, s.289-295; Zesz.5, s.388-395; Zesz.6, s.496-502.

Ремеръ М. Открытое письмо полному составу воспитанниковъ старшаго курса императорского училища правоведения, [1906 10 16 Peterburgo teisės mokyklos auklėtiniai viešai pasisakė prieš revoliucinį sąjūdį. M.Römeris užprotestavo šį pasisakymą kaip neišreiškiantį visų šią mokyklą baigusių auklėtinių nuomonės, pavadino jį gėdingu]. - *Русь*, 1906, Nr.14.

1907 metai

Römer M. W sprawie litewskiej. - *Kultura*, 1907, T.1, Zesz.1, s.72-79.

Römer M. Leon Wasilewski. Litwa i jej ludy [Knygos recenzija]. - *Prawda*, [Warszawa], 1907, Nr.1.

Römer M. Listy litewskie. - *Prawda*, [Warszawa], 1907, Nr.3, s.38-40; Nr.9, s.95-96;Nr.10, s.106-108; Nr.14, s.156-158.

Römer M. Zagadnienie narodowe białoruskie /szkic publicistyczno-etnograficzny/. - *Prawda*, [Warszawa], 1907, Nr.32, s.375-376; Nr.33, s.387-388; Nr.34, s.400-413; Nr.36, s.424-427.

Römer M. Sprawa rolna [Rusijoje]. - *Przegląd Społeczny*, 1907, Nr.6, s.78; Nr.7, s.97.

Römer M. Wybory i posłowie litewscy. - *Przegląd Społeczny*, 1907, Nr.9, s.129; Nr.10, s.147.

1908 metai

Römeris M. Dėlei vienos knygelės. - *Lietuvos ūkininkas*, 1908, Nr.1, 2.

Römer M. Instruktarz czynności ekonomicznych dla Im. Pana Ekonoma Abelskiego do natury dobr w opisaniu y praktyce uregulowany ex anno 1781 - Oa die 23 apr. - *Rocznik Towarzystwa przyjaciól nauk w Wilnie 1908*, t.2, Wilna, 1909, s.69-94.

Römer M. Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego. - Lwów, 1908, 438s., 1 žemėlapis.

Rec.: B.H. Litwa. Römer Michał. Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego. - Lwów, 1908, s.438. - *Tygodnik Illustrowany*, 1908, Nr.36; z.p. [?].

Litwa. Studyum o odrodzeniu narodu litewskiego. - Lwów, 1908, s.438. - *Prawda*, 1908, Nr.16, s.199;
L.Wasiłewski. Sprawy Litwy. - *Krytyka*, 1909, rocz.XI, s.288. S.P. [Posner St.]. - *Wiedza*, T.1, 1908, Nr.7, s.219. N.G. [Gąsiorowska N.]. - *Społeczeństwo*, 1910, Nr.2, s.15; Nr.3, s.30.
Römer M. Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego. - Lwów, 1908 [Rec. Pietkiewicz Z. Litwa]. - *Kultura*, 1908, Zesz.3, s.276-283.
Römer M. Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego. - *Tygodnik Illustrowany*, 1908, Nr.36 [Rec., pasirašė B.H (Benedykt Hertz)].

Römer M. Listy litewskie. - *Kultura*, 1908, Zesz.12, s.175-188.

Römer M. Naród jak zjawisko kulturalne i polityczne. - *Prawda*, 1908, Nr.42, s.511-512; Nr.43, s.522-523; Nr.44, s.535-536.

1909 metai

Römer M. Głos. - *Litwa*, 1909, Nr.18.

Römer M. Lenkų ir lietuvių ginčas. - *Lietuvos ūkininkas*, 1909, Nr.21-23, 26.

1910 metai

Römeris M. Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės. - *Lietuvos žinios*, 1910, Nr.27-38, 64-67.

Römer M. Z Biaùej Rusi. - *Nowa Gazeta*, 1910, Nr. 581, s.2-3; Nr.585, s.1-2.

[Römer M.]. Z Litwy. - *Gazeta Nowa*, 1910, Nr. 203, 205, 207 [Apie Vilnių kaip daugiatautį, daugiakultūrį miestą bei lenkų, lietuvių, baltarusių kultūrinę veiklą ir jų tautinius santykius].

Šio straipsnio santrauka lietuvių kalba išspausdinta: Kg. [Grinius K.] Iš laikraščių. - *Lietuvos žinios*, 1910, Nr.34.

Ромер М. Ромер-Охенковская Е. Поляки. - *Формы национального движения в современных государствах*. - СПБ, 1910, с. 356-382 [Šis darbas yra išleistas ir atskiru atspaudu].

1911 metai

Römer M. Litwini w Prusach książęcych [Odbitka z "Świat słowian"], 1911 [Atspaudas].

Römeris M. Vilniaus lenkų - pirmeivių balsas. - *Lietuvos žinios*, 1911, Nr.45, 46.

Römeris M. Atsakymas "Vilties" p. A. Sm. [Polemizuoja su A.Smetona apie lietuvių demokratus, tautininkus, "dvigubą" etniškumą, kalbinių ribų reikšmę]. - *Lietuvos žinios*, 1911, Nr.54.

Römeris M. Prie lietuvių - lenkų klausimo [Polemikos su A.Smetona tęsinys]. - *Lietuvos žinios*, 1911, Nr.56.

Römer M. Reforma agrarna w Rosji: 9 listopada r. 1906 - 14 czerwca r. 1910. - *Nowe Życie*, T.1, 1911, Nr.20, s.613-617; Nr.21, s.646-653; Nr.22, s.676-683.

1912 metai

Oświadczenie arbitrów p. Donata Malinowskiego /Józef Mańkowski, Michał Römer, Jan Pilsudski, Augustyn Janulajtis, Mykolas Šleževičius/ [Aiškina savo padėtį D.Malinauskio ir kun. Cyrańskio ginče]. - *Gazeta Codzienna*, 1912, Nr.318.

Tas pats. - *Kurjer Litewski*, 1912, Nr.277.

Demokrata [Römer M.]. O program społecznym [Rinkimai į Dūmą, B.Krzyżanowski ir demokratinė programa]. - *Głos Wileński*, 1912, Nr.6.

R. [Römer M.]. Podajmy sobie dłonie. - *Głos Wileński*, 1912, Nr.5.

i. [Römer M.]. Braterstwo słowiańskie [Apie slavų, lietuvų, latvių artimumą]. - *Kurjer Krajowy*, 1912, Nr.5.

R. [Römer M.]. Muzeum wsi [Apie F.Ruszczyco pasiūlymą steigti Vilniuje Kaimo muziejų. Informacija iš Namų amatų ir liaudies meno draugijos susirinkimo]. - *Kurjer Krajowy*, 1912, Nr. 22.

h. [Römer M.]. Nowy wróg wewnętrzny [Kritikuoja studentiško jaunimo persekiojimą Rusijoje]. - *Kurjer Krajowy*, 1912, Nr.15.

a. [Römer M.]. Polityka praw wyjątkowych [Pasisakoma prieš antižydiškas nuostatas Lenkijos karalystės ekonominiame gyvenime]. - *Kurjer Krajowy*, 1912, Nr.17.

M. [Römer M.]. Polskie idealy demokratyczne [Apie Lietuvos lenkų demokratų uždavinius]. - *Kurjer Krajowy*, 1912, Nr.2.

C. [Römer M.]. Wojna czy pokój [Apie Austrijos - Serbijos karo grėsmę ir tarptautinę padėtį]. - *Kurjer Krajowy*, 1912, Nr.5.

(ł) [Römer M.]. Z Wileńskiego T-wa Popierania przemysłu domowego i sztuki ludowej [Apie organizacinį draugijos suvažiavimą]. - *Kurjer Krajowy*, 1912, Nr.19.

R.M. [Römer M.]. O program społecznym. - *Przegląd Wileński*, 1912, Nr.45-46.

Römer M. Brak konsekwencji. - *Przegląd Wileński*, 1912, Nr.34-35.

Römer M. Dobre w złem. - *Przegląd Wileński*, 1912, Nr.39-40.

Römer M. Demokracja i rozwój narodowościowy. - *Przegląd Wileński*, 1912, Nr.18.

Römer M. Handel i żydzi. - *Przegląd Wileński*, 1912, Nr.8.

Römer M. Iš mūsų praeities. "Lithuania". - *Aušrinė*, 1912, Nr.15 [Iš lenkų kalbos vertė S.Šilingas].

r.m. [Römer M.]. Jubileusz działacza litewskiego [Dr. J.Basanavičiaus biografijos štrichai, minint 60 metų jubiliejų]. - *Przegląd Wileński*, 1912, Nr.24.

Prawyborca [Römer M.]. Kogo wybierać [Rinkimai į Dūmą]. - *Przegląd Wileński*, 1912, Nr.29-30.

Spektator [Römer M.]. Listy do Redakcji [Apie žydų operetės trupės pasirodymus Vilniuje bei žydus]. - *Przegląd Wileński*, 1912, Nr.14.

Römer M. Litewska prasa ludowa. - *Przegląd Wileński*, 1912, proginis numeris.

Römer M. Nacjonalizm i kresy. - *Przegląd Wileński*, 1912, Nr.6.

Römer M. Nasz przemysł. - *Przegląd Wileński*, 1912, Nr.3.

Römer M. O potrzebie programu ludowego. - *Przegląd Wileński*, 1912, Nr.20.

Römer M. Prasa wileńska. - *Przegląd Wileński*, 1912, Nr.22.

Römer M. Przed wyborami. - *Przegląd Wileński*, 1912, Nr.28.

Römer M. Przemysł i klasy spoleczne. - *Przegląd Wileński*, 1912, Nr.10.

Przyp. Redakcji [Redaguotas M.Römerio. Prierašas Z.Kunciewicziaus str. "Evolucja form własności ziemskiej i ruch kooperacyjny"]. - *Przegląd Wileński*, 1912, Nr.20.

Römer M. Z T-wa Przyjaciół nauk. - *Przegląd Wileński*, 1912, Nr.13.

Römer M. W odpowiedzi p. Hłasce. - *Przegląd Wileński*, 1912, Nr.24.

Römer M. W sprawie poznania kraju. - *Przegląd Wileński*, 1912, Nr.29-30.

Römer M. Zadania pisma demokratycznego. - *Przegląd Wileński*, 1912, Nr.1.

Römer M. Zastrzeżenia. - *Przegląd Wileński*, 1912, Nr.14.

Römer M. Z krajowej sztuki ludowej. - *Przegląd Wileński*, 1912, Nr.47-49.

r.m. [Römer M.]. Z życia litewskiego. - *Przegląd Wileński*, 1912, Nr.3, 4, 5, 6.

X. [Römer M.]. Z życia litewskiego. Przed wyborami. - *Przegląd Wileński*, 1912, Nr.34-35.

1913 metai

Römer M. Dzieło dyneburskie [Apie kooperacinių draugijų kūrimą, latvių-baltarusių-lietuvių ekonominį bendrumą]. - *Kurjer Krajowy*, 1912, Nr.65.

r.m. [Römer M.]. Dwie miary [Katalikybės persekiojimo klausimu]. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.185.

[Römer M.]. Jeszcze raz "Przeglądowi W" [Apie krašto tautų (baltarusių, lietuvių, lenkų) demokratų bendradarbiavimą]. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.156.

[Römer M.]. Komedja reakcji [Vilniaus lenkų demokratų ginčai]. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.123.

r.m. [Römer M.]. Kto miał rację? [Dūmos deputato kun. Maciejewicz'iaus politinių nuostatų kritika]. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.127.

[Römer M.]. My i oni [Lenkai ir lietuvių bei baltarusių tautiniai judėjimai]. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.158.

r.m. [Römer M.]. Nie wolno milczeć o krzywdzie [Apie skriaudą lietuviams P. Prozorovo moterų gimnazijoje, kurią daro kunigai, nemokantys lietuvių kalbos, bet dėstantys tikybą]. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.70.

[Römer M.]. Obywatelski czyn [S.Montwiłłos nuopelnai įkuriant Panevėžio teatrą]. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.264.

r.m. [Römer M.]. Odczyt kooperacji. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.253.

m. [Römeris M.]. O kraju naszym [Istorinės Lietuvos samprata ir jos tautinė įvairovė, susiskirstymas į Lietuvą ir Baltarusiją, lietuvių tautinis atgimimas, etnografinės Lietuvos siekis, Vilniaus krašto etnokultūrinė mozaika ir tautinės savimonės raida, etniniai prieštaravimai bei jų sprendimo keliai]. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.50, 51, 54.

m. [Römeris M.]. O ludowym przemyśle domowym. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.57.

[Römer M.]. O robotnikach rolnych. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.266.

Römer M. O związkach kooperatyw. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.63.

r.m. [Römer M.]. Pilna potrzeba [Apie liaudies universiteto poreikį Vilniuje]. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.186.

r.m. [Römer M.]. Podstawy spółżycia [Apžvelgiami lenkų ir lietuvių santykiai. Prierašas iš A.Rimkos straipsnio tokiu pat pavadinimu, išspausdinto "Lietuvos žiniose" (Nr.48 ir 47). Vertimas į lenkų kalbą]. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.102, 103, 104.

r.m. [Römer M.]. Polityka a "polityka" [Lietuvos lenkų demokratų elgsena ir jų uždaviniai]. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.73.

[Römer M.]. Popularna idea [Apie autonomistų-federalistų kuopos įkūrimą I ir II Dūmose bei jų veiklos atnaujinimo idėją]. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.278.

r.m. [Römer M.]. Potrzeba kooperacji. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.60.

[Römer M.]. Po uchwalie Rady Państwa [Informacija apie Valstybės Tarybos nutarimą atmesti siūlymą naudoti lenkų ir lietuvių kalbas Lenkijos Karalystės miestų administracijoje]. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.260.

r.m. [Römer M.]. Po wyborach [Rinkimai į Valstybės Tarybą]. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.195.

ö. [Römer M.]. Prasa i obecna sytuacja. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.21.
r.m. [Römer M.]. Prawa kobiety. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.140.
[Römer M.]. Protest [Pristatomas J.Jablońskos laiškas redakcijai, kuriame protestuojama prieš lenkų veiksmus per lietuviškas pamaldas]. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.133.
[Römer M.]. Przeglądowi Wileńskiemu [Lietuvos lenkai ir lietuvių bei baltarusių tautiniai judėjimai, demokratų idealai ir krašto demokratijos siekiai]. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.132, 133.
r.m. [Römer M.]. Rzeczywistość życia [Tautų ir valstybių egzistavimo pagrindai, istorinė ir valstybinė tradicija, autonomijos idėja Lietuvoje]. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.196.
[Römer M.]. Serwituty. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.259.
r.m. [Römer M.]. Siła narodowa [Lietuvos lenkų perspektyvos]. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.134.
[Römer M.]. Smutno [Lenkų ir lietuvių susidūrimai per pamaldas šv. Jono bažnyčioje Vilniuje]. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.101.
r.m. [Römer M.]. Stanowisko obywatelskie [Lietuvos lenkų perspektyvos]. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.77.
r.m. [Römer M.]. Ugoda w Dumie [Kritikuojamas Dūmos deputatų kun. Maciejewicz'iaus ir kun. J.Laukaičio prorusiškos nuostatos]. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.130.
Civis [Römer M.]. W sprawie wyborów miejskich. - *Kurjer Krajowy*, 1913. Numeris neaiškus.
[Römer M.]. Wybory miejskie. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.118.
R.M. [Römer M.]. Z powodu "działacza" p. Śmilgi [Svarstymai lenkų bei lietuvių politinių veikėjų bendradarbiavimo su Rusijos valdžia prasmės tema]. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.124.
[Römer M.]. Z powodu listu p.Stanisùawa Montwiłła [Lenkų-lietuvių susidūrimai ir pilietinės priedermės]. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.280.
r.m. [Römer M.]. Ze wsi włościańskiej [Kėlimosi į vienkiemius problemos]. - *Kurjer Krajowy*, 1913. Numeris neaiškus.
[Römer M.]. Z Towarzystwa Przyjaciól Nauk. - *Kurjer Krajowy*, 1913, Nr.266.
Römer M. O gospodarce krajowej. - *Przegląd Handlowo-Przemysłowy*, 1913, Nr.1.

Römer M. Gdzie szukać orjentacji [Lietuvos, Baltarusijos, Lenkijos, Ukrainos identiteto išsaugojimo problema Rusijos valstybėje]. - *Przegląd Wileński*, 1913, Nr.1/2.

T.Nowik [Römer M.]. Listy ze Wschodu [Lietuva, lietuvių tautinis judėjimas ir Rusijos problemos]. - *Przegląd Wileński*, 1913, Nr.11.

T.Nowicki [Römer M.]. Listy ze Wschodu [Apie Krymo gyventojus, jų tautinę sudėtį]. - *Przegląd Wileński*, 1913, Nr.8,9,10,12.

R.M. [Römer M.]. Młodzież i szkoła rosyjska. - *Przegląd Wileński*, 1913, Nr.10/11.

[Römer M.]. Po epilogu [Apie kun. Cyrańskio ir D.Malinauskio bylos politines pasekmes]. - *Przegląd Wileński*, 1913, Nr.10-11 [Straipsnis buvo parašytas M.Römerio, tačiau vėliau red. L. Abramowicz'iaus perdirbtas].

Spektator [Römer M.]. Wystawa dzieł Czurlanisa. - *Przegląd Wileński*, 1913, Nr.43-45.

R.M. [Römer M.]. Zarzuty i wyjaśnienie [Polemika su L.Abramowicziumi dėl Vilniaus rusų demokratų veiklos, pastariesiems bandant atstovauti baltarusius]. - *Przegląd Wileński*, 1913, Nr.41/43.

R.M. [Römer M.]. Przemiany w ugrupowaniach litewskich [Apie politinį susiskirstymą]. - *Przegląd Wileński*, 1913, Nr.48/49.

r. [Römer M.]. Balsas iš šalies. - *Varpas*, 1913, Nr.2, p.46-50

Römer M. Odrodzenie narodowe Litwinów. - *Zarania* [Warszawa], 1913, Nr.43, 44, 46.

1914 metai

R.M. [Römer M.]. "Ugoda" [Rusijos IV Dūmos politinės perspektyvos, lietuvių atstovai Dūmoje]. - *Przegląd Wileński*, 1914, Nr.1/2.

R.M. [Römer M.]. Religia, kościoł, klerykalizm. - *Przegląd Wileński*, 1914, Nr.7/8.

A.B. [Iš pradžių straipsnis buvo parašytas A.Janulaičio, tačiau vėliau iš esmės ištaisytas M.Römerio]. Afera nacjonalistów. - *Kurjer Krajowy*, 1914, Nr.16.

Römer M. Cenne dzieło [Recenzija Ludwiko Krzywickio knygai "Ustroje spoleczno-gospodarcze w okresie Dzikości i barbarzyństwa". - Warszawa 1914]. - *Kurjer Krajowy*, 1914, Nr.11-12.
[Römer M.]. Kilka slów o narodowej demokracji. - *Kurjer Krajowy*, 1914, Nr.3.
Em-er. [Römer M.]. O przewadzie ziemiańskiej. - *Kurjer Krajowy*, 1914, Nr.32.
[Römer M.]. Rok 1913. - *Kurjer Krajowy*, 1914, Nr.1.
R.M. [Römer M.]. Szkolnictwo litewskie. - *Kurjer Krajowy*, 1914, Nr.42.
Römer M. Zadanie zjazdu eksportowego w stosunku do kooperacji. - *Życie spółdzielna*, 1914, Nr.5.
Römer'is M. Eksporto suvažiavimas Vilniuje. - *Lietuvos žinios*, 1914, Nr.52,53,54.
Römer'is M. Karo įtekmė. - *Lietuvos žinios*, 1914, Nr.193.
Römer'is M. Karo reikšmė. - *Lietuvos žinios*, 1914, Nr.168.
Römer M. Pieniądzy. - *Przegląd Handlowo-Przemysłowy*, 1914, Nr.1.
Römer M. Sprawozdanie z Wileńskiego Zjazdu Rejonowego w sprawie rewizji traktatu handlowego z Niemcami. - *Przegląd Handlowo-Przemysłowy*, 1914, Nr.2.

1915 metai

Römer M. Didysis Vilniaus Seimas. - *Ateitis*, 1915. Nr.67.
Rz. [Römer M.]. Straż ochotnicza w Wilnie. - *Kurjer Litewski*, 1915, Nr.48
Römer M. Zagadnienia obecnej chwili w polityce państwowej [Apžvelgiami Rusijos politinių grupuočių siekiai kare]. - *Kurjer Lubelski*, 1915, Nr.17.
R.M. [Römer M.]. Czynność a neutralność [Kritikuojamas visuomenės neveiksnumas, laukimo pozicija karo metais]. - *Przegląd Wileński*, 1915, Nr.65.
R.M. [Römer M.]. Naród i Lud. - *Przegląd Wileński*, 1915, Nr.5.
R.M. [Römer M.]. Spełniono dzieło [Karas, žmonės, valstybės ir Rusijos valstybingumo perspektyva]. - *Przegląd Wileński*, 1915, Nr.10.

R.M. [Römer M.]. “Zespól” [Lietuviai ir baltarusiai kaip Istorinės Lietuvos piliečiai, tos Lietuvos ryšiai su Lenkija]. - *Przegląd Wileński*, 1915, Nr.36.
R.M. [Römer M.]. Przemiany [Demokratijos reikšmė tautinės savimonės formavimuisi, baltarusių ir “tuteišių” perspektyvos Istorinėje Lietuvoje]. - *Przegląd Wileński*, 1915, Nr.53.
Sk. [Römer M.]. Wileńska straż ochotnicza. - *Przegląd Wileński*, 1915, Nr.60.
r.m. [Römer M.]. Z Warszawy [Korespondencija]. - *Przegląd Wileński*, 1915, Nr.27.
Römer M. Litwa wobec wojny. - *Wiadomości Polskie*, 1915, Nr.38/39.
Römer M. Wojna a litwini. - *Wiadomości Polskie*, 1915, Nr.43.
Mi [Römer M.]. Vilniaus savanoriai gaisrininkai. - *Lietuvos žinios*, 1915, Nr.29.
Römer'is M. Visuomenės tvarkymas Lenkuose [Apie šelpimo organizacijas]. - *Lietuvos žinios*, 1915, Nr.17.
Им. [Römer M.]. Виленское пожарное общество. - *Вечерняя газета*, 1915, Nr. 870.

1916 metai

Römer M. Blok ludów byłej Rzeczypospolitej /wolnych ludów na zasadach spółpracownictwa w twórczości, kulturze, swobodzie i obronie/. - *Myśl Polska*, 1916, Zesz.V, s.78-81.
Römer M. O duszę Polesia. - *Wiadomości Polskie*, 1916, Nr.73.
Römer M. Pomoc amerykańska dla Polski. - *Wiadomości Polskie*, 1916, Nr.80.
Römer M. Sprawa polska u obcych [Litwini]. - *Wiadomości Polskie*, 1916, Nr.79.
Römer M. Wojna a solidarność Polski z ludami północnego wschodu. - *Wiadomości Polskie*, 1916, Nr.70.
Römer M. W 125-ą rocznicę Konstytucji 3 maja. - *Wiadomości Polskie*, 1916, Nr.74.
Römer M. Dzień 6 sierpnia 1914 r.. - *Widnokrąg*, 1916, Nr.11.
Römer M. Ludy Litwy - Białorusini. - *Widnokrąg*, 1916, Nr.12.
Römer M. Ludy Litwy - Polacy litewscy. - *Widnokrąg*, 1916, Nr.7.
Römer M. Oderwanie Litwy od Rosji. - *Widnokrąg*, 1916, Nr.1/2.

1920 metai

Römer M. Bez opieki [Apie Lietuvos lenkų padėtį ir jų poziciją sprendžiant Vilniaus bei Lietuvos ir Lenkijos santykių klausimą]. - *Gazeta Krajowa*, 1920, Nr.4.

Römer M. Budowa społeczna narodu litewskiego. - *Gazeta Krajowa*, 1920, Nr.10.

Rys [Römeris M.]. Historja jednej pajęczyny. - *Głos Litwy*, 1920, Nr.39.

Römer M. Jeszcze o łogice [L.Želigovskis, Vilniaus krajovcai ir jų veiksmų bei taktikos kritika]. - *Gazeta Krajowa*, 1920, Nr.28.

Römer M. Litewskie stronictwa polityczne. "Tautos pažanga". - *Kurjer Krajowy*, 1920, Nr.13.

Römer M. Litewskie stronictwa polityczne. "Žemdirbių sąjunga". - *Gazeta Krajowa*, 1920, Nr.18.

Römer M. Naiwni [Vilniaus krajovcų politinių sumanymų kritika]. - *Głos Litwy*, 1920, Nr.2.

Römer M. O "krajowcach" wileńskich. - *Głos Litwy*, 1920, Nr.39.

Z Kowna. Odczyt Michała Römera w Kownie [Apie Lenkijos Rytų politiką ir lietuvių politikos uždavinius]. - *Wiadomości Wileńskie*, 1920, Nr.30.

R.M. [Römeris M.]. Słuszny zarzut [Apie vietinių /lenkų ir baltarusių/ kalbų vartojimą teismuose]. - *Gazeta Krajowa*, 1920, Nr.16.

[Römer M.]. Zapoznajmy się [Vilniaus lenkams apie Vakarų Lietuvos gyvenimą]. - *Gazeta Krajowa*, 1920, Nr.10.

Römer Michał. "?" [Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1920 m. spalio mėn. Vilniaus lenkų pozicijos kritika]. - *Wiadomości Wileńskie*, 1920, Nr.48.

Römer M. [Be pavadinimo. "Vidurio Lietuvos" krajovcų nuostatų kritika]. - *Głos Litwy*, 1920, Nr.9.

Z prasy polskiej [Perspausdinamas M.Römerio str. "Naiwni" iš "Głos Litwy"]. - *Litwa* [Kaunas], 1920, Nr.8.

Römer M. Wolna trybuna [Aiškina savo poziciją Vilniaus ir Kauno sujungimo į vieną valstybę klausimu. Metodai ir principai]. - *Goniec Kowieński*, 1920, Nr.10.

1921 metai

S.I. [Römer M.]. Koperacija, kaip Lietuvos valstybingumo pagrindas. - *Lietuva*, 1921, Nr.20.

Rys. [Römer M.]. Klajpėda. - *Litwa* [Kaunas], 1921, Nr.204.

[Römer M.]. "Krajowcy" a plebiscyt. - *Głos Litwy*, 1921, Nr.44.

Römer M. Litwa Niepodległa [Pristato lietuvių politines partijas]. - *Głos Litwy*, 1921, Nr.: 69, 70, 71, 73, 75, 76, 77, 78, 79.

Römer M. Litewskie stronictwa polityczne. - *Wilno*, 1921, 117s.

Rec.: Wl. Sak/avičius/. - *Przegląd Wileński*, 1922, Nr.37/38.

Rys [Römeris M.]. "Krajowcy" a plebiscyt. - *Litwa*, 1921, Nr.37.

Rys [Römer M.]. O naturze i granicach sporu litewsko-polskiego. - *Litwa*, 1921, Nr.263.

Rys [Römeris M.]. O "krajowcach" wileńskich. - *Litwa*, 1921, Nr.36

Rys [Römer M.]. Przegląd Wileński [Apibūdina laikraštį]. - *Litwa*, 1921, Nr.255.

Rys [Römeris M.]. P.R. Komarow w "Echu" [Polemika su P.Komarovu dėl Rusijos darbininkų judėjimo reikšmės, atgaunant Lietuvos ir Lenkijos nepriklausomybę]. - *Litwa*, 1921, Nr.65.

Polak litewski [Römeris M.]. Ciężki błęd. - *Litwa*, 1921, Nr.150, 151 [Pakartotas: *Dzwon Litwy*, 1921, Nr.28].

Rys [Römeris M.]. Problemat białoruski w polityce państwowej litewskiej. - *Litwa*, 1921, Nr.163, 164 [Pakartotas: *Dzwon Litwy*, 1921, Nr.42].

Rys [Römeris M.]. Rosja [Apie badą Rusijoje ir dėl to kylantį pavojų kaimynų valstybingumui]. - *Litwa*, 1921, Nr.175, 176.

Rys [Römeris M.]. Morze [Jūros reikšmė valstybingumui]. - *Litwa*, 1921, Nr.202.

Rys [Römeris M.]. Kłajpėda. - *Litwa*, 1921, Nr.204.

Rys [Römeris M.]. Aneksjoniści i federaliści. - *Litwa*, Nr.278.

Rys [Römeris M.]. Dwie metody [Vilniaus krajovcų politinės veiklos kritika]. - *Litwa*, 1921, Nr.288.

[Römeris M.]. Wilno-Królewiec [Apie Varšuvos publicisto P.Vakar'o siūlytą naują Lietuvos su Vilniumi, Klaipėda ir Karaliaučiumi valstybingumo koncepciją]. - *Litwa*, 1921, Nr.216.

R.M. [Römeris M.]. Niepodległość. - *Przegląd Wileński*, 1921, Nr.5/6.
r.m. [Römeris M.]. Sejm i rząd Rzeczypospolitej Litewskiej /Garść informacji/. - *Przegląd Wileński*, 1921, Nr.1.
[Römeris M.]. Zjazd litewskiego Związku włościanskiego [Informacija]. - *Przegląd Wileński*, 1921, Nr.2.
Sz. J. [Römeris M.]. Kooperacja - jako zasada państwowa Litwy. - *Straż Litwy*, 1921, Nr.22.
Z prasy kowieńskiej. Litwa. Rys [Römeris M.]. - *Dzwon Litwy*, 1921, Nr.43.

1922 metai

Römer M. Lietuvos suvereninė valdžia konstitucijos projektu. - *Teisė*, 1922, Nr.1, p.3-12.
r.m. [Römeris M.]. Listy z Kowna. - *Przegląd Wileński*, 1922, Nr.11/12.
Römer M. Luomų tvarka ir papročiai. - *Teisė*, 1922, Nr.1, p.19-35.
Rys [Römeris M.]. O zdradzie stanu "Litwy Środkowej". - *Litwa*, 1922, Nr.24.
Römer M. Sunkiųjų darbų kalėjimas "ligi gyvos galvos". - *Teisė*, 1922, Nr.3, p.33-37.
r.m. [Römeris M.]. Projekt Ustawy Konstytucyjnej. - *Przegląd Wileński*, 1922, Nr.15/17, 18/19.
r.m. [Römeris M.]. Reforma rolna w sejmie litewskim. - *Przegląd Wileński*, 1922, Nr.13/14.
Römer M. Uniwersytet Litewski. - *Przegląd Wileński*, 1922 Nr.47-48.
Römer M. Vietos savivaldybės. - *Teisė*, 1922, Nr.3, p.1-15.
Rys [Römeris M.]. W sprawie wileńskiej. - *Litwa*, 1922, Nr.18.
Römer M. Zagadnienie walutowe w Litwie. - *Przegląd Wileński*, 1922, Nr.41-42.

1923 metai

Römer M. Auklėjamosios drausmės kolonijos Šveicarijoje. - *Teisė*, 1923, Nr.4, p.11-29.

1925 metai

Römer M. Dwie formuły [Svarstymai "lietuvių, kalbančių lenkiškai" ir "lietuviškų" lenkų sampratos tema]. - *Przegląd Wileński*, 1925, Nr.6.
Römer M. Pierwszy sejm litewski. - *Przegląd Wileński*, 1925, Nr.20.
Römer M. Trečiasis tarptautinis sociologijos kongresas Romoje. - *Lietuvos Universiteto Teisių fakulteto darbai, t.2*, kn.1. - Kaunas, 1925, p.13.
Römer M. Įstatymų konstitucingumas. - *Teisė*, 1925, Nr.7, p.1-16.

1926 metai

Römer M. Dėl vieno įstatymo aiškinimo [Atsakymas p. prof. P.Leonui]. - *Teisė*, 1926, Nr.9, p.60-68.
R.M. [Römeris M.]. Dwie Litwy. - *Przegląd Wileński*, 1926, Nr.10-11.
R.M. [Römeris M.]. Przed wyborami. - *Przegląd Wileński*, 1926, Nr.9.
Römer M. Reprezentacija ir mandatas. - *Kaunas*, 1926, 312p.
Rec.: Stankevičius V. Asmuo ir valstybė. - *Teisė*, 1926, Nr.10, p.66-71.

1928 metai

Römeris M. Administracinis teismas. - Lietuvos universiteto Teisių fakulteto darbai, t.4, kn.2. - Kaunas, 1928, 359p.
Rec.: Finkelšteinas M. - *Kultūra*, 1928, Nr.4, p.161-163.
Įvairių valstybių konstitucijos. - Kaunas, 1927-1928, 96p. /Žurnalo *Teisės* Nr.11, 12, 13 priedas/. Vertė Teisių fak-to studentai, vadovaujami M.Römerio.
Römeris M. Lietuvos valstybės konstitucijos reforma. - Kaunas, 1928, 42p. /Žurnalo *Teisės* priedas/.
Teisinės valstybės organizacijos problemos. Viešoji paskaita, Lietuvos universiteto rektoriaus prof. M.Römerio skaityta iškilmingame Lietuvos universiteto Tarybos 1927 IX 15 posėdyje imatrikuliacijos akto metu. - *Lietuvos universitetas 1927 - 1928 metais* / 1927 IX 15 - 1928 II 10/. - Kaunas, 1928, p.6-31.

1929 metai

Römer M. Reforma konstytucyjna litewska. - *Przegląd Wileński*, 1929, Nr.2-4.
Römer M. Uniwersytet litewski w Kownie. - *Przegląd Wileński*, 1929, Nr.20-21.
Römeris M. Valstybės Taryba. - *Teisė*, 1929, Nr.16, p.23-36.

1930 metai

[Römeris M.]. Die Verfassungsreform Litauens vom Jabre 1928. Osteuropa, Institut in Breslau Quellen und Studien. Abteilung: Recgt. Neue Folge: 7 Helft. - Munchen, 1930, 41p.
[Römeris M.]. Obchody Witoldowy w Kownie. - *Przegląd Wileński*, 1930, Nr.15/16.
Römer M. Prace historyków litewskich. - *Przegląd Wileński*, 1930, Nr.20.
Römer M. Reforma uniwersytetu w Kownie. - *Przegląd Wileński*, 1930, Nr.13/14.
Römeris M. Valstybės Taryba. - Marijampolė, 1930, 14p. [Atsp. Iš žurnalo "*Teisė*"].
Valstybinė teisė. Profesoriaus Römerio skaitytų paskaitų stenogramos, t.1. - Kaunas, 1930, 248p. [Rankraščio teisėmis].
Valstybinė teisė. Profesoriaus Römerio skaitytų paskaitų stenogramos, t.2. - Kaunas, 1930, 241p. [Rankraščio teisėmis].

1931 metai

Römeris M. Konstitucinė teisė, 1931/1932.Teisių fakulteto programos, Nr.6. - Kaunas, 1931, 22p. [VDU Teisių fakulteto leidinys].
Römeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose. - VDU Teisių fakulteto darbai, t.6, kn.1. - Kaunas, 1931 [Aplanke 1932], 193p.
Rec.: Robinzonas J. - *Teisė*, 1932, Nr.32, p.149-150.

Römeris M. Metrikacijos problema Lietuvoje. - Vaga, 1931, Nr.1, p.27-39.
Rec.: Lisauskas M. - *Naujoji Romuva*, 1931, Nr.17, p.414-415.
Römeris M. Papildymai. - Kaunas, 1931, 42p. [Žr.: *Valstybinė teisė*, t.2. - Kaunas, 1930].
X.R. [Römeris M.]. List z Kowna [Analizuojami krikščionių demokratų ir valdžios santykiai]. - *Przegląd Wileński*, 1931, Nr.6/7.

1932 metai

Römeris M. Civilinė metrikacija. - *Kultūra*, 1932, Nr.12, p.617-622.
Römeris M. Dabartinės konstitucijos. 2-ras rinkinys, d.1. - Teisės istorijos įvadas; d.2. - Konstitucijų tekstai. - Serija *Teisės mokslų biblioteka*, Nr.10. - Kaunas, 1932, 233, 229p.
Rec.: Krivickas D. - *Teisė*, 1932, Nr.22, p.148-149; *Lietuvos aidas*, 1933, Nr.51.
Dominikas Semaška [Nekrologas. Pasirašė: M.Sleževičius, F.Bortkevičienė, Vacl. Biržiška, M.Römeris, A.Janulaitis.]. - *Lietuvos žinios*, 1932, Nr.276.
Römeris M. Klaipėdos autonomijos priežiūros sutvarkymas. - *Vairas*, 1932, Nr.4, p.453-466.
Römeris M. Nacionalizmas ir valstybė. - *Kultūra*, 1932, Nr.5, p.257-261; Nr.6, p.321-328.
Vertimo redakcijos žodis. - Esmein A. Konstitucinės teisės principai, t.1, d.1. - Kaunas, 1932, 310p.; d.2, 391p. /Red.: M.Römeris ir D.Krivickas/.
Vyriausiojo Tribunolo 1924-1927 m. baudžiamųjų kasacinių bylų sprendimų rinkinys. - Kaunas, 1932 [M.Römerio parengti sprendimai: p.8-19, 21, 32-45, 53-55, 60-61, 63-67, 72-73, 78-81, 86-91, 96-97, 103-109, 121-123, 157, 162-163, 171-173, 183-184, 193-196, 200-202, 204-205, 220-222, 236-238, 240-242, 256-259, 262-264, 266-268, 279-282, 291-292, 296-300, 308-312, 319-320, 322-323, 341-342, 352-354, 362-364, 367-368, 375-378, 386-390].
Mir. [Römer M.]. Minister Zaunius o sprawie Kłajpedskiej. - *Przegląd Wileński*, 1932, Nr.4.
Simplex [Römer M.]. Są sędziowie w Hadze. - *Przegląd Wileński*, 1932, Nr.14.

1933 metai

Bičiūnas V. Prof. M.Roemeris apie Vilniaus pagrobimą. - *Trimitas*, 1933, Nr.25, p.488.

Km.V. Myliu tą kraštą [...] sako žymusis rokiškėnas. - *Lietuvos aidas*, 1933, Nr. 221.

Römeris M. Asmuo ir asmens unija. - Kaunas, 1933, 2p. [Atspaudas iš *Lietuviškoji enciklopedija*, t.1].

Römeris M. Atstovybė. - Kaunas, 1933, 4p. [Atspaudas iš *Lietuviškoji enciklopedija*, t.2].

Römeris M. Aukštesnieji rūmai. - Kaunas, 1933, 8p. [Atspaudas iš *Lietuviškoji enciklopedija*, t.2].

Römeris M. Civilinė metrikacija. - *Kultūra*, 1933, Nr.1, p.1-8.

Römeris M. Darius ir Girėnas. - *Naujoji Romuva*, 1933, Nr.136/137, p.652-654.

R.M. [Römeris M.]. Hagos 1932 VIII 11 sprendimo principai. - *Vairas*, 1933, Nr.2, p.183-193, Nr.3, p.285-296.

Römer M. L'evolution constitutionelle de la Lithuanie. - *Revista de drept public* [Bucarest], 1933, Nr.6/9.

Lietuviškoji enciklopedija. - Kaunas, 1933, t.1. M.Römerio str.: Abdikacija, sk.8-9; Absentizmas, sk.25-26; Administracija, sk.49-51; Administracinė teisė, sk.51-54; Administracinis aktas, sk.54-60; Administracinis režimas, sk.60-63; Anarchija, sk.536-538; Asmens unija, sk.1265-1266; Asmuo, sk.1270-1273; Atsistatydinimas, sk.1526-1528.

Römeris M. Politinių mokslų mokyklos Lietuvoje reikalu. - *Naujoji Romuva*, 1933, Nr.114, p.220-225 [Aut. nuotr.].

Römeris M. Svarbiausios valstybės problemos Italų fašizme ir Sovietuose. - Kaunas, 1933, 42p.

Universiteto rektoriaus prof. Römerio kalba [Laidojant A.Krikščiukaitį]. - *Teisė*, 1933, Nr.24, p.247-251.

Universiteto rektoriaus prof. Römerio kalba, pasakyta prie prof. Krikščiukaičio kapo. - *Lietuvos aidas*, 1933, Nr.252.

X.R. [Römer M.]. List z Kowna. - *Przegląd Wileński*, 1935, Nr.18.

[Römer M.]. Litwa a Niemcy. - *Przegląd Wileński*, 1935, Nr.11/12.

R.M. [Römer M.]. Skutki rozdrobnienia [Apžvelgiama geopolitinė situacija Europoje ir PanEuropos federacijos idėja]. - *Przegląd Wileński*, 1933, Nr.5.

1934 metai

Römeris M. Akademinius mokslo metus pradedant. - *Židinys*, 1934, Nr.8/9, p.129-134.

R.M. [Römeris M.]. Ignacy Daniłowicz /Ignas Danilavičius d.1. - *Kaunas*, 1932, A.Janulaitis/. [Vytauto Didžiojo Universiteto Teisių fakulteto leidinio bei A.Janulaičio kaip mokslininko charakteristikos pristatymas]. - *Przegląd Wileński*, 1934, Nr.21/22.

Jo Magn. prof. Römeris M. Židiniui. - *Židinys*, 1934, Nr.12, p.460-461.

Römer M. Kłajpėda, jako element solidaryzmu Baltyckiego. - *Przegląd Wileński*, 1934, Nr.7-8.

[Römeris M.]. Kooperacja baltycka. - *Przegląd Wileński*, 1934, Nr.5 [Rašoma apie jo pasisakymą laikraštyje "*Sekmadienis*"].

Roemeris M. Lietuvos Baltijos padėtis tarptautinėje arenoje. - *Vairas*, 1934, Nr.5, p.15-24 [Šio pranešimo santrauka atspausdinta: *Lietuvos aidas*, 1934, Nr.29].

Prof. M.Römer o sytuacji. - *Przegląd Wileński*, 1934, Nr.5.

Römeris M. Valstybė ir jos konstitucinė teisė, d.1. Valstybė. - Kaunas, 1934, t.1, 340p. [Antras leidimas su M.Maksimaičio ir O.Ruželytės pristatymu. - Vilnius, 1995].

Lietuviškoji enciklopedija. - Kaunas, 1934, t.2. M.Römerio str.: Atstovybė, atstovavimas, sk.8-13; Aukštesnieji rūmai, sk.209-219; Balsavimas, sk.888-894.

Römer M. Tendencyjne złośliwości i niejasności. - *Przegląd Wileński*, 1934, Nr.21/22 [Polemizuoja su E.M.Shumerr *Tygodnik Illustrowany* 1934 09 30 išspausdintu straipsniu "Nauka na Litwie", kuriame M.Römeris vadinamas lenku. Prieštaraudamas tokiam teiginiui, save įvardina valstybiniu lietuviu].

V.D.U. Rektoriaus prof. M.Römerio sveikinimo kalba /1934 IX 15/. - *Lietuvos studentas*, 1934, Nr.9.

Römeris M. - *Vilnius* ir Pamarys. - *Židinys*, 1934, Nr.12, p.487-491.

Römer M. Wilno i Pomorze. - *Przegląd Wileński*, 1934, Nr.20 [Redakcijos prierašas, jog ne su viskuo, kas straipsnyje parašyta, sutinkama].

Vytauto Didžiojo universitete. Rektoriaus prof. M.Römerio pareiškimai spaudai. - *Lietuvos aidas*, 1934, Nr.98.

1935 metai

Römeris M. Baltijos politinės problemos. - *Kultūra*, 1935, Nr.8, p.435-442.

Römeris M. Juozas Pilsudskis. - *Mūsų rytojus*, 1935, Nr.39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46. Antrą kartą str. publikuotas: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos , t.3.* - Vilnius, 1991, p.441-479 [Pristatymą antrai publikacijai parašė E.Motieka, p.481-485].

Römeris M. Juozas Pilsudskis. - *Vairas*, 1935, Nr.5, p.129-140, Nr.7/8, p.288-304.

Rec.: *Lietuvos aidas*, 1935, Nr.133 [Parašas Žl].

Römeris M. Klaipėda ir jos padariniai Lietuvos politikoje. - *Didžiosios ir Mažosios Lietuvos kultūrinio bendradarbiavimo biuletenis*, Nr.1 /Red. P.Slavėnas/. - Kaunas, 1935.

Roemeris M.. Klaipėda ir jos padariniai Lietuvos politikoje. - *Lietuvos aidas*, 1935, Nr.81, 82, 83, 84, 85.

Lietuvos konstitucinė teisė. Prof. Römerio skaitytų 1934-1935 mokslo metais paskaitų užrašai. - Kaunas, 1935, 274p. [Rankraščio teisėmis].

Römeris M. Mintys apie užsienio lietuvius. - *Pasaulio lietuviai*, /Red. P.Ruseckas/. - Kaunas, 1935, p.21.

Römer M. Perspektywy narodów baltyckich. - *Przegląd Wileński*, 1935, Nr.15/16, 17 [Publikuotas M.Römerio pranešimas, skaitytas Rygoje 1935 06 29 Lietuvių-latvių-estų suartėjimo kongrese].

Rektorius prof. p. M.Römeris pabrėžė, kad formalinė nusikalstamo darbo sąvoka esanti aiški.... - *Kriminalistikos žinynas*, 1935, Nr.6, p.285.

Römeris M. Stasio Šimkaus vardas ir reikšmė atgimimo darbe. - *Literatūros naujienos*, 1935, Nr.10.

Römeris M. Tauta ir valstybė. - *Akademikas*, 1935, Nr.7, p.155-158; Nr.8, p.179-181.

Römeris M. Valstybė ir jos konstitucinė teisė, d.1. - *Valstybė.* - Kaunas, 1935, t.2, 412p. [Antras leidimas: Vilnius, 1995].

Römeris M. V.D.U. Lietuvių studentų tautininkų korporacijai "NeoLithuania" Konvento prezidiumui. - *Akademikas*, 1935, Nr.18, p.405.
Römeris M. Visuomeninė teisės kilmė /Natūralinės teisės sąvokos renesansas/. - *Teisė*, 1935, Nr.29, p.1-16. Tas pats str.: *Vairas*, 1935, Nr.2, p.141-154.
Rec.: *Lietuvos aidas*, 1935, Nr.32 [Parašas Žl.].

1936 metai

Römeris M. Ateitis pareina nuo mūsų pačių. - *1926 - 1936. Gruodžio 17-osios dešimtmetis.* - Kaunas, 1936, p.23-24.
Römeris M. Konstitucinės teisės programa. - Kaunas, 1936, 21p. [VDU Teisių fak-to leidinys].
Römer M. L' Entente Baltique et la solidarité regionale. - *L'organisation de la paix Bulleten*, 1936, Nr.5/7,p.483-503.
Römer M. La jurisdictions dite "statutaire" en Lithuanien en ce qui concerne le Territoire autonome de Memel. - *Revue Internationale Française du droit des Gens*, 1936, II, p.361-376.
Römer M. Le probleme juridique du vaccum dans le Statut du territoire autonome de Memel. - *Revue de Droit public et de science politique*, 1936, Nr.6/8, p.480-497.
Römer M. Le sisteme juridique des garanties de la souverainité de la Lithuanie sur le territoire de Memel. - *Revue generale de droit internationale Public* [Paris], 1936, Nr.5/6.
Römer M. Le sisteme juridique des garanties de la souverainité de la Lithuanie sur le territoire de Memel. - Paris, 1936, 13p. [Atsp. iš *Revue generale*].
Rec.: *Židinys*, 1936, Nr.8/9, p.253 [Parašas: O. L.].
Römeris M. Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema. - *Vakarai*, 1936, Nr.256, 257, 258, 260, 261, 262, 263.
Römeris M. 1936 metų Seimo rinkimų įstatymas. - *Teisė*, 1936, Nr.35, p.213-238.
Rec.: V.Rastenis. Mokslininko žodis apie 1936 m. Seimo rinkimų įstatymą. - *Vairas*, 1936, Nr.572 [Parašas: I. Žl.].
Kardelis J. Pasikalbėjimas su prof. Roemeriu apie rinkimų sistemas. - *Lietuvos žinios*, 1936, Nr.116.

Rinkimų įstatymas konstitucingas - sako prof. Roemeris. - *Lietuvos aidas*, 1936, Nr.227.

Universiteto Rektoriaus prof. M.Römerio 1936/1937 akademinių moslo metų imatrikuliacijos akto kalba. - *V.D. Universiteto žinios*, 1936, Nr.3, p.77-86.

V.D.U. Rektoriaus prof. M.Römerio sveikinimas, pasakytas korp. "Neo-Lithuania" filisterių dešimtmečio iškilmėse. - *Akademikas*, 1936, Nr.16/17, p.318.

1937 metai

Römeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, d.1. - Kaunas, 1937, 527p. /Teisės mokslų biblioteka, Nr.22/.

Rec.: Urbšys J. - *Židinys*, 1937, Nr.8/9, p.246-248 [Parašas: J. U.]; Klimas P. - *Lietuvos aidas*, 1937, Nr.488 [Parašas: P. K.]; Račkauskas K. - *Teisė*, 1937, Nr.38, p.265-268. Antras leidimas su M.Maksimaičio pristatymu. - Vilnius, 1990.

Lietuviškoji enciklopedija. - Kaunas, 1937, t.6. M.Römerio str. Administracinis teismas, sk.1517-1520.

Römer M. L´organisation de l´Etat Europeen par voie de solidarité regionale et interregionale. - *Revue de droit international*, 1937, Nr.3.

Römer M. L´organisation de l´Etat Europeen par voie de solidarité regionale et interregionale. - Paris, 1937, 30p. [Atspaudas].

Rec.: Salotietis T. Prof. Römeris M. apie Rytų Europos organizavimą. - *Lietuvos aidas*, 1938, Nr.106.

Römeris M. Sovietų naujoji 1936 metų konstitucija. - *Kultūra*, 1937, Nr.11, p.607-619; Nr.12, p.674-683.

Römeris M. "Teisės" žurnalo penkiolikos metų sukaktis. - *Teisė*, 1937, Nr.37, p.1-9.

Replika: Žagrakalys J. Kiek Lietuvoje teisės žurnalų?. - *Teisininkas*, 1937, Nr.3, p.96 [Primenama, kad Teisė ne vienintelis teisininkų žurnalas Lietuvoje].

Universiteto Rektoriaus prof. M.Römerio kalba Universiteto tarybos iškilmingame posėdyje. - *V.D. Universiteto žinios*, 1937, Nr.1/5, p.3-5.

Universiteto Rektoriaus prof. M.Römerio 1937/1938 akademinių mokslo metų imatrikuliacijos akto kalba. - *V.D. Universiteto žinios*, 1937, Nr.7/8, p.217-225.

1938 metai

Administracinio teismo įstatymo projektas /Diskusija/. - *Teisė*, 1938, Nr.44, M.Römerio pasisakymas, p.523-524.

Römeris M. Kas įvyko V.D. Universitete. - *Apžvalga*, 1938, Nr.12.

Römeris M. Nuolatinės konsiliacijos komisija. - *Teisė*, 1938, Nr.41, p.1-9.

Prof. M.Römerio laiškas Apžvalgos laikraščio redaktoriui. - *Apžvalga*, 1938, Nr.13.

Rekt. prof. M.Römerio žodis [Laidojant P.Leoną]. - *Teisė*, 1938, Nr.42

Römeris M. Sovietų naujoji 1936 metų konstitucija. - *Kultūra*, 1938, Nr.1, p.11-20; Nr.2, p.95-102.

Römeris M. Sovietų naujoji konstitucija. - Kaunas, 1938, 44p. [Atsp. iš *Kultūros*].

Römer M. Zasługi Ludwika Krzywickiego wobec nauki litewskiej. - *Książka zbiorowa poświęcona życiu Ludwika Krzywickiego*. - Warszawa, 1938, 8 s.

Vytauto Didžiojo Universiteto Rektoriaus prof. M.Römerio kalba iškilmingame posėdyje. - *V.D. Universiteto žinios*, 1938, Nr.1/2, p.2-10.

Vytauto Didžiojo Universiteto Rektoriaus prof. M.Römerio kalba, pasakyta balandžio 2 d., pagerbiant prof. A.Janulaitį 60 m. sukakties proga. - *V.D. Universiteto žinios*, 1938, Nr.3/4, p.35-41.

Vytauto didžiojo Universiteto Rektoriaus prof. M Römerio kalba laidojant garbės profesorių P.Leoną. - *V.D. Universiteto žinios*, 1938, Nr.5/6, p.96-100.

1939 metai

Römeris M. Fašizmas. - Kaunas, 1939, 7p. [Atsp. iš *Lietuviškoji enciklopedija*, t.7].

Römeris M. Federacija. - Kaunas, 1939, 8p. [Atsp. iš *Lietuviškoji enciklopedija*, t.8].

Römeris M. Įvykęs faktas ir teisinė tikrenybė. - *Teisė*, 1939, Nr.47, p.249-258 [Liečiamas ir išvaduoto Vilniaus krašto klausimas].

Lietuviškoji enciklopedija. - Kaunas, 1939, t.7. M.Römerio str.: Fašizmas, sk.1489-1502.

Römeris M. Ludwik Abramowicz [Nekrologas]. - *Naujoji Romuva*, 1939, Nr.23/24, p.488-490.

Römer M. Organizacja władzy politycznej w rozwóju konstitucyjnym Republiki Litewskiej. - Warszawa, 1939, 31p.

Römeris M. Seimo rinkimų įstatymo problema. - *Teisė*, 1939, Nr.47, p.221-231.

Römeris M. Universiteto problema ir Stepono Batoro Universitetas. - *Židinys*, 1939, Nr.12, p.673-679.

Römeris M. Valstybė ir jos konstitucinė teisė, d.2. Konstitucinės institucijos, t.1. Suverenitetas. - Kaunas, 1939, 272p. Antras leidimas: Vilnius, 1995.

Rec.: *XX amžius*, 1939, Nr.96, be parašo; J. U. - *Židinys*, 1939, Nr.12, p.754-755.

V.D.Universiteto rektoriaus prof. M.Römerio kalba laidojant prof. J.Blažį. - Kaunas, 1939, 4p., iliustr. [Atsp. iš Medicina, 1939, Nr.6].

VDU Rektoriaus M.Römerio linkėjimai Filiae Lithuaniae korp. - *Akademikas*, 1939, Nr.10, p.162.

VDU Rektoriaus žodis apie SELL [Pabaltijo tautų studentų sąjunga]. - *Akademikas*, 1939, Nr.9, p.133.

V.D. Universiteto rektoriaus prof. M.Römerio kalba laidojant prof. J.Blažį. - *Medicina*, 1939, Nr.6, p.409-412.

Roemeris M. Vilnius ir tarptautinė teisė. - *Naujoji Romuva*, 1939, Nr.42/43, p.749-750.

Rec.: *Teisė*, 1939, Nr.48, p.394-397 [Be parašo].

1940 metai

Römeris M. Administracinio teismo įstatymo projektas. - *Židinys*, 1940, Nr.5/6, p.561-576.
Römeris M. Kelios pastabos pilietybės konstatavimo reikalu Vilniaus srityje. - *Teisė*, 1940, p.91-101.
Lietuviškoji enciklopedija. - Kaunas, 1940, t.8. M.Römerio str.: Federacija, sk.12-20; Funkcija, sk.716-722.
Lietuvių-lenkų santykių problema. - *Naujoji Romuva*, 1940, Nr.18/19, p.369-370 [M.Römerio pasisakymas diskusijoje].
Römer M. Niema Ludwika Abramowicza. - *Gazeta Codzienna*, 1940, Nr.45.
Römer M. Proces odrodzeniowy narodu litewskiego i jego rezultaty. - *Nowe Słowo*, 1940, Nr.38.
Römer M. W sprawie jesiennego protestu Polski. - *Nowe Słowo*, 1940, Nr.77.

1941 metai

Lietuvos TSR valstybinė teisė. Prof. M.Römerio 1940-1941 m. m. skaitytų paskaitų konspektai. Leidžia Vilniaus universiteto stud. teisininkų būrelis, d.1. Red. stud. A.Šidlauskas. - Vilnius, 1941, 20p. [Neoficialus leidinys].
Lietuvos TSR valstybinė teisė. Prof. M.Römerio 1940-1941 m. m. skaitytų paskaitų konspektai. Leidžia Vilniaus universiteto stud. teisininkų būrelis, d.2. Red. stud. A.Šidlauskas. - Vilnius, 1941, 25p. [Neoficialus leidinys].
Römeris M. Revoliucija ir laisvė. - *Kultūra*, 1941, Nr.1, p.14-23.

1947 metai

X.Y. [Römeris M.]. Lietuvos sovietizacija 1940-1941 m. Rankraščio teisėmis. - Augsburgas, 1947.

1970 metai

Litwa wobec wojny. Poufny memoriał Michała Romera z sierpnia 1915. - *Zeszyty Historyczne*, Paryż, 1970, Zesz.17, s.58-127.

1989 metai

Rėmeris M. Lietuvos sovietizacija 1940-1941 metais. Istorinė Lietuvos sovietizacijos apžvalga ir konstitucinis įvertinimas. - Vilnius, 1989, 71p.

Römer M. Odpowiedź Józefowi Piłsudskiemu. - *Znak*, Kraków, 1989, czerwiec (6), s.72-75.

1990 metai

Römeris M. Dienoraštis [Mokslininko, prof., teisininko, Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus, Lietuvos Tribunolo teisėjo, Valstybės Tarybos nario 1920-1945 m. dienoraščio ištraukos. Parengė V.Martinkėnas]. - *Kultūros barai, **1990 m.***: Nr.1, p.65 [Pirmas psl. Nr., taip ir toliau]; Nr.2, p.66; Nr.3, p.76; Nr.4, p.72; Nr.5, p.73; Nr.6, p.57; Nr.7/8, p.104; Nr.9, p.72; Nr.10p.73; Nr.11, p.72; Nr.12, p.59. ***1991 m.***: Nr.1, p.63; Nr.2, p.56; Nr.3, p.70; Nr.4, p.74; Nr.5, p.72; Nr.6, p.75; Nr.7, p.77; Nr.8, p.74; Nr.9, p.76; Nr.10, p.78; Nr.11, p.79; Nr.12, p.63. ***1992 m.***: Nr.1, p.73; Nr.2, p.72; Nr.3, p.76, Nr.4p.73.

Rėmeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. - Vilnius, 1990, 511p. [Pateikiama nepilna pirmoji anksčiau (1937 m.) skelbto veikalo dalis, tačiau pridėta: "Istorinio Lietuvos valstybingumo apžvalga ir konstitucinis jos įvertinimas". Parengė M.Maksimaitis].

1991 metai

Römeris M. Juozas Pilsudskis. - *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t.3. - *Vilnius*, 1991, p.441-479 [Parengė E.Motieka].

Römeris M. Politinių mokslų mokyklos Lietuvoje reikalu [Perspausdinta iš *Naujosios Romuvos*, 1933, Nr.144]. - *Politologija*, 1991, Nr.2, p.64-74.

1992 metai

Rėmeris M. I.Atgimusios Lietuvos genezė. II.Lietuvos valstybės kūrimas Didžiajame kare [Ištrauka iš Lietuvos konstitucinės teisės paskaitų (1937)]. - *Politika ir kultūra: Politinė mintis Lietuvos Respublikoje* /1918-1940/. - Vilnius, 1992, p.32-71.

1993 metai

Römer M. Lietuva karo akivaizdoje. - *Baltos lankos.* - Vilnius, 1993, Nr.3, p.203-227 [Publikuojamas M.Römerio memorialo "Litwa wobec wojny" fragmentas. Įvadas - R.Lopatos ir E.Aleksandravičiaus. Vertimas ir paaiškinimai - E.Aleksandravičiaus].

[Römer M.]. Józef Pilsudski. - *Niepodległość,* t.26, 1993, s.105-142 [Pratarmę ir paaiškinimus parašė Egidijus Motieka].

[Römer M.]. Pierwsza posiedzenia Rady Pułkowników w relacji Leona Berbeckiego. -*Niepodległość,* t.26, 1993, s.91-104 [Parengė Włodzimierz Suleja].

1994 metai

Römer M. Dwie teorie o polakach litewskich. - *Kurier Wileński,* 1994 10 19.

1995 metai

Römeris M. Valstybė ir jos konstitucinė teisė, d.1: Valstybė. - Vilnius, 1995, t.1, 340 p; t.2, 412 p.

Römeris M. Valstybė ir jos konstitucinė teisė, d.2: Konstitucinės institucijos, t.1: Suverenitetas. - Vilnius, 1995, 272 p.

Biczunas W. Wywiad prof. M.Römera w sprawie wileńskiej (Pierwsza rozmowa: Prof. Römer o zagrabieniu Wilna; Druga rozmowa: Droga do Wilna). - *Zeszyty Historyczne.* - Paryż, 1995, Zesz.112, s.62-76.

Litewscy żydzi we wspomnieniach Michała Römera. - *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce*, 1996, Nr.3/1995-2/1996, s.121-130 [Publikuojami M.Römerio rašyto darbo apie žydus fragmentai, saugomi Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje (sign. F.75 - 10). Įvadą parašė Z.Solakas ir S.Gąsiorowskis].

1996 metai

Römeris M. Žydai. Iš vaikystės ir jaunystės prisiminimų. - *Šiaurės Atėnai*, 1996 11 16, Nr.44, p.9.

Motieka E. Mykolas Römeris. Lenkų ir lietuvių ginčas. - *Lietuvių atgimimo istorijos studijos, t.13*, p.244-254 [Publikuojamas 1909 m. *"Lietuvos ūkininke"* (Nr. 21-23, 26) išspaudintas M.Römerio straipsnis. Yra komentarai].

1997 metai

Sprawa litewska a sprawa polska. Legionowe inicjatywy M.Römera w sprawie Litwy z 1916 r. - *Krakowski Rocznik Archiwalny*, t.3, 1997, s.136-168 [Publikuojami du M.Römerio raštai dėl legionų kūrimo Lietuvoje: Notatka w sprawie utworzenia Kompanii Litewskiej w Legionach polskich (1916 03 25) ir Memoriał w sprawie litewskiej (1916 05 08). Įvadą ir paaiškinimus parašė Z.Solakas].

LITERATŪRA APIE M.RÖMERĮ

Mykolo Römerio byla. - *Vilniaus žinios*, 1909, Nr.12 [Be parašo. Pateikiama informacija apie teismo procesą, kuriame M.Römeris buvo nubaustas už laikraštyje "Gazeta Wileńska" paskelbtą antivyriausybinį straipsnį].

Mykolo Römerio teismas. - *Viltis*, 1909, Nr.7 [Be parašo].

Kas girdėti?. - *Viltis*, 1909, Nr.122 [Minimas M.Römeris].

Mykolas Römeris. - *Teisių fakulteto darbai*, 1 knyga. - Kaunas, 1924, p.225-226, 210-220 [Trumpa biografija , išspausdinti darbai. Nurodoma, kad 1922 rugpjūčio mėn. pakviestas ordinariniu profesoriumi, išrinktas į fakulteto tarybą bei fakulteto atstovu, rengiant Universiteto reguliaminą. Nurodoma apie jo komandiravimą tobulinimuisi į Šveicariją].

Iš teisininkų draugijos 1924 m. apyskaitos. - *Teisė*, 1925, Nr.7, p.63 [Nurodoma, kad M.Römeris yra Teisininkų draugijos pirmininko pavaduotojas].

Vyr. tribunolo 1925 m. vasario 4-10 d. sprendimas Juozo Purickio ir kitų byloje. - *Teisė*, 1925, Nr.7, p.65-86 [Teisėjais nurodomi M.Römeris ir kt.].

Römeris M. - *Iliustruotoji Lietuva*, 1927, Nr.24, p.193 [Spausdinama M.Römerio nuotrauka].

L. A. [Abramowicz L.], Michał Römer /Z powodu oboru na rektora Uniwersytetu Kowieńskiego/. - *Przegląd Wileński*, 1927, Nr.12.

Naujas universiteto rektorius Mykolas Römeris /.../. - *Židinys*, 1927, Nr.5/6, p.447-448.

Atleisti iš tarnybos: Vyr. Tribunolo nariai Mykolas Römeris /.../ dėl paskyrimo Vastybės Tarybos nariais - nuo š. m. spalio 1 d. - *Teisė*, 1928, Nr.14, p.128.

Finkelšteinas M. Administracinis teismas. - *Kultūra*, 1928, Nr.4 [Minimas M.Römeris].

Kodź S. Druga podróż do Kowna. Rozmowa z prof. Michałem Römerem. - *Kurier Warszawski*, 1928 V 1, s.5.

Universiteto rektorius prof. M.Römeris svarbiais universiteto klausimais. - *Židinys*, 1928, Nr.3, p.229-230 [Parašas: J. S.].

Lietuvos teismas 1918 - 1928 [Red. A.Krikščiukaitis]. - Kaunas, 1930, 278p. [M.Römeris minimas 20, 29, 34, 204p.].

Abramowicz L. Polemika. - *Ateneum Wileńskie*, 1930, t.7, z.3/4, s.994-997 [Autorius polemikoje su. prof. J.Parczewskiu dėl Aušros politinės programos bei jos leidėjų J.Basanavičiaus ir J.Šliūpo pažiūrų remiasi M.Römerio studija "Litwa"].

Prof. Römeris M. - *Jaunoji Karta*, 1930, Nr.8, p.117, pav.

1930 m. vasario 22 d. ir kovo 22 d. M.Römerio pranešimas apie teismų reformos pagrindinius dėsnius /Valstybės Tarybos projektas/. - *Teisė*, 1930, Nr.18, p.119.

Teismo sprendimas divorsų byloje. - *Lietuvos aidas*, 1931, Nr.91;92 [M.Römeris - šio inscenizuoto teismo pirmininkas].

Tranzito byla Hagos Tarptautiniame tribunole. - *Lietuvos aidas*, 1931, Nr.209.

Iš L. Kagano šaržų parodos [...] apačioje prof. Römerio šaržas. - *Židinys*, 1932, Nr.12, įklija tarp p.480-481.

V.Km. Myliu tą kraštą [...] sako žymusis rokiškėnas. - *Lietuvos aidas*, 1933, Nr.221.

Nauji profesoriai ir daktarai /P.Šalčius, A.Rimka, A.Janulaitis, M.Römeris, J.Jonynas/. - *Židinys*, 1932, Nr.7, p.72.

Reta universiteto prezidiumų grupė /1929/. - *Naujoji Romuva*, 1932, Nr.7, p.146 [Nuotraukoje universiteto profesūros tarpe ir M.Römeris].

Tarptautinis Tribunolas Haagoje Klaipėdos byloje pripažino Lietuvos teisėtumą. - *Naujoji Romuva*, 1932, Nr.34/35, p.741 [Römeris minimas kaip Lietuvos atstovas byloje].

Daugis P. Prof. Römeris apie kelią į Vilnių /Naujas pasikalbėjimas su prof. M.Römeriu/. - *Lietuvos aidas*, 1933, Nr.151.

Leonavičius J. Naujasis V.D. Universiteto rektorius prof. M.Römeris. - *Lietuvos aidas*, 1933, Nr.120.

V.Š. Mokslo metų pradžia mūsų aukštosiose mokyklose. - *Židinys*, 1933, Nr.10, p.317 [Pateikiama informacija apie M.Römerio išrinkimą rektoriumi ir jo įžanginės kalbos santrauka].

Nauja V.D. U-to vadovybė. - *Židinys*, 1933, Nr.5/6, p.546 [Nurodoma, kad V.Čepinskiui atsisakius rektoriumi išrinktas M.Römeris].

Prof. M.Römeris - Vytauto Didžiojo universiteto rektorius. - *Trimitas*, 1933, Nr.22, p.427, pav.

Prof. Mykolas Römeris - naujasis universiteto rektorius. - *Akademikas*, 1933, Nr.10, p.181.

Prof. Römeris apie Pilsudskį. - *Lietuvos aidas*, 1933, Nr.142.

A.S-tis. Prof. Römeris apie politinę mokyklą. - *Akademikas*, 1933, Nr.5.

Römeriai. - *Naujasis žodis*, 1933, Nr.24.

Römeris Mykolas. - *Bibliografijos žinios*, 1933, Nr.3, p.112 [Pateikiami bibliografiniai duomenys, išvardijami svarbesnieji darbai].

Rengiamasi įsteigti politikos institutą. - *Naujoji Romuva*, 1933, Nr.114, p.234 [Minimas M.Römeris].

Valiukėnas A. Pas J. M. Universiteto rektorių prof. Römerį. - *Akademikas*, 1933, Nr.11.

Vyriausiojo Tribunolo 1924-1933 m. visuotinųjų susirinkimų nutarimų rinkinys. - Kaunas, 1933, 395p. [M.Römeris minimas p.11, 17].

Vytauto Didžiojo universitetas 1922-1932. - Kaunas, 1933 [Minimas M.Römeris].

Prof. Juozo Naujalio minėjimas V.D. Universitete. - *Naujoji Romuva*, 1934, Nr.198. p.761 [Nurodoma, kad minėjimą atidarė M.Römeris].

J. L. [Leonavičius J.]. V.D. Universitetas pradeda tryliktuosius metus. - *Lietuvos aidas*, 1934, Nr.39.

Paminklas Vaižgantui. - *Naujoji Romuva*, 1934, Nr.16, p.354 [Römeris - komiteto paminklui statyti narys].

Atidarytas Klaipėdos semestras. - *Židinys*, 1934, Nr.3, p. 324-325 [Pateikiama M.Römerio minčių santrauka apie Klaipėdos reikšmę Lietuvai].

[1935] XI 24 d. V.D. Universiteto salėj studentų [...] surengtas L.Tolstojaus 25 m. mirties sukakties minėjimas. - *Židinys*, 1935, Nr.11, p.427 [Nurodoma, kad minėjime kalbėjo M.Römeris, P.Leonas ir kt.].

M.Römeris gruodžio mėn. pakviestas į Paryžių universitete skaityti kelias paskaitas apie Klaipėdos krašto autonomijos statutą. - *Naujoji Romuva*, 1935, Nr.44/45, p.817.

Pakštas K. Vilniaus problema. - *Židinys*, 1935, Nr.2, p.129-130 [Remiamasi kai kuriais M.Römerio straipsnio "Židinyje" /1934, Nr.12/ teiginiais].

Š. M. VI 29-30 d. Rygoje įvyko lietuvių, estų ir latvių susiartinimo kongresas. - *Židinys*, 1935, Nr.8/9, p.241 [Nurodoma, kad kongrese paskaitą skaitė M.Römeris].

Trumpa V. V.D. U-te Klaipėdos atvadavimo minėjimas. - *Naujoji Romuva*, 1935, Nr.8/9, p.241 [Minimas M.Römeris].
Vabalas A. Prof. Römerio vizitas Paryžiaus teisių fakultetui. - *Lietuvos aidas*, 1935, Nr.341.
Atidaryta prancūzų knygos paroda. - *Lietuvos aidas*, 1936, Nr.229 [Nurodoma, kad M.Römeris dalyvavo parodos atidaryme kaip prancūzų-lietuvių draugijos pirmininkas].
Biržiška V. Neužgijusios žaizdos. - Kaunas, 1936, p.50-52 [Nurodoma, kad M.Römeris bendradarbiavo "Głos Litwy", pasirašinėdamas slapyraidėmis "tik"].
Dangerutis A. Dr. J.Šliūpo jubiliejinės iškilmės. - *Lietuvos aidas*, 1936, Nr.105 [Minimas M.Römeris].
Galvydis B. Juridinių garantijų sistema Lietuvos suverenitetui į Klaipėdos kraštą. /Prof. Römerio paskaitos mintys/. - *XX amžius*, 1936, Nr.69.
F. M. [Mackus F.]. Rektoriaus prof. M.Römerio paskaitos Paryžiuje. - *Akademikas*, 1936, Nr.1, p.25-26.
Nauji V.D. Universiteto vadovai. - *Akademikas*, 1936, Nr.10, p.231 [Nurodoma, kad M.Römeris pakartotinai išrinktas rektoriumi].
Mackus F. V.D. Universiteto bendradarbiavimas su Paryžiaus universitetu. - *V.D. Universiteto žinios*, 1936, Nr.9, p.167.
Prof. M.Römeris. - *Naujoji Romuva*, 1936, Nr.40, p.753 [Pateikiamas dail. V.Eidukevičiaus pieštas M.Römerio portretas].
Prof. M.Römeris numatytas išrinkti Prancūzijos garbės legiono karininku. - *Naujoji Romuva*, 1936, Nr.7, p.16.
Lv. Turimų teisinių priemonių sistema suverenumo funkcijai Klaipėdos krašte užtikrinti yra lanksti ir harmoninga - vakar pareiškė prof. M.Römeris viešojoje paskaitoje. - *Lietuvos aidas*, 1936, Nr.490.
P-nis A. V.D. Universiteto rektorius apie akademinio gyvenimo aktualijas. - *XX amžius*, 1936, Nr.94.
VDU rektorius į Švediją. - *Akademikas*, 1936, Nr.5, p.128.
L.J. [Leonavičius J.]. Vytauto Didžiojo Universitetas - Lietuvos šviesa ir garbė /Universiteto 15 m. sukaktuvių proga/. - *Lietuvos aidas*, 1937, Nr.74.
Prof. M.Römeris. - *Akademikas*, 1937, Nr.17/18, p.364, pav.

Zinghaus V. Professor M.Römeris Rechtsgelehrter und Kultur politiker [Be vietos ir metų].
Zinghaus V. Fuhrende Köpfe der Baltischen Staaten. - Kaunas, 1938, p.38-43 [Apie M.Römerio požiūrį į Baltijos Sąjungą].
Šalčius P. Žemės ūkio organizacijos Lietuvoje. - Kaunas, 1937, p.234; Idem., Raštai . - Vilnius, 1989 [Nurodoma, kad M.Römeris po 1908 m. buvo Vilniaus draugijos kooperacijai remti revizijos komisijos narys].
Ašm J. Rektorius prof. Römeris aktualiais mūsų universiteto reikalais. - *Lietuvos aidas*, 1938, Nr.80.
Šalkauskis S. Universiteto koncepcija. - *Židinys*, 1939, Nr.8/9, p.145-154 [Inauguraciniame naujojo rektoriaus pranešime pateikiamas /p.146-148/ buv. rektoriaus M.Römerio įvertinimas].
[1939] III 23 Lietuvių-prancūzų draugija suruošė Oskaro Vladislavo Lubič de Milašiaus, mirusio kovo 2 d. Paryžiuje, minėjimą. - *Židinys*, 1939, Nr.3, p.415 [Informacijoje referuojamas M.Römerio pasisakymas].
Janulaitis A. Mykolas Römeris /60 m. amžiaus sukaktis/. - *Teisė*, 1940, Nr.52, p.276-278.
Mackus F. Prof. Mykolo Römerio 60 m. sukaktis. - *Naujoji Romuva*, 1940, Nr.20/21, p.408.
Mackus F. Profesoriaus Mykolo Römerio 60 metų sukaktis. - *Vairas*, 1940, Nr.6, p.469-471.
Rotary klubas Vilniuje. - *Naujoji Romuva*, 1940, Nr.16, p.337 [Pranešama apie klubo įsteigimą, nurodoma, kad susirinkimui vadovavo M.Römeris].
Biržiška M. Prof. Mykolas Romeris. - *Tremties metai*, Tübingen, 1947, p.537.
Michał Römer. Ilustrowana encyklopedia Trzaski, Ewerta i Michalskiego, t.IV. - Warszawa, s.910.
Biržiška M. Senasis Vilniaus universitetas [Antras leidimas]. - London, 1955 [Minimas M.Römeris].
Liūdžius J. Prof. Mykolą Römerį prisiminus. - *Teisininkų žinios*, 1955, Nr.11.
M.F. A. a. Mykolas Römeris. - *Teisininkų žinios*, 1955, Nr.13-14.
Gliaudys J. Dvidešimtmetis svetur. - *Teisininkų žinios*, 1956, Nr.15-16 [Minimas M.Römeris].

Iwanowski J. Diałog polsko-litewski. - *Kultura*, Paryż, 1956, styczeń- janvier, s.84-85 [Rašoma apie M.Römerio 1919 m. išvyką į Kauną konsultuotis su lietuvių politikais dėl J.Pilsudskio programos].

Jundziłł Z. Z dziejów myśli politycznej na ziemiach b. W.X. Litewskiego /Wspomnienia wileńskie/. - *Alma Mater Vilnensis.* - Londyn, 1958, t.V, s.40-91 [Apie M.Römerį rašoma p.43, 58-59, 60].

Masiulis B. Valstybės taryba. - *Teisininkų žinios*, 1958, Nr.25-26 [Minimas M.Römeris].

Limanowski B. Pamiętnik. - Warszawa, 1961, t.3 [Apie M.Römerį p.37, 47, 50].

Kr. [Krivickas D.], Č. [Čepėnas P.]. Mykolas Römeris. - *Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1961, t.XXV, p.489-490.

Lewandowski J. Federalizm. Litwa i Białoruś w polityce obozu belwederskiego [XI 1918 - IV 1920]. - Warszawa, 1962 [Apie M.Römerio išvyką į Kauną 1919 m. balandį, realizuojant J.Pilsudkio programą, p.125-127].

Ochmański J. Wybitny uczony i działacz demokratyczny. - *Czerwony sztandar.* - Vilnius, 1963, Nr.179.

Merkelis A. Antanas Smetona. - New York, 1964, p.365, 366, 472, 583, 593, 595, 601 [Minimas M.Römeris].

Mašalaitis V. A.a. Tadas Petkevičius. - *Teisininkų žinios*, 1965, Nr.27-28 [Minimas M.Römeris].

Stravinskas P. Mūsų neužmirštamieji. - *Teisininkų žinios*, 1965, Nr.27/28 [Minimas M.Römeris].

Gliauda J. Žiburiams bežiburiuojant. - *Teisininkų žinios*, 1965, Nr.27-28 [Minimas M.Römeris].

Toliušis Z. Lietuvos masonai. - Lietuvos mokslų Akademijos biblioteka, Rankraščių skyrius, f.29-1232 [Minimas M.Römeris].

Łossowski P. Stosunki polsko-litewskie w latach 1918-1920. - Warszawa, 1966 [Apie M.Römerio išvyką į Kauną 1919 m. balandį, realizuojant J.Pilsudskio programą, p.182-188].

Venclova A. Jaunystės atradimas. - Vilnius, 1966, p.451-452 [Aprašomas P.Cvirkos pasakojimas apie M.Römerio palinkėjimus Vydūno jubiliejaus proga].

Ochmański J. Zapiski Michała Römera o Rewolucji Październikowej. - *Najnowsze dzieje Polski*, 1914-1939, t.XII, 1967.
Ochmański J. Kulisy wyprawy wileńskiej Pilsudskiego w 1919 r. - *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich.* - Warszawa, 1968, t.III, s.65-78 [Remiantis M.Römerio dienoraščiu aprašomas pasirengimas išvykai ir pati jo išvyka į Kauną 1919 m. balandžio 15-20 d. Jos metu M.Römeris konsultavosi su lietuvių politikais dėl J.Pilsudskio programos įgyvendinimo].
Vaitkūnas J. Kelios naujos žinios apie M.Roemerį. - *Draugas*, 1968, Nr.247.
Meškauskienė M. Žvelgiu į tolius. - Vilnius, 1969, p.341, 396 [Apie M.Römerio išreikštą Kauno universiteto studentams TSRS konstitucijos vertinimą].
Černeckis V. Pedagogas, teisininkas, mokslininkas /M.Römeris/. - *Mokslas ir gyvenimas*, 1970, Nr.12, p.22-24 [Portretas, rankraščio faksimilė].
Sukiennicki W. Wilno na szyłku rządów carskich. - *Zeszyty Historyczne*. - Paryż, 1970, Zesz.17, s.56-127 [Apie M.Römerį ir jo memorialą "Litwa wobec wojny" /1916 08 12/].
Žirgulys A. Ar gerai rašome/. - *Literatūra ir menas*, 1970 04 21 [Replikuojama dėl nenusistovėjusios Römerio pavardės rašybos. Siūloma vartoti tą formą, kuria pasirašinėjo pats mokslininkas t.y., Römeris].
Remeris /Römeris Romer/ Mykolas. - *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. - Vilnius, 1971, t.3, p.61-62, pav.
Biržiška M. Vilniaus universitetas vokiečių okupacijos metais. - *Lietuvos universitetas 1579 - 1803 - 1922*, Chicago, 1972 [Minimas M.Römeris].
Domaševičius K. Iš Kauno universiteto teisės fakulteto istorijos. - *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Teisė.* - Vilnius, 1973, t.14 [Minimas M.Römeris].
Pušinienė E. Siunčiu naujus adresus. - Vilnius, 1975, p.272 [Rašoma apie M.Römerio viešą protestą, areštavus Leoną Pušinį].
Katelbach T. Moja misja Kowieńska. - *Zeszyty Historyczne*. - Paryż, 1976, Zesz.36, s.60 [Rašoma apie M.Römerio išvyką į Kauną, tartis su lietuvių politikais dėl J.Pilsudskio 1919 m. politinių projektų įgyvendinimo].

Martinkėnas V. Mykolas Romeris ir jo dienoraštis. - *Kultūros barai*, 1976, Nr.10, p.53-60 [Aptariama visuomeninė ir mokslinė veikla, spausdinamos ištraukos iš M.Römerio dienoraščio].

Miškinis P. Lietuvos ir Lenkijos santykių tarptautiniai teisiniai aspektai (1919-1939), Vilnius, 1974, p.19-21 [Nagrinėjamas pasiūlymas M.Römeriui sudaryti 1919 m. Vilniuje prolenkišką Lietuvos vyriausybę].

Keliuotis J. Sudeginęs tiltus. - *Literatūra ir menas*, 1977, Nr.27 [Rašoma apie M.Römerio ir J.A.Herbačiausko santykius].

Vilniaus universiteto istorija 1803-1940. - Vilnius, 1977 [Apie M.Römerį p.232, 282-283].

Domaševičius K. Iš Kauno universiteto teisės fakulteto istorijos. - *Teisė*, Vilnius, 1978, t.4, p.161-164 [Nagrinėjamos M.Römerio visuomeninės ir teisinės pažiūros, pateikiamas jų įvertinimas].

Meškauskienė M. Tolimi artimi toliai. - Vilnius, 1979, p.128-129 [Apie M.Römerį kaip pažangų mokslininką].

Ponarski Z. Notatki o prasie wydawanej w Wilnie w latach 1905-1915. - *Kwartalnik historii prasy polskiej*, 1980, Zesz.1 [Apie M.Römerį ir jo leistą laikraštį "Gazeta Wileńska" p.94-95].

Žepkaitė R. Diplomatija imperializmo tarnyboje. - Vilnius, 1980, p.43-45 [Apie M.Römerio 1919 m. išvyką į Kauną, bandant realizuoti J.Pilsudskio programą].

Rėmeris, Römeris Mykolas. - *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. - Vilnius, 1982, t.9, p.386.

Viduklytė U. Universitetui. - *Tarybinis studentas*, 1982, Nr.11 [Minimas M.Römeris].

Jurkiewicz J. Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905-1922. - Poznań, 1983 [Apie M.Römerį, veiklą ir jo politines pažiūras p.51-55, 73, 117, 126-127,135, 182-188, 218-222].

Jurkowski R. "Gazeta Wileńska" i "Głos Kijowski". - *Kwartalnik Historyczny Prasy polskiej*, t.26, 1987, Nr.4, s.59-84 [Minimas M.Römeris].

Rėmeris, Römeris Mykolas. - *Tarybų Lietuvos enciklopedija*. - Vilnius, 1987, t.3, p.531.

Sakalauskas T. Esu toks, koks esu. - Vilnius, 1987, p.109, 141 ir kt. [Minimas M.Römeris].

Bardach J. O dawnej i niedawnej Litwie. - Poznań, 1988, 442s. [Apie M.Römerį ir jo idėjines politines pažiūras, p.195, 202, 218-221, 226, 233, 243, 258, 265-267, 271, 315, 318, 324].

Jundziłł Z. Niefortunna wyprawa Kowieńska. - *Teki historyczne*. - Londyn, 1988-1989, t.XIX, s.206-211 [Rašoma apie M.Römerio 1919 m. išvyką į Kauną deryboms su lietuvių politikais dėl J.Pilsudskio programos realizavimo].

Maksimaitis M. Mūsų kraštietis Mykolas Remeris. - *Spalio vėliava* /LKP Rokiškio rajono komiteto ir rajono LDT organas/, 1988, Nr.118, 119, 120.

Namavičius Z. Iš M.Römerio dienoraščio. - *Teisė - visuomeninė vertybė*. Vilnius, 1988, p.112-118.

Namavičius Z. Iš M.Römerio dienoraščio. - *Teisė ir persitvarkymas*. Vilnius, 1989, p.246-265.

Čečeta V. Vilnius: 1939 metų ruduo. - *Vakarinės naujienos*, 1989, Nr.249-250 [Minimas M.Römeris].

Januta K. Prof. M.Roemerio Lietuvos sovietizacija. - *Dirva*, 1989, Nr.48.

Kieniewicz S. Michał Pius Römer. - *Polski słownik biograficzny*. - Wrocław, 1989, s.653-655.

Makowski B. Michał Römer i jego Dziennik. - *Znak*, 1989, Nr.6/409/, s.67-68.

Maksimaitis M., Namavičius Z. Dienraštis, propagavęs lietuvių ir lenkų bendradarbiavimą. -*Kultūros barai*, 1989, Nr.9, p.50-53 [Apie M.Römerį ir jo leistą 1906 metais laikraštį "Gazeta Wileńska"].

Maksimaitis M. Magnificencija: prof. dr. M. Remerio 110-osioms gimimo metinėms. - *Mokslas ir gyvenimas*, 1990, Nr.4, p.18-19.

Maksimaitis M. Prof. dr. M.Rėmeris ir jo "Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos". - Rėmeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. - Vilnius, 1990, p.5-32.

Maksimaitis M. Pilietiškumas: 110-osioms prof. M.Römerio gimimo metinėms. - *Lietuvos žinios*, 1990, Nr.7.

Maksimaitis M. Teisinės valstybės idėjos entuziastas. - *Politika*, 1990, Nr.3, p.16-19.

Maksimaitis M. Teisininkas profesorius M.Rėmeris. - *Teisės apžvalga*, 1990, Nr.2, p.39-44.

Maksimaitis M. Mano dvasinių turtų šaltinis - motina. - *Šeima*, 1990, Nr.6, p.9-10.

Jankauskas A. Garbingas Lietuvos pilietis. M.Römerio 110 metų jubiliejų minint. - *Politologija*, 1991, Nr.2, p.62-63.
Lakis J. Rėmeris M. Vilniaus byloje. - *Politika*, 1991, Nr.9/10, p.12-14.
Miknys R. Vilniaus autonomistai ir jų 1904-1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai. - *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t.3. - Vilnius, 1991, p.173-198 [Minimas M.Römeris].
Motieka E. Keletas žodžių apie M.Römerio straipsnį Juozas Pilsudskis. - *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t.3. - Vilnius, 1991, p.481-485.
Rolska A. Römer Michał - reprezentant ideologii krajowej. - *Kurier Wileński*, 1991, Nr.196.
Sawicki J. Krajowość - idea czy metoda (Z dziejów polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi). - *Lithuania*, 1991/1992, Nr.4/5, s.249-282 [Apie M.Römerio idėjines-politines pažiūras].
Berenis V. Pirmieji Mykolo Römerio skaitymai. - *Literatūra ir menas*, 1992, Nr.49 [Informacija apie 1992 11 26-29 d. Druskininkuose vykusį seminarą M.Römerio pažiūroms, veiklai ir jo moksliniam darbui aptarti].
Mykolo Römerio curriculum vitae. - *Lietuvos archyvai*. - Vilnius, 1992, t.4, p.162-166.
Pasmo czynności ciągiem lat idące. Z dziejów Romerów na Litwie. - Warszawa, 1992, s.157-163 [Trumpa M.Römerio biografija, publikuojamas jo laiškas /1922 05 15/ J.Pilsudskiui; 44 puslapyje yra nuotrauka su autografu. Be to, M.Römeris minimas p.256].
Pirmieji Mykolo Römerio skaitymai. - *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. - Druskininkai, 1992 m. lapkričio 26-29 [Pranešimus skaitė: EAleksandravičius, V.Aleksiejūnas, S.Deveikis, A.Kulakauskas, M.Maksimaitis, R.Miknys, E.Motieka, S.Pivoras, V.Sirutavičius, R.Lopata, Č.Laurinavičius, V.Berenis, D.Staliūnas].
Senn A.E. Lietuvos valstybės atkūrimas 1918-1920. - Vilnius, 1992, p.80-82 [Apie M.Römerio 1919 m. išvyką į Kauną, bandant realizuoti J.Pilsudskio programą].
Trumpa V. Keletas nuotrupų iš Vytauto Didžiojo universiteto praeities. - *Politika*, 1992, Nr.3 [Minimas M.Römeris].
Maksimaitis M. Prof. M.Rėmerio pedagoginės nuostatos. - *Teisė*. - Vilnius, 1993, t.26, p.30-32.

Miknys R. Stosunki polsko-litewskie w wizji politycznej krajowców. - *Zeszyty Historyczne.* - Paryż, 1993, Zesz.104, s.123-129 [Rašoma apie M.Römerį kaip krajovcų ideologą ir jo paieškas lietuvių ir lenkų konfliktui išvengti XX a. pradžioje].
Miłosz Cz. Kas toje Lietuvoje dėjosi. Knygos "Tėvynės ieškojimai" skyrius. - *Kultūros barai,* 1993, Nr.6, p.54-58 [Apie M.Römerio savimonę, jo politines pažiūras].
Petrulis J. Iš autobiografijos. - *Rokiškio J.Tumo - Vaižganto mokyklai - 75.* - Rokiškis, 1993.
Mackiewicz R. "Dwie teorie o polakach litewskich" - rękopis pracy Michała Römera. - *Kurier Wileński,* 1994 10 18.
Maksimaitis M.Römeris M. apie save ir piliečio priedermes. - *Lietuvos mokslas,* 1994, t.2, kn.4/5/, p.109-110.
Miknys R. Mykolo Römerio požiūris į Vilniaus problemą. - *Lituanistica,* 1994, Nr.4/20/, p.26-35.
Mykolo Römerio autobiografija. - *Lietuvos mokslas,* 1994, t.2, kn.4/5/, p.110-138 [Yra M.Römerio tėvų, jo vaikystės, jaunystės ir rektoriavimo laikų nuotraukos, "Autobiografijos" fragmento faksimilė].
Sawicki J. 90-lecie "Lithuanii". - *Lithuania.* - Warszawa, 1994, Nr.2/11/-3/12/, s.149-151 [Rašoma apie M.Römerio veiklą 1904 - 1905 m. Paryžiuje].
Sawicki J. Przegląd Wileński w Latach 1911-1915. - *Zapiski Historyczny,* [Toruń], t.59, 1994, Zesz. 4, s.41-56; t.60, 1995, Zesz. 5, s.39-62.
Sawicki J. Z dziejów wolnomularstwa w Wilnie. - *Studia i Materiały WSP w Olsztynie,* Nr.58: *Literatura i Kultura,* 1994, s.201-209 [Rašoma apie M.Römerio veiklą Vilniaus masonų ložėse 1911 - 1915 m.].
Solak Z. Krakowskie obchody rocznicy powstania legionów polskich w dziennikach Michała Römera. - *Rocznik Krakowski,* 1994, t.LX, s.129-138 [Apie M.Römerį, jo dalyvavimą Lenkų legionų sukūrimo metinių paminėjime 1915 08 16 Krokuvoje. Publikuojamos ištraukos iš M.Römerio dienoraščio apie šį renginį].
Berenis V. Mykolas Römeris: Ėjau savaisiais keliais. - *Šiaurės Atėnai /Lietuvos aido kultūros priedas/,* 1995, Nr.9/253/.

Górski K. Divide et impera..- Białystok, 1995, 484s. [Apie M.Römerį rašoma, dažnai remiamasi ir savaip interpretuojama jo studija “Litwa”, p.94, 167, 181-182, 193, 199, 206, 226-227, 229, 243, 250-251, 258-259, 310, 355].

Laurinavičius Č. Mykolas Römeris - Lietuvai arba dar kartą apie Lietuvos pilietinio paveldo problemą. - *Kultūros barai*, 1995, Nr.2, p.52-56.

Maksimaitis M., Ruželytė O. Mykolo Römerio gyvenimas ir veikla. - Römeris M. Valstybė ir jos konstitucinė teisė, d.1. - *Valstybė*, t.1. - Vilnius, 1995, p.V-LXIII.

Mackiewicz R. O rękopisie Michała Römera “Dwie teorie o Polakach Litewskich”. - *Zeszyty Historyczne*. - Paryż, 1995, Zesz.112, s.56-62.

Miłosz Cz. Tėvynės ieškojimai. - Vilnius, 1995, 301p. [Apie M.Römerį, p.208-216].

Romer E. Dziennik, t.1, 1914-1918. - Warszawa, 1995, 641s; t.2, 1919-1923. - Warszawa, 1995, 590s. [Apie M.Römerį t.1, p.78; t.2, p.334, 480].

Sawicki J. Mała ojczyzna Michała Römera. - *Lithuania*, 1995, Nr.2.

Sawicki J. Myśli Michała Römera o Europie Środkowo-Wschodniej. - *Lithuania*, t.1(14). - Warszawa, 1995, s.50-53.

Solak Z. Michal Römer i masoneria wileńska (1911 - 1915) w świetle jego dziennika. - *Studia bibliograficzno-bibliologiczne. Prace dla uczczenia 45-rocznicy pracy naukowej prof. Wiesława Bieńkowskiego*. - Kraków, 1995, s.246-257.

Solak Z. Wyprawa kowieńska Michała Römera w 1919 r. - *Niepodległość*, t.XLVII. - Nowy Jork - Londyn, 1995, s.129-163 [Publikuojami M.Römerio dienoraščio 1919 m. balandžio 8-24 d. įrašai apie jo dalyvavimą J.Pilsudskio planų realizavime].

Aleksejūnas V. Iš Römerių giminės genealogijos. - *Lietuvių atgimimo istorijos studijos, t.13: Mykolas Römeris [Toliau - LAIS, t.13]*. - Vilnius, 1996, p.10-15.

Berenis V. Liudvikas Abramovičius ir Mykolas Römeris XX amžiaus Lietuvos valstybės idėjos klausimu. - *LAIS, t.13*, p.171-179.

Deveikis S. Römerių Bagdoniškis. - *LAIS, t.13*, p.16-23.

Laurinavičius Č. Mykolas Römeris - Lietuvai, arba dar kartą apie Lietuvos pilietinio paveldo problemą. - *LAIS, t.13*, p.114-121.

Lopata R. Antrasis tautų pavasaris ir Mykolo Römerio LDK atkūrimo koncepcija. - *LAIS, t.13,* p.46-53.

Maksimaitis M. Mykolo Römerio kelias į pilietiškumą. - *LAIS, t.13,* p.24-33.

Maksimaitis M. Mykolo Römerio autobiografija. - *LAIS, t.13,* p.180-227 [Publikuojama M.Römerio autobiografija].

Maksimaitis M. Trys dokumentai iš Mykolo Römerio asmens bylos.- *LAIS, t.13,* p.228-243 [Publikuojama 1940 m. gruodžio 26 d. pasirašyta M.Römerio autobiografija, kelionių į užsienius sąrašas, spausdintų darbų sąrašas].

Miknys R. Mykolo Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija ir pastangos ją įgyvendinti 1911-1919 metais. - *LAIS, t.13,* p.88-113.

Miknys R. Mykolo Römerio indėlis į Klaipėdos klausimo sprendimą Hagos teisme. - *LAIS, t.13,* p.133-139.

Pivoras S. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės (LDK) atkūrimo, baltų vienybės projektai ir Mykolas Römeris. - *LAIS, t.13,* p.80-87.

Pšibilskis B.V. Mykolas Römeris - politikos studijų Lietuvoje iniciatorius. - *LAIS, t.13,* p.122-132.

Sirutavičius V. Dvi lietuvių tautinio atgimimo interpretacijos (Mykolas Römeris ir Juozapas Albinas Herbačiauskas). - *LAIS, t.13,* p.54-79.

Solak Z. Michał Römer i masoneria wileńska. - *LAIS, t.13,* p.35-45.

Staliūnas D. Tado Vrublevskio politinės minties bruožai. - *LAIS, t.13,* p.150-170 [Aptariamos ir M.Römerio pažiūros, santykiai su T.Vrublevskiu].

Petrulis J. Juozas Petrulis ir pirmosios lietuvių studentų korporacijos. - *Lietuvos aidas,* 1996 03 16, Nr.53 [Rašoma apie J.Petrulio draugystę su M.Römeriu. Išspausdinta M.Römerio laiško J.Petruliui faksimilė].

Sawicki J. Od dwószczebłowości do dwoistości litewsko-polskiej: Świadomość narodowa Michała Römera. - *Wilno i kresy północno-wschodnie, t.1. Historia i ludzkie losy.* - Białystok, 1996, s.127 - 131.

Solak Z. Niedokończona autobiografia Michała Römera. - *Rocznik biblioteki PAN w Krakowie*, Rok XLI (1996), s.91 - 122 [Apžvelgiamas M.Römerio gyvenimas ir veikla. Publikuojama M.Römerio autobiografija, kuri yra saugoma Lietuvos Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje (sygn.: F. 138-2262). Iš lietuvių kalbos į lenkų vertė Gintautas Sliesoriūnas].

Bardach J. Władysław Semkowicz i Michał Römer (Karta z dziejów polsko-litewskich stosunków naukowych). - *W kręgu historii, historiografii i polityki*. - Łódż, 1997, s.95-102.

Saldukas L. Mykolo Römerio akiračiai. - *Darbai ir dienos.* - Kaunas, Vytauto Didžiojo universitetas, 1997, Nr.4(13), p.65-91 [Apie M.Römerio istorines ir istoriosofines pažiūras. Yra straipsnio santrauka anglų kalba].

M.RÖMER'S TEACHING ON THE STATE

Summary

The introduction of the monograph indicates that Michael Römer was an extraordinary personality both by his contribution to science, society, state and by his chosen path of life which was in sharp contrast to the conventional practices of the Polish gentry representatives in Lithuania.

M.Römer (1880-1945), after graduating from the Higher School of Law in St. Petersburg proceeded with his studies at the École Libre des Sciences Politiques in Paris (1903-1905). On his return to Lithuania he was actively engaged in social activities, history and publicistic writing. The years of his life which coincided with the existence oh the interwar Republic of Lithuania were marked by richness and high productivity: he held significant public posts, became professor of constitutional law at the Lithuanian (Vytautas Magnus) University and for seven years served as Rector of the university.

The legacy of M.Römer is extremely versatile and abundant. He investigated and took interest in the problems of different branches of law and history. However, constitutional law constituted the main field of his scientific work.

M.Römer was mostly influenced by the European, notably, French jurist theoreticians A. Esmein, M. Hauriou, L. Duguit and others. However, he did not step on a trodden path, rejecting what he considered as superficial or erroneous, his views representing the elements of liberal doctrine and social solidarity ideas.

Alongside with the general teaching on state and constitutional law M.Römer was actively involved in the studies of constitutional law of individual countries and, naturally, of Lithuanian constitutional law.

M.Römer's scholarly achievements were noted and appreciated not only in the country but outside it as well. He was elected member of the Czechoslovak Academy of Science and Arts and International Institute of Revolution in France, corresponding member of the Romanian Royal Institute for Administrative Law.

Most of his works have not yet lost their importance.

Political and social views of M.Römer, his assessments of political and social phenomena also deserve a scrutiny of the investigators. M.Römer did not systemize these views in the way he did with the legal ones, however, their essence can be easily revealed from the scientific works in constitutional law, publicistic writing, his diary and the rich manuscript sources left by him.

The contribution into science of one of the most distinguished Lithuanian scholars has not yet been fully examined and synthesized; works of generalizing character devoted to him - mostly single articles - are not numerous: in the conditions of Soviet occupation this was out of question since M.Römer, both by his scientific outlook and his social background and status in the society did not belong to the category of approved personalities, whereas, emigration authors were unable to produce any works due to the lack of sources.

The present monograph is a collective effort at the generalization of the research of M.Römer's scientific legacy and his outlooks, conducted by the group of researchers of the Lithuanian Institute of Philosophy and Sociology. Naturally, the work does not aim at giving a comprehensive assessment of his scientific merits (the latter, in essence, being hardly possible due to the versatility of the problems touched upon and the mere amount of the legacy). Therefore, it is an attempt at throwing some light on M.Römer's views on some essential, in the authors' opinion, problems of the state.

The attention of the monograph is focused on three sets of problems. First, the system of M.Römer's views on the statehood of Lithuania, typical of a historian. The remaining two sets of

problems represent the rich scientific legacy of M.Römer in the field of constitutional law: one - on the attitude to the interrelation between the state and society, based on a very topical and modern recognition of independence of the society, its social units and individual existence; another - on the problem of the state of law (Rechts staat): the whole teaching of M.Römer on constitutional law is permeated by his respect for the law, the care of his teaching being the state under the rule of law; therefore, the monograph reveals the vision of M.Römer's state of the rule of law (Rechtsstaat), his personal contribution in establishing the rule of law idea in Lithuania as well as an unidentified, however, a distinctly perceived antipode of a state of law in the Soviet state.

The monograph is written on the basis of M.Römer's published and unpublished (publicistic writing, diaries, etc.) legacy, archival sources.

Chapter I of the monograph (part I of the edition) has been written by Rimantas Miknys (paragraph 1) and Egidijus Motieka (paragraph 2), chapter II - by Ona Ruželytė, chapter II and the introduction - by Mindaugas Maksimaitis.

The annex of the monograph contains bibliography of M.Römer's scientific and publicistic works published in 1904-1995 and writings on him (compiled by Vytautas Andriulis and Rimantas Miknys) and a collection of reminiscences by the contemporaries on the outstanding figure.

In chapter 1 (part I) of the monograph "Statehood of Lithuania and the Development of Modern Society" historical-geopolitical aspects (theory and praxis) of the conception of Lithuanian statehood are dealt with.

In the analysis of M.Römer's conception of Lithuanian statehood two stages in its development can be singled out: 1. Prior to the restoration of Lithuania's statehood and the first years of its existence (1911-1919). 2. The Lithuanian state of the interwar period (1920-1940).

M.Römer's system of outlooks on Lithuanian statehood was largely determined by the two principle sets of his attitudes. First, M.Römer's self-consciousness and the consequent *Krajovcy ideology* presuming a specific attitude on a) the historic Lithuania; b) the possibilities for harmonizing the needs and aspirations of the country's national groups (Lithuanians, Belorussians, Poles); c) Poland and the mission of the Polish culture in the country. All this was typical of the first stage. Second, evaluation of the geopolitical situation of historic and modern-national Lithuania. The latter applies to both stages.

In 1911-1915 M.Römer elaborated his idea of the independent Historic Lithuania (Lithuania and Belorus), associating it with the re-establishment of independent Poland. In his opinion it had to serve as a modern prototype of the Jagiellonian Commonwealth. Historic Lithuania, a free and democratic state had to be linked to the modern democratic Poland by union, confederate or federal ties, which were supposed to guarantee the security of both states, eliminate the threat of Germany and Russia in the region. A possibility for the transformation of these relations into a union of Baltic states was projected.

In search of the possibilities for the realization of Historic Lithuanian statehood in 1911-1918, M.Römer tried to make use of Russia's "Great Eastern" Mason Fraternities, local Masonic Lodges of Vilnius ("Jednosc", "Litva", "Bialoru's), the legions of J. Pilsudsky, Polish political groups and institutions (Centralny Komitet Narodowy, Naczelny Komitet Narodowy, Blok Niepodleglościowy). However, he did not attain any positive results. Among the Polish politicians the Endek (i.e. Polish national democrats) attitudes were prevailing and all their efforts were aimed at the reestablishment of Poland; they were solely absorbed by the affairs of the Polish nation. They were not interested in the restoration of Historic Lithuania, rather, they spoke in favour of splitting it and incorporating the lands which still retained traces of Polish civilization, into the modern - national - Polish state.

M.Römer's conception of Historic Lithuania corresponded, in fact, to the key principles of the Great Eastern Empire programme, developed by J. Pilsudski in 1919, therefore in April of the same year he lent a hand with the fulfilment of the programme. Since Lithuanian politicians of democratic orientation had no interest in the programme, because they found the plans imperialistic on the Polish side, M.Römer withdrew from the activity. His conception of Historic Lithuania suffered defeat, since Pilsudski's policy of "faits accomplis" aroused tension of Lithuanian-Polish relations and the Endeks made use of the results of the policy. The March 1920 treaty between Poland and Soviet Russia, the October 1920 action of General L. Želigowski and the Diet decisions of "Central Lithuania" led to the partition of most territories of Historic Lithuania between Russia and Poland.

In his active public and educational activities, fundamental works in the theory of law of 1920-1940 M.Römer strove at substantiating the legality of the national state of Lithuania, Vilnius included, and at rationalizing the basis for the Lithuanian state. On giving a scientific evaluation of the actual modern development he made a conclusion that modern democracy was only capable of setting up national states, while on the territories of the former Grand Duchy of Lithuania such a capability had only been demonstrated by Lithuanians. In his debates with the Krajovcy he was in this respect sceptical about Belorussians' chances, however, he was inclined to believe that in the future the prerequisites for the formation of the modern - national Belorussian state will emerge. He treated the modern - national-Lithuanian state as an undisputable value and criticized the 1940 attempts of the Krajovcy to revise the conception of such a state and replace it, on the basis of the recovery of Vilnius and its region, by the statehood conception of Historic Lithuania. These attitudes of the Krajovcy were estimated by M.Römer as an obstruction and sabotage of actual Lithuania. He linked the subsequent perspective of statehood with modern - national-Lithuania, the internal social relations of which should be developed on the principle of citizenship.

It must be noted, that he was highly critical of the "faits accomplis" tactics resorted to by J. Pilsudski and the Krajovcy for the realization of their political ambitions. He presented the seizure of Vilnius and eastern Lithuania in 1920-1922 as an outcome example of such a tactics.

Settling of Vilnius and, particularly, Klaipėda problems was considered by M.Römer as the guarantee of Lithuanian statehood, the key for geopolitical stability in the Baltic region. Already during World War I he, stressing the Russian and German threat for the region, elaborated the idea of a union (confederation, federation) of the Baltic countries, notably, Poland Lithuania, Latvia and Estonia as a method for counteracting the threat and ensuring the security of the states in the region and strongly advocated for it in 1921-1939. The dispute between Poland and Lithuania on Vilnius was a hindrance on the way to the realization of the idea. The idea of Klaipėda as a pacifying factor in the region was proposed by him as a solution for this issue and also for the realization of the Baltic union problem: the recognition of the Polish politicians of the necessity to retain Klaipėda as an integral part of Lithuania would offer a way for the settlement of Vilnius problem.

The system (conception) of M.Römer's outlooks on Lithuanian statehood is important both in academic and contemporary political sense.

Paragraph 2 of chapter 1 scrutinizes the model of Lithuanian civil society in M.Römer's "Lithuania. A Study on Lithuanian National Revival" (Litwa. Studyum o odrodzeniu narodu litewskiego"). The book was written in 1907 and published in 1908, in Lvov. The work was preceded by the "ethnographic-cultural relations in Lithuania" ("Stosunki etnograficzno kulturalne na Litwie", Krakow, 1906). a small book which served as a kind of introduction to the new problem. The author of the "Lithuania" was the first systematic and consistent analyst of the Lithuanian national movement. Several scientific levels of M.Römer's monograph could be singled out: political and cultural history, development history of national and civic consciousness, sociological research. True, this was not a

detailed investigation, since rather scanty Lithuanian periodicals comprised the only source used by the author. However, this was more than amply outweighed by the universal method and good knowledge of Lithuanian political, social and cultural situation of the time. It should be noted, that M.Römer managed to give not only political but also historical evaluation to the events of 1905.

However, the book is valuable not only for a qualified analysis of the history of Lithuanians and Lithuania of the 19th - early 20th c. In the work an attempt is made to determine cultural and political maturity of the Lithuanian nation, its readiness to restore the statehood of Lithuania. Thus, the features of Lithuanian's future are modelled here as well. The scheme: past - present - future (i.e. the development perspective) in the book is explicit. Anyway, what is the scheme aimed at? M.Römer as a representative of Lithuanian gentry and a partisan of the idea of restoring the ancient state, the Grand Duchy of Lithuania (GDL, including ethnic Lithuania of that time and Belorus) was sympathetic of the Lithuanian national movement, a phenomenon at least partially alien to him, the social basis of which had already experienced a change by the early 20th c. That was a peasant-supported movement of educated people of peasant origin. Thus, he was fully aware of the opposition which at the beginning of the 20th c. had emerged between the two conceptions for restoring the statehood of Lithuania: the traditional state (Grand Duchy of Lithuania) and modern-national - Lithuania. However, M.Römer was convinced of the compatibility of the opposing conceptions, i.e. a guarantee for the full self-expression of national (modern) Lithuania in the joint state - the Grand Duchy of Lithuanian-restored on the principles of civil society which ensures equal rights for all national groups inhabiting Lithuania and Belorus. Therefore, it can be assumed, that M.Römer was advocate to both conceptions, with preference of the first , i.e. the reestablishment of the GDL. Here, a natural question, why the author devoted so much of his attention to the Lithuanian national revival, might arise. In M.Römer's evaluation, the Lithuanian national movement which by 1905-1906 had already been transformed into the Lithuanian political structure, was an objective and destined phenomenon.

However, the majority of Lithuanian and Belorussian gentry were not capable of realizing it and giving a realistic assessment of the latter circumstance. Demonstration of the political maturity of the Lithuanian nation to the Poles of Poland was also essential, for they often failed to reflect authentically the current processes of Lithuania and were apt to treat the Lithuanian national movement as a "Russian intrigue". On the other hand, the representatives of the Lithuanian national movement were not able to fully appreciate the importance of political-legal tradition of the ancient GDL in the re-establishment of the Lithuanian state. The role of the Lithuanian and Belorussian gentry as the representatives of the ancient state and that of the Polish, (the latter, however, still had to give up the hegemonic tendencies) as a political ally against Russia was not recognized to the full, either. Thus, M.Römer's book was, in fact, addressed to Lithuanians, Belorussians, Lithuanian Poles (to the Polish-speaking Lithuanian and Polish gentry, to be more exact) and Poland. That was an attempt at suggesting consolidation of Lithuanians, Belorussians, and Lithuanian Poles on the basis of the cultural and political-civil traditions of the GDL.

The work also reveals those aspects of M.Römer's book, in which the futurologist vision emerges from the investigations of actual cultural, social and political situation.

Chapter II deals with the conception of relations between the state and society, which were extensively investigated by M.Römer. A question might be asked, which type of the society did he favour?

In his first monographs of the early 20th c. M.Römer advocated the idea of civil society in restored Lithuania. In the interwar Lithuania, as in the Europe of the period in general, nationalism was a predominant ideology, therefore, the idea of civil society was not popular. M.Römer did not use the term of civil society, either. However, in his major works special attention was devoted to the systems of social integration and differentiation, to independent, autonomous functioning in a state of multitude social entities, or, using the contemporary language, to the propagation of democratic pluralism.

Problems of state under the rule of law, democratic legality are top priority issues in M.Römer's scholarly works. Legality is associated by him with the introduction of corresponding democratic institutions. Administrative and constitutional courts as institutions expressing the highest attainable level of legality have won the most of his attention among the courts exercising the legality protection function.

In the analysis of the status of an individual M.Römer highlighted his *status libertatis* , that sphere of human life which is free from the interference of the state, emphasized the inviolability of private life, dwelling, correspondence.

Thus, it could be assumed that even if he did not use the term, throughout his life M.Römer propagated and further elaborated, specifically in the legal aspect, the idea of civil society. For plurality, legality, publicity, inviolability of privacy are the key elements defining the civil society of the last decade of the 20th c.

The idea of civil society reflects not only a particular period in the historical development of the West, but also the specific conditions of the West which were nonexistent in Central and Eastern Europe, at least, in ethnically and nationally heterogeneous countries. No wonder, therefore, that by his teaching and at scholarly work he aimed creating theoretical prerequisites for the civil society in the restored national state of Lithuania and made, probably, the most extensive and thorough analysis of national entities and the problem of national minorities.

In keeping with the classical democratic doctrine, the nation as "populus" was defined by M.Römer as a continuous multitude of individuals of a certain territory, united by the ruling power for the performance of the state function.

The ethnic nation is seen as an individual social entity, the nucleus of which is composed of the primary ethnic group. In treating an "ethnic" nation as a cultural psychological entity M.Römer stresses that it is influenced by numerous factors: common past,

common experiences, common deeds, subjective perception of national unity. In looking for the criteria for the belonging to the nation, he recognizes, that participation in the nation is determined not by objective indications but by subjective national self-determination of an individual, one's personal choice.

In 1990 this conception was recognized internationally and consolidated in the Copenhagen meeting documents of the European Organization for Security and Cooperation.

In the history of relations between the ethnic nation and the state M.Römer singles out mechanical and rationalist ways of nation formation. The first way is characteristic of Western Europe in which nations were reared by the states. Whereas, the states of the 19th - 20th centuries, particularly, Central and East European ones, were formed on the rationalist - national principle and their territories were determined by the national borders, while mechanical development of the nation in the state was hindered. The state itself as an apparatus and function was transformed into an implement of the ethnic nation for the attainment of its goals.

In early 1930s, while evaluating nationalism from the standpoint of the science of the state M.Römer revealed the links of nationalism to democracy, its tendency of adapting to the democratic institutions, however, in summarizing he notes that "essentially, nationalism is incompatible with democracy and science of democracy". In the works of late 1930 s making a historical analysis of the origins of the principle of nationalism the author arrived at a conclusion that classical individualistic democracy evolved into national democracy, thus, there was no absolute contradiction between the concepts of nationalism and democracy.

A democrat himself, M.Römer believed in the possibility of universal communication, particularly, on the international scene. Politics was perceived by him as a sphere of negotiation where consensus was achieved by way of concessions and compromises. He believed that the establishment of the corresponding institutions and procedures, the observance of the principle of equality between the communicating subjects were highly

conducive for the success in seething an agreement between the parties. In this respect he was critical of nationalism, noting its overemphasis in social evolution of external struggle, war and limiting the sphere of co-operation of the members of the nation to the relations inside the nation. The occupation and annexation of Austria by Germany in 1939, marked by the nationalistically interpreted principle of "the right to national self-determination", was evaluated by M.Römer as encroachment upon the sovereignty of the state, as an act of violence and banditism.

If we apply the typology of nationalism employed in political science to the attitudes of M.Römer we will see, that he gave a positive evaluation to emancipatory nationalism. This is especially true of his attitudes towards the formation of Lithuanian statehood. Integrative nationalism, as consolidation of a national state originating in the emancipatory nationalist movement, was regarded by M.Römer as a natural phenomenon, thus, from the standpoint of the teaching on the state, was not considered by him as a priori rejectable regardless of the fact that the latter type of nationalism was contradictory to M.Römer's outlook. Confrontational and hegemonic nationalisms were subjected to his severe denouncement.

M.Römer distinguished two types of nationalism: nationalism of dominant nations and nationalism of ethnic minorities. He proposed a thesis: the more the state is nationalized by the dominant national group, the stronger it is influenced by the nationalism of ethnic minorities. Having analysed the ways for solving the problems of national minorities he arrived at a conclusions, that neither state separatism nor territorial autonomy are capable of solving the problem of national minorities. Exchange in national minorities is treated by him as a barbaric and very painful way for solving the minority problem which is contrary to human rights, incompatible with human dignity.

M.Römer sought a solution for the problem of national minorities in the idea of national personal autonomy, put forward by the Austro-Hungarian socialists of the late 19th c. He distinguished between national personal autonomy set up exclusively for ethnic

minorities and the national personal autonomy following the Austrian system, which meant a full separation of ethnicity from the state, autonomization of all the national groups in a state with no dominant groups. In this concept of national personal autonomy M.Römer saw his cherished "hopeful glimpse of a new order". The concept was later used by him for the creation of the pan-European vision.

In analysing the international protection of national minorities, which was developed after World War I, M.Römer made a detailed study of the mechanism of this protection. In the international system of minority protection the setting up of court institution for bringing an action against the violation of minority rights was appraised by him the highest. On applying the principles of the science of the state to the problem, whether the international system of minority protection does not violate the sovereignty of the state, M.Römer draws a conclusion that the protection and the mechanism of its implementation "do not contravene the state sovereignty". However, giving an overall assessment of the institution for the protection of national minority rights, he stresses on several occasions, that it did not satisfy either the states on which it had been imposed or the actual national minorities; it was based on the political motives of the major powers in the countries of Central and Eastern Europe. Assessments of today's authors of the international protection system of minorities developed after the First World War confirm M.Römer's political insight and the accurateness of his conclusions.

Chapter II also deals with the status of the church in the state. M.Römer distinguishes four historical forms of the relations between the state and church and gives preference to the practice of separation of the church from the state as the one which corresponds to the principle of freedom of conscience and religion best.

After making a historical survey of the relations between the state and church M.Römer gives a favourable evaluation of the Catholic church in the Middle Ages, as one of the forces which had saved

the Latin civilization and prevented the absolute monarchs of Western Europe from degenerating into despotism.

In defining the status of the church in the inter-war Lithuania M.Römer mostly refers to the Constitution of 1922 and the 1927 concordat between Lithuania and the Holy See. During the discussions on the constitution draft in the Constituent Assembly of 1922 most disputes concerning world-view implications were centred upon the relations between the state and church. When efforts at reaching a consensus failed the provisions of the Constitution which consolidated the participation of the church in the functions of the state were passed on the initiative and votes of the Cristian Democrats, in total disregard for the proposals from the Populists and other parties. The present-day authors maintain that the lack of consensus on the above issues had a highly negative impact for the future of Lithuanian democracy and facilitated its downfall. M.Römer was fully aware of this, therefore in his scientific works he put forward the necessity of the reforms in the field of state - church relations. On analysing the autonomy of the church, the participation forms in the state functions by the church, he revealed that the legislative bodies made a gross violation of the constitutional status libertatis of the individual by failing to establish a state registration of the civil status. He spoke for the institutionalization of civil registrar, civil marriage.

M.Römer's notion on the relations between the church and state, in harmony with the Western democratic tradition, was based on the principles of personal freedom, freedom of conscience and religion, every man's equality against the law, on the criterion of defining church membership by one's free will.

Chapter III is devoted to the problems of the state under the rule of law (Rechtstaat) and Soviet constitutionalism). On examining this model a notice is made that the ideal of M.Römer as a jurist was a well - ruled and smoothly functioning state under the rule of law, therefore the legal problems of the state were predominant in his scientific works.

The state under the rule of law was defined by M.Römer as "a type of state communication" in which the state is ruled and exercises the imperium of its power on the basis of stable imperatives of legal norms". In his opinion, legal order may be maintained if functioning of law is protected from the violation of the norms in force, i.e. not subjected to any modifications by the state.

Division of the functions of power, putting each function category in charge of the autonomous system of state institutions and the control by the legal nation of the exercising power were considered by M.Römer to be the essential legal guarantees ensuring the subordination of the state institutions to the established legal order. However, he did not consider them to be sufficient. Imposing strict control on the activity of state institutions and their functionaries was essential in exercising protection from the infringement of legal requirements.

M.Römer pointed to the insufficient efficiency of control on state institutions and functionaries and stressed the importance of their judicial control.

Availing himself of the rich normative materials on the problem and on the basis of the scientific conclusions drawn by such prominent scholars as L. Duguit, A. Esmein, M. Hauriou, G. Jellinek, H. Kelsen and others, M. Romer backed the idea of establishing in addition to the traditional criminal and civil courts of special courts which he called the courts for "the acts of power boodles". After reviewing judicial control of state institutions, effected by the usual, general criminal and civil courts which in settling concrete cases and facing, in their opinion, illegal acts of state bodies, simply refuse to be guided by them, M.Römer devoted his special attention to target control effected by special courts exercising the right of abrogating the illegal acts of state institutions. The latter, depending on the type of state institution systems they were preordained to control, were divided by M.Römer into constitutional, administrative and cassation courts.

After a detailed analysis of the historical development and the essence of the courts the first was estimated by M.Römer as, at that time still inconspicuous, the highest achievement of legality, the second as "one of the most serious institutions on which the state under the rule of law rests", the third - as by the world practice approved measure for the control of the lawfulness of court decisions. An ardent advocate of the idea of the state of law in the inter-war Republic of Lithuania, M.Römer energetically, albeit, not quite successfully strove to implement the model of the state under the rule of law proposed by him, to set up the administrative court, as the first step.

Second paragraph of chapter III deals with the constitutional problems of the Soviet state. M.Römer was interested in Soviet constitutional acts, had a good knowledge of them, therefore in many of his works he examined in different aspects the main provisions of the RSFSR 1918, the USSR 1924 and 1936 constitutions and wrote three brief monographs in which he investigated the problems of the Soviet state.

Democratic outlooks of M.Römer were in a natural way close to the ideals of social justice, therefore, not surprisingly, following them - and comparing to the bolshevik slogans propagated during the October revolution in Russia he looked upon the latter as an important step on the way of the mankind towards noble, universal goals and social justice. However, in the analysis and assessment of the Soviet constitutional law, particularly, the so-called Stalin's constitution he made a clear distinction, on the one hand, between the formal provisions documented in his articles, which ascribed the order established in accordance with the constitution to the category of democratic ones and, on the other, the actual Soviet constitutional regime which he did by no means consider as such. By this M.Römer, in fact, stated the existence of an abyss between the Soviet state and the ideal of the state under the rule of law which, by the way, until the very perestroika period was rebuked by the Soviet science, presenting it as bourgeois, opposing the class essence of the state, a tool of anti - communist propaganda.

M.Römer indicated that the construct of the Soviet proletarian dictatorship took from the socialism doctrine by K. Marx and F. Engels both state and anarchist organizational elements: on the one hand, until its destruction the class society needs the state, on the other, the proletarian state, paving the way for the new society, will die out after the later is formed. The state was regarded by the Soviets not as an order of social communication on a given territory, but as a class stronghold of world proletarians tackling the problems of the whole mankind and not of a nation.

From the standpoint of constitutional order M.Römer singled out in the evolution of the Soviet state two regime periods, calling them dictatorship of the communist party and prerogative of the communist party, for which the adoption of the 1936 constitution served as a watershed.

For the realization of the communist party dictatorship the idea of all-embracing bottom-to-top party congresses with the system of specially adopted political elections based on the principles irreconcilable to the essential requirements of democracy was used. Owing to these elections the communist party holding in the state the monopoly of political action, organization and propaganda, became lord and master of the state, and the so-called state of proletarian dictatorship turned into a state of communist party dictatorship.

According to the constitution of 1936 the system of Soviet power bodies formally was based on mass elections, democratic vote. However, at the same time the constitution enabled the party and its close associates to act as the sole agents in nominating candidates for the elections.

Similarly, making a clear distinction between the formal provisions of the constitution and its enforcement, M.Römer investigated the relations of the Soviet republics with the centre: he asserted, on the basis of the formal construct of the constitution, that the relations were voluntary, confederal, however, he also indicated that the all-embracing leading role of the communist party made the alleged right of the republics to autonomy worthless.

Sovietization of Lithuania was dealt with in M.Römer's scientific works too. On the basis of historic facts and legal materials the myth of Lithuania's voluntary accession to the USSR was firmly refuted by him. He disclosed the antidemocratic essence of the law on elections to the People's Diet, the illegality of the Diet's decisions, defined the main provisions of the 1940 Soviet constitution of Lithuania.

M.Römer's scientific conclusions on the Soviet state and its constitutional law are presented in his typically reserved manner, however, emotions were given outlet in his diary in which he expressed his deep regret for the hypocrisy and lies resorted to by the Soviets, which made beautiful revolutionary slogans and attractive ideas repulsive.

His attitude towards the essence of the state under the rule of law and the constitutional problems of the Soviet state were presented unrelated, though in defining these two phenomena, he mostly focused on the relation of the state power and the requirements of the constitution and other laws. Therefore the collation of his views on both problems reveals better the values of the state under the rule of law and clearly demonstrates, how far from its ideal the Soviet reality was.

MYKOLO RÖMERIO MOKSLAS APIE VALSTYBĘ
Monografija

Monografijoje analizuojama Mykolo Römerio mokslas apie Lietuvos valstybingumą ir modernios visuomenės raidą, apie valstybės ir visuomenės santykius, grindžiamus visuomenės, jos socialinių darinių savarankiškumu, atskiros valstybės egzistavimo pripažinimu. Atskleidžiama Mykolo Römerio teisinės valstybės vizija, asmeninės pastangos ir indėlis, įgyvendinant teisinės valstybės idėją Lietuvoje.

Pateikiama Mykolo Römerio mokslinių ir publicistinių darbų bei literatūros apie jį bibliografija.

Dalis monografijos skirta amžininkų atsiminimams apie Mykolą Römerį.

Leidinys papildytas Mykolo Römerio ir jo artimiausių žmonių bei giminės nuotraukomis.

SL 634. Tiražas 700 egz.
Užsakymas Nr. 678.
Išleido Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas,
Saltoniškių 58, 2600 Vilnius
Spausdino įmonė “Mokslo aidai”, Goštauto 12, 2600 Vilnius